

1897-H

247

~~1897/1~~

31

1897/1

247

43426

460,7

43426

12/2/20

ॐ श्रीगणेशाय नमः ।

अथ

कश्मीरशब्दामृतं

लिख्यते ॥

यत्प्रसादादना विघ्नगणा यान्ति ह्यगण्यताम् ।
 अभीप्सिताय . तं वन्दे शरदीव घनाघनाः ॥ १ ॥
 तां वन्दे या चतुष्पष्टिवर्णरूपेण भारती ।
 वागर्थरूपवन्यायां कीडयत्यखिलान्कृतीन् ॥ २ ॥
 कश्मीरे संस्कृता भाषा ह्यभूदित्यनुमीयते ।
 पूर्वं सैवाधुना कालवशात्संकरतामिता ॥ ३ ॥
 सूत्रधातुनिबन्धेन शब्दाश्चाधुनिकाः क्रियाः ।
 व्याक्रियन्ते तथा नोपभ्रष्टाः स्युस्ते पुनर्यथा ॥ ४ ॥
 यस्य हृत्सदने वाज्जे प्रभातो ऽच्छप्रपूरिते ।
 इवाभीक्ष्णमसापत्न्यसूचके धरणीपतेः ॥ ५ ॥
 तस्य राजाधिराजस्य जम्बूकश्मीरभूभुजः ।
 श्रीमच्छ्रीरणवीराख्यसिंहस्यामिततेजसः ।
 अतिवेलप्रसादाप्तवृत्तिना क्रियते त्विदम् ॥ ६ ॥
 संवीक्ष्य कल्पनाभोगं हृष्यन्त्वस्मिन्सुपुरुषाः ।
 स्वोत्पादने पितृद्वेषी कुहनो ऽन्यस्य का कथा ॥ ७ ॥

[२]

वेदव्याकरणे किल त्रिनयनाभ्यस्ते च सारस्वत
 ऐन्द्रे सादर ऐन्दवे सुमनसां यो बाहुलेये ऽपि च ।
 प्रीत्या इश्वरकौल ईशनिरतः कश्मीरशब्दामृतं
 सद्वर्षे सुतिथौ शुभोडुनि शुभे घस्त्रे च मासे व्यधात् ॥ ८ ॥

[८ । अस्य श्लोकस्य श्लिष्टार्थपदेभ्यो ऽयमर्थान्तरो व्यज्यते, वेदव्याकरणे वेदा इति संख्यार्थे चत्वारि, व्याकरणानि अष्टौ, अङ्कानां वामतो गतिरिति नयेन तच्चतुरष्टरूपं संख्यानां चतुरशीतिर्भवति तस्मिंश्चतुरशीत्यात्मके ८४ संख्याने त्रिनयनाभ्यस्ते त्रिभिर्नयनाभ्यां द्वाभ्यां पूर्वरीत्या त्रयोविंशत्या अभ्यस्ते गुणिते सति द्वि२ त्रि३ नव९ एका१ त्मिका संख्या अर्थत एकोनविंशतिः शतं द्वात्रिंशच्च जायते, तत्संख्यात्मके सद्वर्षे एकोनविंशतिशताधिकद्वात्रिंशे वैक्रमे संवत्सरे इत्यन्वयः, तथा सारस्वते सुतिथौ सरस्वतीदेवतायां तिथौ पञ्चम्यामिति यावात्, पुनश्च ऐन्द्रे शुभोडुनि सति इन्द्रदेवतात्मके ज्येष्ठानक्षत्रे, घस्त्रे च शुभे ऐन्दवे इन्दुदेवता-स्येत्यैन्दवः सोमवासरे इत्यर्थः, मासे च बाहुलेये बहुलाः कृत्तिकाः तद्युता पूर्णिमासी यास्मिन्मासे कार्तिके इत्यर्थः. शुभपदेन अवशिष्टः शुक्लपक्षो ऽवगम्यते इति भावः ॥ तथाकृते । संवत् १९३२ कार्तिकशुक्लपञ्चम्यां सोमवासरे ज्येष्ठानक्षत्रे ईशनिरतः शिवभक्त ईश्वरकौलः सुमनसां सहृदयानां देवानां च प्रीत्यै कश्मीरशब्दामृतम् नाम इदं कश्मीरभाषाव्याकरणं व्यधात् निरमादिति ॥]

43426

ॐ अक्षरसंकेतपरिपाटीयम् ।

तत्रादौ काश्मीरभाषायां वर्गचतुर्थाक्षराणि कचिन्नोच्चार्यन्ते वकारश्च
प्रसिद्धोच्चारणतया न शब्दायत इति बोध्यम् ॥

प्रसिद्धा वर्णाः ।

अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ ए ऐ ओ औ अं अः क ख ग ङ च छ
ज ट ठ ड त थ द न प फ ब म य र ल व श ष स ह क्ष ॥

अप्रसिद्धानां संकेतः ।

अ आ उ ऊ ऋ ॠ च छ ज झ ॥
भाषाशब्दाः । अंगु । अलु । आशिद् । उजुलु । ऋथ् ॥
संस्कृताः शब्दाः । अग्निः । अलक्तः । आश्विनः । उज्ज्वलः । ऋतुः ॥
भाषाशब्दाः । पपु । तनु । दारु । गुरु [?] । तूरु । कृम् ॥
संस्कृताः शब्दाः । पकः । तनु । श्मश्रु । अश्वः । शीतम् । कूर्मः ॥
भाषाशब्दाः । कुरि । पपि । दरि ॥ करु । पपु । दुरु ॥
संस्कृताः शब्दाः । वलयाः । पकाः । दढाः ॥ वलयः । पकः । दढः ॥
भाषाशब्दाः । दुरु । पपु । करु ॥ चरु । छरु । जरु । पोझ ॥
संस्कृताः शब्दाः । दढा । पका । अप्रसूता ॥ बहु । रिक्तम् । बधिरः । पानीयम् ॥

अत्रोर्ध्वचिह्नं स्वरस्याधोविन्दुवर्णजनस्य ज्ञेया । तथा ऊकारमात्रा (पू)
इकारमात्रा (रि) उकारस्य (रु) ज्ञेया ॥

[१ वजुलु इत्यपि ॥]

[२ सर्वदा हि गुरु इत्यत्र गकाराश्रित उकारः प्रसिद्धतयोच्चार्यते ॥]

३३४८४

कश्मीरशब्दामृतम् ।

तत्रादौ ।

संधिप्रकरणम् ॥ १ ॥

संधिसिद्धिः पदेषु ॥ १ ॥

अत्र वक्ष्यमाणशब्दशास्त्रे संधेः (अक्षरसंयोगस्य) सिद्धिः (विधानं)
पदेषु (लिङ्गस्वरूपेषु धातुस्वरूपेषु च) विज्ञेया ॥

॥ न वाक्येषु ॥ २ ॥

अत्र तिङन्तसुबन्तसमुदायरूपेषु वाक्येषु संधिर्नावधार्यः ॥

॥ व्यञ्जनं परेण संधेयम् ॥ ३ ॥

ताप् उक्त्वा । अनेन संधौ कृते । ताप् उक्त्वा । आतपस्य ॥ इति सिद्धम् ॥ कर्
यान् । अनेन संयोगे कृते कर्यान् । चकार । इति सिद्धम् ॥ पदेषु किम् । तिम्
आय् । त आयाताः । अत्रोभयोः सुबन्ततिङन्तयोर्विद्यमानत्वात्संधिनिषेधः ॥

॥ असवर्णे ऽकारस्य लोपः ॥ ४ ॥

ज्यक् उक्त्वा । गाट उक्त्वा । अनेन अकारस्य लोपे कृते । ज्यक् उक्त्वा । ललाटस्य ॥
गाटुक्त्वा । बुद्धिमान् । इति सिद्धम् ॥ पदेषु किम् । ज्यह् वृत् । त्वम् एहि । अत्र

६

कश्मीरशब्दामृतम् ।

[१५]

संधिर्न भवति ॥ [काचित्को ऽयं विधिरुकारादिष्वसवर्णेषु विध्यन्तरस्य वक्ष्य-
माणत्वात्] ॥

॥ स्वरः सवर्णे दीर्घपरलोपौ ॥ ५ ॥

करान् छ्य आ । अछि इट् । अनेन दीर्घे परलोपे च कृते । करान् छ्या ।
[सा किं नु करोति] । अछीट् । [दुर्दृष्टिः] [सू० ४।३६] । इति सिद्धम् ॥ पदेषु
किम् । पछि इम् । अतिथय एते । इत्यत्र संधिर्न भवति ॥

[॥ अकारे ऽकारलोपः ॥ ५ क ॥

गर अन् । अनेन अकारस्य लोपः । गरन् । गृहाणि । इति सिद्धम् ॥]

॥ अकार इकार ए ॥ ६ ॥

अकार इकारे परे एकारो भवति परलोपश्च ॥ च्य इन् । [च्येन् । तेन
पीतानि] ॥ च्यकारादकारविश्लेषं कृत्वानेनाकारस्यैकारे कृते च्येन् इति
सिद्धम् ॥

॥ उकार ओ ॥ ७ ॥

अकार उकारे परे ओकारो भवति परलोपश्च ॥ ख्य उन् । ख्योन् । तेन
खादितम्] ॥ च्य उन् च्योन् । [तेन पीतम्] ॥ अत्राकारोकारयोः संधौ
कृते अनेन ओकारपरलोपौ ॥

॥ एकार ऐ ॥ ८ ॥

अकार एकारे परे ऐ संपद्यते ॥ ग एय् । [गैय् । ते गताः] ॥ प्य एय् ।
[प्यैय् । ते पतिताः] ॥ अनेन संधौ कृते गैय् प्यैय् इति भवति ॥

[क । इदं सूत्रं ग्रन्थकृतात् लिखितं नास्ति किङ्गपादस्थ १२ सूत्रमध्ये त्वनुकृष्टम् ।
तस्मादवश्योऽयोग्यत्वं मध्ये प्रक्षिप्तम् ॥]

१११]

संधिप्रकरणम् ।

७

॥ ओकार औ ॥९॥

अकार ओकारे परे औ भवति ॥ ग ओव् । प्य ओव् ॥ अनेन संधौ कृते ।
गौव [। स गतः] ॥ प्यौव् [। स पतितः] ॥

॥ इकारो ऽसवर्णे यो ऽपरलोपः ॥ १०॥

इकारो ऽसवर्णे स्वरे न परलोपो यस्य तथाविधो यः संपद्यते ॥ करि
उकु । इकारस्य यत्वे परलोपाभावे च व्यञ्जनं परेण संधेयमिति (सू० ३) ।
कर्युकु । इति सिद्धम् ॥ पदेषु किम् । कति आय् । कुत आगताः । इत्यत्र वाक्य-
योर्विद्यमानत्वात्संधिनिषेधः ॥

॥ उकारो वः ॥ ११ ॥

उकारो ऽसवर्णे स्वरे परे वकारो भवति परलोपाभावश्च ॥ करान् लु आ ।
अनेन वत्वे कृते । करान् ल्वा [। स किं नु करोति] । इति सिद्धम् ॥ पदेषु किम्
पट् अन् । और्णमानय । अत्र संधिनिषेधः ॥

इति श्रीशारदाक्षेत्रभाषाव्याकरणे
कश्मीरशब्दामृते संधिप्रकरणम् ॥१॥

अथ लिङ्गप्रकरणे ॥२॥

लिङ्गपादः ॥१॥

॥ अकारान्तानां प्रथमैकबहुत्वे लिङ्गवत् ॥ १ ॥

अकारान्तानां लिङ्गानामेकवचनं बहुवचनं च स्त्रीपुंसोर्लिङ्गवद्विज्ञेयम् ॥
ज्यक। ललाटम् ॥ ज्यक। ललाटानि ॥ व्यञ्ज। भगिनी ॥ व्यञ्ज। भगिन्यः ॥

॥ ऊदन्तानां पुंसि ॥ २ ॥

ऊकारान्तानां च लिङ्गानां प्रथमाया एकवचनं बहुवचनं च लिङ्गवद्विज्ञेयं
पुंलिङ्ग एव ॥ अत्र शारदाक्षेत्रभाषाशब्दशास्त्रे इकारान्तं लिङ्गमुवर्णान्तं च लिङ्गं
तत्तन्मात्रिकान्तमेव बोध्यम्। न तु संपूर्णम्। किंतु तेषु पूर्ववर्णसंबन्धिनः स्वरस्या-
प्रसिद्धता विज्ञेया। [७० सूत्रोक्तो विधिरयम्]। सा च आकारस्य अकारप्लुत-
त्वशब्दवद्भवतीति परिभाष्यते ॥ दानू। करकः। अनार ॥ दानू। करकाः।
बहुत अनार ॥ पुंसि किम्। बहू। महती। बडी ॥ वज्य। महत्यः। बडियाँ ॥

॥ व्यञ्जनान्तानां च ॥ ३ ॥

व्यञ्जनान्तानां पुंलिङ्गानां प्रथमैकबहुत्वे लिङ्गवद्भवतः ॥ दय्। ईश्वरः ॥
ईश्वर ॥ दय्। ईश्वराः। बहुत ईश्वर ॥

२।१।७]

लिङ्गप्रकरणे लिङ्गपादः ।

६

॥ इप्रत्ययस्याकारो व्यञ्जने ॥ ४ ॥

व्यञ्जनान्तानां पुंलिङ्गानामकारान्तानां च व्यञ्जने परे इप्रत्ययस्य अकारो भवति ॥ गर सूतिन् । गृहेण । घर कर के ॥ बाल सूतिन् । बालेन । बाल कर के ॥ गर शब्दात् बाल शब्दात् च । हेतौ सूतिन्नन्तौ सूत्यन्तौ वा (सू० ५९) इत्यनेन इ सूतिन्प्रत्ययः । अनेन इकारस्य अकारः । अकारव्यञ्जनान्तानां किम् । गुरि सूतिन् । अश्वेन । घोडे कर के ॥ व्यञ्जने किम् । गुरि लोयु । अश्वेन हतः । घोडे ने मारा ॥ पुंसि किम् । मालि सूतिन् । मालया । माला कर के ॥

॥ न संख्यावाचिभ्यः ॥ ५ ॥

संख्यावाचिभ्यो व्यञ्जनान्तेभ्यो लिङ्गेभ्यः इप्रत्ययस्य अकारो न भवति ॥ सति सूतिन् । सप्तभिः । सात कर के ॥ ऐठि सूतिन् । अष्टाभिः । आठ कर के ॥ सत् शब्दात् ऐट् शब्दात् इ सूतिन् प्रत्ययः ॥

॥ इतो लोपः ॥ ६ ॥

इकारात् इप्रत्ययस्य लोपो भवति ॥ पोथि सूतिन् । पुस्तिकया । पोथी कर के ॥ पूथि शब्दात् इ सूतिन् प्रत्ययः । पूर्ववर्णोकारस्योकारः स्त्रियाम् (सू० ३३) इत्यनेन उपधाया ऊकारस्य ओकारः । अनेन इकारलोपः ॥

॥ यडाव्थर्कठ्वड्भ्य ऊकारमात्रादेशः ॥ ७ ॥

एभ्यः शब्देभ्यः इप्रत्ययस्य ऊकारमात्रादेशो भवति ॥ यडू सूतिन् । उदरेण । पेट कर के ॥ यड् शब्दात् इ सूतिन् प्रत्ययः । अनेन इकारस्य ऊकारमात्रादेशः । ऊदन्तत्वे सिद्धे पूर्वस्वरस्याख्यातता ज्ञेया । व्यञ्जनं परेण संधेयम् (सू० १।३) यडू सूतिन् । इति सिद्धम् ॥ एवं । गोवू (सू० ७२) सूतिन् । गवा । गऊ कर के ॥ थरू सूतिन् । पृष्ठेन । पीठ कर के ॥ कठू सूतिन् । कुष्ठेन । कुठ कर के ॥ वडू सूतिन् । व्याजेन । व्याज कर के ॥

॥ उदन्तानां लिङ्गवदेकत्वमेव ॥ ८ ॥

स्पष्टम् ॥ कृह् । कटकः । कडा ॥

॥ स्त्रियामिदूदन्तानाम् ॥ ९ ॥

इकारान्तानामूकारान्तानां च स्त्रियामेकवचनमेव लिङ्गवद्भवति ॥ पूथे । पुस्तिका । पोथी ॥ पट्टू । पट्टिका । फट्टी ॥ एकवचनं किम् । पोथ्य । पुस्तिकाः । पोथियाँ ॥ पच्य । पट्टिकाः । फट्टियाँ ॥ स्त्रियां किम् । बाँचू । कुटुम्बजनाः । टब्बर ॥

॥ व्यञ्जनान्तानां च ॥ १० ॥

व्यञ्जनान्तानां स्त्रीलिङ्गानामेकवचनमेव लिङ्गवद्भवति ॥ क्रक् । कोलाहलः । ऊँचा शब्द ॥ क्रक्शब्दस्य । वर्गप्रथमान्तानां प्रथमायां द्वितीय (सू० ६६) इत्यनेन कस्य खः ॥ एकवचनं किम् । क्रक । कोलाहलाः । ऊँचे शब्द ॥

॥ बहुत्वे ऽकारागमः ॥ ११ ॥

व्यञ्जनान्तानाम् [इद] उदन्तानां च स्त्रीलिङ्गानां बहुवचने अकारागमो भवति ॥ [पोथ्य । पुस्तकानि । पोथियाँ ॥] पच्य । पट्टिकाः । फट्टियाँ ॥ क्रक । कोलाहलाः । ऊँचे शब्द ॥ पट्टू शब्दात् अनेन अकारागमे कृते । उदन्त-टवर्गस्य चवर्गः प्रथमाबहुत्वादिषु स्त्रियाम् (सू० २२) इत्यनेन सूत्रेण टकारस्य चकारे कृते । उवर्णान्तानामिकार (सू० ३०) इति ऊमात्राया इकारः । इकारो ऽसवर्णे यो ऽपरलोप (सू० १।१०) इति यत्वम् । अन्यत् स्पष्टम् ॥

॥ न्प्रत्यये सर्वत्र ॥ १२ ॥

सर्वत्र स्त्रीलिङ्गे पुंलिङ्गे च न् प्रत्यये पर अकारागमो भवति ॥ गुर्यन् लुह् खसान् । अश्वानारोहति । घोडियाँ को चढता है ॥ कोर्यन् लुह् रछान् । कन्याः पाति । कूडियाँ को पालता है ॥ कटन् लुह् मारान् । मेषान्हन्ति । भेडुओं को

२।१।१५]

लिङ्गप्रकरणे लिङ्गपादः ।

११

मारता है ॥ गुरु शब्दात् । द्वितीयायां स्मात् (सू० ३८) इति न प्रत्ययः । अनेना-
कारागमः । उवर्णान्तानामिकार (सू० ३०) इतीकारः ॥ कूरु शब्दस्य । पूर्ववर्णो-
कारस्यौकारः स्त्रियाम् (सू० ३३) इत्यनेनोपधाया ऊकारस्यौकारः । यत्वम् ।
शेषं पूर्ववत् ॥

॥ नोदन्तानां पुंसि ॥१३॥

ऊकारमात्रान्तानां पुलिङ्गानां न प्रत्यये परे अकारागमो न भवति ॥ दानून्
छुह् ख्यवान् । करकान् खादति । अनारों को खाता है ॥ लारून् । इन्द्रवारुणीः ।
खीरों को ॥ कान्जून । काञ्चिकानि [। काँजी] ॥

॥ कृतादेशव्यञ्जनान्तेभ्यश्च ॥ १४ ॥

येषां व्यञ्जनान्तानां लिङ्गानामादेशः कृतो भवति न तु ऊमात्रान्तानां
तेषां न प्रत्यये परे अकारागमो न भवति ॥ रात् । ग्रन्द् । कथ् । इति शब्दाः
(सू० २३) ॥ राँचून् छुह् परान् । रात्तीः पठति । रात्रियों को पढता है ॥ ग्रन्जून
छुह् वुछान् । संख्याः पश्यति । गिनतियों को देखता है ॥ कछून् छुह् वुछान् ।
[सूत्रतन्तुराशीन् वेष्टयति । लच्छे के सूत बाढता है] ॥ कृतादेशव्यञ्जना-
न्तेभ्यः किम् । पच्यन् छुह् गरान् । पट्टिका घटयति । फट्टियों को गडता है ॥

॥ वा गन्जूगासूबाचूहान्जूभ्यः ॥ १५ ॥

एभ्यः शब्देभ्यः पुंस्त्वादकारागमो वा विकल्पेन भवति ॥ गन्जून छुह्
मारान् । चर्मकारान्मारयति । चमिआरों को मारता है ॥ गाँसून् । [तृणवि-
क्रेतृन् । घसियारों को] ॥ बाँचून् छुह् प्यतरान् । कुटुम्बजनान्पाति । कुटुम्ब
को पालता है ॥ हान्जून छुह् रखान् । नाविकान्पाति । हाँजियों को
पालता है ॥ वा ॥ गन्जन् । गासन् । हान्जन् । बाचन् ॥

॥ कृतादेशानामूमात्रा आगमः ॥ १६ ॥

कृतादेशशब्दस्य पुनर्ग्रहणम् । यत्र यत्र वचने व्यञ्जनान्तानां लिङ्गानामादेशः
कृतः स्यात्तत्र ऊमात्रा आगमो भवति ॥ रात् । सत् । कथ् । ग्रन्द् । हान् । इति
लिङ्गानि (सू० २३) । राञ्चू । रातयः । रातियाँ ॥ सञ्चू । आशाः । आशाआँ ॥ कञ्चू ।
[सूत्रतन्तुराशयः । लच्छे] ॥ ग्रन्जू । संख्याः । गिनितियाँ ॥ हाञ्चू । हानयः ।
हानियाँ ॥ ऊमात्रान्तत्वे पूर्वस्वरस्याप्रसिद्धता ॥

॥ यङ्गाव्कठ्थर्वडां च कृतादेशविधिः ॥ १७ ॥

एषां शब्दानां च कृतादेशलिङ्गवद्विधिरागमनिषेधौ भवतः । अकारागमस्य
निषेधः ऊमात्रागमस्य विधिः स्यात् ॥ यङ् । उदराणि । पेटाँ ॥ गोवू (सू० ७२) ।
गावः । गऊआँ । कटू ॥ कुष्ठानि [औषधविशेषः] । कुठाँ ॥ थरू । पृष्ठानि
पीठाँ ॥ वङ् । कलान्तराणि । व्याजाँ ॥

॥ खार्मासार्माशादीनां च ॥ १८ ॥

एतदादीनां व्यञ्जनान्तानां स्त्रीलिङ्गानां चाऽकारागमनिषेध ऊमात्राग-
मश्च भवति ॥ खार् । खारी । खारू । खार्यः ॥ मारू । नाम नदी । मारू ।
नद्यः ॥ सारू । पट्टीभेदः । सारू । पट्ट्यः ॥ राशू । वणिग्धनम् । राशू । धनानि ॥

॥ हान्तानां शश्च ॥ १९ ॥

हकारान्तानां स्त्रीलिङ्गानां प्रथमाबहुत्वादिष्वऽकारागमनिषेध ऊमात्रागमा-
प्तिर्भवति अन्त्यस्य हकारस्य च शकारो भवति ॥ काह् । एकादशी । काशू । एका-
दश्यः ॥ बाह् । द्वादशी । बाशू । द्वादश्यः ॥ पाह् । विष्टा । पाशू । विष्टाः ॥ एवं ।
काशूव् सृतिन् । एकादशीभिरित्यादि ॥

॥ ऊकारादौकारस्य वत्वम् ॥ २० ॥

ऊमात्रायाः परस्य औकारस्य सर्वत्र पुंलिङ्गे स्त्रीलिङ्गे च वकारः स्यात् ॥
 रात्रूव् सूतिन् । रात्रिभिः । रातियोँ कर के ॥ यदूव् पुछ्य् । उदरेभ्यः । पेटोँ
 वास्ते ॥ दानूव् सूतिन् । करकैः । अनारोँ कर के ॥ वाचूव् सूत्य् । कुटुम्बैः ।
 टब्बरोँ कर के ॥

॥ ऊदितोरकारागमः स्त्रियां सकारे ॥ २१ ॥

ऊकारान्तस्येकारान्तस्य च लिङ्गस्य सकारे परे ऽकारागमो भवति स्त्रियाम् ॥
 पटू । तत्रू । हटू । पृथि । शब्दाः ॥ पच्य । पट्टिकाम् । फट्टी ॥ तज्य । तन्वीम् ।
 पतली ॥ हच्य । काष्ठम् । लकड़ी ॥ पोथ्य । पुस्तिकाम् । पोथी ॥ द्वितीयायां
 स्नाव् (सू० ३८) इति स् प्रत्ययः [। स्लोपः स्त्रियां सर्वत्र (सू० ४०) इति सका-
 रस्य । लोपः] । ऊदन्तटवर्गस्य (सू० २२) इति टस्य चः । उवर्णान्तानामिकार
 (सू० ३०) इति ऊमात्राया इकारः । इकारो ऽसवर्णे यो ऽपरलोप (सू० १।१०) इति
 यत्वम् । अनेनाकारागमः ॥ पूथि शब्दस्य चानेनाकारागमः । इकारो ऽसवर्णे
 यो ऽपरलोप (सू० १।१०) इति यत्वम् । व्यञ्जनं परेण संधेयम् (सू० १।३) ।
 पूर्ववर्णोकारस्यौकार (सू० ३३) इत्यूकारस्यौत्वम् ॥

॥ ऊदन्तटवर्गस्य चवर्गः प्रथमाबहुत्वादिषु ॥ २२ ॥

प्रथमाया बहुवचनादिषु ऊमात्रायुतस्य टवर्गस्य चवर्गादेशो भवति स्त्रीलिङ्गे ॥
 पटू । काटू । बटू । इति शब्दाः ॥ पच्य छ्यह् । पट्टिकाः सन्ति । फट्टियाँ हैं ॥ पच्यन्
 छुह् गरान् । पट्टिका घटयति । फट्टियोँ को गडता है ॥ पच्य सूतिन् । पट्टिकया ।
 फट्टी वार के ॥ काछ्य छ्यह् । शाकादिकाष्ठानि सन्ति । सागों की लकडियाँ हैं ॥
 काछ्य न्छुह् फुटरान् । काष्ठानि भनक्ति । सागों की लकडियों को तोडता है ॥
 काछि सूतिन् । शाककाष्ठेन । सागों की लकड़ी कर के ॥ बज्य छ्यह् । महत्यः

सन्ति । बडियाँ हैं ॥ बज्यन् लुह दपान् । महतीर्वदति । बडी इस्त्रियों को कहता है ॥ बज्यौ सूतिन् । महतीभिः । बडी स्त्रियों कर के ॥

॥ तवर्गान्तानामप्रसिद्धः ॥ २३ ॥

तवर्गान्तानां स्त्रीलिङ्गानां क्रमेण अप्रसिद्धः चवर्गादेशो भवति अप्रसिद्धो दन्त्यः ॥ रात् । कथ् । ग्रन्द् । ईरन् । चामन् । इति शब्दाः ॥ रा'चू छ्यह् । रात्रयः सन्ति । रातियाँ हैं ॥ रा'चून् लुह निवान् । रात्रीर्हरति । रातियों को लेता है ॥ रा'चूव् सूतिन् । रात्रिभिः । रातियों कर के ॥ कंछू छ्यह् [। सूत्रतन्तुराशयः सन्ति । लच्छे हैं] ॥ कंछून् लुह वुठान् [। सूत्रतन्तुराशीन् वेष्टयति । लच्छों को बाटता है] ॥ कंछूव् सूतिन् [। सूत्रतन्तुराशिभिः । लच्छों कर के] ॥ ग्रंजू छ्यह् । संख्याः सन्ति । गिनितियाँ हैं ॥ ग्रंजून् लुह गंजूरान् । संख्या गणयति । गिनितियों को गिनता है ॥ एवं । ईरंजू [। स्थूणाः । निहाइयाँ] ॥ ईरंजूव् सूतिन् [। स्थूणाभिः । निहाइयों कर के] ॥ चामंजू [। आमिक्षाः । पनीर] ॥ चामंजूव् सूतिन् [। आमिक्षाभिः । पनीरों कर के] ॥ (सू० १४, १६, २०) ॥

॥ न ख्वन्तन्नान्स्वन्हन्वनादीनाम् ॥ २४ ॥

एषां शब्दानां वर्गाक्षरादेशो न भवति ॥ ख्वन् । कफोणिः । आरकी ॥ ख्वन । कफोणयः । आरकियाँ ॥ तन् । तनुः । देह ॥ तन । तन्वः ॥ तनौ सूत्य् ॥ नान् । नाभिः । नाभि ॥ नान । नाभयः ॥ नानौ सूतिन् ॥ स्वन् । सपत्नी । साकन् ॥ स्वन । सपत्न्यः । स्वनौ सूतिन् ॥ हनि सूतिन् । अल्पेन ॥ बनि सूतिन् । पुञ्जेन ॥

॥ कथादीनां च ॥ २५ ॥

कथ् [। कथा] ॥ वथ् [। मार्गः] ॥ व्यथ् । [वितस्ता नाम नदी] ॥ लथ् [। लत्ताप्रहारः] ॥ दथ् [। लोष्टम्] ॥ ध्वथ् [। अन्तरायः] ॥ च्वथ् [। गुदम्] ॥ चित्थ् [। नाडीस्तम्भः] ॥ चैथ् [। शरीरपरिवर्तनेन क्रीडाविशेषः] ॥ गथ् [। नदीप्रवाह]

वेगः] ॥ पीथ् [। लेशः] ॥ तौथ् [। चञ्चुः] ॥ इति कथादयः ॥ एषां
शब्दानां च वर्गाक्षरादेशो न भवति ॥ कथ । कथाः । बाताँ ॥ लत । लत्ताः ।
लताँ ॥ दत । लोष्ठानि [। ठेले] ॥ ध्वत । अन्तरायाः [। विघ्न] ॥ च्वत । गुदानि ।
गाँडाँ ॥ चित । नाडीस्तम्भनानि । थंभना ॥ कथौ सूतिन् । कथाभिः ॥ लतौ
सूत्य् । लत्ताभिः ॥ दतौ पुच्छ्य् । लोष्ठेभ्यः ॥ ध्वति सूतिन् । अन्तरायेण ॥
च्वतन् प्यट् । गुदेषु ॥ च्रिति सूतिन् । नाडीस्तम्भनेन ॥ चैति सूतिन् ॥ गति
सूत्य् । प्रवाहेन ॥ पीति सूत्य् । अल्पेन ॥ तौति सूतिन् । चञ्चवा ॥

॥ टवर्गान्तानां च ॥ २६ ॥

टवर्गान्तानां ऊमात्रारहितानां स्त्रीलिङ्गानां च वर्गादेशो न भवति ॥ नट् ।
गर्वेठ् । हट् । इति शब्दाः ॥ नटि सूतिन् । कम्पेन ॥ गर्वेठि पुच्छ्य् । गृहोपकरणाय ॥
हटि सूतिन् । हठेन ॥ ऊमात्रारहितानां किम् । च्वट् । अपूपः ॥ च्वच्य लुह् ख्यवान् ।
पूपान् खादति ॥ च्वच्यौ सूतिन् । अपूपैः ॥

॥ वाल्साल्जाल्कलां जः ॥ २७ ॥

एषां शब्दानां अन्त्यस्य जकारो भवति स्त्रियाम् ॥ वाल् । सर्पादिविलम् ॥ साल् ।
स्याली ॥ जाल् । जालिका ॥ कल् । चिन्ता ॥ वाजू । विलानि ॥ साजू । स्याल्यः ॥
जाजू । जालिकाः ॥ कजू । चिन्ताः ॥ वाजूव् सूतिन् ॥ साजूव् सूतिन् ॥ जाजूव् सूत्य् ॥
कजूव् सूतिन् ॥ साधनं पूर्ववत् ॥ स्त्रियां किम् । वाल् सूतिन् ॥ एषां शब्दानां
किम् । गल् । कपोलादधो गल्संज्ञः ॥ गलौ सूतिन् ॥ जालि सूत्य् । कम्पेन ॥

॥ हाल्शब्दस्य स्त्रियां समासे ऽपि ॥ २८ ॥

हाल् शब्दस्य लकारस्य जकारो भवति स्त्रीलिङ्गवर्तमानसमासपदान्ते ऽपि ॥
हाल् । शाला । हाजू किन्य् । शालातः । हाजू प्यट् । शालोपरि ॥ समासान्ते यथा ।
स्वरहाजू अंदर् । महानसे ॥ हस्तिहाजू अंदर् । हस्तिशालायां ॥ स्त्रीलिङ्गे किम् ।
चाटहालम् अंदर् । पाठशालायाम् ॥

॥ वा कुंडलकर्तलोः ॥ २९ ॥

कुंडल् कर्तल् इत्यनयोः शब्दयोर्वा विकल्पेन लकारस्य जकारो भवति ॥
कुंडल् । कपालिका । कुंडलि सूतिन् । कुंडजू सूतिन् ॥ कर्तल् । खड्गः । कर्तलि
सूतिन् । कर्तजू सूतिन् ॥

॥ उवर्णान्तानामिकारः ॥ ३० ॥

उकारान्तानां उकारान्तानां च लिङ्गानां प्रथमाबहुत्वादिविभक्तिगणे
अन्त्यस्वरस्य इकारो भवति ॥ गुरु । घोटकः ॥ गुरिस् लुह् खसान् । अश्वमारो-
हति ॥ एवं । गुर्यन् । गुरि सूतिन् । इत्यादि । गुरु शब्दात् द्वितीयायां स्त्वाव्
(सू० ३८) इति स् न् प्रत्ययौ । न्प्रत्यये सर्वत्र (सू० १२) इति अकारा-
गमः । अनेन उकारस्य इकारः । यत्वम् ॥ पटू । पट्टिका । पच्य ।
पच्यन् । पचि सूतिन् ॥ प्रथमे । बहुत्वे ऽकारागमः (सू० ११) इति । अपरत्र
न्प्रत्यये सर्वत्र (सू० १२) इति अकारागमः । ऊदन्तवर्गस्य (सू० २२)
इति टकारस्य चकारः । अनेन उकारस्य इकारः । तृतीये । इतो लोप
(सू० ६) इति इप्रत्ययस्य लोपः ॥

॥ नोदन्तानां पुंसि ॥ ३१ ॥

उकारान्तानां लिङ्गानां पुलिङ्गे अन्त्यस्वरस्य इकारो न भवति ॥
दानू । करकः ॥ दानू । दाडिमान् । दानूव् सूतिन् । दाडिमैः ॥ हान्जूव्
सूत्य् । नाविकैः ॥ बाँचूव् सूत्य् ॥ कुटुम्बैः ॥ गन्जूव् सूत्य् । चर्मकारैः ॥
ऊदन्तानां पुंसि (सू० २) इति बहुवचनं लिङ्गवत् । द्वितीयायां स्त्वाव् (सू०
३८) इति न् प्रत्ययः । उकारादौकारस्य वत्वम् (सू० २०) इति सूत्रेण
औ सूतिन् औ सूत्य् प्रत्यययोः औकारस्य वत्वम् । पुंसि किम् । व्यञ्ज्यौ
सूतिन् । स्थूलाभिः ॥

१।१।३४]

लिङ्गप्रकरणे लिङ्गपादः ।

१७

॥ व्यञ्जनान्तस्योकारोपधाया अन् ॥३२॥

व्यञ्जनान्तस्य शब्दस्य उपधाभूतस्य उकारस्य प्रथमाबहुत्वादिषु अकारो भवति ॥ वाँदुर् शब्दः । वाँदुर् । वानराः ॥ वाँदरौ सूत्य् । वानरैः ॥

॥ पूर्ववर्णोकारस्योकारः स्त्रियाम् ॥ ३३ ॥

स्त्रीलिङ्गे वर्तमानस्य पूर्ववर्णसंबन्धिन उकारस्य ओकारो भवति प्रथमाबहुत्वादिविभक्तिगणे ॥ पूथि (प्र० ए०) । पुस्तकम् ॥ कूरू (प्र० ए०) । कन्या ॥ पोथ्य (प्र० व०) । पोथ्य (द्वि० ए०) छुह परान् । पोथि सूतिन् (तृ० ए०) । पोथ्यौ पुछ्य् (च० व०) । इत्यादि ॥ कोर्य (प्र० व०) । कन्याः । कोर्य (द्वि० ए०) छुह रछान् । कोर्यन् (द्वि० व०) । कोर्यौ सूत्य् (तृ० व०) । इत्यादि ॥ अनेन पूर्ववर्णोकारस्य ओकारः । साधनं पूर्ववत् ॥

अत्र स्थानेऽन्तरतम [पा० १।१।५० ।] इति वचनाद्यथा पूर्ववर्णसंबन्धिन उकारस्य ओकारो भवति तथैव ईकारस्य एकारो भवतीति बोध्यम् ॥ सीरू । इष्टिका । सेर्य । इष्टिकाः ॥ खीति । क्षेत्रम् । खेत्य । क्षेत्राणि ॥ इत्यादि ॥ गीरादीनां तु न ॥ गीरादयस्तु । गीरू [। गैरिकम्] ॥ गीदू [। अर्भकविष्टा] ॥ चीरि [। चीरिका] ॥ टीदू [। अहंकारः] ॥ टीरू [। शीतस्थौदनस्य घनीभूतो राशिः] ॥ पीरू [। पीठकम्] ॥ इत्यादयः प्रायशो ज्ञेयाः । गीरू । गैरिकम् । गीरि सूतिन् । गैरिकेण ॥ इत्यादीनि स्वरूपाणि भवन्ति ॥

॥ बहुषु पुंस्यप्रथमायाम् ॥ ३४ ॥

प्रथमाबहुवचनं वर्जयित्वा पुंलिङ्गे विद्यमानस्य पूर्ववर्णसंबन्धिन उकारस्य बहुवचनेषु ओकारो भवति ॥ गूरू । गोपः ॥ गूलू । फलसारः ॥ गोर्यन् (द्वि० व०) । गोल्यन् । गोर्यौ सूतिन् । इत्यादि ॥ द्वितीयायां न् प्रत्ययः । तृतीयायां औ सूतिन् प्रत्ययः ॥ उवर्णान्तानामिकारः (सू० ३०) न् प्रत्यये सर्वत्र (सू० १२) इत्यकारागमः । अनेनोपधाया उकारस्य ओकारः । यत्वम् ॥ बहुषु किम् । गूरिस् ।

१८

कश्मीरशब्दामृतम् ।

[२११३५]

गोपम् ॥ गूलिस् । फलसारम् ॥ अप्रथमायां किम् । गूरि । गोपाः ॥ गूलि ।
फलसाराः ॥ पुंसि किम् । कोर्य । कन्याः ॥ पोथ्य । पुस्तकानि ॥

॥ न मूलादीनाम् ॥ ३५ ॥

मूल् [। मूलम्] ॥ कस्तूरु [। पक्षि-विशेषः] ॥ कूटु [। वृक्षस्तम्भः] ॥ चूटु
[। पालीवतः, सेव इति भाषायाम्] ॥ लूल [। निर्झरः] ॥ टूरु [। पात्र-विशेषः,
स्त्रीभिर्यस्मिन्नन्नं भुज्यते] ॥ डूरु [। पुष्पादिलघुवाटिका] ॥ डूम [। गदा विशेषः] ॥
तूरु [। शीतम्] ॥ दूरु [। अल्पमार्गः, गलीति भाषायाम्] ॥ नस्तूरु
[। नस्तितः] ॥ बूथ [। भूतः] ॥ मूरु [। अल्पशाखा] ॥ रूढ [। वृष्टिः] ॥
लूम् [। लोकाः, लोग् इति भाषायाम्] ॥ लूद् [। लोलुभः] ॥ लूब्
[। लोलुभः] ॥ वूढ [। उष्ट्रः] ॥ सूर [। भस्म] ॥ हूस् [। कोलाहलः] ॥
इत्यादयः प्रायशो बोध्याः ॥ एषां शब्दानां पूर्ववर्णोकारस्य ओकारो न भवति ॥

मूल शब्दः ।

	प्र०	द्वि०	तृ०	च०
ए०	मूल ।	मूलस् वा मूल ।	मूल सूतिन् ।	मूल पुच्छ्य ।
व०	मूल ।	मूलन् वा मूल ।	मूलौ सूतिन् ।	मूलौ पुच्छ्य ।
	पं०	ष०	स०	आ०
ए०	मूल निश ।	मूलकु	। मूलस् प्यट् ।	हा मूल ॥
व०	मूलौ निश ।	मूलन् ह्नु	। मूलन् प्यट् ।	हा मूलौ ॥

॥ व्यञ्जनान्तादकारागमो व्यञ्जने ॥ ३६ ॥

व्यञ्जनान्तात्पुलिङ्गात् व्यञ्जने परे अकारागमो भवति ॥ काव् । काकः ।
काव सन्दु ॥ काव् शब्दात् । स्त्रीसंबन्धैकानेकत्वे स्तौ ह्नु (सू० ४२) इति
स् ह्नु प्रत्ययः । पुं प्राणिन (सू० ४६) इति हस्य सः ॥ पुंसि संबन्धषष्ठ्या च
(सू० ४१) इति आदिसकारस्य लोपः । अनेन अकारागमः ॥ पुंसि किम् ।

२।१।३६]

लिङ्गप्रकरणे लिङ्गपादः ।

१६

मालि ह्नु ॥ व्यञ्जनान्तानां किम् । गुरि सन्हु । अश्वस्य ॥ व्यञ्जने किम् ।
कावौ सूतिन् । काकैः ॥

॥ स्त्रियामिकारः ॥ ३७ ॥

व्यञ्जनान्तात् स्त्रियां वर्तमानात् लिङ्गात् व्यञ्जने परे इकारागमो भवति ।
माल् । माला ॥ मालि ह्नु । मालायाः ॥ माल् शब्दात् । स्त्रीसंबन्धैकानेकत्वे स्नौ
ह्नु (सू० ४२) इत्यादिना स् ह्नु प्रत्ययः । स्लोपः स्त्रियां (सू० ४०) इति स्लोपः ।
अनेन इकारागमः । व्यञ्जनान्तात् किम् । पच्य ह्नु । पट्टिकायाः ॥ व्यञ्जने
किम् मालौ सूतिन् । मालाभिः ॥

॥ द्वितीयायां स्नावसंबन्धषष्ठां च ॥ ३८ ॥

स्न् इत्येतौ द्वितीयायाः एकत्वबहुत्वयोः प्रत्ययौ भवतः । संबन्धषष्ठीं वर्जयि-
त्वा षष्ठ्याश्च क्रमेण प्रत्ययौ भवतः ॥ गुरु । घोटकः ॥ गुरिस् लुह् खसान् ।
अश्वमारोहति ॥ गुर्यन् लुह् रछान् । अश्वान्पालयति ॥ गुरु शब्दात् अनेन
स्न् प्रत्ययौ । बहुत्वे । न्प्रत्यये सर्वत्र (सू० १२) इति अकारागमः ॥ उव-
र्णान्तानामिकार (सू० ३०) इति उकारस्य इकारः । यत्वम् ॥ षष्ठ्यां
यथा । ग्वरस् करिजि नमस्कार् । गुरोर्नमस्कुर्यात् ॥ द्वयन् दिजि चादर् ।
रजकानां वृहतिकं दद्यात् ॥ ग्वर् शब्दात् अनेन स् प्रत्ययः । व्यञ्जनान्ताद् अका-
रागमो व्यञ्जने (सू० ३६) इति अकारागमः ॥ द्विषु शब्दात् अनेन न् प्रत्ययः ।
न्प्रत्यये सर्वत्र (सू० १२) इति अकारागमः । उवर्णान्तानामिकारः (सू० ३०) ।
यत्वम् ॥

॥ वा प्रथमावदसर्वनाम्नः ॥ ३९ ॥

सर्वनामशब्दान् वर्जयित्वा द्वितीयाया एकत्वबहुत्वे प्रथमावद्वा विकल्पेन

भवतः । द्वितीयाषष्ठीसमुदायवाक्ये तु नित्यं प्रथमावद्भवति इति बोध्यम् ॥
 कश् छुह् गरान् । वा । करिस् छुह् गरान् । वलयं घटयति ॥ एवच्य छुह्
 ख्यवान् । वा । एवच्यन् छुह् ख्यवान् । अपूपान्भक्षयति ॥ समुदायवाक्ये
 पथा ॥ द्विस् दिजि ज्ञादस् । रजकस्य वृहदिकां दद्यात् ॥ अत्र द्विस् इति
 षष्ठी । ज्ञादस् इति द्वितीया । समुदायवाक्यत्वान्नित्यं प्रथमावदेव स्यात् न तु
 द्विस् दिजि ज्ञादस् इति संभवेत् ॥ असर्वनाम्नः किम् । तमिस् दपिजि ।
 तं वदेत् ॥ कमिस् वनि । कं वदेत् ॥ इत्यादि ॥

॥ स्लोपः स्त्रियां सर्वत्र ॥ ४० ॥

सर्वेषां स्त्रीलिङ्गानां सर्वत्र द्वितीयायां षष्ठ्यां च स् प्रत्ययस्य लोपो भवति ॥
 मालि छुह् छुनान् । मालां पातयति ॥ मालि ह्नु पोष् । मालायाः पुष्पम् ॥
 माल् शब्दात् प्रथमे स् प्रत्ययः । स्त्रियामिकार (सू० ३७) इति इकारागमः ।
 अनेन स् प्रत्ययलोपः । अपरत्र स् ह्नु प्रत्ययः । शेषं प्रथमवत् सर्वेषां
 स्त्रीलिङ्गानां बोध्यम् ॥

॥ पुंसि संबन्धषष्ठ्यां च ॥ ४१ ॥

सर्वेषां पुलिङ्गानां संबन्धषष्ठ्यां स् प्रत्ययस्य लोपो भवति । ग्वर स'न्दु ज्ञाद् ।
 गुरोः शिष्यः ॥ ग्वर् शब्दात् । स्त्रीसंबन्ध (सू० ४२) इति स् ह्नु प्रत्ययः ।
 अनेन स्कारलोपः । पुं प्राणिन (सू० ४६) इति हस्य सः । व्यञ्जनान्ताद्
 (सू० ३६) इत्यकारागमः ॥ ड्यकुक्कु । ललाटस्य ॥ ड्यक् शब्दात् । अप्राणिना
 (सू० ४८) इति स् उक् प्रत्ययः । अनेन स्लोपः । असवर्णे ऽकारस्य
 लोपः (सू० १।४) । संबन्धषष्ठ्यां किम् । ग्वरस् छुह् नमस्कारं करान् ।
 गुरोर्नमस्कारं करोति । साधनं पूर्ववत् ॥

५३५२६

४३, ४२६

२११४५]

लिङ्गप्रकरणे लिङ्गपादः ।

२१

॥ स्त्रीसंबन्धैकानेकत्वे स्त्री हन्धन्तावेकत्वे ॥४२॥

पुंलिङ्गानां स्त्रीलिङ्गशब्दस्य एकत्वेन संबन्धे सति संबन्धलिङ्गादेकवचने स् हन्द् प्रत्ययः स्यात् । बहुत्वेन संबन्धे सत्येकवचने न हन्द् प्रत्ययः स्यात् ॥ माज्य हन्द् न्यचिवु । मातुः पुत्रः ॥ माज्यन् हन्द् न्यचिवु । मातृणां पुत्रः ॥ न्यचिवु शब्दस्यैकस्य पुंलिङ्गस्य माजू शब्देन स्त्रीलिङ्गेन संबन्धात्संबन्धलिङ्गात् माजू शब्दात् स् हन्द् प्रत्यय न हन्द् प्रत्ययौ । [ऊदितोरकारागमः स्त्रियां सकार (सू० २१) इत्यकारागमः] । स्लोपः स्त्रियां सर्वत्र (सू० ४०) इति सकार-लोपः । उवर्णान्तानामिकार (सू० ३०) इत्यनेन ऊमात्राया इकारः । न्प्रत्यये सर्वत्र (सू० १२) इति अकारागमः । यत्वम् ॥

॥ बहुत्वे हन्धन्तौ ॥ ४३ ॥

पुंलिङ्गानां स्त्रीलिङ्गस्यैकत्वेन संबन्धे सति संबन्धलिङ्गादेकवचने स् हन्दि प्रत्ययः । बहुत्वेन संबन्धे न हन्दि प्रत्ययो भवति ॥ माज्य हन्दि न्यचिवि । मातुः पुत्राः ॥ माज्यन् हन्दि न्यचिवि । मातृणां पुत्राः ॥ अत्र न्यचिवि शब्दस्य बहु-वचनत्वात् माजू शब्दात् स् हन्दि न हन्दि प्रत्ययौ । स्लोपः । साधनं पूर्ववत् ॥

॥ स्त्रियां हन्ज् अन्तावेकत्वे ॥ ४४ ॥

स्त्रीलिङ्गस्य स्त्रीलिङ्गैकत्वेन संबन्धे सति संबन्धलिङ्गादेकवचने स् हन्ज् प्रत्ययः स्त्रीलिङ्गानेकत्वेन संबन्धे सति न हन्ज् प्रत्ययो भवति ॥ माज्य हन्ज् कुरू । मातुः कन्या ॥ माज्यन् हन्ज् कुरू । मातृणां कन्या ॥ अत्रापि कुरू शब्दस्यैकत्वात्संबन्धलिङ्गात् माजू शब्दात् स् हन्ज् न हन्ज् प्रत्ययौ । साधनं पूर्ववत् ॥

॥ बहुत्वे हन्ज् अन्तौ ॥ ४५ ॥

स्त्रीलिङ्गानां बहुवचने स्त्रीलिङ्गैकानेकत्वसंबन्धतः संबन्धलिङ्गात् स् हन्ज्

न् हन्ज प्रत्ययौ भवतः ॥ माज्य हन्ज कोर्य । मातुः कन्याः ॥ माज्यन् हन्ज कोर्य । मातृणां कन्याः ॥

॥ पुंप्राणिन एकत्वसंबन्धे हस्य सः सर्वत्र ॥४६॥

पुंलिङ्गस्य प्राणिन एकवचनेन सह संबन्धे सति सर्वत्र स्त्रीलिङ्गे पुंलिङ्गे च हकारस्य सकारो भवति ॥ मालि सन्दु न्यचिहु । पितुः पुत्रः ॥ मालि सन्ज कोर्य । पितुः कन्याः ॥ दान्द सन्दु हंग् । वृषभस्य शृङ्गम् ॥ गुरि सन्दु लेदु । अश्वस्य पुच्छः ॥ प्राणिनः किम् । कनुकु वाल् । कर्णस्य वालः ॥ चाँग्यकु तील् । दीपस्य तैलम् ॥ अथकु माङ् । हस्तस्य मांसम् ॥ अत्र अथ कन् शब्दयोः प्राणित्वसंभवे ऽपि खण्डप्राणित्वादप्राणित्वमेव । प्राणिनः कर्णे छिन्ने ऽपि न कर्णस्य प्राणिसंज्ञा । नापि छिन्नकर्णेन प्राणिनो ऽप्राणित्वम् ॥ पुंलिङ्गस्य किम् ॥ गोवू हन्दू वल्लू । गावो वत्सः ॥ गोवू हन्जु वल्लू । गावो वत्सा ॥ कज्ज हन्दू प्यत्तु । शिलाया अग्रम् ॥ कज्ज हन्जु छल् । शिलायाः खण्डम् ॥ माज्य हन्दू मोल्लु । मातुः पिता ॥ माज्य हन्जु मांजू । मातुर्माता ॥

॥ स्वन रूप शब्दयोर्वा ॥ ४७ ॥

स्वन शब्दस्य रूप शब्दस्य चैकत्वेन संबन्धे सति सर्वत्र स्त्रीलिङ्गे पुंलिङ्गे च विकल्पेन पुंप्राणिवत्स्वरूपं भवति ॥ स्वन सन्दु कर्ह । स्वर्णस्य कटकः ॥ रूप सन्दु खोस् । रौप्यस्य कंसः ॥ स्वन सन्जु गंग्जु । स्वर्णस्य गलन्तिका ॥ रूप सन्जु लूर । रौप्यस्य दण्डः ॥ स्वनुकु छथूर । स्वर्णस्य छत्रम् ॥ रुपकु थाल् । रौप्यस्य थालः ॥ स्वनचू वांजू । स्वर्णस्योर्मिका ॥ रुपचू रज्ज् । रौप्यस्य रज्जुः ॥

[४७ अत्र मूलपुस्तके रूप इति पाठः । शुद्धोच्चारणं तु र्वप् इत्यस्ति ॥]

[४७ स्वनुकु छथूर, रुपकु थाल्, स्वनचू वांजू, रुपचू रज्ज्, अस्मिन्वाक्यचतुष्टये

३१।५०]

लिङ्गप्रकरणे लिङ्गपादः ।

२३

॥ अप्राणिना पुंसोऽकुव्यौ पुंसि ॥ ४८ ॥

प्राणिव्यतिरिक्तस्य पुंलिङ्गस्य एकत्वेन संबन्धे सति पुंलिङ्गात् उक्त्वा किं क्रमेण भवतः । एकवचने उक्त्वा प्रत्ययः बहुवचने किं प्रत्ययो भवति ॥ दाशुकु त्वमुल् । धान्यस्य तण्डुलः ॥ हारुकु मृगः । आषाढस्य मुद्गः ॥ कुलिकि वथर् । वृक्षस्य पत्राणि ॥ मार्गकिं द्रवः । माघस्य दिवसाः ॥ एकत्वेन किम् । कुल्यन् हन्दि वथर् । वृक्षाणां पत्राणि ॥ कुल्यन् हन्तु वथर् । वृक्षाणां पत्रम् ॥ अप्राणिना किम् ॥ काव सन्दु । काकस्य ॥ गोवू हन्तु । गोः ॥

॥ चूचौ च स्त्रियाम् ॥ ४९ ॥

स्त्रीलिङ्गानां प्राणिव्यतिरिक्तस्य पुंलिङ्गस्यैकत्वेन संबन्धे संबन्धिपुंलिङ्गादेकवचने चू प्रत्ययः बहुवचने च प्रत्ययो भवति ॥ कुलिचू लण्डू । वृक्षस्य शाखा ॥ कुलिच लज्ज्य । वृक्षस्य शाखाः ॥ नागचू नारिज् । नागस्य प्रणालिका ॥ नागच नारिज । नागस्य प्रणालिकाः ॥ एकत्वेन किम् ॥ कुल्यन् हन्ज लज्ज्य । वृक्षाणां शाखाः ॥ नागन् हन्ज नारिज । अखातानां प्रणालिकाः ॥ अप्राणिना किम् । गुरिं सन्जु जंग् । अश्वस्य जङ्घा ॥ कट सन्जु ओर्य । मेषस्य खराः ॥

॥ मनुष्यसंज्ञयोन्यौ पुंसि ॥ ५० ॥

मनुष्यनाम्ना संबन्धे सति पुंलिङ्गे एकत्वबहुत्वयोः उन् न् प्रत्ययौ भवतः ॥ गण इति संज्ञा । गणुन् न्यचिबु । गणस्य पुत्रः ॥ राधाकृष्ण इति नाम ।

सुवर्णाद्विन्नं छत्रम्, रौप्यस्याधाराद्यर्थं धाली, स्वर्णाद्यर्थं तद्विन्नोर्मिका, रौप्यस्य बन्धनार्थं तद्विन्नरूपा रज्जुरित्येवमर्थो विवक्षितश्चेत्तदा मूलपाठः संगच्छते—अन्यथा स्वर्णमयं छत्रम्, रौप्यमयी धाली, स्वर्णमय्यूर्मिका, रौप्यमयी रज्जुरस्मिन्नर्थे, स्वन सन्दु छथर्, र्वप सन्दु धाल्, स्वन सन्जु वाज् । र्वप सन्जु रज् इत्येवं रूपाणि शुद्धानि सन्तीति ॥]

राधाकृष्णनि गुरि । राधाकृष्णस्याश्वाः ॥ ड्यकुनु षत् । ललाटस्य भक्तम् ॥
अत्र ड्यक शब्दस्य दैवार्थकृत्वात् उनु प्रत्ययः । अन्यत्र ड्यकु रथ् । लला-
टस्य रक्तम् ॥

॥ स्त्रियां ङ्गौ च ॥ ५१ ॥

स्त्रीलिङ्गस्य मनुष्यनाम्ना संबन्धे सति संबन्धिलिङ्गादेकबहुवचनयोः ङ्
ङ् प्रत्ययौ भवतः ॥ मनु इति नाम । मनिङ् कुरू । मनु इत्यस्य कन्या ॥
मनिङ् कोर्य । मनु इत्यस्य कन्याः ॥ कृपाराम इति नाम । कृपारामङ् माजू ।
कृपारामस्य माता ॥ कृपारामङ् व्यञ् । कृपारामस्य भगिन्यः ॥

॥ सप्तम्यां स्नावन्दर्मन्ङ्प्यठन्तौ स्वार्थभेदतः ॥ ५२ ॥

सनौ प्रत्ययौ । अन्दर् अन्तौ । मन्ङ् अन्तौ । प्यठ् अन्तौ । स्वस्वार्थभेदतः
सप्तम्यां प्रत्ययौ भवतः । अन्तरार्थे अन्दरन्तौ । मध्यार्थे मन्जन्तौ । उपर्यर्थे प्यठन्ता
विति ॥ अन्तर्वाणिभाषायां तु वेषान्तावपि प्रयुज्येते इति निर्णयम् ॥ गरस्
अन्दर् । गृहस्यान्तरे ॥ नावि मन्ङ् । नौकाया मध्ये ॥ गरन् अन्दर् । गृहाणा-
मन्तरे ॥ नावन् मन्ङ् । नौकानां मध्ये ॥ गुरिस् प्यठ् । अश्वस्योपरि ॥ गुर्यन्
प्यठ् । अश्वानामुपरि ॥ गर शब्दात् स् अन्दर् न् अन्दर् प्रत्ययौ ॥ न्प्रत्यये सर्वत्र
(सू० १२) इत्यकारागमः । अकारे ऽकारलोपः (सू० १ । ५ क) । नाव्
शब्दात् स् मन्ङ् न् मन्ङ् प्रत्ययौ । स्लोपः सर्वत्र (सू० ४०) इति सकारलोपः ।
स्त्रियामिकार (सू० ३७) इति इकारागमः ॥ गुरु शब्दात् स् प्यठ् न् प्यठ्
प्रत्ययौ । उवर्णान्तानामिकार (सू० ३०) इति उकारस्य इकारः । न्प्रत्यये
सर्वत्र (सू० १२) इत्यकारागमः । यत्वम् ॥

२१।५६]

लिङ्गप्रकरणे लिङ्गपादः ।

२५

॥ अधिकरणे क्यथन्तौ ॥ ५३ ॥

स् नौ प्रत्ययौ क्यथ् अन्तावाधारसप्तम्या एकत्वबहुत्वयोः प्रत्ययौ भवतः ॥
 थालस् क्यथ् । थाले ॥ नावि क्यथ् । नौकायाम् ॥ थालन् क्यथ् । थालेषु ॥
 नावन् क्यथ् । नौकासु ॥

॥ चतुर्थ्या कितुकिञ्चूअन्तौ पुंस्त्रीकर्मैकतः ॥ ५४ ॥

वाक्येषु पुंलिङ्गैकत्वे कर्मणि सति स् नौ प्रत्ययौ कित् अन्तौ स्त्रीलिङ्गै-
 कत्वे कर्मणि स् नौ किञ्चू अन्तौ चतुर्थ्यामेकत्वबहुत्वयोः प्रत्ययौ भवतः ॥
 मालिस् कित् अनुन् पोञ् । पित्रे [तेन] आनीतं पानीयम् ॥ मालिस् किञ्चू
 अञ्चून् गाव् । पित्रयानीता गौः ॥

॥ किति किञान्तौ कर्मबहुत्वतः ॥ ५५ ॥

वाक्ये पुंलिङ्गस्य बहुत्वे कर्मणि सति स् नौ प्रत्ययौ किति अन्तौ स्त्रीब-
 हुत्वे कर्मणि सति स् नौ किञ्च अन्तौ चतुर्थ्या प्रत्ययौ भवतः ॥ गुरिस् किति
 अनिन् रव । अश्वायानीताः कम्बलाः ॥ गुर्यन् किति । अश्वेभ्यः ॥ ग्वरस् किञ्च
 अञ्चन् पोथ्य । गुरवे आनीतानि पुस्तकानि ॥ ग्वरन् किञ्च । गुरुभ्यः ॥
 अत्रेदं ध्येयम् । कर्मिधातूनां कर्मणः स्त्रीपुंकर्मानुसारतः प्रोक्ताः प्रत्यया विज्ञेयाः ।
 कर्तृधातूनां तु कर्तुः स्त्रीपुंलिङ्गैकवचनबहुवचनानुसारतो बोध्याः ॥ यथा ।
 व्यठनस् कित् आव् । स्थूलीभवनायागतः ॥ व्यठनस् किति आष् । स्थूली-
 भवनायागताः ॥

॥ कर्तृतृतीयायामिदौतौ ॥ ५६ ॥

तिसृषु कर्तृतृतीयाहेतुतृतीयासहार्थतृतीयासु मध्यात् इदौतौ इ औ

इत्येतौ प्रत्ययौ कर्तृतृतीयाया एकत्वबहुत्वयोः प्रत्ययौ भवतः । अत्रापि पुंलिङ्गे
इकारस्यार्धमात्रता बोध्या । स्त्रीलिङ्गे तु पूर्णता विज्ञेया ॥ गुरि मोह् । अश्वेन हतः ॥
तमि वनु । तेन वणितम् ॥ गुर्यौ मोह् । अश्वैर्हतः ॥ तिमौ वनु । तैर्वणितम् ॥ कोरि
दंष्ट्र । कन्यया प्रोक्तम् ॥ कोर्यौ दंष्ट्र । कन्याभिः प्रोक्तम् ॥

॥ अन्द्रान्तौ निर्धारणे च ॥ ५७ ॥

इ औ प्रत्ययौ अन्द्र अन्तौ निर्धारणे एकत्वबहुत्वयोः प्रत्ययौ भवतः ।
एकत्वे इ अन्द्र प्रत्ययः । बहुत्वे औ अन्द्र प्रत्ययो भवति ॥ गर अन्द्र छुह् जान्
लौक । गृहे ऽमुकः साधुरस्ति ॥ गरौ अन्द्र छुह् जान् आङ्गुन् । गृहाणां साध्व-
ङ्गनमस्ति ॥

॥ अकारव्यञ्जनान्तानां पुंस्येकवचने वा- ऽन ऽसर्वनाम्नाम् ॥ ५८ ॥

चानुकृष्टं नानुवर्तते इति निर्धारण इति निवृत्तम् । पुंलिङ्गानामकारव्यञ्ज-
नान्तानां कर्तृतृतीयाया एकत्वविषये विकल्पेन अन् भवति असर्वनाम्नाम्
सर्वनामशब्दान्वर्जयित्वा । तत्रेदानन्तिनभाषायामन्प्रत्यय एव साधुतयोच्चार्यते ।
इ प्रत्ययविकल्पः प्राचीनभाषयैवेति बोध्यम् ॥ ईश्वरन् दंष्ट्र । ईश्वरेणोक्तम् ।

[५७ । गर अन्द्र छुह् जान् लौक । ईदृशेषु वाक्येषु स्वरे परे ऽपि (सू० ४)
सक्तो विधिरिप्रत्ययलोपो ऽवगन्तव्यः ॥ किं चैतद्वाक्यार्थे विवक्षिते प्रायशो गर मन्ज
छुह् जान् लौक इत्येवं रूपवाक्यमेवोच्चार्यते इति । एवं गाम अन्द्र इत्यादिष्वपि
ज्ञेयम् ॥]

[५८ । ऊमात्रान्तानामपि कचित्प्रत्ययादिलोपश्चेत्यते ॥ कर्तृतृतीयाया एकत्वे अन्
प्रत्ययस्तदाद्यक्षरस्याकारस्य च लोप इत्यर्थः ॥ दानून् गज्जून् हान्जून इत्यादि ॥]

२।१।६१]

लिङ्गप्रकरणे लिङ्गपादः ।

३७

दयि दपु । ईश्वरेणोक्तम् ॥ ज्यकन् कर्ह । ललाटेन कृतम् ॥ खरन् नञ्चु । खरेण
नर्तितम् ॥ अकारव्यञ्जनान्तानां किम् । गुरि वट्टु । बालेन रुदितम् ॥ पुंसि
किम् । जंगि लोयु । जङ्गया क्षिप्तम् ॥ एकवचने किम् । ईश्वरौ दपु । ईश्वरैः
प्रोक्तम् ॥

॥ हेतौ सूतिन्नन्तौ सूत्यन्तौ वा ॥ ५९ ॥

इ औ प्रत्ययौ सूतिन् अन्तौ सूत्य् अन्तौ वा हेतुतृतीयायामेकत्वबहु-
त्वयोः प्रत्ययौ भवतः । अत्र इकारस्य पूर्णता बोध्या ॥ अथ सूतिन् ख्योन् ।
हस्तेन भुक्तम् ॥ अथौ सूतिन् ख्योन् । हस्तैर्भुक्तम् ॥ श्राकि सूतिन् मोरुन् ।
छुरिकया हतः ॥ श्राकौ सूतिन् मोरुन् । छुरिकाभिर्हतः ॥ ख्वर सूत्य् आव् ।
पादेनागतः ॥ ख्वरौ सूत्य् गौव् । पादैर्गतः ॥

॥ सहार्थायां स्त्रौ ॥ ६० ॥

स्न् प्रत्ययौ सूतिन् अन्तौ सूत्य् अन्तौ वा सहार्थतृतीयायामेकत्वबहुत्वयोः
प्रत्ययौ भवतः ॥ मालिस् सूतिन् आव् । पित्रा सहागतः ॥ बायिस् सूतिन्
म्यूलु । भ्रात्रा साकं संगतः ॥

॥ हेतोः संबन्धषष्ठीकर्तृतृतीययोः प्रयोगलिङ्गा-
त्प्रत्ययौ वा ॥ ६१ ॥

हेतुभूतस्याश्वादेर्यः संबन्धषष्ठीप्रयोगः कर्तृतृतीयाप्रयोगो वा स एव लिङ्गं
तस्मात्प्रोक्तौ इ सूतिन् औ सूतिन् प्रत्ययौ वा इ सूत्य् औ सूत्य् प्रत्ययौ हेतु-
तृतीयाया एकत्वबहुत्वयोर्भवतः । लिङ्गग्रहणं तु तेषां प्रयोगानामागमादेशाद्य-
र्थम् ॥ गुरि सन्दि सूतिन् आव् । अश्वेनागतः ॥ नावि हन्दि सूत्य् वोतु ।
नौकया प्राप्तः ॥ महनिव्यन् हन्दि सूत्य् गौव् । पुरुषैर्गतः ॥ गुरि सूत्य् आव् ।

२८

कश्मीरशब्दामृतम् ।

[२।१।६२

अश्वेनागतः ॥ नावि सूत्य् वोत् । नौकया प्राप्तः ॥ महनिव्यौ सूत्य् गौव् । पुरुषै-
र्यातः ॥ गुरि सन्द् शब्दात् इ सूतिन् प्रत्ययः । उवर्णान्तानामिकार (सू० ३०)
इत्यनेन सन्द् इत्यस्य उकारस्य इकारः । एवं सर्वेषाम् ॥

॥ खृत निश वा ऽपायपञ्चम्याम् ॥ ६२ ॥

तस्मादेव संबन्धषष्ठीप्रयोगलिङ्गात्तृतीयाप्रयोगलिङ्गाद्वा खृत प्रत्ययो निश
प्रत्ययो वा अपायपञ्चम्याः स्वरूपं भवति । निशस्थाने निशिन् इति खृत-
स्थाने खृतन् इति च व्यवहियत इति बोध्यम् ॥ ग्वर सन्दि खृत छुह् गाटुलु ।
गुरोः सकाशादक्षो ऽस्ति ॥ यद्वा । कञ्ज हन्दि खृत छुह् ऋकुह् । शिलायाः कठि-
नो ऽस्ति ॥ रूप निश छुह् स्वन जान् । रौप्यात्स्वर्णं साध्वस्ति ॥ यद्वा । रूपौ खृत
छिह् घाट् जान् । रौप्याद्धनं शुभमस्ति ॥

॥ सामान्यचतुर्थ्यां पुछ्य् ॥ ६३ ॥

संबन्धषष्ठीप्रयोगलिङ्गात्तृतीयाप्रयोगलिङ्गाद्वा चतुर्थ्यां पुछ्य् प्रत्ययः
स्यात् । एकबहुत्वे लिङ्गादेव बोध्यते ॥ पुत्र पुछ्य् आव् । पुत्रायागतः ॥ यद्वा ।
पुत्र सन्दि पुछ्य् । पुत्राय ॥ पुत्रौ पुछ्य् आव् । पुत्रेभ्य आगतः ॥ यद्वा । पुत्रन्
हन्दि पुछ्य् । पुत्रेभ्यः ॥

॥ उकुप्रत्ययस्योकारस्याऽकारः ॥ ६४ ॥

षष्ठीप्रयोगसंबन्धिन उकु प्रत्ययोकारस्य अकारः स्यात् ॥ पठ्यकि पुछ्य् ।
और्णवस्त्राय ॥ पठ्युक् प्रयोगलिङ्गात्पुछ्य् प्रत्ययः । अनेन उकारस्य अकारः ।
उवर्णान्तानाम् (सू० ३०) इति इकारागमः ॥

२।१।६८]

लिङ्गप्रकरणे लिङ्गपादः ।

२६

॥ पञ्चम्यामिदौतौ प्यठान्तौ निशान्तावन्द्रान्तौ वा ॥६५॥

लिङ्गात् इ औ प्रत्ययौ प्यठ अन्तौ वा निश अन्तौ वा अन्द्र अन्तौ पञ्च-
म्या एकत्वबहुत्वयोः प्रत्ययौ भवतः । ते च स्वस्वस्थानेषु प्रयुज्यन्ते ॥ गाम
प्यठ । ग्रामात् ॥ सर्प निश । सर्पात् ॥ गामौ प्यठ । ग्रामेभ्यः ॥ सर्पौ निश । सर्पे-
भ्यः ॥ गर अन्द्र द्राव् । गृहान्निर्गतः ॥ नावि अन्द्र द्राव् । नावो निर्गतः ॥

॥ वर्गप्रथमान्तानां प्रथमायां द्वितीयः ॥६६॥

वर्गप्रथमान्तानां लिङ्गानां प्रथमाविभक्तौ स्वस्ववर्गसंबन्धी द्वितीयाक्षरो
भवति ॥ ऋक् । द्रोणः ॥ काङ् । काचः ॥ कट् । मेषः ॥ ऋक् । द्रोणाः ॥ काङ् ।
काचाः ॥ कट् । मेषाः ॥ हथ् । शतम् ॥ हथ् । शतानि ॥ ताप् । आतपः ॥
ताप् । आतपाः ॥ प्रथमायां किम् । ऋक् सूतिन् । द्रोणेन ॥ काङ् सूतिन् ।
यक्ष्मणा ॥ कट् पुच्छ् । मेषाय ॥ हतुक् । शतस्य ॥ तापस् प्यट् । आतपोपरि ॥

॥ स्त्रियामेकवचन एव ॥ ६७ ॥

स्त्रीलिङ्गे वर्तमानस्य वर्गप्रथमान्तस्य प्रथमाया एकवचने एव स्वस्ववर्ग-
द्वितीयाक्षरो भवति ॥ ऋक् । कोलाहलः ॥ रङ् । गुञ्जा ॥ नट् । कम्पः ॥ वथ् ।
मार्गः ॥ ज्ञाप् । भुक्तिः ॥ एकवचने किम् । ऋक् । कोलाहलाः ॥ रङ् । गुञ्जाः ॥
नट् । कम्पाः ॥ वत । मार्गाः ॥ ज्ञाप । भुक्तयः ॥ एवं । द्वितीयादिविभक्तिषु
बोध्यम् ॥

॥ न संयोगे तचोः ॥ ६८ ॥

लिङ्गान्ते पूर्ववर्णसंयुक्तयोस्तकारचकारयोर्द्वितीयाक्षरादेशो न भवति ॥

[६९ । गर अन्द्र । अत्रापि (सू० ९७) लिखितसंकेतो (नोट्) द्रष्टव्यः ॥

मृत् । सौचिकः ॥ वत्च । वर्तिका ॥ व्वक्च् । बाला शुनी ॥ मक्च् । परशुः ॥
मस्त् । शिरोरुहः ॥ नस्त् । नासिका ॥ तत्त्रोः किम् । रेम्फ् । अल्यार्थः ॥ चाम्फ् ।
सान्त्वम् ॥ संयोगे किम् । रथ् । रक्तम् ॥ ऋच्छ् । उपजातिः ॥

॥ उदन्तानामोदुपधाया आत्वमप्रथमैकत्वे ॥६९॥

प्रथमैकवचनं वर्जयित्वा उदन्तानामुकारान्तानां लिङ्गानामुपधाभूतो य ओका-
रस्तस्य आत्वं भवति शेषासु विभक्तिषु । तत्रादेशागमादिना इकारान्तीभूतस्थाने
उपधाया वक्ष्यमाणसूत्रेण (सू० ७०) अप्रसिद्धता विज्ञेया ॥ मालि । पितरः ॥
मालिस् । पितरम् ॥ मालि सन्द् । पितुः ॥ वालि । कुण्डलानि ॥ वालिस् । कुण्ड-
लम् ॥ वालि दंपु । कुण्डलेनोक्तम् ॥ बायि । भ्रातरः ॥ बायिस् । भ्रातरम् ॥
बायि सन्द् । भ्रातुः ॥ मोलु । वोलु । बोयु शब्देभ्यः । उवर्णान्तानामिकार
(सू० ३०) इति सूत्रेण उमात्राया इकारमात्रादेशः । अनेनोपधाया ओकारस्य
आत्वम् । उदन्तानां किम् । पोप् । पुष्पाणि ॥ पोष सूतिन् । पुष्पेण ॥

॥ इदुदूदन्तानामवर्णाप्रसिद्धता ॥ ७० ॥

इमात्रान्तानामुमात्रान्तानामूमात्रान्तानां च लिङ्गानां शब्दानां चोपधाया अवर्ण-
स्याप्रसिद्धता निर्णया । उदाहरणानि पूर्वसूत्रोक्तानि (सू० ६९) । अन्यान्यपि यथा ॥
पट्टु [। और्णवस्त्रम्] ॥ हट्टु [। कण्ठः] ॥ तनु [। तनुः] ॥ इत्यादीनां शब्दानां स्वय-
मुकारमात्रान्तत्वादुपधाया अकारस्याऽप्रसिद्धता । एषामेव शब्दानाम् । उवर्णान्ता-
नाम् (सू० ३०) इत्यादिसूत्रेण बहुत्वविषये उकारस्य इकारे कृते इकारान्तीभूत-
त्वात्तत्राप्यप्रसिद्धता ॥ पट्टि । हट्टि । तनि ॥ उमात्रान्तानां यथा ॥ माजू

[७० । येषां शब्दानां पूर्वसूत्रेण (६९) उपधाभूतस्योकारस्याकारः कृतस्तेषा-
मेव तस्योपधाकारस्य द्वितीयैकत्वे ऽप्रसिद्धता विज्ञेया । यथा । मालिस् बायिस् इत्यादि ।
नत्वन्येषामिदुदूदन्तानाम् । यथा । पटिस् कारिस् इत्यादि ॥]

२।१।७३]

लिङ्गप्रकरणे लिङ्गपादः

३१

[।माता] ॥ काटू [।काष्ठम्] ॥ अत्र स्वयमूमात्रान्तत्वादप्रसिद्धता । बहुत्वे तु । बहुत्वे ऽकारागम (सू० ११) इति सूत्रेणाकारागमे कृते । ऊदन्तवर्गस्य (सू० २२) इत्यादिना ठकारस्य छकारे च कृते । उवर्णान्तानामिकारः (सू० ३०) इत्युकारस्य इकारः यत्वे च कृते उपधाया अकारस्य प्रसिद्धता सिद्धा इति [। माज्य । काष्ठ्य] ॥

॥ जाम् ओत्वं परस्वरलोपश्च ॥ ७१ ॥

जाम् शब्दस्योपधाया ओत्वं भवति तस्मात्परस्य प्रत्ययागमादिजस्य स्वरस्य च लोपः स्यात् अथमैकत्वे ॥ जाम् । ननन्दरः ॥ जाम् वन् । ननन्दरं वद ॥ जाम् । ननन्दः ॥ जाम् दपु । ननन्दोक्तम् ॥ जाम् । ननन्दभिः ॥ जाम् हन्तु । ननन्दुः ॥ इत्यादि ॥

॥ गाव् शब्दस्यौकारः ॥ ७२ ॥

गाव् शब्दसंबन्धिन उपधाया आकारस्य ओकारो भवति प्रथमैकवचनं वर्जयित्वा ॥ गोवू । गावः । गोवून् । गावः ॥ गोवू हन्तु । गोः ॥ गाव् शब्दात्सर्वत्रानेनोपधाया ओकारे कृते । यद्गाव्कट्थर्वडां च कृतादेशविधि (सू० १७) इति सूत्रेण अकारागमनिषेधः ॥

॥ उदन्तत्र्यक्षराणामुकारस्याकारः ॥ ७३ ॥

उदन्तानां त्र्यक्षरादीनां लिङ्गानामुपधाभूतस्य उकारस्य अकारो भवति प्रथमैकवचनं वर्जयित्वा ॥ गाटलिस् । दक्षम् ॥ गाटल्यन् । दक्षान् ॥ गाटल्यौ । दक्षैः ॥ गाटलिस् प्यठ । दक्षात् ॥ गाटल्लु शब्दात् । द्वितीयायां स्त्रौ (सू० ३८) स् न प्रत्ययौ । उवर्णान्तानामिकारः (सू० ३०) । न्प्रत्यये सर्वत्र (सू० १२) अकारागमः । अनेनोपधाया अकारः । त्र्यक्षराणां किम् । कुलिस् । वृक्षम् ॥ कुल्यन् । वृक्षान् ॥

॥ न कृच्छलादीनां शेषं कर्म ॥ ७४ ॥

कृच्छ्रलु । च्वतुलु । चक्रुलु । ग्वगुलु । वातुलु । बतुकु । गगुर् । म्वंगुर् ।
इत्यादयः ॥ एषां शब्दानामुकारान्तलिङ्गशेषक्रिया न भवति किंतु उपधाया
अकारादेशो भवति ॥ कृच्छ्रल् । भारिकाः ॥ च्वतल् । स्वव्यभिचारकारयितारः ॥
चक्रल् । चक्राकाराः ॥ ग्वगल् । वर्तुलाकाराः ॥ वातल् । चण्डालाः ॥ बतक्
वर्तकाः ॥ गगर् । मूषकाः ॥ म्वंगर् । छागपोताः ॥

॥ इकारे लोपः ॥ ७५ ॥

व्यक्षराधिकानामुकारान्तानामिकारे परे उपधाया उकारस्य लोपो भवति ॥
गाटलि । दक्षाः ॥ गाटलि वन्तु । दक्षेणोक्तम् ॥ गाटलि सन्दि पुच्छ्य । दक्षाय ॥
गाटलि सन्तु । दक्षस्य ॥ साधनं पूर्ववत् ॥ इकारे किम् । गाटलिस् । दक्षम् ॥
साधितचरमेव ॥

॥ युकारोपधाया इत् ॥ ७६ ॥

उकारान्तानां लिङ्गानामुपधाभूतस्य युकारस्य इत् भवति । प्रथमैकवचनं
वर्जयित्वा ॥ जिठि । वृद्धाः ॥ जिठिस् । वृद्धम् ॥ ज्युठु शब्दात् । उवर्णान्ता-
नाम् (मू० ३०) इत्यनेन इकारे कृते । अनेन यु उपधाया इत्वम् ॥

[७६।७९ ॥ महन्युवु । महनिवु ॥ न्यच्युवु । निचिवु ॥ क्युतु । कितु ॥ ज्युठु ।
जिठु ॥ इत्यादयः शब्दा उभयरूपेणात्र लिखिता अपि प्रथमरूपेणैव महन्युवु इत्याद्या-
त्मकेन शुद्धोच्चारणाः संगताश्चावगन्तव्याः ॥]

२।१।७६]

लिङ्गप्रकरणे लिङ्गपादः ।

३३

॥ यूकारस्येसोरीत् ॥ ७७ ॥

उकारान्तानां लिङ्गानाम् इ स् इत्येतयोः परयोरुपधाया यूकारस्य ईकारो भवति ॥ ज्ञीनि । भित्तयः ॥ ज्ञीनिस् । भित्तिम् ॥

॥ शेषेष्वेकारः ॥ ७८ ॥

उकारान्तानां यूकारोपधायाः शेषप्रत्ययेषु एकारो भवति ॥ ज्ञेन्यन् । भित्तीः ॥ ज्ञेन्यौ सूतिन् । भित्तिभिः ॥ ज्ञेन्युक् । भित्तेः ॥ ज्ञेन्यन् प्यट् । भित्तिषु ॥ साधनं पूर्ववत् ॥

॥ न गुरुत्वं ह्रस्वस्य संयोगे ॥ ७९ ॥

संयोगे परे पूर्ववर्णसंबन्धिनो ह्रस्वस्य गुरुत्वं नोच्चार्यते इति परिभाष्यते ॥ महन्पुव् । पुमान् ॥ अत्र हकारसंबन्धिनः अकारस्य न गुरुत्वम् । एवं सर्वत्र विज्ञेयम् ॥

इति शारदाक्षेत्रभाषाव्याकरणे कश्मीरशब्दामृते

लिङ्गप्रकरणे लिङ्गपादः प्रथमः ॥ २।१॥

[७७ । न्यूल् शब्दस्य सर्वत्र ॥ सर्वेषु प्रत्ययेषु परेषूपधाया ईकारो विधेय इत्यर्थः । नीत्यन् । नीत्यौ सूतिन् । इत्यादि ॥]

अथ लिङ्गप्रकरणे ॥२॥

संबुद्धिपादः ॥२॥

॥ आमन्त्रणे ॥१॥

इत उत्तरं ये प्रत्ययास्त आह्वाने विज्ञातव्याः ॥

॥ पुमादराङ्गाने विशिष्टान्नाम्नो वा पूर्वे हे ॥२॥

पुंसा पुरुषस्यादरेण संबोधने कर्तव्ये जात्यादिना जुब् शब्दादिना विशिष्टान्नाम्नो वा शब्देन केवलान्नाम्नो वा पूर्वे हे शब्दः प्रयोज्यः ॥ हे नारान् जुब् ॥ हे गण कौल् ॥

॥ अन्ते सा प्रत्ययश्च ॥३॥

तस्मादेव हे-शब्दपूर्वाद्विशिष्टात्केवलान्नाम्नो वा आदरसंबोधनविषये सा प्रत्ययो भवति ॥ हे नारान् जुब् सा ॥ हे राम कौल् सा ॥ हे नारान् सा ॥

॥ हतसाहे पूर्वे वा ॥४॥

तस्मादेव विशिष्टात्केवाद्वा नाम्नः हतसाहे शब्दः वा पूर्वे प्रयोज्यः । तकारः सर्वत्र विकल्पेन बोध्यः ॥ हतसाहे नारान् जुब् ॥ हतसाहे राम कौल् ॥ वा । हतसाहे नारान् जुब् सा ॥ हतसाहे राम कौल् सा ॥ विकल्पे तु ॥ हसाहे

२।२।६]

लिङ्गप्रकरणे संबुद्धिपादः ।

३५

नारान् जुब् । इत्यादि ॥ केवलान्नाम्नस्तु सा प्रत्ययो ऽवश्यं प्रयोज्यः ॥ हत-
साहे गण सा ॥ हतसाहे गण इति न भवति ॥

॥ वा प्रत्ययः पुरोहितसामान्यदासेषु ॥५॥

पुरोहितस्य श्राद्धादिकारयितुः सामान्यजनस्य दासस्य च संबोधने कर्तव्ये
केवलान्नाम्नो वा प्रत्ययो भवति हे शब्दश्च पूर्वं प्रयोज्यः ॥ हे नारान् वा ॥
केवलान्नाम्नः किम् ॥ हे गण ब्रेट् वा । इति तु न भवति । ब्रेट् अत्र जातिर्विज्ञेया ॥

॥ हतसाहे पूर्वं वा वृद्धेषु ॥६॥

तेषु पुरोहितादिषु वृद्धेषु सत्सु हतसाहे पूर्वं प्रयोज्यः । वा शब्दात् हत-
बाहे च ॥ हतसाहे सहज् वा ॥ हतबाहे जन वा ॥

॥ आ प्रत्ययः कनिष्ठनीचयोः ॥७॥

कनिष्ठस्य नीचस्य च संबोधने कर्तव्ये विशिष्टात्केवलान्नाम्नो वा आ प्रत्ययः
स्यात् ॥

॥ हताशब्दः पूर्वं च ॥८॥

स्पष्टम् ॥ हता माना ॥ हता मान कौला ॥ हता गुल्या ॥ तृतीयस्यात्र
गुलु शब्दस्योकारान्तत्वादुवर्णान्तानामिकार (सू० २।१।३०) इत्यनेन सूत्रेण
इकारः । यत्वम् ॥ व्यञ्जनं परेण संधेयम् (सू० १।३) । इत्थं पुंलिङ्गानां स्त्रीलिङ्गानां
च यत्किंचिद्वितीयादिष्वागमादिकमभिहितं तत्सर्वं संबोधने चावधार्यम् ॥

॥ हा दूरविषादयोराप्रत्ययस्य चोकारः ॥९॥

स्पष्टम् ॥ हा नारानो ॥ हा काको ॥

॥ हतो वा ॥१०॥

नाम्नः पूर्वं दूरतो विषादतो वा संबोधने विधेये सति हतो शब्दः पूर्वं वा प्रयोज्यः ॥ हतो पर्यो ॥

॥ मांजू प्रत्ययो वृद्धस्त्रियो नाम्नः ॥११॥

पुरुषेण वृद्धाया ज्येष्ठायाः स्त्रियाः संबोधने कर्तव्ये केवलान्नाम्नो मांजू प्रत्ययो भवति ॥

॥ विञ् सामान्यायाः ॥१२॥

सामान्यायास्तुल्यायाश्च स्त्रिया आदाने विञ् प्रत्ययः अग्रे प्रयोज्यः ॥

॥ हतपूर्वो पूर्व च ॥१३॥

तौ मांजू विञ् प्रत्ययौ हतशब्दः पूर्वो ययोस्तथाविधौ पूर्व च प्रयोज्यौ ॥
हतमांजू पार्वत् मांजू ॥ हतविञ् सरस्वत् विञ् ॥ वा । हतविञ् पार्वत् मांजू ॥

॥ य् प्रत्ययः कनिष्ठनीचयोः ॥१४॥

पुरुषेण कनिष्ठाया नीचाया वा संबोधने कर्तव्ये नाम्नः य् प्रत्ययो भवति ।
तत्र नीचायां वृद्धायां सत्यां पूर्वप्रयुक्तप्रत्ययादग्रे वा प्रयोज्यः ॥

॥ हा हत हता पूर्वः पूर्व च ॥१५॥

स एव य् प्रत्ययः हापूर्वो हतपूर्वो हतापूर्वो वा नाम्नः पूर्व प्रयोज्यः ॥
हाय् वळरिय् ॥ हतय् वळरिय् ॥ हताय् वळरिय् ॥

२।२।२१]

लिङ्गप्रकरणे संबुद्धिपादः ।

३७

॥ स्त्रियादराहूते पुंनाम्नो वा प्रत्ययः ॥१६॥

स्त्रिया पुरुषस्यादरेणाह्वाने कर्तव्ये पुंनाम्नो वा प्रत्ययो भवति ॥ तत्र प्रायः
पुरोहितादिष्वेवात्र प्रयुज्यते ॥

॥ औ प्रत्ययः प्रियकनिष्ठयोः ॥१७॥

स्पष्टम् ॥

॥ हतपूर्वो पूर्व च ॥१८॥

तौ वा औ प्रत्ययौ हतपूर्वौ हत शब्दः पूर्व ययोस्तथाविधौ पूर्व च प्रयोज्यौ ॥
हतवा हिमत् वा ॥ हतौ हिमत्-कोलौ ॥ हतवा काकौ ॥ हतौ काकौ ॥

॥ अ वा ॥१९॥

नाम्नः अग्रे अप्रत्ययो वा प्रयोज्यः ॥ हतवा काक ॥ हतौ गण ॥

॥ बाय बायो सामान्यसंज्ञायाश्च ॥२०॥

सामान्यसंज्ञाया लोकेषु ख्यातायाः परौ बाय बायो वा प्रयोज्यौ ॥ हत वा
महादेव बाय ॥ हतौ महादेव बायो ॥ सामान्य संज्ञायाः किम् । हत वा काक
बाय । इति न भवति ॥ काक् शब्दस्य पित्रादिष्वेव विशिष्टत्वात् ॥

॥ दूरे पूर्वं हतोव् च ॥२१॥

स्त्रिया पुरुषस्याह्वाने दूरतः कर्तव्ये हतोव् शब्दः पूर्व प्रयोज्यः ॥ हतोव्
मनसा रामौ ॥

॥ पत्याङ्गाने म्लेच्छयापि ॥२२॥

म्लेच्छस्त्रिया भर्तुराङ्गाने कर्तव्ये नाम्नो हतोश्च शब्दः प्रयुज्यते ॥

॥ ब्राह्मण्यां पतिसंबोधनाभावः ॥२३॥

॥ केवलो हतशब्दः कचिन्नैकव्ये ॥२४॥

कचिद्विविक्ते निकटस्थस्य भर्तुराङ्गाने कर्तव्ये नामजात्यादिरहितः केवलो हतशब्दः प्रयुज्यते ॥

॥ स्त्रीसंबोधने पुंवत् ॥२५॥

स्त्रिया स्त्रियः संबोधने कर्तव्ये पुंवत् प्रत्यया भवन्ति ॥ यथा पुरुषेण स्त्री-संबोधनं क्रियते तथैव स्त्रियापीत्यर्थः ॥

॥ अङ्गीकारे संबोधनमुख्यप्रत्यया आहन्शब्दा-
त्परा उक्त्युपक्रमे ॥२६॥

अङ्गीकारे कर्तव्ये प्रोक्ताः संबोधनस्य मुख्याः प्रत्यया उक्तेरारम्भे आहन्-शब्दात्परे प्रयोज्याः ॥ आहन्ता ॥ आहन्वा ॥ आहनो ॥ आहन् मांजू ॥ आहन् विञ् ॥ आहनिय् ॥ आहनू ॥ आहनुव् ॥

॥ हपूर्वाश्च केवलक्रियाया अन्ते ॥२७॥

केवलक्रियाया अङ्गीकारे कर्तव्ये ते सा आदिप्रत्यया हपूर्वाः केवलक्रिया-याश्चान्ते प्रयोज्याः ॥

२।२।३१]

लिङ्गप्रकरणे संबुद्धिपादः ।

३६

॥ वर्तमानायां प्रत्ययादावेव ॥२८॥

वर्तमानायां विभक्तौ ते हपूर्वाः सा आदि प्रत्ययाः प्रत्ययात्पूर्वं प्रयोज्याः ॥
आहन्सा करान् हसां छुह् ॥

॥ तदभावे नपूर्वाः ॥२९॥

तस्याङ्गीकारस्याभावे सति नपूर्वा वाक्यारम्भे क्रियान्ते च प्रयोज्याः ॥
नवा करान् नवा छुह् ॥ एवमन्यत् ॥

॥ कर्मयुक्तायाः कर्मान्ते ॥३०॥

कर्मयुक्तायाः क्रियाया अङ्गीकारे अभिधेये सति वाक्यारम्भे आहन्सा
आदयो भवन्ति कर्मान्ते तु हसा आदयो भवन्ति ॥ आहन्सा वत हसां छुह्
रनान् ॥

॥ कर्तृयुक्तायाः कर्तुरन्ते च ॥३१॥

कर्तृकर्मयुक्तायाः क्रियायाः अङ्गीकारे गम्यमाने वाक्यारम्भे आहन्सा आदयः
प्रयोज्याः कर्तुरन्ते हसा आदयो भवन्ति ॥ आहन्सा नारान् हसां छुह् पूथि
परान् ॥ आहन्वा रामहवा छुस् न्यन्दृ करान् ॥ इत्यादयो बुद्धिमता स्वयमूढाः ॥

इति शारदाक्षेत्रभाषाव्याकरणे कश्मीरशब्दामृते
लिङ्गप्रकरणे संबुद्धिपादो द्वितीयः ॥२॥२॥

अथ लिङ्गप्रकरणे ॥२॥

सर्वनामपादः ॥३॥

॥ तिह् यिह् कयाह् इह् हुह् शब्दाः
पुंस्यप्राणिनि ॥१॥

प्राणिव्यतिरिक्तानां तदादीनां पुंसि तिह् आदयः शब्दा भवन्ति ॥ तद्
शब्दस्य तिह् । यद् शब्दस्य यिह् । किम् शब्दस्य कयाह् । इदम् शब्दस्य इह् ।
अदम् शब्दस्य हुह् शब्दो बोध्यः ॥ प्रथमैकवचनं सर्वत्र लिङ्गवदेव ज्ञेयम् ॥

॥ सुह् युस् कुस् इह् हुह् शब्दाश्च प्राणिनि ॥२॥

प्राणिनां मनुष्यादीनां तदादिशब्देषु सुह् आदिशब्दा अवधार्याः ॥ सुह् ।
सः ॥ युस् यः ॥ कुस् । कः ॥ इह् । अयम् ॥ हुह् । असौ ॥ अत्राप्येकवचनं
लिङ्गवत् ॥

॥ उकारोपधायाः स्त्रियां वत्वमप्राणिनि च ॥३॥

प्राणिनां स्त्रीलिङ्गानां तदादिशब्देष्वभिधेयेषु सुह् आदिशब्दानामुपधाभूतो
य उकारस्तस्य वत्वं भवति अप्राणिनि स्त्रीलिङ्गे च ॥ स्वह् । सा । वा । स ।
सा ॥ इह् । असौ ॥

२।३।७]

लिङ्गप्रकरणे सर्वनामपादः ।

४१

॥ युस्कुसोरन्त्यस्य द्वित्वमकारागमश्च ॥४॥

युस् कुस् इत्येतयोः शब्दयोः स्त्रियामन्त्यस्य द्वित्वं भवति अकारागमश्च ॥
यवस्स । या ॥ कस्स । का ॥

॥ उभयेषां तम् यम् कम् इम् हुम्
द्वितीयाद्येकवचनेषु ॥५॥

उभयेषां प्राणिवाचिनामप्राणिवाचिनां च तिहादिशब्दानां द्वितीयादीना-
मेकवचनेषु क्रमेण तम् आदय आदेशाः स्युः ॥ तमिस् । तम् ॥ यमिस् । यम् ॥
कमिस् । कम् ॥ इमिस् । इम् ॥ हुमिस् । अमुम् ॥ सुह् शब्दादिभ्यो
द्वितीयायां स्नाव् (सू० २।१।३८) इत्यादिना स्पत्ययः । स्पत्यय इकारागम
(सू० १७) इति इकारागमः । अनेन तम् आदय आदेशाः ॥ केषांचिन्मते इह
शब्दस्य न्वम् आदेशो भवति । तन्मते । न्वमिस् । एनम् । इति स्वरूपं भवति ॥

॥ अन्त्यस्य वा ऽमिसोः ॥६॥

अन्त्यस्य हुह् शब्दस्य इकारसकारयोः परयोर्विकल्पेन अम् आदेशः
स्यात् ॥ अमिस् । अमुम् ॥ अमि । अमुना ॥ इसोः किम् । हुमौ । अमीभिः ॥

॥ अप्राणिनि स्प्रत्ययलोपस्तकारादेशश्च ॥७॥

अप्राणिनि अभिधेये सति तम् आदीनां स् प्रत्ययलोपो भवति । अन्त्यस्य
च तकारादेशः स्यात् ॥ तथ् छुह् च्छान् । तच्छिनत्ति ॥ यथ् । यत् ॥
कथ् । किम् ॥ इथ् । इदम् ॥ हुथ् । अदः ॥ तिह् आदिशब्देभ्यो । द्वितीयायां
स्नाव् (सू० २।१।३८) इति स्पत्ययः । उभयेषाम् (सू० ५) इत्यादिसूत्रेण तम्
आदय आदेशाः । अनेन स्पत्ययलोपः अन्त्याक्षराणां तकारः । वर्गप्रथमा-
न्तानाम् (सू० २।१।६६) इति सूत्रेण तस्य थः ॥

॥ च्छ्वहोश्च्यम्यौ च ॥ ८ ॥

त्वम् अहम् इति शब्दवाचकयोः च्छ्व व्वह् शब्दयोर्द्वितीयादीनामेकवचनेषु क्रमेण च्य म्य आदेशौ भवतः स्पत्ययलोपश्च ॥ च्य लुह् वनान् । त्वां वदति ॥ च्छ्व शब्दाद्वितीयायां स्त्राव् (सू० २।१।३८) इति स्पत्ययः । अनेन च्य आदेशः स्पत्ययलोपश्च । एवमन्यत् ॥

॥ प्रत्ययस्य लोपो द्वितीयाकर्तृतृतीययोः ॥९॥

च्छ्व व्वह् इत्येताभ्यां शब्दाभ्यां द्वितीयायां कर्तृतृतीयायां च प्रत्ययस्य लोपः स्यात् ॥ च्य लुह् वनान् । त्वां वदति ॥ त्वह्य लुह् वनान् । युष्मान् वदति ॥ च्य वनुथ् । त्वया प्रोक्तम् ॥ त्वह्य वनुथ् । युष्माभिः प्रोक्तम् ॥

॥ सश्च ॥ १० ॥

च्छ्व व्वह् शब्दाभ्यां स् इत्यस्य लोपो भवति चशब्दात्कर्तृतृतीयासंबन्धिनोः इ औ प्रत्यययोश्च लोपः स्यात् ॥ च्य सूतिन् । त्वया सह ॥ म्य सूत्य् । मया सह ॥ च्छ्व व्वह् शब्दाभ्याम् इ सूतिन् प्रत्ययः । च्छ्वहोश्च्यम्यौ च (सू० ८) इति सूत्रेण च्य म्य आदेशौ । प्रत्ययस्य लोपः (सू० ९) इत्यनेन इकारस्य लोपः । अनेन स् लोपः ॥

॥ षष्ठ्यामन्त्यस्वरस्य च्यस्यातत्वं च ॥११॥

च्छ्व व्वह् शब्दाभ्यां षष्ठ्यामन्त्यस्वरस्य लोपो भवति च्यसंबन्धिनश्चकारस्य स्यातत्वं च स्यात् ॥ च्योनु । तव ॥ म्योनु । मय ॥ च्छ्व व्वह् लिङ्गाभ्यां मनुष्यमंजयोनु (सू० २।१।५०) इति उनु प्रत्ययः । च्छ्वहोश्च्यम्यौ च (सू० ८) इति च्य म्य आदेशौ । अनेन अकारलोपः । प्रत्ययादेरोत्पत्ति (सू० १३) इत्युकारस्यौकारः । अकारस्य च स्यातता बोध्या ॥

२।३।१४]

लिङ्गप्रकरणे सर्वनामपादः ।

४३

॥ स्त्रियामाकारः पुंवहुत्वे च ॥ १२ ॥

स्त्रियां वर्तमानाभ्यां च्छ्वश्च शब्दाभ्यां पठ्यामेकत्वबहुत्वयोरन्त्यस्वर-
स्याकारो भवति पुल्लिङ्गस्य बहुवचने ऽपि ॥ च्याञ् । तव । स्त्रीलिङ्गवाची शब्दः ॥
च्याव । तव स्त्रीलिङ्गवाचिनः शब्दाः ॥ च्यानि न्यचिवि । तव पुत्राः ॥
म्यानि न्यचिवि । मम पुत्राः ॥ साधनं पूर्ववत् ॥

॥ प्रत्ययादेरोत्पुंसि ॥ १३ ॥

तयोः पुल्लिङ्गस्य एकवचने प्रत्ययादेरुकारस्य ओकारो भवति ॥ च्योनु ।
तव ॥ म्योनु । मम ॥ साधितचरावेव ॥

॥ प्रयोगलिङ्गस्यौकारोपधाया आत्वं सर्वत्र ॥ १४ ॥

सर्वनामशब्दानां यत्र प्रयोगलिङ्गस्य उपधाभूत ओकारः स्यात्तत्र आत्वं
भवति ॥ च्यानि सूतिन् । त्वद्धेतुना ॥ म्यानि सूतिन् । मद्धेतुना ॥ सानि
सूतिन् । अस्पद्धेतुना ॥ तुहन्दि सूतिन् । सुष्मद्धेतुना ॥ च्योनु । म्योनु । सोनु ।
इति प्रयोगलिङ्गेभ्यः इ सूतिन् प्रत्ययः । उवर्णान्तानामिकार (सू० २।१।३०)
इति उमात्राया इकारः । इतो लोप (सू० २।१।६) इति इ प्रत्ययस्य लोपः ।
अनेनोपधाया आत्वम् ॥ च्यानि सन्दि सूतिन् । त्वदीयेन ॥ म्यानि सन्दि
सूतिन् । मदीयेन ॥ अत्र च्योनु म्योनु शब्दाभ्यां पूर्वं सन्द् प्रत्ययः । उवर्णा-
न्तानाम् (सू० २।१।३०) इति इकारः । अनेनोपधाया आकारः । षष्ठीप्रयोगात्
इ सूतिन् प्रत्ययः । शेषं पूर्ववत् ॥ बहुत्वे तु । च्यान्यौ सूतिन् । त्वदीयैः ॥
म्यान्यौ सूतिन् । मदीयैः ॥ तुहन्द्यौ सूतिन् । सुष्मदीयैः ॥ सान्यौ सूतिन् ।
अस्पदीयैः ॥ तृतीयाया औ सूतिन् प्रत्यय एव भवति । तुहन्दि सन्द्यौ सूतिन् ।
इति ग्राम्याः । एवं सर्वनामशब्देषु सर्वत्र बोध्यम् ॥

॥ त्वह्यस्यो बहुत्वे ॥१५॥

चूह् ब्वह् शब्दयोः सर्वत्र बहुत्वे त्वहि असि आदेशौ भवतः ॥ त्वहि । यूयम् ॥ असि । वयम् ॥ त्वह्य । गुष्मान् ॥ अस्य । अस्मान् ॥ द्वितीयायां न्प्रत्यये सर्वत्र (सू० २।१।११) इत्यकारागमे कृते प्रत्ययस्य लोपः (सू० ९) इत्यादिसूत्रेण नकारलोपः । यत्वम् ॥

॥ तिम् यिम् कम् इम् हुमश्चोभयेषाम् ॥१६॥

उभयेषां प्राणिवाचिनामप्राणिवाचिनां च शब्दानां सर्वत्र बहुत्वे तिम् आदय आदेशा भवन्ति ॥ तिमन् । तान् । तानि ॥ यिमन् । यान् । यानि ॥ कमन् । कान् । कानि ॥ इमन् । इमान् । इमानि ॥ हुमन् । अमून् । अमूनि ॥ तिह् आदिशब्देभ्यो । द्वितीयायां स्त्वाच् (सू० २।१।३८) इति न् प्रत्ययः । अनेन तिम् आदय आदेशाः । न्प्रत्यये सर्वत्र (सू० २।१।१२) इत्यकारागमः ॥ एवं तिमौ सूतिन् ॥ तिहन्दि पुञ्य् । तिमौ प्यठ् । तिहन्द् ॥ तिमन् प्यट् । इत्यादि विज्ञेयम् ॥

॥ स्रप्रत्यय इकारागमः ॥१७॥

तिह् आदिशब्दानां सकारे परे इकारागमो भवति ॥ तमिस् । तम् ॥ एवं सर्वेषाम् । अत्र लोपविधेर्वलीयस्त्वात् अप्राणिविषये स्कारस्य लोपे कृते प्रोक्त आगमो न भवतीति ॥

॥ त्वहेर्हन्दौ हिलोपः पुंस्त्रियोर्वस्योत्वं च ॥१८॥

चूह् शब्दबहुत्वनियतस्य त्वहेः पुंलिङ्गे स्त्रीलिङ्गे च हन्दौ परे हिलोपो भवति वकारस्य च उत्वं भवति । पुंलिङ्गकथनात् हकारस्य सकारनिषेधः ॥

२।३।२०]

लिङ्गप्रकरणे सर्वनामपादः ।

४५

तुह॑न्दु । युष्माकं पुं ॥ तुह॑न्जु । युष्माकं स्त्री ॥ स॑ह॑न्दु स॑ह॑न्जु प्रत्ययौ । एकत्र सश्च (सू० १०) इति । अपरत्र स्लोपः स्त्रियां सर्वत्र (सू० २।१।४०) इति स् लोपः । अनेन हिलोपः वकारस्य उत्वं च ॥

॥ असेराद्यन्तस्वरयोर्लोपाकारावुनुजोः ॥ १९ ॥

ब्वह् शब्दस्य बहुत्वे नियतस्य अ॑मिपदस्य उनु व् इत्येतयोः परयो-
रादिस्वरस्य लोपः अन्त्यस्वरस्य चाकारो भवति ॥ सोनु । अस्माकम् ।
एकवचनम् ॥ सानि । अस्माकम् । बहुवचनम् ॥ ब्वह् शब्दात् उनु
नि प्रत्ययौ । त्व॑ह्यस्यौ बहुत्वे (सू० १५) इति अ॑मि आदेशः ।
अनेनाकारस्य लोपः । इकारस्य च अकारः । एकत्र प्रत्ययादेशोत्पुंसि (सू०
१३) उकारस्य ओकारः । षष्ठ्यामन्त्यस्वरस्य (सू० ११) इत्यादिना अकार-
लोपः । अपरत्र स्त्रियामाकारः पुंषु बहुत्वे च (सू० १२) इति आकारः । स च
इदन्तत्वादप्रसिद्धः (सू० २।१।७०) ॥ एवं । सान् । अस्माकम् । एकवचनं
स्त्रीलिङ्गवाचकम् ॥ साव । अस्माकम् । बहुवचनं स्त्रीलिङ्गवाचकम् ॥ साधनं
पूर्ववत् ॥

॥ प्राणिनि मिलोपो वा सकारे ॥ २० ॥

प्राणिवाचिनां तदादिशब्दानां सकारे परे मिकारस्य विकल्पेन लोपो
भवति ॥ तस् । तम् वा तस्य ॥ तमिस् । तम् वा तस्य ॥ तस॑न्दु । तस्य ॥ त॑मि
स॑न्दु । तस्य ॥ सुह् शब्दात्स्पत्ययः । उभयेषाम् (सू० ५) इति तम् आदेशः ।
स्पत्यये इकारागमः (सू० १७) । अनेन एकत्र मिलोपः ॥ एवं । यस् ।
यम् वा यस्य ॥ यमिस् । यम् वा यस्य ॥ यस॑न्दु । यस्य ॥ य॑मि स॑न्दु ।
यस्य ॥ कस् । कम् वा कस्य ॥ कमिस् । कम् वा कस्य ॥ कस॑न्दु । कस्य ॥
क॑मि स॑न्दु । कस्य ॥

इष् हुम् शब्दयोः संवन्धपठ्यामेव । इमन्हु । अस्य ॥ इमिस्मन्हु
अस्य ॥ हुमन्हु । अमुष्य ॥ हुमि स्मन्हु । अमुष्य ॥ अमन्हु । अस्य ॥
अमि स्मन्हु । अस्य ॥

बहुत्वे तु सर्वेषां मन् इत्यस्य विकलौन लोप इष्यते ॥ तिहन्हु वा तिमन्
हन्हु । तेषाम् ॥ यिहन्हु वा यिमन् हन्हु । येषाम् ॥ कहन्हु वा कमन्
हन्हु केषाम् ॥ इहन्हु वा इमन् हन्हु । एषाम् ॥ हुहन्हु वा हुमन् हन्हु ।
अमीषाम् ॥

संवन्धपठ्यां किम् । इमिस् । इमं वा अस्य ॥ हुमिस् । अमुं वा अमुष्य ॥
अत्र विकल्पाभावः ॥ प्राणिनि किम् । तस्युक् । तस्य वस्तुनः ॥

॥ निश्चयार्थं धातुलिङ्गस्वरूपान्ते यः प्रत्यय- योर्मध्ये वा ॥ २१ ॥

धातुस्वरूपस्य वर्तमानादिषु लिङ्गस्वरूपस्य च प्रथमादिषु तद्धितादिषु च
निश्चयार्थं गम्यमाने अन्ते यः प्रत्ययो भवति । द्वयोः प्रत्यययोर्मध्ये वा भवति ॥
तमन्हुय् । तस्यैव ॥ तमि स्मन्हुय् । तस्यैव ॥ ग्वरन्हुय् अन्दर् । गुरावेव ॥ ग्वर-
नूय् अन्दर् । गुरुष्वेव ॥ एवं सर्वेषां लिङ्गानां सर्वासु विभक्तिषु बोध्यम् ॥
प्रत्यययोर्मध्ये यथा ॥ ग्वरन्हुय् हन्दि पुच्छ्य् । गुरुभ्य एव ॥ ग्वर सन्दि-
य् पुच्छ्य् । गुरवे एव ॥ अत्र एकवचने स् प्रत्ययस्य लोपे कृते सन्हु पुच्छ्य्
इत्येतयोर्मध्ये य् प्रत्ययः ॥ ग्वरन् हन्दि-य् पुच्छ्य् । वा ग्वरन् हन्दि पुच्छ्य् ।
इत्यपि साधु ॥ तद्धितप्रत्ययेभ्यो यथा । गाटलुय् । दक्ष एव ॥ धातुस्व-
रूपेभ्यो यथा । करानूय् लुह् । करांत्येव ॥ कर्योन्नुय् । अकृतैव तेन ॥ करि-
य् करिष्यत्येव ॥ उपमायामपि क्वचिद्व्यवहियते । यथा चाद् ति गौब् न्यचिवुय् ।
शिष्यो ऽपि पुत्र एवास्ति ॥

२।३।२६]

लिङ्गप्रकरणे सर्वनामपादः ।

४७

॥ सोरुशब्दस्वरूपेभ्यो नित्यमेव ॥ २२ ॥

सोरु शब्दस्य यानि स्वरूपाणि तेभ्यः प्रायशो नित्यमेव य् प्रत्ययो भवति ॥ सोरु । सर्वः ॥ सोरुय् । सर्व एव ॥ सारि । सर्वे ॥ सारिय् । सर्वे एव ॥

॥ यप्रत्यये औकारस्याव् ॥ २३ ॥

प्रत्ययसंबन्धिन औकारस्य य् प्रत्यये परे अव् भवति ॥ गुर्यव्यू सृतिन् । घोटकैरेव ॥ नमव्यू सृतिन् । नखैरेव ॥ गुर्यौ सृतिन् । नमौ सृतिन् इत्यनयोर्मध्ये य् प्रत्यये कृते अनेन औकारस्य अव् । व्यञ्जनं परेण संधेयम् (सू० १।३) ॥

॥ व्यास् शब्दस्य विय् प्रथमाबहुत्वादिषु ॥ २४ ॥

स्पष्टम् ॥ विय् । अपरे ॥ वियन् । अपरान् ॥ वियौ । अपरैः ॥ अनेन विय् आदेशे कृते व्यञ्जनान्तलिङ्गवत्साधनम् ॥

॥ कूतुशब्दस्योपधायाः प्रथमाबहुत्वे द्वितीयाद्ये-
कवचनादिषु चाप्रसिद्धता ॥ २५ ॥

स्पष्टम् ॥ कूति । कियन्तः ॥ कूतिस् । कियन्तम् ॥ कूति । कियता ॥

॥ बहुत्वे वैत्वम् ॥ २६ ॥

कूतु शब्दस्य द्वितीयादिबहुत्वे वा ऐत्वं भवति विकल्पेनाप्रसिद्धता च ॥ कूत्यन् । कियतः ॥ कैत्यन् । कियतः ॥ कूत्यौ सृतिन् । कियद्भिर्हेतुभिः ॥ कैत्यौ सृतिन् । कियद्भिर्हेतुभिः ॥ एवं सर्वत्र विज्ञेयम् ॥

॥ य्यूत्यूतुयूतुशब्दानामीत्वमप्रथमैक-
वचने ॥२७॥

प्रथमैकवचनं वर्जयित्वा एषां शब्दानां यूकारस्य ईत्वं भवति ॥ यीति ।
यावन्तः ॥ तीति । तावन्तः । ईति । इयन्तः ॥ एवं सर्वत्र ज्ञेयम् ॥

॥ मूष ऐत्वम् ॥२८॥

मूष् शब्दोपधायाः प्रथमाबहुत्वादिषु ऐत्वं भवति ॥ मूष । महिष्यः ॥ मूषन् ।
महिषीः ॥ मूषौ सूतिन् । महिषीभिः ॥

॥ कूँहो ऽन्त्यस्य सश्च ॥२९॥

कूँह् शब्दस्य उपधाया ऐत्वं भवति अन्त्याक्षरस्य च सकारो भवति ॥
कैसि दप् । कंचिद्वद ॥ कैसि दंप् । केनचिदुक्तम् ॥ कैसि इन्दु ।
कस्यचित् ॥ इत्यादि । साधनं पूर्ववत् ॥ कूँह् शब्दापरपर्यायस्य काँह्
शब्दस्य चेत्यं बोध्यम् । किञ्चानयोः शब्दयोरुभयलिङ्गत्वात् द्वितीयायां स्
प्रत्ययः । स्त्रियामिकार (सू० २।१।३७) इति इकारागमः । स्लोपः स्त्रियां सर्वत्र
(सू० २।१।४०) इति स् लोपः ॥

॥ केन्च् शब्दो नित्यं बहुत्वे ॥३०॥

स्पष्टम् ॥ केन्च् । कंचित् ॥ केन्चन् । कांश्चित् ॥ केन्चौ । कैश्चित् ॥

॥ काँछाह् कैँछाह् शब्दावेकत्वे ॥३१॥

स्पष्टम् ॥ काँछाह् । कश्चित् ॥ कैँछाह् । किंचित् ॥

२।३।३६]

लिङ्गप्रकरणे सर्वनामपादः ।

४६

॥ जृह् शब्दस्य तु द्वितीयादिषु ॥३२॥

द्विवाचकस्य जृह् शब्दस्य द्वितीयादिविभक्तिषु तु आदेशः स्यात् ॥ द्वन् ।
द्वौ ॥ द्वयौ सूतिन् । द्वाभ्याम् ॥

॥ अयागमः स्वरे ॥३३॥

तस्मादादेशकृतात् तु शब्दात्स्वरे परे अयागमो भवति ॥ द्वयि सूतिन् ।
द्वयेन ॥ द्वयौ सूतिन् । द्वाभ्याम् ॥ जृह् शब्दात् औ सूतिन् प्रत्ययः । पूर्वसूत्रेण
तु आदेशः । अनेन अय् आगमः । व्यञ्जनं परेण संधेयम् (सू० १।३) ॥

॥ त्रिह् षहोरन्त्यलोपश्च ॥३४॥

त्रिह् षह् शब्दाभ्यां स्वरे परे अयागमो भवति । अन्त्याक्षरस्य च लोपो
भवति ॥ त्र्ययौ सूतिन् । त्रिभिः ॥ षयौ सूतिन् । षड्भिः ॥

॥ वा चोर्शब्दस्य न्प्रत्यये ह्रस्वश्च ॥३५॥

चोर् शब्दस्य न्प्रत्यये परे विकल्पेनान्त्याक्षरस्य लोपः ओकारस्य च उकारो
भवति ॥ ङ्वन् । चतुरः । वा । चोरन् । चतुरः ॥ चोर् शब्दात् द्वितीयायां न्प्रत्ययः
अनेन रकारलोपः ओकारस्य च उकारः । उकारो वः (सू० १।११) इति वत्वम् ।
व्यञ्जनं परेण संधेयम् (सू० १।३) । अन्यत्र न्प्रत्यये (सू० २।१।१२) अकारागमः ॥

॥ पानशब्दादिप्रत्ययलोपः ॥३६॥

अयं शब्दो नित्यमेकवचन एव । देशार्थवाचकस्य पान् शब्दस्य तु एकानेकत्वं
भवति ॥ पान । स्वयम् ॥ पानस् । स्वम् ॥ पान । स्वेन ॥

॥ अकारलोपोपधाह्रस्वौ चोनुजोः ॥३७॥

तस्यैव पानशब्दस्य उनुञ् इत्येतयोः प्रत्यययोः परयोरकारस्य लोप
उपधायाश्च ह्रस्वो भवति ॥ पनुञ् । स्वस्य पुंलिङ्गे ॥ पनञ् । स्वस्य स्त्रीलिङ्गे ॥
साधनं पूर्ववत् ॥ देहार्थवाचकस्य पान् शब्दस्य । पानुञ् । देहस्य पुंलिङ्गे ॥
पानचू । देहस्य स्त्रीलिङ्गे ॥ इत्यादिस्वरूपाणि भवन्ति ॥

॥ अख्जोरयोराहागमो निश्चयसामान्ये ॥३८॥

अख्शब्दात् द्विवाचकाज्जोरशब्दाच्च निश्चयसामान्ये गम्यमाने आह
आगमो भवति ॥ अखाह् । एककः ॥ जोराह् । द्विकम् ॥ अख्शब्दस्य प्रथ-
मायामेव विज्ञेयम् । अपरस्य सर्वासु विभक्तिषु । अख्शब्दग्रहणात्प्रथमैकवच-
नान्तेभ्यः सर्वेभ्यः शब्देभ्यो भवति ॥ कथाह् । एक आलापः ॥ जोराहौ
सूतिन् । द्विकेन ॥

॥ त्रिहस्तारादेशः ॥ ३९ ॥

निश्चयसामान्ये त्रिह्शब्दस्य तार आदेशो भवति ॥ तार । त्रिकम् ॥ निश्च-
यसामान्ये किम् । त्रिप् । त्रय एव ॥

॥ चोरश्चवमरः ॥ ४० ॥

चोर् शब्दस्य वमर आदेशो भवति निश्चयसामान्ये ॥ च्वमर । चतुष्कम् ॥
निश्चयसामान्ये किम् । चोरय् । चत्वार एव ॥

२३।४५]

लिङ्गप्रकरणे सर्वनामपादः ।

५१

॥ पान्चः पैंशः ॥ ४१ ॥

पान्चशब्दस्य पैंश आदेशो भवति निश्चयसामान्ये ॥ पैंश । पञ्चकम् ॥
निश्चयसामान्ये किम् । पान्चय् । पञ्चैव ॥

॥ षहो ऽन्त्यस्य खाह् ॥ ४२ ॥

षहशब्दस्यान्त्याक्षरस्य खाह् आदेशो भवति निश्चयसामान्ये ॥ पखाह् ।
षट्कम् ॥ निश्चयसामान्ये किम् । षय् । षडेव ॥

॥ सतष्ट एठागमश्च ॥ ४३ ॥

सतशब्दस्यान्त्याक्षरस्य टकारो भवति एठ आगमश्च निश्चयसामान्ये ॥
सटेठ । सप्तकम् ॥ निश्चयसामान्ये किम् । सतय् सप्तैव ॥

॥ ऐठादिभ्यो ऽमरागमश्च ॥ ४४ ॥

ऐद्भादिभ्यः संख्याभ्यो निश्चयसामान्ये अमर आगमो भवति ॥ ऐठ-
वर । अष्टकम् ॥ नवमर । नवकम् ॥ दहमर । दशकम् ॥ निश्चयसामान्ये किम् ॥
ऐठय् । अष्टादेव ॥ नवय् । नवैव ॥

॥ एकत्वनिर्दिष्टपरिमाणादिशब्दात्खण्डा च ॥ ४५ ॥

एकवचनेन निर्दिष्टो यः संख्यापरिमाणादिशब्दस्तस्मान्निश्चयसामान्ये खण्डा
प्रत्ययो भवति । चशब्दात् आह् आगमो ऽपि भवति ॥ अखाह् खण्डा । एकमात्रम् ॥
त्राखाह् खण्डा । चतुष्टयमात्रम् ॥ दहाह् खण्डा । दशकमात्रम् ॥
इथाह् खण्डा । शतमात्रम् ॥ क्रुहाह् खण्डा । क्रोशमात्रम् ॥ द्रहाह् खण्डा ।

दिनमात्रम् ॥ ऋथाह् खण्डा । ऋतुमात्रम् ॥ रुपयाह् खण्डा । मुद्रिकामात्रम् ॥
 एकत्वनिर्दिष्टात्मिकम् ॥ तार । त्रयः ॥ द्वयम् । चत्वारः ॥ चोराह् खण्डा । इति
 तु न भवति ॥ चाख्शब्दस्य त्वेकत्वनिर्देशाद्भवत्येव । परं तु यतैव आह् आगमो
 भवति तत्रैव खण्डा प्रत्ययः सस्वरः स्यात् । यत्र तु केवलः स्यात्तत्र खण्ड्
 प्रत्ययो भवति । यथा । क्रुह् खण्ड् । क्रोशमात्रम् ॥

॥ सर्वेभ्यो बहुवचनान्तेभ्यो जू ॥ ४६ ॥

बहुवचनान्तेभ्यः सर्वेभ्यः शब्देभ्यो निश्चयसामान्ये जू प्रत्ययो भवति ।
 कटजू । मेपाः ॥ गुरिजू । अश्वाः ॥ रुपयजू । रूपिकाः ॥ कर्जजू । शिलाः
 इत्यादि ।

इति शारदाक्षेत्रभाषाव्याकरणे कश्मीरशब्दामृते
 लिङ्गप्रकरणे सर्वनामपादस्तृतीयः ॥ ३ ॥
 समाप्तं चेदं लिङ्गप्रकरणम् ॥ २ ॥

अथ समासप्रक्रिया ॥३॥

शब्दाः संज्ञाविभक्त्यव्ययधातुभेदाच्चतुर्धा भवन्ति ॥ तत्र विभक्तिः केवलं स्वयमर्थदानाभावात्संज्ञया संगत्य कारकार्थं जनयति । धातुना च संगत्यातीतादिकालबोधिनी क्रिया भवतीति ॥ अव्यया हि स्वार्थदाने विभक्तिनिरपेक्षा इति ॥ विभक्तियोगात्संपन्नयोः क्रिययोर्वक्ष्यमाणसमासरीतिव्रतसंयोगो ऽसंभाव्यो ऽस्ति किंत्वव्ययभूतैः कृत्प्रत्ययैरेवेति ॥ संज्ञा तु विशेष्यपदविशेषणपदभेदाद्विविधा । तत्र द्वयोर्विशेष्यपदविशेषणपदयोः परस्परसंयोगो युक्तः विशेष्याविशेषणस्य बहिरनवस्थानादिति । विशेष्ययोस्तु पदयोः संयोगः कदाचित्संभाव्यः स्यात् । संयोगसंभवे तु पदे विशेष्ये वा भवतां । विशेष्यविशेषणे वा भवतामिति तुल्यमस्ति । कदाचित्त्वसंभाव्यः । इति द्वे स्वरूपे । तयोस्तु तुल्यातुल्यविभक्तिसंयोजनया चत्वारि स्वरूपाणि भवन्तीत्यतः समासाश्चत्वार एव भवितुमर्हन्त्येतदर्थं युक्तायुक्तेति समासलक्षणं सूत्रयति ॥

॥ युक्तायुक्तपदविभक्तीनां संगतिकृत्समासः ॥१॥

युक्तानां योग्यानामयुक्तानामयोग्यानां पदानां विभक्तीनां च संगतिकृत्संयोगकारकः समासो ऽवगन्तव्यः ॥ तत्रायुक्तपदसमविभक्तीनां संधायको द्वन्द्वः ॥ युक्तपदसमविभक्तीनां योगकारी कर्मधारयः ॥ युक्तपदभिन्नविभक्तीनां संधायकस्तत्पुरुषः ॥ अयुक्तपदायुक्तविभक्तीनां संयोगकारको बहुव्रीहिरिति ॥ संबन्धसंज्ञायां समासे विशेषः । तत्र संबन्धसंज्ञा द्विविधा ॥ एका

सामान्यसंबन्धसंज्ञा । द्वितीया विशेषसंबन्धसंज्ञा ॥ तत्र तदादिशब्दाः सामान्यसंबन्धसंज्ञकाः ॥ यथैकस्मिन्नेव मनुष्ये स्वयं वक्तुरिति सति अहमिति संज्ञा कथ्यते ॥ तस्मिन्नेव श्रोतृतया संनिधिस्थेन येन केनचित्प्रोक्ते त्वमिति संज्ञा ॥ अश्रोतृतया संनिधिस्थेन प्रोक्ते अयमिति संज्ञा ॥ असंनिधिस्थेन येन केनचित्प्रोक्ते स इति संज्ञा ॥ द्वापरतया क इति संज्ञा ॥ सामान्यतया य इति संज्ञा । इति सामान्यसंबन्धसंज्ञा । अत्र संबन्धषष्ठीतत्पुरुषं विना समासावाप्तिर्नाधार्येति ॥ विशेषसंबन्धसंज्ञापि सामान्यविशेषाभ्यां द्विविधा ॥ तत्राद्या शिखावशात्सूपादिसंज्ञा तस्मिन्सूपत्वशिल्पस्य समवायिसंबन्धाच्च हि तदादिशब्दवदेकेन सूप इत्युच्यते अपरेण स्वर्णकार इत्युच्यत इति विशेषत्वम् । परं तु सर्वैः सूप इत्युच्यत इति सामान्यत्वमिति ॥ अपरा पितृपुत्रादिवत्संबन्धसंज्ञा ॥ यथा हे पितरिति पुत्रेणैव कथ्यते बैजिकसंबन्धात् नान्येन ॥ स एव सहोदरेण भ्रातेति कथ्यते समानोदर्यत्वात् ॥ इत्यादयो विशेषसंबन्धसंज्ञकाः ॥ अत्र समासावाप्तिर्धर्मिभिरवधार्या इति ॥

द्वन्द्वोदाहरणं यथा ॥ ताप् गट । आतपान्धकारौ ॥- अत्रातपेन साकं न को ऽपि ध्वान्तस्य संबन्धः किंतु समविभक्तित्वात् द्वन्द्वेन संबन्धः संपन्नः ॥

कर्मधारयोदाहरणं यथा ॥ भ्रष्टि गुरि सूतिन् गौव् । स्थूलघोटकेन गतः ॥ अत्र य एव स्थूलः स एव घोटक इति युक्तपदत्वम् । स्थूलेन घोटकेन गत इति समविभक्तित्वमित्यतः कर्मधारयेण संगतिः ॥

तत्पुरुषोदाहरणं यथा ॥ राज न्यच्युत्तु । राजपुत्रः ॥ अत्र राज्ञा सह पुत्रस्य योग्यत्वे ऽपि राज्ञः पुत्र इत्यनयोर्भिन्नविभक्तित्वमित्यतस्तत्पुरुषेण संगतिः ॥

बहुव्रीह्युदाहरणं यथा ॥ हूनि बुधु । श्वमुखः ॥ अत्र श्वन्शब्दमुखशब्दयोरन्ये च योग्यत्वसंबन्धः नापि श्वन्मुखं यस्य स श्वमुख इति निरुक्त्या विभक्तिसंबन्ध इत्यतो बहुव्रीहिना संगतिः ॥

॥ समासमध्ये विभक्तिलोपो व्यञ्जनाद्यवयवस्य

॥ २ ॥

समासे कर्तव्ये पदयोर्मध्ये या विभक्तिस्तस्या व्यञ्जनाद्यवयवस्य लोपो भवति । “एको ह्यवयवो यस्य को ऽसाववयवी भवेत्” इति कथनान्न केवल-
व्यञ्जनरूपप्रत्ययस्य लोपः स्यात् ॥ छल्यौ गुर्यौ सूतिन् आव् । श्वेतघोटकै-
रागतः ॥ नीलिस् गुरिस् । अत्र स् प्रत्ययस्य केवलत्वान्न लोपः । छतु शब्दाद्-
गुह् शब्दाच्च औ सूतिन्प्रत्ययः अनेन मध्याविभक्तेः सूतिन् इति विभक्त्यवयवस्य
लोपः । प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणम् (पा० सू० १।१।६२) इति उवर्णान्तानामिकारः
(२।१।३०) इति यत्वम् ॥

॥ सजातीयविभक्तिकानां विजातीयपदानामन्त्य-
पदविभक्त्या कथनं द्वन्द्वः ॥३॥

येषां वस्तूनां लोकेषु संयोगो ऽसंभाव्यो ऽपि स्यात्तेष्वपि शब्देषु तुल्यवि-
भक्तिकेषु सत्सु स्वकल्पितस्यान्त्यपदस्य विभक्त्या तेषां कथनं द्वन्द्वसमासो
विज्ञेयः ॥ नब् नम् फल् । नभोनखफलम् ॥ एषां पदानां यद्यपि संयोगो ऽसं-
भाव्यो ऽस्ति तथाप्यनेन संगतिः ॥ वारि कुलि फल जल पुच्छ् आव् । वाटि-
कावृक्षफलजलायागतः ॥ वारुशब्दात् कुलुशब्दात् फल्शब्दात् जलशब्दाच्च इ
पुच्छ् प्रत्ययः । समासमध्ये (सू० २) इति सूत्रेण मध्यमानां पुच्छ् इति प्रत्यया-
वयवानां लोपः । प्रथमयोरुवर्णान्तानामिकार (सू० २।१।३०) इति ऊकारोकार-
योरिकारः । इतो लोप (सू० २।१।६) इति इप्रत्ययस्य लोपः । अपरयोर्व्यञ्ज-
नान्तत्वादिकारस्याकारः (२।१।४) ॥ माज्य कोर्य । मातापुत्रिके ॥ मालि पुथ् ।
पितापुत्रौ ॥ हश न्वष । श्वश्रूस्तुषे ॥ जोम् काकज । ननन्दाप्रजावत्यौ ॥ पच्व
कूच्य । पट्टिकादारुणी ॥

॥ विशेषणविशेष्ययोः पूर्वोत्तरपदस्थयोरेकपदे-
नाभिधानं कर्मधारयः ॥४॥

विशेष्यविशेषणयोर्योग्यसंबन्धत्वाद्युक्तपदत्वं विशेष्याद्वहिर्विशेषणस्यानव-
स्थानात् तयोः समविभक्तित्वमपि नित्यमेव स्यात्तयोर्विशेषणे पूर्वपदस्थे विशेष्ये
उत्तरपदस्थे सति एकविभक्त्या यत् कथनं स कर्मधारयसमासो विशेष्यः ॥ बड्यन्
घारन् छुह् जेनान् । महद्गव्याण्यर्जयति ॥ भ्वचि च्वचि सूतिन् । स्थूलपूपेन ॥
त्रिछि कोरि पुछ्य् । दक्षकन्यायै ॥ बजि लरि प्यठ । महद्गृहात् ॥ बज्य ग्रन्जु
ह्नु । महत्संख्यायाः ॥ बडिस् गुरिस् प्यट् । महदश्वोपरि । अत्र प्रथमान्त्ययोः
न् स् प्रत्यययोः केवलत्वान्मध्ये ऽपि न लोपः । किंतु न् प्रत्यये सर्वत्र (सू०
२।१।१२) इति अकारागमः । उवर्णान्तानामिकार (सू० २।१।३०) इति सर्वत्र
इकारः । ऊदन्तटवर्ग (सू० २।१।२२) इत्यादिमूत्रेण क्रमेण टवर्गान्तस्य चवर्गः ।
शेषं पूर्ववत् ॥

॥ अप्रथमान्ते पूर्वपदे विभिन्नविभक्तिकयोः पद-
योर्युगपत्कथनं तत्पुरुषः ॥५॥

संभाव्यसंयोगसत्ताकयोः पदयोर्मध्यात्प्रथमाविभक्तिव्यतिरिक्ते पूर्वपदस्थे
सति तुल्यातुल्यप्रथमादिविभक्तिके उत्तरपदस्थे तयोर्युगपत्कथनं स तत्पुरुष-
समासो बोध्यः ॥ आकि खश् । छुरिकाच्छेदः ॥ टोपि फलु । शिरस्त्रपान्तम् ॥
सर्प बय सूतिन् । सर्पभयेन ॥ राज्ञ न्यचिवि पुछ्य् । राजपुत्राय ॥ बट कोर्य
ह्नु । ब्राह्मणकन्यायाः ॥ स्वन डव अन् । स्वर्णपुटकमानय ॥ म्यच्चि फलु
थव् । मृत्कटोलं निधेहि ॥

॥ उत्तरपदस्थस्य पोञ्जुशब्दस्य पो वः ॥६॥

समासविषये पोञ्जुशब्द उत्तरपदस्थे सति पोञ्जु शब्दसंबन्धिनः पकारस्य

३।१०]

समासप्रक्रिया ।

५७

वकारः स्यात् ॥ गंग वोञ्जु । गङ्गाजलम् ॥ व्यथ वोञ्जु । वितस्ताजलम् ॥ शीन वो-
ञ्जु । हिमजलम् ॥ युग वोञ्जु । ओघजलम् ॥ मार वोञ्जु । मारीजलम् ॥ क्रीरि वो-
ञ्जु । कूपपानीयम् ॥ रुद वोञ्जु । वर्षापानीयम् ॥ नाग वोञ्जु । अस्नातजलम् ॥
समासे किम् । व्यथि हन्दि पाञ्जि सूतिन् । वितस्तायाः पानीयेन ॥

॥ पूर्वपदस्थे जस्यानुस्वारः ॥७॥

समासविषये पोञ्जुशब्दे पूर्वपदस्थे सति जकारस्यानुस्वारो भवति ॥ पाँ
लख् । पानीयद्रोणः ॥ पाँ नहु । पानीयकुम्भः ॥ समासे किम् । पाञ्जुकु त्रख् ।
पानीयस्य द्रोणः ॥

॥ दाञ्जशब्दस्यापि ॥८॥

समासविषये दाञ्जशब्दे पूर्वपदस्थे सति जकारस्यानुस्वारो भवति ॥ दाँ
खार । धान्यखारी ॥ दाँ फ़तु । धान्यकटोलः ॥ अपिशब्दादन्येभ्यो ऽपि ॥ वाँ
घलु । वणिक्कणं ॥ वाँ कूरु । वणिक्कन्या ॥ समासे किम् । दाञ्जचू खार ॥

॥ पंथ्र्शब्दस्य पुंलिङ्गे च ॥९॥

पंथ्र्शब्दः स्वयं पुंलिङ्गः समासे ऽपि पुंलिङ्गेन निर्देशे कर्तव्ये पकारस्य
वकारो भवति ॥ वोञ्जि वंथ्र् [। छायावृक्षपत्रम्] ॥ पोष वंथ्र् [। पुष्पपत्रम्] ॥
ख्यल वंथ्र् । पञ्चतृणात्रम् ॥ हाक वंथ्र् । शाकपत्रम् ॥ पुंलिङ्गेन किम् । मुजि
पंथ्र् । मूलिकापत्रम् ॥ गुग्गुलि पंथ्र् । इत्यादि ॥

॥ पंचाहः समासे ॥१०॥

समासविषये पंचाहशब्दस्य पकारस्य वकारो भवति ॥ अकवन्जाह ॥
द्ववन्जाह । कुनवन्जाह । इत्यादि ॥

॥ शैठः शस्य हः ॥११॥

कुनहैद । अकहैद । द्वहैद । इत्यादि ॥

॥ च्वटूशब्दस्य म्वंडू आदेशः सस्यव्यति-
रिक्ते ॥१२॥

सस्यव्यतिरिक्तस्य वस्तुनः अपूपार्थके च्वटूशब्दे उत्तरपदस्थे म्वंडू आदेशो
भवति ॥ ठूल-म्वंडू । अण्डापूपः ॥ नडूरि-म्वंडू । बिसापूपः ॥ चामन्-म्वंडू । आमि-
क्षापूपः ॥ अद्रक-म्वंडू । आद्रकापूपः ॥ सस्यव्यतिरिक्ते किम् ॥ त्वम्ल-च्वटू ।
तण्डुलापूपः ॥ कनक-च्वटू । गोधूमापूपः ॥ बुष्कि-च्वटू । यवापूपः ॥ सस्ये ऽपि
पुंलिङ्गनिर्देशेन म्वंडू आदेश इष्यते ॥ त्वम्ल-म्वंडू । अव-म्वंडू । इत्यादि ॥

॥ पूर्वोत्तरपदस्थभेद्यभेदकोभयविशिष्टान्य-
पदबोधको बहुव्रीहिः ॥१३॥

विशेष्ये पूर्वपदस्थे विशेषणे चोत्तरपदस्थे सति तदुभयेन विशिष्टस्यान्य-
पदस्य ज्ञानविधायको बहुव्रीहिर्ज्ञेयः ॥ यद-च्वटू । दृढदुदरः ॥ दारि-च्वटू ।
दीर्घश्मश्रुः ॥ कन-च्वटू । छिन्नकर्णः ॥ दु-च्वटू । द्विवापिकः ॥ दु-वरिश् ।
द्विवापिकी ॥ सत-चोचु । सप्तकुटुम्बः ॥ पाँच-च्वटूर । पञ्चपुत्रः ॥ हनि-बुथु ।
श्वमुखः ॥ अत्र मध्यपदलोपो बुद्धिमतावधार्यः ॥

॥ द्विरुक्तेन च ॥१४॥

एकेनैव पदेन द्विरुक्तेन विशिष्टस्यान्यपदस्यावबोधकृच्च बहुव्रीहिर्विज्ञेयः ॥
स च स्त्रीलिङ्गः ॥ ठूल ठूल । शृङ्गाशृङ्गि ॥ टप टप् । खुराखुरि ॥ ठूँक ठूँख ।
शृङ्गाशृङ्गि ॥ चप चप् । दन्तादन्ति ॥

इति श्रीशारदाक्षेत्रभाषाव्याकरणे कश्मीरशब्दामृते
समासप्रक्रिया समाप्ता ॥३॥

अथ तद्धितप्रक्रिया ॥४॥

॥ जातेरपत्यार्थे पूतु ॥१॥

अपत्ये ऽभिधेये सति जातेर्जातिवाचकाच्छब्दात् पूतु प्रत्ययो भवति ॥ दर-
पूतु । कौल-पूतु । तिक्रि-पूतु । इत्यादि ॥ दर कौल् त्युक् इति जातिवाचकाः शब्दाः ।
अनेन सूत्रेण पूतु प्रत्ययः । व्यञ्जनान्तानामकारागमः (सू० २।१।३६) ।
तृतीये युकारोपधाया इत्वम् (सू० २।१।७६) । उवर्णान्तानामिकारः
(सू० २।१।३०) एवमुत्तरत्र ज्ञेयम् ॥ जातिशब्दग्रहणात्पशुपक्ष्यादीनां जातिर्गृ-
ह्यते ॥ काव-पूतु । काकपोतः ॥ पछिन्-पूतु । पक्षिपोतः ॥ ककर-पूतु । कुकुटपोतः ॥
कट-पूतु । मेषपोतः ॥ म्याँ-पूतु । मेषपोतः ॥ कोतर-पूतु । कपोतपोतः ॥ इत्यादि ॥

॥ न संज्ञायाः ॥२॥

पित्रादिनाम्नः परः पूतु प्रत्ययो न भवतीति परिभाष्यते ॥

॥ चूरशब्दाद्वालक्रीडायां च ॥३॥

पित्रादौ स्तनन्धयं क्रीडयति सति चूरशब्दात् पूतु प्रत्ययो भवति । च-
शब्दाच्चौरपुत्रे ऽभिधेये ऽपि ॥ चूर-पूतु । चौरपोतः ॥

[१ ककर कोतर इत्यादीनि पदानि उकारान्तशब्दव्युत्पन्नान्यपि कछलादि (सू०
२।१।७४) गगनव्यगत्वात्साधूनि विज्ञेयानि ॥]

॥ मिञ्शब्दात्स्वार्थे ॥४॥

चुम्बनवाचकात् मिञ्शब्दात्स्वार्थ एव पूतु प्रत्ययो भवति ॥ मिञ्-पूतु ।
चुम्बनम् ॥ मिञ् इत्यस्य म्वञ् च कथ्यते ॥ तेन । म्वञ्-पूतु । चुम्बनम् ॥
इत्यपि भवति ॥

॥ अनादरापत्यार्थे ऽधमशब्देभ्यः कट् ॥५॥

अनादरेण क्रोधेन च अपत्ये अभिधेये सति अधमशब्देभ्यः परः कट्
प्रत्ययो भवति ॥ चूर-कट् । चौरपुत्रः ॥ गान-कट् । विटपुत्रः ॥ पोग-कट् । नाशपुत्रः ॥
घाज-कट् । सूदपुत्रः ॥ रास-कट् । जारजः ॥ क-कट् । कुपुत्रः ॥ सुशब्दादपि
दृश्यते ॥ स्व-कट् । सुपुत्रः ॥ स्वस्व-कट् । सुखपुत्रः ॥

॥ स्वस्वकार्योद्यमेनाभिधेये कटु ॥६॥

जातिवाचकानां शिल्पवाचकानां च शब्दानां निजनिजकार्यस्योद्यमेनापत्ये
अभिधेये सति कटु प्रत्ययो भवति ॥ वट-कटु । ब्राह्मणपुत्रः ॥ दर-कटु । कौल-
कटु । स्वर्-कटु । स्वर्णकारपुत्रः ॥ मन्-कटु । शास्त्रिकपुत्रः ॥ छान-कटु ।
तक्षकपुत्रः ॥

॥ मूष्शब्दाच्च ॥७॥

महिषीवाचकस्य मूष्शब्दस्यापत्ये अभिधेये कटु प्रत्ययो भवति ॥ मैष कटु ।
महिषः ॥ मूष्शब्दात् कटु प्रत्ययः । व्यञ्जनान्तानामकारागमः (सू० २।१।३६) ।
मूष ऐत्वम् (सू० २।१।२८) इति सूत्रेण ऊकारस्य ऐत्वम् ॥

॥ पित्रोः सहजापत्नीयसंबन्धे पुंसि तुर् ॥८॥

पित्रोर्जनयितुर्जनन्याश्च सहजौ पितृभ्राता पितृभगिनी मातृभ्राता मातृ-
भगिनी च तयोः पुमपत्यसंबन्धिनि संबन्धे अभिधेये सति तत्तच्छब्दात् तुर्
प्रत्ययो भवति ॥ प्वफतुर् वीयु । पैतृवस्त्रीयः ॥ मासतुर् वीयु । मातृवस्त्रीयः ॥
मामतुर् वीयु । मातुलपुत्रः ॥

॥ स्त्रियां तृ ॥९॥

तेषामेष शब्दानां स्त्र्यपत्यसंबन्धिनि संबन्धे अभिधेये सति तृ प्रत्ययः
स्यात् ॥ प्वफतृ व्यञ् । पैतृवस्त्रीया ॥ मासतृ व्यञ् । मातृवस्त्रीया ॥ माम-
तृ व्यञ् । मातुलपुत्रिका ॥

॥ पितृशब्दात्तृलोपः ॥१०॥

स्पष्टम् ॥ पितुर् वीयु । पैतृव्यः ॥ पितृ व्यञ् । पितृव्यपुत्री ॥ एवं प्वफ-
तृ वीयि काकञ् । पैतृवस्त्रीयभार्या ॥ मासतृ वीयि काकञ् । मातृवस्त्रीय-
भार्या ॥ मामतृ वीयि काकञ् । मातुलपुत्रभार्या ॥ पितृ वीयि काकञ् । पै-
तृव्यभार्या ॥

॥ व्यञ्जवोयुशब्दाभ्यां पुमपत्ये थ्रन्त्ययोर्न-
वौ च ॥११॥

व्यञ्जवोयुशब्दयोः पुमपत्ये अभिधेये सति थ्र प्रत्ययो भवति अन्त्याक्षरयोश्च
क्रमेण नकारवकारादेशौ भवतः ॥ व्यञ् थ्र । भागिनेयः ॥ बाव थ्र । भ्रातृव्यः ॥

॥ स्त्र्यपत्ये जो नवौ च ॥१२॥

तयोर्व्यञ्जबोयुशब्दयोः स्त्र्यपत्ये ऽभिधेये सति ज प्रत्ययो भवति अन्त्या-
क्षरयोश्च नकारवकारौ भवतः ॥ व्यन्ज । भागिनेयी ॥ बाव्ज । भ्रातृपुत्री ॥

॥ द्वियुशब्दस्य चारादेशश्च ॥१३॥

देवरवाचकस्य द्वियुशब्दस्य पुंस्त्र्यपत्ये ऽभिधेये पूर्वोक्तौ प्रत्ययौ भवतः ।
द्वियुशब्दस्य च चार आदेशः स्यात् ॥ चारथूर् । देवरपुत्रः ॥ चारज । देवर-
पुत्री ॥

॥ तदस्यास्तीत्यलादयः ॥१४॥

तत् अस्ति अस्य इत्यस्मिन्नर्थे वक्ष्यमाणा अलादयः प्रत्ययाः स्युः ॥

स्वमूर्तिवर्तमानद्रव्यगुणवत्त्वाभिधेये ऽल् ॥१५॥

प्राणिनो ऽप्राणिनो वा निजमूर्तौ वर्तमानं यद्रूपं गुणो वा तद्वत्त्वेन
तस्मिन्नभिधेये सति द्रव्यशब्दाद्रुणशब्दाच्च अल् प्रत्ययो भवति । न
चात्र गुणशब्देन शुक्लादिगुणा गृह्यन्ते इति ॥ दार्यल् । श्मश्रुलः ॥
गोच्छल् । गुम्फवान् ॥ डखल् । काकपक्षवान् ॥ बबल् । स्तनवती ॥
कोच्छल् । कोष्ठवान् ॥ हङ्गल् । शृङ्गी ॥ ठूंकल् । शृङ्गाघाती ॥ ठलल् । शृङ्गाघाती ॥
चपल् । दन्ताघाती ॥ फशल् । वेशवान् ॥ ग्यज़ल् । वलिनः ॥ स्पसल् । सीमा-
वान् ॥ प्वंदल् । क्षुतवान् ॥ मछ्ययचल् । तिलकालकः ॥ चासल् । कासवान् ॥
चूँटल् । पर्दी ॥ साधनं पूर्ववत् ॥

॥ हाचो ऽभियोक्तरि ॥१६॥

अभियोगकृदर्थे हाच् शब्दादल् भवति न त्वभियोज्यार्थे ॥ हाच्चल् । अभि-
योक्ता ॥

॥ ज्यवः सूचके ॥१७॥

ज्यव् शब्दात्सूचकार्थे अल् प्रत्ययो भवति ॥ ज्यवल् । सूचकः ॥ न तु जि-
ह्वावान् । किंतु तत्र । ज्यविसस्तु । वा ज्यविबोलु (सू० २४) इति भवति ॥

॥ व्यञ्जकूशब्दाभ्यामश्लीले ॥१८॥

स्पष्टम् ॥ व्यञ्जल् । कोर्यल् ॥ अश्लीले किम् । व्यञ्जबोलु (सू० २४) ।
भगिनीवान् ॥ कोरिबोलु । कन्यावान् ॥

॥ दारूशब्दाद्यागमो वा ॥१९॥

स्पष्टम् ॥ दारियाल् । श्मश्रुलः ॥

॥ कचिल्लदपि ॥२०॥

द्रव्यगुणवत्त्वे ऽभिधेये सति कचित् लट् प्रत्ययो ऽपि भवति । स च प्रायो दोष
एव ॥ फकलट् । दुर्गन्धः ॥ लृकलट् । विदग्धः ॥ लृकलट् । व्रणी ॥ वक्क-
लट् । भषणवान् ॥ द्रखलट् । दुःखी ॥ द्रागलट् । दुर्भिक्षहतः ॥ कचिद्रूहणात् ।
गोळ्ललट् । डखलट् । बबलट् । इति न भवति । किंतु ग्यञ्जलट् । स्यसलट् ।
न्नासिलट् । इत्यादीनां द्वयमेव भवति ॥

॥ फश उन्मादिनि ॥२१॥

फशशब्दादुन्मत्तस्यार्थे लङ् भवति ॥ फशलङ् । उन्मत्तकल्पः ॥ अन्यत्र ।
फशल् । वेशकारी ॥

॥ पञ्जुअपञ्जुशब्दाभ्यां योर्ह ॥२२॥

आभ्यां शब्दाभ्यां सहितत्वे वाच्ये योर्ह प्रत्ययो भवति ॥ पञ्जियोर्ह ।
सत्यवक्ता ॥ अपञ्जियोर्ह । असत्यवक्ता ॥

॥ मन्ज्युमृशब्दाद्वृत्तार्थे ॥२३॥

द्वृत्तस्यार्थे मन्ज्युमृशब्दात् योर्ह प्रत्ययो भवति ॥ मन्ज्युमृयोर्ह । द्वृत्तः ॥

॥ मूर्तिवाह्यवस्तुवत्त्वे वोलुग्राकौ ॥२४॥

निजमूर्तेर्भिर्जीवस्तुभिः सहितत्वे अभिधेये ग्राक्वोलु प्रत्ययौ भवतः ॥
धारवोलु । धनवान् ॥ लरिवोलु । गृहवान् ॥ शायिवोलु । स्थानवान् ॥ कोरि-
वोलु । कन्यावान् ॥ न्यचिविवोलु । पुत्रवान् ॥ गुपन्वोलु । गोपशुवान् । इत्यादि ॥
एवं । लरिग्राक् । इत्यादिस्वरूपाणि भवन्ति ॥ गरशब्दस्य गृहाध्यक्षार्थे ऽकार-
लोप इष्यते ॥ गर्वोलु । गृहाधिपः ॥ अन्यत्र । गरवोलु । गृहवान् ॥

॥ जीवादिव्यथाकारिभ्यो हंतु ॥२५॥

यैर्यैरान्तरीयैर्वाह्यैर्वा वस्तुभिर्जीवादिनैव पीडा भुज्यते न तु देहेन तत्सा-
हित्ये अभिधेये सति हंतु प्रत्ययः स्यात् ॥ न्यद्रिहंतु । निद्राहतः ॥ त्रेषहंतु ।
तृषाहतः ॥ वृछहंतु । वृक्षहाहतः ॥ क्रुद्धहंतु । क्रोधाहतः ॥ गुमहंतु । स्वेदा-
हतः ॥ तापहंतु । आतपाहतः ॥ तूरिहंतु । शीताहतः ॥ आरहंतु ।

४।३१]

तद्धितप्रक्रिया ।

६५

दयाहतः ॥ लवहंतु । [जलकणाहतः ॥] तावहंतु । [दाहहतः ॥] इति द्वयमन्य-
स्मिन्नपि विशेषणीक्रियते । तावहंतु चतुर्थः । [दाहहता पृथ्वी इति ॥]

॥ मंदछमोदमानेभ्यो व्यंतु ॥२६॥

एभिस्त्रिभिः शब्दैः सहितत्वे अभिधेये व्यंतु प्रत्ययो भवति ॥ मंदछव्यंतु ।
मन्दाक्षयुतः ॥ मोदव्यंतु । आदरयुतः ॥ मानव्यंतु । मानयुतः ॥

॥ वसांशब्दादाढ्यार्थे ॥२७॥

स्पष्टम् ॥ वसां व्यंतु । आढ्यः ॥

॥ दन्दनस्तोरनिष्ठार्थे आन् ॥२८॥

दंद्दनस्तुशब्दाभ्यामनिष्ठार्थाभ्यां सहितत्वे ऽभिधेये सति आन् प्रत्ययो
भवति ॥ दंदान् । दन्तुरः ॥ नस्तान् । दुर्नासिकः ॥

॥ उ वा ॥२९॥

आभ्यां शब्दाभ्यां विकल्पेन उ प्रत्ययो भवति ॥ नस्तु । दंदु ॥ पक्षे ।
नस्तूह् । दंदूह् ॥

॥ यङ्शब्दाद्दृढावल् ॥३०॥

स्पष्टम् ॥ यङल् । तुन्दिलः ॥

॥ जिघत्सावलोपश्च ॥३१॥

स्पष्टम् ॥ यङल् । कुक्षिभरिः ॥

॥ हरशब्दात्ताच्छील्ये ॥३२॥

अस्माच्छब्दात्ताच्छील्ये अर्थे अल् प्रत्ययो ऽकारलोपश्च स्यात् ॥ हर्ल् ।
कलहशीलः ॥

॥ जत्शब्दात्तद्धति ॥३३॥

स्पष्टम् ॥ जत्त् । रोमवान् ॥

॥ वैसो जैवात्तुके ऽट् ॥३४॥

वैम्शब्दादायुष्मत्त्वे ऽभिधेये अट् प्रत्ययो भवति ॥ वैसट् । आयुष्मान् ॥

॥ र्षस्ताच्छील्ये ॥३५॥

र्षशब्दात्ताच्छील्यार्थे अट् प्रत्ययो भवति ॥ र्षट् । ईर्ष्यालुः ॥

॥ अछिशब्दादुर्दृष्टाविट् ॥३६॥

दुर्दृष्टौ पुरुषे ऽभिधेये सति अछिशब्दात् इट् भवति ॥ अछीट् । दुर्दृष्टिः ॥

॥ रूप्लूवाभ्यामतिशये ॥३७॥

रूप्लूवशब्दयोर्भूरिवत्त्वे ऽभिधेये सति इट् प्रत्ययो भवति ॥ रूपिड् ।
अतिसुन्दरः ॥ लूबिड् । लोलुभः ॥

॥ ज्यवश्च ॥३८॥

ज्यविड् । सूचकः ॥

॥ ल्यकल्शब्दादूठ् ॥३९॥

स्पष्टम् ॥ ल्यकलूट् । अश्लीलदः ॥

॥ भावे ॥४०॥

इत उत्तरं ये प्रत्ययास्ते भावे विज्ञेयाः ॥ भावस्तु संज्ञाभावधातुभावभेदा-
द्विविधः । संज्ञाभावे अधिकारो ऽयम् । धातुभावस्तु कृत्प्रक्रियायां निरूपयिष्यते ॥

॥ विशेष्यायत्तानामर् ॥४१॥

विशेष्यस्य भेद्यस्य अधीना ये विशेषणशब्दास्तेषां भावे अर् प्रत्ययो भ-
वति । उदाहरणान्यग्रे सर्वत्र ॥ रतुशब्दस्य तु देहशुभतायामेव भावप्रत्ययः
स्यादिति वेद्यम् ॥

॥ व्यक्षराधिकानामार् ॥४२॥

ते नित्यविशेष्यनिघ्नाः शब्दाश्चेत् व्यक्षरास्तदधिका वा स्युस्तदा आर् प्र-
त्ययो भवति ॥ व्वज्ज्यार् । रक्तता ॥ स्वकज्यार् । मुक्तता ॥

॥ टोठोर्वा ऽनागमो ऽन्त्यस्वरलोपश्च ॥४३॥

टोठुशब्दाद्विकल्पेन आर् प्रत्ययः अन् आगमश्च भवति अन्त्यस्योकारस्य
च लोपः स्यात् ॥ टाठञ्जार् । प्रियता ॥ अत्र लिङ्गस्य अनागमव्यवहितत्वात्
टवर्गान्तानां च (सू० ४९) इत्यनेन ठकारस्य छकारो न भवति किंतु तवर्गान्ता-
नामप्रसिद्ध (सू० ५०) इत्यनेन नकारस्य जकारः । पक्षे । टाछ्यर् । प्रियता ॥

॥ कचित्पूर्व एव ॥४४॥

व्यक्षराधिकानां कचित्स्थाने पूर्वः अर् प्रत्यय एव भवति ॥ अपञ्जर् । असत्यता ॥ कृहञ्जर् । काष्ण्यम् ॥ काच्यर् । कपिलता ॥ काव्यर् । नीलता ॥ कृपञ्जर् । कार्पण्यम् ॥ काय्यर् । असारता ॥ खोव्यर् । वामता ॥ ग्यश्याम्यर् । श्यामता ॥ चतुर्यर् । चतुरता ॥ विसम्यर् । विषमता । इत्यादि ॥

॥ हशो ऽश्लीले ॥४५॥

हश्शब्दादश्लीले ऽर्थे अर् भवति ॥ हशर् । गालिदानेन श्वश्रूत्वम् ॥ अश्लीले किम् । हशतोनु । श्वश्रूत्वम् ॥ (सू० ६३) तोनु प्रत्ययः ॥

॥ क्वबुगशुभ्यां वा लोपः ॥४६॥

आभ्याम् शब्दाभ्यां विकल्पेन भावप्रत्ययलोपः स्यात् ॥ क्वब्यर् । कुब्जता ॥ गश्यर् । जालमता ॥ पक्षे । क्वबु । कुब्जता ॥ गशु । जालमता ॥

॥ कवर्गान्तानां चवर्गादेशः क्रमात् ॥४७॥

तेषां विशेष्यनिघ्नानां द्व्यक्षराणां व्यक्षराणां च अन्त्यस्य उकारविशिष्टस्य कवर्गीयाक्षरस्य क्रमेण चवर्गीयाक्षरादेशो भवति ॥ निकु । निच्यर् । क्षुद्रत्वम् ॥ टकु । टच्यर् । तैक्ष्ण्यम् ॥ ह्वु । ह्व्यर् । शुष्कता ॥ व्यु । विच्यर् । दक्षता ॥ द्विगु । द्विज्यर् । दुर्लभता ॥ स्त्रिगु । स्त्रिज्यर् । सुलभता ॥ निकुशब्दाद्विशेष्यायत्तानामर् (सू० ४१) अनेन ककारस्य चकारः । उवर्गान्तानामिकारः (सू० २।१।३०) यत्वम् । व्युशब्दापधायुकारस्य इकारः (सू० २।१।७६) । सर्वत्र यत्वम् ॥

॥ न च्वकुखूखुशब्दयोः ॥४८॥

च्वकुशब्दखूखुशब्दसंवन्धिनोः ककारखकारयोश्चवर्गादेशो न भवति ॥
 च्वकु । च्वक्यर् । अम्लत्वम् ॥ खूखु । खूख्यर् [अवनाटवद्वचनम्] ॥

॥ टवर्गान्तानां च ॥४९॥

टवर्गान्तानां विशेष्यनिघ्नानां शब्दानां च क्रमेण चवर्गादेशो भवति ॥
 म्वहु । म्वच्यर् । स्थौल्यम् ॥ गहु । गच्यर् । अल्पोज्ज्वलता ॥ द्रौहु । द्रौच्यर् ।
 कठोरता ॥ मूहु । मूच्यर् । मन्दता ॥ म्वहु । म्वज्यर् । कुण्ठता ॥ बहु । ब-
 ज्यर् । महत्ता ॥ प्रोणु । प्राञ्जर् । पुराणता ॥

॥ तवर्गान्तानामप्रसिद्धः ॥५०॥

तवर्गान्तानां विशेष्यनिघ्नानां शब्दानामन्त्याक्षरस्य क्रमेणाप्रसिद्धश्चवर्गा-
 देशो भवति अप्रसिद्धो दन्त्यः ॥ तहु । तज्जर् । तप्तता ॥ महु । मज्जर् । मत्तता ॥
 वहु । वज्जर् । विस्तृतता ॥ थहु । थज्जर् । औन्नत्यम् ॥ भहु । भज्जर् । मान्द्यम् ॥
 तनु । तज्जर् । तनुता ॥ गुमहु । गुमज्जर् । ईषन्मालिन्यम् ॥ तमहु । तमज्जर् ।
 काष्ण्यम् ॥ तूरनु । तूरज्जर् । शीतता ॥ कटमलिनु । कटमलिज्जर् । धूसरता ॥
 पनुनुशब्दस्यादिस्वरस्य दीर्घ इष्यते ॥ पानज्जर् । आत्मीयता ॥

॥ अप्रसिद्धादिलोपः ॥५१॥

अप्रसिद्धाच्चवर्गात् इकारस्य लोपो भवति उदाहरणानि पूर्वसूत्रोक्तानि
 अप्रसिद्धचवर्गात्परस्य इकारस्य लोपः स्वयं बुद्धिमता निर्णयः ॥ छ्वु । छ्वर् ।
 रिक्तता ॥ अहु । अज्जर् । नैर्बल्यम् ॥ पजु । पज्जर् । सत्यता ॥ अनु । अज्जर् ।
 अन्धता ॥

॥ लान्तानां जः ॥५२॥

लकारान्तानां विशेष्यनिघ्नानामन्त्यस्य जकारो भवति ॥ खलु । खज्यर् ।
 विस्तृतत्वम् ॥ [बलु] । बोज्यर् । चाञ्चल्यम् ॥ कुमुलु । कुमज्यर् । कोमलता ॥ एवं ।
 वज्रज्यर् । उज्ज्वलता ॥ स्वकज्यर् । मुक्तता ॥ जाय्ज्यर् । सूक्ष्मता ॥
 पिशज्यर् । पेशलता ॥ लान्तानां किम् ॥ बिद्यर् । पर्युषितत्वम् ॥ क्ष्यर् ।
 आधिक्यम् ॥ फहर्यर् । पारुष्यम् ॥ नव्यर् । नवीनता ॥

॥ त्रकुरुशब्दस्य च ॥५३॥

अन्त्यव्यञ्जनस्य रकारस्य जकारो भवति ॥ त्रकज्यर् । कठोरता ॥ पक्षे ।
 त्रकर्यर् ॥

॥ हान्तानां शः ॥५४॥

स्पष्टम् ॥ हिहु । हिश्यर् । सादृश्यम् ॥ चोहु । चाश्यर् । कटुता ॥ हान्तानां
 किम् । गश्यर् । जालमता ॥ चाष्यर् । कटुत्वम् ॥ फरिश्यर् । पारुष्यम् ॥

॥ सान्तानां वा छः ॥५५॥

स्पष्टम् ॥ कूँसु । कैँछर् । कनिष्ठता ॥ पक्षे ॥ कैँसर् । कनिष्ठता ॥ पव-
 गान्तान्युदाहरणानि यथा ॥ पँपु । पप्यर् । पकता ॥ फँफु । फफ्यर् । लोहलत्वम् ॥
 ग्वँबु । ग्वव्यर् । गुरुत्वम् ॥ ओम् । आम्प्यर् । आमता । इति ॥

॥ बहुशब्दादीमी वा ॥५६॥

बहुशब्दात्परो विकल्पेन ईमी प्रत्ययो भवति । आदेशाभावश्च ॥ बहु ।
 बडीमी । महत्ता ॥ पक्षे । बज्यर् । इति ॥

॥ श्रूचुछ्यटुशब्दाभ्यां यारू च ॥५७॥

आभ्यां शब्दाभ्यां पक्षे भावे यारू च भवति ॥ श्रूचु । श्रूचियारू । शुद्ध-
ता ॥ छ्यटु । छ्यटियारू । उच्छिष्टता ॥ पक्षे । श्रोत्ररू । छ्यच्यरू ॥ इति
भवतः ॥

॥ यारूशब्दान्ताज्ज् ॥५८॥

यारूशब्दाद्भावविषये ज् प्रत्ययो भवति ॥ मंजिमयारूज् । दूतता ॥
पंजियारूज् । सत्यता ॥ अपंजियारूज् । असत्यता ॥ यारूज् । मित्तता ॥
श्रूचियारूज् । शुद्धता ॥ छ्यटियारूज् । अशुद्धता ॥

॥ विशेष्यानायत्तानामिल्आज्प्रत्ययौ ॥५९॥

भावे इत्यनुवर्तते स्वयं विशेष्यशब्दानां भावे अभिधेये इल् प्रत्ययः आज्
प्रत्ययश्च भवति ॥ पण्डिताज् । पण्डितता ॥ पक्षे । पण्डितिल् । छानिल् । वा ।
छानाज् । तक्षकता ॥ गूरिल् । वा । गौराज् । पुरोहितता । इत्यादि ॥

॥ क्वचिदेकतरः ॥६०॥

क्वचिच्छब्दे एकतर एव प्रयुज्यते ॥ द्वमिलाज् । लेपकता ॥ द्वसिलिल् ।
इति न साधुशब्दः ॥

॥ क्वचियुगपच्च ॥६१॥

क्वचित्स्थाने प्रोक्तौ प्रत्ययौ युगपत्प्रयुज्येते ॥ मतिल् । वा । मत्तिलाज् ।

[६१ । युगपच्छब्दो ऽत्रोभयार्थको ज्ञेयः न तु समवायार्थकः समवेतयोः प्रत्यययोरैक-
स्माच्छब्दात्प्रयोगासंभवात् ॥]

उन्मत्तता ॥ अत्र मंतुशब्दस्य विशेष्यनिघ्नत्वात्पूर्वं मन्त्रस्वरूपे सिद्धे ऽपि प्रोक्तकर्मार्थमेव पुनरुदाहृतम् ॥ गूरिलाञ् । छानिलाञ् । ब्रीठिलाञ् । इत्यादि ॥

॥ लौल्लिशब्दस्योपधाया उत्वं वा ॥६२॥

लौल्लिल् । पक्षे । लौल्लिल् । नपुंसकता ॥

॥ संबन्धिनं तोनु ॥६३॥

नाडासंबन्धिनं भावे अभिधेये सति तोनु प्रत्ययो भवति ॥ मालितोनु । पितृत्वम् ॥ माजितोनु । मातृत्वम् ॥ वायितोनु । भ्रातृत्वम् ॥ पुत्रतोनु । पुत्रत्वम् ॥ हशतोनु । श्वश्रूत्वम् । इत्यादि ॥ कृत्रिमसंबन्धिनं भावे तु तकारस्य पकार इष्यते ॥ व्यसपोनु । वयस्यात्वम् ॥ दायपोनु । धात्रीत्वम् ॥ पाजिपोनु । नीचत्वम् । इत्यादि ॥

॥ शत्रुमित्रपितुर्ऋषिवन्धुभ्य उत् ॥६४॥

एषां शब्दानां भावे गम्यमाने सति उत् प्रत्ययो भवति ॥ शत्रुत् । शत्रुत्वम् ॥ म्यत्रुत् । मित्रत्वम् ॥ पितुरुत् । सजातीयत्वम् ॥ ऋष्युत् । ऋषित्वम् ॥ बन्धुत् । बन्धुत्वम् ॥

॥ मैत उन् ॥६५॥

शववाचकात् मैतशब्दाद्भावे उन् प्रत्ययो भवति ॥ मैत् । मैतुन् । शवता ॥

॥ म्वंङ्शब्दादुस् ॥६६॥

विधवावाचकात् म्वंङ्शब्दाद्भावे उस् प्रत्ययो भवति ॥ म्वंङुस् । वैधव्यम् ॥

॥ द्वबुशब्दात्सृगार्थे ॥६७॥

स्पष्टम् ॥ द्वबुस् । सृगः ॥ अन्यत्र । द्वबिल् । रजकता ॥

॥ स्वनशब्दाद्बहु ॥६८॥

स्पष्टम् ॥ स्वनबहु । सापत्न्यम् ॥

॥ वोजुशब्दाद्बहु च ॥६९॥

अस्माच्छब्दात् बहु प्रत्ययो भवति पक्षे बहु प्रत्ययश्च स्यात् ॥ वजिबहु ।
साधारणता ॥ पक्षे । वजिबहु । साधारणता ॥

॥ हतादिभ्यः संख्यायाम् ॥७०॥

हत्आदीनां संख्यावाचकानां बहु प्रत्ययो भवति ॥ हतबहु । शतशः ॥
सासबहु । सहस्रशः ॥ लब्धबहु । लक्षशः । इत्यादि ॥

॥ शाकादिभ्यो मुष्ट्यर्थे ॥७१॥

शाकानां मुष्टावभिधेयायां सत्यां बहु प्रत्ययो भवति ॥ शाकबहु । शाक-
मुष्टिः ॥ मुजिबहु । मूलिकामुष्टिः ॥ गजगुजिबहु [। सर्पपशाकमुष्टिः] ॥

॥ उल्लु ॥७२॥

अधिकारो ऽयम् ॥ इत उत्तरं वक्ष्यमाणार्थेषु उल्लु प्रत्ययो भवति ॥

॥ गाटशब्दान्निपुणे ॥७३॥

स्पष्टम् ॥ गाटल्लु । निपुणः ॥

॥ कंडो ऽल्पार्थे ॥७४॥

कंड इति । दृहत्कुण्डं । तस्याल्पार्थे उल्लु प्रत्ययो भवति । कंडुलु । कुंडलाकृतिः ॥

॥ गंडो वस्तुसाकल्ये ॥७५॥

वस्तुनः साकल्ये अभिधेये ग्रन्थिवाचकाद्रंशब्दात् उल्लु प्रत्ययो भवति ॥
गंडुलु । वस्तुसामस्त्यम् ॥

॥ गूत्शब्दादतिशये ॥७६॥

नदीप्रवाहवाचकात् गूत्शब्दादतिशये ऽर्थे उल्लु भवति ॥ गूतुलु । बहुलम् ॥

॥ गदश्च ॥७७॥

स्पष्टम् ॥ गदुलु । बहुलम् ॥

॥ टटुशब्दान्मानावपने ॥७८॥

द्रोणद्वयवाचकात् टटुशब्दात्परिमाणभाण्डार्थे उल्लु प्रत्ययो भवति ॥ टटुलु ।
काष्ठावपनम् ॥

॥ द्वगुप्त्वतुशब्दाभ्यां सादृश्ये ॥७९॥

द्वगु । मुष्टिः ॥ प्वतु । अर्भकः ॥ आभ्यां सादृश्यार्थे उल्लु प्रत्ययो भवति ॥
द्वगुलु । पिण्डम् ॥ प्वतुलु । शिलामयी मूर्तिः ॥

॥ म्वल्सादोस्तद्वति ॥८०॥

स्पष्टम् ॥ म्वलुलु । बहुमूल्यम् ॥ सादुलु । स्वादवान् ॥

॥ कलशब्दाद्भारिके ॥८१॥

स्पष्टम् ॥ कल्लु । भारवाहः ॥

॥ कृक्शब्दात्स्पष्टतायाम् ॥८२॥

कृक् । शोधना । तस्मात्स्पष्टार्थे उलृ प्रत्ययो भवति ॥ कृल्लु । गन्तव्यम् ॥

॥ चट्शब्दाच्चौरे ॥८३॥

चट् । छदनम् । तस्माच्चौरार्थे उलृ भवति ॥ चटुल्लु । चौरः ॥

॥ पत्शब्दादुडुपे ॥८४॥

स्पष्टम् ॥ पतुल्लु । उडुपः ॥

॥ च्वच्छब्दात्स्वव्यभिचारे ॥८५॥

गुदवाचिनः च्वत्शब्दात्स्वव्यभिचारकारयितरि उलृ स्यात् ॥ च्वतुल्लु ।
स्वव्यभिचारकारयिता । गांढू ॥

॥ रात्दुहोस्तत्काले ॥८६॥

रात्दुहशब्दाभ्यां तत्तत्काले ऽभिधेये उलृ प्रत्ययः स्यात् ॥ रातुल्लु । निशा-
कालः ॥ दुहुल्लु । दिनकालः ॥

॥ मूर्शब्दाद्वस्त्रे ॥८७॥

उषधाहस्वश्च निपात्यते ॥ मुतुल्लु । और्ण वासः ॥

॥ युलु ॥८८॥

इत उत्तरं वक्ष्यमाणार्थेषु युलु भवति ॥ अधिकारो ऽयम् ॥

॥ टपुजटोर्जटाधारिणि ॥८९॥

टपुशब्दात् जटशब्दाच्च तद्धारिणो ऽर्थे युलु स्यात् ॥ टपुलु । जटाधारी ॥
जटुलु । जटाधारी ॥

॥ दाहः करुणायामुपधाह्रस्वश्च ॥९०॥

स्पष्टम् ॥ दलुलु लुह् वदान् । सकरुणं रोदिति ॥

॥ रसात्तद्वति ॥९१॥

स्पष्टम् ॥ रस्युलु लुह् ग्यवान् । सरसं गायति ॥

॥ मल्लस्निहोः स्नेहवति ॥९२॥

मल्ल इति । सान्त्वनं । स्निह् इति स्नेहस्तयोः शब्दयोः युलु प्रत्ययो भवति ॥
मल्लुलु । सस्नेहः ॥ स्निह्युलु । सस्नेहः ॥

॥ मिषान्नखमांसलेशे ॥९३॥

स्पष्टम् ॥ मिष्युलु । नखमांसलेशः ॥

॥ स्यकः स्वादादिसादृश्ये ॥९४॥

स्यक् । सिकता । तत्सादृश्येन स्वादादावभिधेये युलु प्रत्ययः स्यात् ॥ स्यक्युलु
चूडु । सिकतास्वादसदृशः पालीवतः ॥ स्यकिजू वुतराथ् । सैकतिला भूमिः ॥

॥ माजूशब्दादपत्रपिण्णौ ॥९५॥

मातृवाचकात् माजूशब्दात् लज्जावदर्थे युलु प्रत्ययः स्यात् ॥ माज्युलु ।
लज्जावान् ॥

॥ मलायुनु तद्धति ॥९६॥

मलशब्दात्तद्धदर्थे युनु प्रत्ययो भवति ॥ मलयुनु । मलिनः ॥

॥ कूटुशब्दादल्पार्थे उनु ॥९७॥

कूटु । वृद्धकाष्ठं । तस्याल्पार्थे उनु प्रत्ययो भवति ॥ कूटुनु । क्षुद्रकाष्ठम् ॥

॥ दगादायुधे ॥९८॥

दग् । घातः । तस्मादायुधार्थे उनु प्रत्ययो भवति ॥ दगुनु । सृगः ॥

॥ रंस्वन्मन्चम्दाँद्काँद्भ्यः शिल्पिनि र् ॥९९॥

एभ्यः शब्देभ्यः शिल्पिनि अर्थे र् प्रत्ययो भवति ॥ रंस् । रजकः ॥
स्वन् । स्वर्णकारः ॥ मन् । शिल्पिकः ॥ चम् । चर्मकारः ॥ दाँद् । शाकवि-
क्रयी ॥ काँद् । कान्दविकः ॥

॥ डास्फासोर्विनाशकभेदकयोः ॥१००॥

स्फष्टम् ॥ डास् । विनाशकः ॥ फास् । भेदकः ॥

॥ बंगात्तत्पायिनि ॥१०१॥

बंगशब्दात्तत्पायिनि अर्थे र् प्रत्ययो भवति ॥ बंग् । भङ्गापः ॥

॥ बमो ऽन्तरायिणि ॥१०२॥

बमशब्दाद्विप्रकारके ऽर्थे र प्रत्ययः स्यात् ॥ बमर् । विप्रवृत् ॥

॥ लमो विलम्बके ॥१०३॥

लमशब्दाद्विलम्बकर्त्रर्थे र प्रत्ययो भवति ॥ लमर् । विलम्बकः ॥

॥ लावो वार्धुषिके ॥१०४॥

लावशब्दात् उक्तार्थे र प्रत्ययः स्यात् ॥ लावर् । वृद्धाजीवः ॥

॥ सालो जन्ये ॥१०५॥

सालशब्दान्निमित्तजन्यार्थे र प्रत्ययो भवति ॥ सालर् । जन्याः ॥

॥ लूटो लुण्ठके ॥१०६॥

लूटशब्दात् लुण्ठकार्थे र प्रत्ययः स्यात् ॥ लूटर् । लुण्ठकः ॥

॥ ब्रमो भ्रमप्रदे ॥१०७॥

स्पष्टम् ॥ ब्रमर् । भ्रमदः ॥

॥ लूवो ऽन्त्यस्य दश्च ॥१०८॥

लूवशब्दात्तद्वचार्थे र प्रत्ययो भवति अन्त्यस्य वकारस्य च दकारो भवति ॥ लूवर् । लोलुभः ॥

॥ तौल्यपरिमिते युनु ॥१०९॥

तुलया परिमिते वस्तुनि युनु प्रत्ययो भवति । तच्च द्विधा । एकं स्वयं वस्तु

क्रियदस्तीति द्वितीयं क्रियन्मितस्य वस्तुन आधारभूतमस्तीत्यनयोर्द्वयोरेव योगा-
रम्भः ॥ त्राक्युनु कट् । द्रौणिको मेघः ॥ सीर्युनु थाल् । प्रास्थिकः स्थालः ॥
स्वार्युनु बोरु । स्वारिको भारः ॥ त्राक्युनु नदु । द्रौणिकः कुम्भः ॥ सीर्युनु
वान । प्रास्थिकं भाण्डम् ॥ अत्र त्रस्वशब्दस्योपधाया दीर्घः सेस्वशब्दस्य एका-
रस्य ईकारो दृश्यते । प्रस्थवाची सीर्युनु शब्दः पलवाची पल्लशब्दापरपर्यायः
पल्युनुशब्दश्चेतराववधार्यौ ॥ अन्यत्र । च्वत्तोरु । चतुर्द्रौणिकः ॥ च्वत्राक्युनु ।
चतुर्द्रौणिकः ॥

॥ पाँजुवुशब्दस्य वस्य शश्च ॥११०॥

द्रोणार्धवाची पाँजुशब्दस्तत्तौल्येनाभिहिते वस्तुनि युनु प्रत्ययो भवति
वकारस्य च शकारो भवति ॥ पाँजुशु । अर्धद्रौणिकः ॥

॥ षष्ठ्यादेर्मौल्यसंख्यायां च ॥१११॥

मौल्यसंख्याया वस्तुनि अभिधेये सति षष्ठेः परतः युनु प्रत्ययो भवति ॥
शीठ्युनु । षाष्टिकः ॥ सतत्युनु । साप्ततिकः ॥ षष्ठ्यादेः किम् ॥ दहन् हन्तु दाँद् ।
दशानां वृषः ॥

॥ सर्वनामशब्दभ्यश्च ॥११२॥

तीत्युनु । तावतिकः ॥ यीत्युनु । यावतिकः ॥ कृत्युनु । क्रियतिकः ॥
ईत्युनु । एतावतिकः ॥

॥ वर्षार्थे च ॥११३॥

वाष्युनु । वार्षिकः ॥

॥ बमो ऽन्तरायिणि ॥१०२॥

बमशब्दाद्विघ्नकारके ऽर्थे र प्रत्ययः स्यात् ॥ बमर् । विघ्नकृत ॥

॥ लमो विलम्बके ॥१०३॥

लमशब्दाद्विलम्बकर्त्रर्थे र प्रत्ययो भवति ॥ लमर् । विलम्बकः ॥

॥ लावो वार्धुषिके ॥१०४॥

लावशब्दात् उक्तार्थे र प्रत्ययः स्यात् ॥ लावर् । वृद्धाजीवः ॥

॥ सालो जन्ये ॥१०५॥

सालशब्दान्निमित्तजन्यार्थे र प्रत्ययो भवति ॥ सालर् । जन्याः ॥

॥ लूटो लुण्ठके ॥१०६॥

लूटशब्दात् लुण्ठकार्थे र प्रत्ययः स्यात् ॥ लूटर् । लुण्ठकः ॥

॥ ब्रमो भ्रमप्रदे ॥१०७॥

स्पष्टम् ॥ ब्रमर् । भ्रमदः ॥

॥ लूवो ऽन्त्यस्य दश्च ॥१०८॥

लूवशब्दात्तद्वत्त्वार्थे र प्रत्ययो भवति अन्त्यस्य वकारस्य च दकारो भवति ॥ लूवर् । लोलुभः ॥

॥ तौल्यपरिमिते युनु ॥१०९॥

तुलया परिमिते वस्तुनि युनु प्रत्ययो भवति । तच्च द्विधा । एकं स्वयं वस्तु

क्रियदस्तीति द्वितीयं क्रियन्मितस्य वस्तुन आधारभूतमस्तीत्यनयोर्द्वयोरेव योगा-
रम्भः ॥ त्राक्युनु कद् । द्रौणिको मेघः ॥ सीर्युनु थाल् । प्रास्थिकः स्थालः ॥
स्वार्युनु बोर् । स्वारिको भारः ॥ त्राक्युनु नेद् । द्रौणिकः कुम्भः ॥ सीर्युनु
वान् । प्रास्थिकं भाण्डम् ॥ अत्र त्रस्वशब्दस्योपधाया दीर्घः सेरशब्दस्य एका-
रस्य ईकारो दृश्यते । प्रस्थवाची सीर्युनु शब्दः पलवाची पलशब्दापरपर्यायः
पल्युनुशब्दश्चेतराववधार्यौ ॥ अन्यत्र । च्वत्तोकु । चतुर्द्रौणिकः ॥ च्वत्राक्युनु ।
चतुर्द्रौणिकः ॥

॥ पाँजुशब्दस्य वस्य शश्च ॥११०॥

द्रोणार्धवाची पाँजुशब्दस्तच्चौल्येनाभिहिते वस्तुनि युनु प्रत्ययो भवति
वकारस्य च शकारो भवति ॥ पाँजुशु । अर्धद्रौणिकः ॥

॥ षष्ट्यादेर्मौल्यसंख्यायां च ॥१११॥

मौल्यसंख्याया वस्तुनि अभिधेये सति षष्टेः परतः युनु प्रत्ययो भवति ॥
शीठ्युनु । षाष्टिकः ॥ सतत्युनु । साप्ततिकः ॥ षष्ट्यादेः किम् ॥ दहन् हन्तु दाँद् ।
दशानां दृषः ॥

॥ सर्वनामशब्दभ्यश्च ॥११२॥

तीत्युनु । तावतिकः ॥ यीत्युनु । यावतिकः ॥ कृत्युनु । क्रियतिकः ॥
ईत्युनु । एतावतिकः ॥

॥ वर्षार्थे च ॥११३॥

वाष्युनु । वार्षिकः ॥

॥ संख्यायाश्च पूरणे युमु ॥११४॥

संख्यायाः पूरणे ऽर्थे युमु प्रत्ययो भवति चशब्दात्सर्वनामशब्देभ्यश्च ॥ अ-
क्युम् । प्रथमः ॥ दह्युम् । दशमः ॥ वुह्युम् । विंशः ॥ हत्युम् । शततमः ॥ सास्युम् ।
सहस्रतमः ॥ पुंस्त्रियोः कतिशब्दवाचकाभ्याम् केचूकचशब्दाभ्यामपि विज्ञेयः ॥
कच्युम् । कतमः ॥ यीत्युम् । यतमः ॥ तीत्युम् । ततमः ॥ ईत्युम् । इतमः ॥
स्त्रीलिङ्गे तु युकारस्य इकारो भवति ॥ कन्निम् । कतमा ॥ यीतिम् । यतमा ॥
इत्यादि ॥

॥ अष्टसंख्यावधि शतार्थे हत् ॥११५॥

स्पष्टम् ॥ अश्वहत् । एकशतम् ॥ जहत् । शतद्वयम् ॥ त्रिहत् । त्रिशती ॥
इत्यादि ॥

॥ तत्परतो हस्य शः ॥११६॥

नवसंख्यामारभ्य शतार्थे हकारस्य शकारो भवति ॥ नवशत् । नव शतानि ॥
काहशत् । एकादश शतानि ॥ बाहशत् । द्वादश शतानि ॥ इत्यादि ॥

॥ देशभवे ह् प्रत्ययश्च ॥११७॥

स्पष्टम् ॥ खोवूपुरि नाब् । सुय्यपुरजा नौः ॥ ईरानि गुरु । ईरानदेशजो
ऽश्वः ॥ चीनि खोम् । [चीनदेशभवः कंसः] ॥ हिन्दुस्तानि कपुर् । इत्यादि ॥

॥ कशीर्देशभवे उरु अन्त्यस्वरादिलोपोपधादी- र्घौ च ॥११८॥

काश्मीरभाषायां कश्मीरः कशीर् इति स्त्रीलिङ्गवाची शब्दः कथ्यते । तस्या
उद्भूते वस्तुनि अपिधेये सति उरु प्रत्ययो भवति अन्त्यस्वराद्यवयवस्य लोप

४।१२१]

तद्धितप्रक्रिया ।

८१

उपधायाश्च दीर्घो भवति ॥ काशुरु कृम् । काश्मीरं कुङ्कुमम् ॥ काशुरु पद्मिनी ।
काश्मीरं बहुमूल्यम् [राङ्गवम्] ॥ काशिरु कद् । काश्मीरं कुष्ठम् । इत्यादि ॥

॥ देशकालभवे चोक्तु अस्त्रियाम् ॥११९॥

देशभवे कालभवे च वस्तुनि अभिधेये उक्तु प्रत्ययो भवति स्त्रीलिङ्गं वर्ज-
यित्वा ॥ कत्युक्तु । कुत्रत्यः ॥ तत्युक्तु । तत्रत्यः ॥ इत्युक्तु । इहत्यः ॥ यत्युक्तु ।
यत्रत्यः ॥ हुत्युक्तु । अत्रत्यः ॥ गरुक्तु । गृह्यः ॥ करुक्तु । किंकालिकः ॥ रातुक्तु ।
होभवः ॥ परसुक्तु । परारि भवः । इत्यादि ॥ अज्ज्शब्दादिकारागमश्चेष्यते ॥
अङ्गुक्तु । अद्यतनः ॥

॥ मिलोपयुक्तात्पारिप्रत्ययान्तात्सर्वनाम्नो

युमु ॥१२०॥

उक्तप्रत्ययो भवतीति स्पष्टम् ॥ पार्युमु । पारदेशजः ॥ कपार्युमु । किंपार्श्वः ॥
तपार्युमु । तत्पार्श्वः ॥ यपार्युमु । यत्पार्श्वः ॥ हूपार्युमु । अपारजः ॥ इपार्युमु ।
एतत्पार्श्वः ॥ अपार्युमु । पारजः ॥ अस्त्रियां किम् ॥ कतिचू । कुत्रत्या ॥ एवं ।
पारिमु । पारजा ॥ इत्यादि ॥ दिग्भवे च दक्षिणोत्तोरुत्तरादौ वर्जयित्वा युमु
भवति ॥ ब्रूयुमु । अग्रिमः ॥ पत्युमु । पश्चिमः ॥ हीर्युमु । वा । प्यय्युमु । ऊर्ध्वः ॥
तलयुमु । वा । व्वन्युमु । अधरः ॥ अन्द्युमु । आन्तरः ॥ न्यव्युम् । बाह्यः ॥
अदौ प्रोक्तौ किम् ॥ दक्षिण्युक्तु । दक्षिणः ॥ खोर्ग्युक्तु । वामः ॥

॥ समूहे रूयलु ॥१२१॥

स्पष्टम् । गोवूरूयलु । गोसमूहः ॥ गुरिरूयलु । अश्वसमूहः ॥ गुपनरूयलु ।
गोपशुसमूहः ॥ तीरिरूयलु । मेपादिसमूहः ॥ जनानरूयलु । सैन्यम् ॥ महानिर्वि-
रूयलु । मानुष्यकम् ॥ इत्यादि ॥

॥ लूक्शब्दादय् ॥१२२॥

लूक्शब्दात्समूहे अय् भवति ॥ लूक्य् । जनता ॥

॥ पानशब्दादुनु उपधाह्रस्वश्च ॥१२३॥

स्पष्टम् ॥ पनुनु । आत्मीयः ॥

॥ पर्शब्दादुदु ॥१२४॥

स्पष्टम् ॥ परुदु । परकीयः ॥

॥ तिहादिभ्यः प्रकारोक्तौ थः ॥१२५॥

तिह्यिह्आदिभ्यः पञ्चभ्यः प्रकारवचने गम्यमाने थ प्रत्ययो भवति ॥
तिथ । तथा ॥ यिथ । यथा ॥ क्यथ । कथम् ॥ इथ । इत्थम् ॥ हुथ । इत्थम् ॥

॥ उपमाने थु ॥१२६॥

तिह्आदिशब्दैरुपमाने वाच्ये संति थु प्रत्ययो भवति ॥ तिथु । तादृशः ॥
यिथु । यादृशः ॥ किथु । कीदृशः ॥ इथु । एतादृशः ॥ हुथु । ईदृशः ॥ लिङ्ग-
प्रकरणोक्तनिश्चयप्रत्ययान्ताश्च [सू० २।३।२१] यथा ॥ तिथय् । तथैव ॥
यिथय् । यथैव ॥ क्यथय् । कथमेव ॥ इथय् । इत्थमेव ॥ हुथय् । इत्थमेव ॥ एवं
बुद्धिमता निश्चयार्थप्रत्ययस्य सर्वत्र प्राप्तिरवधार्या ॥

॥ तस्मात्परौ पाठि पाठिन् वा ॥१२७॥

तस्मात्प्रकारप्रत्ययान्तात् परः पाठि प्रत्ययः पाठिन् प्रत्ययो वा प्रयोज्यः ॥

तिथपाठि । तथा ॥ यिथपाठि । यथा ॥ क्यथपाठि । कथम् ॥ इथपाठि । इत्थम् ॥
हुथपाठि । इत्थम् ॥ एवं । तिथपाठिन् । यिथपाठिन् । इत्यादि ॥

॥ अन्यतो ऽपि च ॥१२८॥

तौ पाठिपाठिन्प्रत्ययौ अन्येभ्यो ऽपि दृश्येते ॥ वियपाठिन् । इतरथा ॥
सारिष्पाठि । सर्वथा ॥ हलिपाठि । वक्रप्रकारम् ॥ इत्यादि ज्ञेयम् ॥ एवं संबन्ध-
षष्ठ्यन्तेभ्यः सर्वेभ्यः शब्देभ्यो बोध्यम् ॥

॥ क्याहो ह्रस्वः ॥१२९॥

क्याहशब्दस्य ह्रस्वो भवति ॥ क्यथपाठि । कथम् ॥ क्यथताञ्जपाठि ।
केनापि प्रकारेण ॥

॥ प्राणिकृतादेशेभ्यो रंग च ॥१३०॥

प्राणिनो द्वितीयादीनामेकवचनेषु [सू० २।३।५] ये तमादय आदेशाः कृता-
स्तेभ्यः प्रकारवचने गम्यमाने रंग प्रत्ययो भवति चशब्दादन्येभ्यो ऽपि ॥
तमिरंग । तथा ॥ यमिरंग । यथा ॥ कमिरंग । कथम् ॥ इमिरंग । इत्थम् ॥
हुमिरंग । इत्थम् ॥ अमिरंग । इत्थम् ॥ अकिरंग । एकधा ॥ द्वयिरंग । द्विधा ॥
त्रययरंग । त्रिधा ॥ सारिरंग । सर्वथा ॥ यन्निरंग । वा । सिठाहिरंग । बहुधा ॥
इत्यादि ज्ञेयम् । साधनं पूर्ववत् ॥

॥ प्रत्ययेषु हलोपः सर्वत्र ॥१३१॥

सर्वत्र लिङ्गप्रकरणे धातुप्रकरणे च प्रत्ययेषु परेषु हकारस्य लोपो भवति ॥
क्यथपाठिन् । कथम् ॥ क्याहशब्दात् थ प्रत्ययान्तात् पाठिन् प्रत्ययश्च अनेन
हकारस्य लोपः । क्याहो ह्रस्व (सू० १२९) इत्यनेनाकारस्याकारः ॥

॥ अप्राणिभ्यः स्थाने इ प्रत्ययश्च ॥१३२॥

तेभ्यः अप्राणिकृतादेशेभ्यः सामान्यस्थाने गम्यमाने इ प्रत्ययो भवति ॥
तत्र पञ्चम्यां प्रसिद्धता सप्तम्यां तु पूर्वस्वरस्याप्रसिद्धता ॥ तति । तति । ततः ।
तत्र ॥ यति । यति । यतः । यत्र ॥ कति । कुतः । कुत्र ॥ इति । इति । अतः ।
अत्र ॥ हुति । हुति । अमुतः । अमुत्र ॥ अति । अति । अतः । अत्र ॥

॥ तस्मादनऽनसौ वा ॥१३३॥

तस्मात् इ प्रत्ययान्ताच्छब्दात् अन् प्रत्ययः अनस् प्रत्ययो वा भवति ॥
कत्यन् वा कत्यनस् । कुत ॥ तत्यन् वा तत्यनस् । तत्र ॥ यत्यन् वा यत्यनस् ।
यत्र ॥ अत्यन् वा अत्यनस् । अत्र ॥ एवमन्यत् ॥ अनसः सकारस्य नकारो
ऽपि दृश्यते ॥ यत्यनन् । यत्र ॥ अत्यनन् । अत्र ॥ एवमन्यत् ॥

॥ पञ्चम्यां प्यठान्तो ऽपि ॥१३४॥

स एव इ प्रत्ययान्तः शब्दः प्यठान्तो विशेषतः पञ्चमीप्रयोगो भवति ॥
ततिप्यठ । ततः ॥ यतिप्यठ । यतः ॥ कतिप्यठ । कुतः ॥ इतिप्यठ । इतः ॥
हुतिप्यठ । अमुतः ॥ गरप्यठ । गृहतः ॥ गामध्यठ । ग्रामतः ॥ इत्यादि ॥

॥ सप्तम्यामनन्तादी च ॥१३५॥

अन्प्रत्ययान्ताच्छब्दात्सप्तम्यां विशेषत ई प्रत्ययो ऽपि भवति ॥ तत्यनी ।
तत्र ॥ यत्यनी । यत्र ॥ कत्यती । कुत्र ॥ इत्यनी । अत्र ॥ हुत्यनी । अमुत्र ॥

॥ ओर्तुप्रत्ययौ वान्त्यलोपश्च ॥१३६॥

तेभ्यः अप्राणिकृतादेशेभ्यः शब्देभ्यः सप्तम्याम् ओर् प्रत्ययः तु प्रत्ययो

वा भवति । अन्त्याक्षरस्य च लोपो भवति । तु प्रत्ययस्योकारान्तत्वात्पूर्वस्वरस्या-
प्रसिद्धता ज्ञेया ॥ तोर् । तत्र ॥ योर् । यत्र ॥ कोर् । कुत्र ॥ योर् ॥ अत्र ॥ होर्
वा ओर् । अमुत्र ॥ एवम् ॥ तंतु । यंतु । कंतु । इतु । हुतु । अंतु । विज्ञेयाः ॥
तु प्रत्ययान्तात् त् प्रत्ययश्चेष्यते ॥ ततुत् । यतुत् । कतुत् । इतुत् । हुतुत् । अतुत् ।
इत्यादि ॥ यप्रत्यये ओकारस्य ऊकार इष्यते ॥ तूर्य् । तत्रैव ॥ यूर्य् । यत्रैव ॥
कूर्य् । कुत्रैव ॥ यूर्य् । अत्रैव ॥ ऊर्य् । अमुत्रैव ॥ एवं ॥ ततुय् । यतुय् । कतुय् ।
इतुय् । हुतुय् । अतुय् । बोध्याः ॥

॥ पञ्चम्यामपर ओर् ॥१३७॥

अकारः परो यस्मात्तथाविधः ओर् प्रत्ययः पञ्चम्यां भवति ॥ तोर । नतः ॥
योर । यतः ॥ कोर । कुतः ॥ होर वा ओर । अमुतः । इति ॥

॥ तिहादिभ्यः काले ऽलिः ॥१३८॥

तिहादिभ्यः कालविषये अलिप्रत्ययो भवति ॥ त्यलि । तदा ॥ ग्यलि ।
यदा ॥ क्यलि । कदा ॥ प्रत्ययस्य इदन्तत्वात्पक्षे पूर्वस्वरस्याप्रसिद्धता बोध्या ॥
त्यलि । ग्यलि । क्यलि । इति ॥

॥ इहहुहोर्वुञ्ज्वज्जादेशौ ॥१३९॥

अनयोः शब्दयोः सविभक्तिकयोः वुञ्ज्वज्ज् आदेशौ क्रमेण भवतः ॥
वुञ्ज् । एतर्हि ॥ व्वज्ज् । अधुना ॥

॥ क्याहः कर् ॥१४०॥

क्याहशब्दस्य कालविषये कर् आदेशो भवति ॥ कर् । कदा ॥

॥ उलून्ताभ्यां रातृद्वहभ्यामिः ॥१४१॥

स्पष्टम् ॥ रातृलि । नक्तम् ॥ द्वहलि । दिवा ॥

॥ रातः कितु च ॥१४२॥

स्पष्टम् ॥ रात्कितु । नक्तम् ॥

॥ अन्यतो ऽपि च ॥१४३॥

न्यहफुलि । प्रभातम् ॥ सुलि । अचिरेण ॥ यच्चूकालि । चिरेण ॥
कालि । कालेन ॥ कालिक्यथ् । परतरेद्युः ॥ ततिकालिक्यथ् । परतरतरेद्युः ॥
कमिविजि । कदा ॥ तमिविजि । तस्मिन्काले ॥ यमिविजि । यस्मिन्काले ॥
इत्यादयो विज्ञेयाः ॥

॥ कोजुमिभ्युजुशब्दाभ्यां स् ॥१४४॥

आभ्यां शब्दाभ्यां काले गम्यमाने स् प्रत्ययो भवति ॥ काजिस् । प्राह्णम् ॥
मिमिजिस् । अपराह्णम् ॥

॥ शेषेभ्यो ऽप्यन् ॥१४५॥

शेषेभ्यो रात्रिदिनविभागेभ्यः अन्येभ्यो ऽपि अन् प्रत्ययो भवति ॥ मन्दि-
अन् । मध्याह्णम् ॥ दुपहरन् । मध्याह्णम् ॥ कालचनन् । सायम् ॥ बतन्यंगन्
वा बतदवन् । नक्तम् ॥ अद्वरातन् । अर्धरात्रे ॥ पतिस्पहरन् । रात्रिपश्चा-
द्यामे ॥ एवमितरभाषाशब्देभ्यो ऽपि व्यवह्रियते ॥ सुबहन् । प्रभातम् ॥
शामन् । सायम् । इति ॥

४१५०]

तद्धितप्रक्रिया ।

८७

॥ अः प्रत्यर्थे लिङ्गात्पूर्वः प्रथ् च ॥१४६॥

प्रतिशब्दस्यार्थे गम्यमाने अप्रत्ययो भवति लिङ्गात्पूर्वः प्रथ्शब्दश्च प्रयो-
ज्यः ॥ प्रथ्द्रह । प्रतिदिनम् ॥ प्रथ्प्रहर । प्रतिप्रहरम् ॥ प्रथ्वरिह । प्रतिवर्षम् ।
इत्यादि ॥

द्वितीयान्तेभ्यः शब्देभ्यो ऽपि दृश्यते ॥ प्रथ्अकस् । प्रत्येकम् ॥ प्रथ्-
विजि । प्रतिकालम् ॥ प्रथ्महनिविस् । प्रतिपुरुषम् ॥ प्रथ्जनानि । प्रतिस्त्रियम् ।
इत्यादि बोध्यम् ॥

॥ द्रहः प्रथ्लोपो वा ॥१४७॥

द्रहशब्दात्पूर्वस्य प्रथ्शब्दस्य लोपो भवति ॥ द्रह । प्रतिदिनम् ॥

॥ यप्रत्यये नित्यम् ॥१४८॥

तस्मादेव द्रहशब्दात् यप्रत्यये परे नित्यं प्रथ्शब्दस्य लोपो भवति ॥
द्रह्य । प्रतिदिनमेव ॥ प्रथ्द्रह्य । इति तु न भवति ॥

॥ वीप्सायामाद्यात्पथन्वर्थे ॥१४९॥

अनुशब्दस्यार्थे गम्यमाने वीप्सायां द्विरुक्तशब्दस्य आद्यात् पथ्प्रत्ययो
भवति ॥ द्रहपथ् द्रह । अनुदिनम् ॥ वरिहपथ् वरिह । अनुवर्षम् ॥ जनिपथ्
जनि । अनुजनम् ॥ इत्यादि ॥

॥ इह्ब्रौंशब्दाभ्यां वर्षार्थे उस् ॥१५०॥

स्पष्टम् ॥ इहुस् । ऐषमः ॥ ब्रौंशुस् [। आगामिवर्षे] ॥

॥ पथो रकारश्च ॥१५१॥

पथशब्दात् वर्षार्थे उस् प्रत्ययो भवति अन्त्यस्य रकारादेशश्च ॥ परस् ।
परारि ॥

॥ पूर्वतरार्थे प्रार्यादेशः ॥१५२॥

पथशब्दात् पूर्वतरवर्षार्थे उस् प्रत्ययो भवति । पथशब्दस्य प्रारि आदेशश्च ॥
प्रार्युस् । पूर्वतरे वर्षे ॥

॥ पञ्चम्यन्तादिगर्थे किन् ॥१५३॥

पञ्चमीप्रत्ययान्तेभ्यस्तदादिशब्देभ्यो दिगर्थे अभिधेये किन् प्रत्ययो भवति
[सू० १३२] ॥ ततिकिन् । ततः ॥ यतिकिन् । यतः ॥ कतिकिन् । कुतः ॥
इतिकिन् । इतः ॥ हुतिकिन् । अमुतः ॥ इत्यादि ॥ ब्रूठिकिन् । अग्रतः ॥
पतिकिन् । पृष्ठतः ॥ दक्षिणिकिन् । दक्षिणतः ॥ खोव्रिकिन् । वामतः ॥
तैठिकिन् । अधरस्तात् ॥ प्यैठिकिन् । ऊर्ध्वतः ॥ इत्यादि ॥

एवमितरपञ्चम्यन्तेभ्यो यथा [सू० १३७] । तत्र प्रत्ययाच्चेकारस्याकारः
अन्त्यस्य तु पूर्णता दृश्यते ॥ तोरकनि । ततः ॥ योरकनि । यतः ॥ कोरकनि ।
कुतः ॥ ओरकनि वा होरकनि । अमुतः । इतः ॥

प्राणिकृतादेशेभ्यश्च यथा ॥ तमिकनि । तवकनि । ततः ॥ यमिकनि ।
यवकनि । यतः ॥ कमिकनि । कवकनि । कुतः ॥ इमिकनि । इवकनि । इतः ॥
हुमिकनि । अमिकनि । अवकनि । अतः ॥ एभ्य एव शब्देभ्यो ऽनन्तरवाचकः
पतशब्दश्च प्रयोज्यः ॥ तमिपत । ततो ऽनन्तरम् ॥ तवपत । ततो ऽनन्तरम् ॥
इत्यादि बुद्धिमता स्वयं ज्ञेयम् ॥

॥ कालार्थे कालवाचिभ्यः ॥१५४॥

अङ्कनि [। अद्य प्रायः] ॥ पगाङ्कनि [। श्वः प्रायः] ॥ कालिकयथ्कनि
[। परश्वः प्रायः] ॥ ऊत्रकनि [। परह्यः प्रायः] ॥ दह्मकनि [। दशम्यां प्रायः] ॥
हारकनि [। आपादमासे प्रायः] ॥ इत्यादि ॥

॥ अन्येभ्य इ केवलश्च ॥१५५॥

तदादिशब्दव्यतिरिक्तेभ्यः अन्येभ्यः शब्देभ्यः केवल इ प्रत्ययश्च भवति
दिगर्थे गम्यमाने ॥ ब्रूँति । अग्रतः ॥ पति । पृष्ठतः ॥ खोव्रि । वामतः ॥
दक्षिणि । दक्षिणतः ॥ तलि । अधस्तात् ॥ प्यँति । ऊर्ध्वतः ॥ इत्यादि ॥

॥ सर्वेभ्यः पारि च ॥१५६॥

सर्वेभ्यः प्राणिकृतादेशतदादिभ्यः अन्येभ्यो ऽपि शब्देभ्यो दिगर्थे अभि-
धेये पारि प्रत्ययो भवति ॥ कमिपारि वा कपारि । कस्मात्पार्श्वतः ॥ तमिपारि
वा तपारि [। तस्मात्पार्श्वतः] ॥ यमिपारि वा यपारि [। यस्मात्पार्श्वतः] ॥
इत्यादि ॥ हुमिपारि वा हुपारि [। अमुष्मात्पार्श्वतः] ॥ इमिपारि वा इपारि
[। अस्मात्पार्श्वतः] ॥ अमिपारि वा अपारि [। अमुष्मात्पार्श्वतः] ॥ दक्षिणिपारि
[। दक्षिणपार्श्वतः] ॥ खोव्रिपारि । वामपार्श्वतः ॥ ब्रूँतिपारि [। अग्रपार्श्वतः] ॥
पतिमिपारि [। पश्चात्पार्श्वतः] ॥ इत्यादि ज्ञेयम् ॥

॥ चोरो विश्वगर्थे च्वच्चादेशौ च ॥१५७॥

चोरशब्दात्पारि प्रत्ययो भवति चोरश्च च्व च्ववा आदेशौ भवतः ॥
च्वपारि वा च्ववापारि । विश्वतः ॥ विश्वगर्थे किम् ॥ चोरिपारि । चतु-
ष्पार्श्वतः ॥

॥ सप्तम्यन्तात्कुन् ॥१५८॥

सप्तमीप्रत्ययान्तेभ्यः शब्देभ्यो दिगर्थे गम्यमाने कुन् प्रत्ययो भवति ॥
 तोर्कुन् । तस्यां दिशि ॥ योर्कुन् । यस्यां दिशि ॥ कोर्कुन् । कस्यां दिशि ॥
 योर्कुन् । अस्यां दिशि ॥ होर्कुन् वा ओर्कुन् । अमुष्यां दिशि [सू० १३६] ॥
 एवं । त्तुकुन् । तस्यां दिशि ॥ यत्तुकुन् । यस्यां दिशि ॥ क्तुकुन् । [कस्यां
 दिशि ॥] इत्तुकुन् । [अस्यां दिशि ॥] हुत्तुकुन् वा अत्तुकुन् । [अमुष्यां दिशि]
 [सू० १३६] । इति ॥ तूर्यकुन् । [तस्यामेव दिशि ॥] इत्यादयश्चोह्याः ॥ उकार-
 शहितात्प्रत्ययादपि व्यवह्रियते ॥ तथ्कुन् । यथ्कुन् । कथ्कुन् । इथ्कुन् । हुथ्-
 कुन् । अथ्कुन् । इति ॥ यप्रत्ययविशिष्टाच्च यथा ॥ तूर्यकुन् । यूर्यकुन् । तथ्य-
 कुन् । यथ्यकुन् । इत्यादयः स्वयं विचार्याः ॥ एवं । गाम्कुन् । गरकुन् । कलि-
 कुन् । वारिकुन् । [बृह्कुन्] । बृह्कुन् । बूरुकुन् । व्वन्कुन् । इत्यादि ॥ षष्ठ्य-
 न्तलिङ्गादपि प्रयुज्यते ॥ मालिस् कुन् । पितुः पार्श्वे ॥ माज्य कुन् । मातुः
 पार्श्वे ॥ तमिस् कुन् । तस्य पार्श्वे ॥ यमिस् कुन् । [यस्य पार्श्वे ॥] इत्यादि ॥

॥ मयार्थे उवु ॥१५९॥

तन्मयः अस्तीत्यस्मिन्नर्थे उवु प्रत्ययो भवति ॥ स्वनुवु । स्वर्णमयः ॥
 मयङ्गुवु । मृण्मयः ॥ काठुवु । काष्ठमयः ॥ इत्यादि ॥

॥ अधीनार्थे बुज्य् ॥१६०॥

तस्याधीनमित्यस्मिन्नर्थे बुज्य् प्रत्ययो भवति ॥ लूकबुज्य् । लोकाधीनम् ॥
 खड्गबुज्य् । गर्ताधीनम् ॥ कलयबुज्य् । भार्याधीनम् ॥ इत्यादि ॥

॥ अडल्यकुशब्दो विकलार्थे ॥१६१॥

विकले वस्तुनि अभिव्येपे सति अडल्यकु शब्दो निपात्यते ॥ अडल्यकु ।

विकलः ॥ अडल्यचू कोम् । विकला क्रिया ॥ अडल्यचू लरू । विकला
शाला ॥ इत्यादि ॥

॥ अभ्रधूमवातमात्रायां रिङ् ॥१६२॥

एषां त्रयाणां विकलत्वे मात्रायामभिहितायां सत्यां रिङ् प्रत्ययः स्यात् ॥
अब्ररिङ् । अभ्रमात्रा ॥ दूहरिङ् । धूममात्रा ॥ वावरिङ् । वातमात्रा ॥ इति ॥

॥ प्राणप्रकाशयोर्लृथ् ॥१६३॥

प्राणप्रकाशयोर्मात्रायामभिहितायां लृथ् प्रत्ययो भवति । अत्र थकार आदे-
शकृतो ऽस्तीति ज्ञेयम् ॥ प्राणलृथ् । प्राणमात्रा ॥ शाहलृथ् । श्वासमात्रा ॥
गाशलृथ् । प्रकाशमात्रा ॥ चाँगिलृथ् । दीपमात्रा ॥

॥ पटस्य तर् ॥१६४॥

पटस्य वस्त्रादेर्मात्रायां तर् प्रत्ययो भवति ॥ कपर्तर् । कार्पासखण्डः ॥
पटितर् । और्णखण्डः ॥

॥ छलृत्तिलिमावन्यतश्च ॥१६५॥

वस्त्रादेरन्यस्यापि मात्रायामभिहितायां छलृ प्रत्ययः तिलिम् प्रत्ययश्च
स्यात् ॥ कपर्तिलिम् । कार्पासखण्डः ॥ च्वच्यतिलिम् । अपूपखण्डः ॥ बुर्ज-
तिलिम् । भूर्जखण्डः ॥ इत्यादि ॥ एवं । कपर्छलृ । च्वच्यछलृ । बुर्जछलृ ।
पच्यछलृ । पट्टीखण्डः ॥ कृह्णमाज्छलृ । यकृत्खण्डः ॥ इत्यादि ॥

॥ रेम्फ् अल्पकरुणयोः ॥१६६॥

अल्पस्य करुणायाश्चार्थे रेम्फ् भवति ॥ करुणायां यथा । गुरिरेम्फ् ।
पोतकः ॥ गुरिरेम्फ् । अश्वकः ॥ महनिविरेम्फ् । पुरुषकः ॥ अल्पार्थे यथा ।
चूठिरेम्फ् । क्षुद्रपालीवतः ॥ इत्यादि ॥

॥ रेँल् संबन्धस्य ॥१६७॥

संबन्धस्याल्पत्वे अभिधेये रेँल् प्रयुज्यते । संबन्धस्तु वस्त्रादिकस्य वा
भवतु जीवस्य वा भवत्विति ॥ कपर्हरेँल् । कार्पासखण्डः ॥ मातामाल् रेँल्
छयह् । मातामहगृहसंबन्धमात्रास्ति ॥

॥ जंङ्काञ्जतुलुश्च शाककाष्ठयोः ॥१६८॥

शाकानां काष्ठानां च सामान्येन मातायामभिहितायां सत्यां जंङ् प्रत्ययः
काञ् प्रत्ययो वा तुलु प्रत्ययो वा भवति । चशब्दात् थोपु प्रत्ययश्च स्यात् ॥
हाकजंङ् । किञ्चिच्छाकः ॥ काठजंङ् । किञ्चित्काष्ठम् ॥ पोषजंङ् । किञ्चित्पु-
ष्पाणि ॥ हाककाञ् । काठकाञ् । पोषकाञ् ॥ हाकतुलु । काठतुलु । पोषतुलु ।
जिनिनितुलु । सिनितुलु । मुज्यतुलु ॥

॥ सस्यादीनां फलु ॥१६९॥

सस्यानां मात्रायां सामान्येन वाच्यायां सत्यां फलु प्रत्ययो भवति ॥ दाँ-
फलु [सू० ३।८] । किञ्चिद्धान्यम् ॥ त्वम्लफलु । किञ्चित्तण्डुलः ॥ करफलु । कि-
ञ्चित्कलायः ॥ म्वंगफलु । किञ्चिन्मुद्गः । इत्यादि ॥ आदिशब्दादन्येभ्यो ऽपि ॥
चूजफलु । किञ्चिदङ्गारः ॥ वटिफलु । किञ्चित्करीपः ॥ म्यञ्जफलु । किञ्चि-
न्मृत्तिका ॥ फलुशब्दस्य बहुवनिर्देशतस्तेषां कणा एव निर्णयन्ते । न तु तेषां

साकल्यम् । यथा ॥ दाँफलि । धान्यकणाः ॥ त्वम्लफलि । तण्डुलकणाः ॥
इत्यादि ॥

॥ सर्वेभ्यो ऽसस्येभ्यो म्वया हना वा लक्ष्यतः ॥१७०॥

अभ्रादिभ्यः सस्यवर्जितेभ्यः सर्वेभ्यः सामान्येन मात्रायां वाच्यायां
म्वया हना वा भवति । लक्ष्यतो व्यवहारानुसारतः । अनयोराशब्दः
सामान्यप्रत्ययजो ज्ञेयः ॥ अँव्रम्वया । अँव्रहना ॥ दूहम्वया । दूहहना ॥
वावम्वया । वावहना ॥ एवं सर्वेषाम् ॥ हाकम्वया । हाकहना । इति पक्-
स्यैव ज्ञेयः ॥ हाकतुल्ला । इति पक्पापकयोरपि ॥ एवं । पोषम्वया । पोषहना ॥
काष्ठस्य तु न ॥ एवं । च्छम्वया । च्छहना ॥ म्यच्च्यम्वया । म्यच्च्यहना ॥
असस्येभ्यः किम् । दाँम्वया । इति न भवति । किंतु । बतफल्वा । बत-
म्वया । बतहना । इत्यस्मिन्सर्वे साधवः । शेषा व्यवहारतो ज्ञेयाः ॥

॥ जलस्थानार्थ एव बल् ॥१७१॥

बल् प्रत्ययः जलसंबन्धिस्थानस्यार्थ एव प्रयुज्यते ॥ व्यथबल् । वितस्ता-
स्थानम् ॥ गंगबल् । गङ्गास्थानम् ॥ मारबल् । मारी [नदी] स्थानम् ॥ प्वल-
रिबल् । वापीस्थानम् ॥ कूरिबल् । कूपस्थानम् ॥ आवरिन्नबल् । चितास्था-
नम् ॥ शिमुशानबल् । श्मशानस्थानम् ॥

॥ अन्यत्रापि च बलिदानस्थाने ॥१७२॥

यत्र जलदेवायान्यस्मै भूदेवाय भूतादिभ्यश्च बलिः प्रदीयते तत्रापि बल्शब्दः
प्रयुज्यते ॥ सवबल् । सभास्थानम् ॥ वुरबल् । वरार्थं यत्र पाकः क्रियते ॥ कौद-

बल् । इष्टिकापाकस्थानम् ॥ राजबल् । श्मशानस्थानम् ॥ ग्रटबल् । जलघरहस्थानम् ॥ इत्यादि ॥

॥ वारशब्दस्य स्नानस्थाने वस्य यः ॥१७३॥

यत्रैव नरैः स्नानं क्रियते तत्रैव देवर्षिपितृभ्यो वारिदानं वितीर्यते इति कश्मीरसंप्रदायः । अतो नद्यादेर्यत्र कुत्रचित्स्थाने स्नानादि क्रियते तत्र वारशब्दात् बल् प्रत्ययो भवति वकारस्य च यत्वम् ॥ वारबल् । स्नानस्थानम् ॥

॥ पैसयुगले ढूँकु ॥१७४॥

ढूँकुशब्दो निपात्यते ॥ ढूँकु । पणयुगम् ॥

॥ तत्परतो हत् ॥१७५॥

ज्यादिपणानां संख्यायामभिहितायां हत् प्रत्ययः स्यात् ॥ त्रिहत् । पणत्रयम् ॥ चोर्हत् । पणचतुष्कम् ॥ पाँच्हत् । पणपञ्चकम् ॥ परंतु यथा पूर्वोक्तसूत्रेषु शतसंख्यायां नवभ्यः शत् इति व्यवह्रियते [सू० ११५ इत्यादि] तथैवात्रापि विज्ञेयम् ॥ नव्शत् । पणनवकम् । इत्यादि ॥ किंतु वणिग्जनैः पणदशकस्यापि सहस्रवाची साम्शब्दः परिभाष्यते ॥

॥ शतावधि जनसंख्यायां जंनुशब्देनैव संख्यासमासः ॥१७६॥

जनसंख्यायां वाच्यायां सत्यां जंनुशब्दादेव पूर्वमुत्तरं वा संख्याशब्दाः संगन्तव्याः ॥ जंनि पञ्चाहम् [सू० २।३।४४] । पञ्चाशजनाः ॥ शेद् जंनि । षष्टिजनाः ॥ इत्यादि ॥

॥ लूक्शब्देन शतादिषु ॥१७७॥

जनानां शतसहस्रादिसंख्यायां वाच्यायां लूक्शब्देन संख्याशब्दाः पूर्व-
मुत्तरं वा संधेयाः ॥ इत् लूक् । शतं जनाः ॥ जह् इत् लूक् । जनाभां द्विशती ॥
त्रिं इत् लूक् [। जनानां त्रिशती] ॥ इत्यादि ॥ इत् जनि । शतं जनाः ॥ सास्
जनि । [सहस्रं जनाः ॥] इति च कदाचिद्व्यवहिते तदल्पत्वादौ णमेव बोध्यम् ॥

॥ त चार्थे ॥१७८॥

चशब्दस्यार्थे त भवति ॥ सुह् त च्छ् । स च त्वम् ॥

॥ अपिशब्दार्थे ति ॥१७९॥

स्पष्टम् । बहुवचनेषु तशब्दस्थाने तिशब्द एव प्रयुज्यते ॥ सुह् ति च्छ् ति ।
सो ऽपि त्वमपि ॥ महनिवि ति गुपन् ति आय् । नराश्च पशवश्चागताः ॥
न तु महनिवि त गुपन् त आय् । इति भवति ॥

॥ विय पुनरपरार्थे ॥१८०॥

पुनः शब्दस्यार्थे वियशब्दः स्यात् अपरार्थे च ॥ विय कं रिजि । पुनः
कुर्याः ॥ विय वति । अपरमार्गेण ॥

॥ इवार्थे जन् ॥१८१॥

इवशब्दस्यार्थे ऽत्र जन्शब्दो भवति ॥ तोत जन् छुह परान् । शुक्र इवाधीते ॥
मालिस् जन् छुह रछान् । पितेव रक्ष्यते ॥

॥ सादृश्यार्थे ह्युह ॥१८२॥

स्पष्टम् ॥ मालिस् ह्युह [वा हिह] । पितृसंनिभः ॥ समासे तु । मोलु ह्युह लुम् । सः पितृसंनिभस्तस्यास्ति ॥ स्वन ह्युह लुह नाँपान् । स्वर्ण इव क्षीप्यते । इत्यादि ॥

॥ निर्धारणे च ॥१८३॥

स्पष्टम् । बुहु ह्युह अनिङ्गयन् । वृद्धमिव समानयेः ॥ नात्र को ऽपि वृद्ध-
सदृशो नरो ऽवगम्यते । किंतु । य एव वृद्धो भवेत्तमेवानयेरित्यवधार्यम् ॥

॥ अन्यप्राधान्ये सहार्थे सूत्य् ॥१८४॥

इतरस्य प्राधान्ये सति तेनैव साकं सहार्थे अभिधेये सूत्य् प्रत्ययो भवति ।
वा सूतिन् शब्दो भवति [सू० २।१।६०] । सहार्थतृतीयायां विकल्पकथनात् ॥
मालिस् सूत्य् आव् । पित्रा सहागतः ॥ अत्र पितैष प्रधानः पुत्रस्तु तत्साहित्ये-
नैवागमनकारी ॥

॥ स्वप्राधान्ये सान् ॥१८५॥

आत्मनः क्रियाप्राधान्ये सतीतरस्य सहार्थे अभिधेये सान् प्रत्ययः ॥ मा-
लिस् सान् आव् । सतात आयातः ॥ अत्र पुत्र एव प्रधान्येनागमकृत् तातस्तु
गौणतया तत्साहित्येनोद्दिष्ट इत्यादि स्वयमूहम् ॥

॥ द्व्यादिभ्यः पञ्चभ्यो युगपदर्थे शवय् ॥१८६॥

द्विवाचकात् जह्शब्दादारभ्य पञ्चभ्यः संख्याशब्देभ्यो युगपदर्थे शवय्
प्रत्ययो भवति । पाँत्रशब्दाच्छकारलोपः ॥ द्वशवय् । द्वावेव ॥ त्र्यशवय् । त्रय
एव ॥ च्चशवय् । चत्वार एव ॥ पाँत्रवय् । पञ्चैव ॥ पशवय् । षडेव ॥

॥ नवय् वापाँचभ्यः ॥१८७॥

एभ्यो ऽपाँचभ्यः पाँचशब्दवर्जितेभ्यो युगपदर्थे विकल्पेन नवय् वा प्रत्ययो भवति ॥ द्वनवय् । द्वावेव ॥ त्र्यनवय् । त्रय एव ॥ च्चनवय् । चत्वार एव ॥ षनवय् । षडेव ॥ अपाँचभ्यः किम् । पाँचवय् । पञ्चैव ॥

॥ सप्तादिभ्यो वय् ॥१८८॥

सप्तादिसंख्यायाः साकल्येनार्थे गम्यमाने वय् प्रत्ययो भवति ॥ सप्तवय् । सप्तैव ॥ ऐष्टवय् । अष्टावेव ॥ नववय् । नवैव ॥ इत्यादि ॥ अत्रेदं ध्येयम् । वय्प्रत्ययान्तेभ्यो द्वितीयायां षष्ठ्यां च नी प्रत्ययो यलोपश्च स्यात् । कर्तृ-
तृतीयायां तु इ प्रत्ययः । वय्शब्दात्पूर्वं च विकल्पेन वकारागम इति च ॥

॥ आद्यखण्डवीप्सापूर्वाः प्रथमे वा ॥१८९॥

प्रथमे द्दशवय् इत्याद्या आद्यखण्डस्य द्दश त्र्यश् इत्यादिकस्य वीप्सापूर्वा युगपदर्थे वा कथ्यन्ते ॥ द्वंशि द्दशवय् । द्वावेव ॥ त्र्यंशि त्र्यशवय् । त्रय एव ॥ च्चंशि च्चशवय् । चत्वार एव ॥ पूँचि पाँचवय् । इत्यादि ॥

॥ चोरश्चादेशो दशभ्यश्च ॥१९०॥

चोरशब्दस्यात्रापि दशसंख्यापरतश्च च्च आदेशो भवति ॥ च्चशवय् । चत्वार एव ॥ च्चदाह । चतुर्दश ॥ च्चवुह । चतुर्विंशतिः ॥ इत्यादि ॥

॥ कुनु एककार्थे ॥१९१॥

केवलस्यार्थे कुनुशब्दो निपात्यते । कुनु । एककः ॥

॥ हर्जोरौ युगलार्थे ॥१९२॥

तत्र हर्जशब्दः प्रायशो प्राणिव्यतिरिक्तवस्तुन्येव प्रयुज्यते ॥ यथा । ड्यज्य-
हर्ज । ताटङ्कयुगलम् ॥ दूरहर्ज । कर्णिकायुगम् ॥ वालिहर्ज । कुण्डलयुगम् ॥
पुलहर्ज । तृणपादुकायुगम् ॥ खावहर्ज । काष्ठपादुकायुगम् ॥ इत्यादि ॥ ग्राम्य-
जनैस्तु । दाँदहूरि । वृषयुगम् ॥ इति शब्दो ऽपि भाष्यते । जोरशब्दस्तु प्रायः
प्राणिविषये प्रयुज्यते क्वचिदप्राणिविषये च । यथा हूरिशब्दस्तथा जूरिशब्द-
श्चावधार्यः ॥ म्वक्तजूरि । मुक्तायुगम् ॥ दाँदजूरि । वृषयुगम् ॥ कोतरजूरि ।
कपोतयुगम् ॥ गूरिजूरि । अश्वयुगम् ॥ अश्वजोर । एकं युगम् ॥ जहजोर ।
युगद्वयम् ॥ ज्यहजोर । युगत्रयम् ॥ इत्यादि ॥ अश्वहर्ज । एकं युगम् ॥ जह-
हर्ज । युगद्वयम् ॥ ज्यहहर्ज । युगत्रयम् ॥ इत्यादि सर्वे बुद्धिमता स्वयमूह्यम् ॥
अयादिदशावधिसंख्यानामेकत्वेन त्रिच त्नाक् पंजु पक संतु ऐठि नमु दंहु शब्दाः
क्रमेण निपातनादेव विचारणीयाः ॥ त्रिच । त्रयम् ॥ त्नाक् । चतुष्कम् ॥ पंजु ।
पञ्चकम् ॥ पक । षट्कम् ॥ संतु । सप्तकम् ॥ ऐठि । अष्टकम् ॥ नमु । नवकम् ॥
दंहु । दशकम् ॥ इत्यादि ॥

॥ किञ्चिदर्थे पहान् ॥१९३॥

विशेष्यस्य वस्तुनः किञ्चिद्विशेषणार्थे वाच्ये पहान् शब्दः अग्रे प्रयोज्यः ॥
बहु पहान् । किञ्चिन्महान् ॥ व्यटु पहान् । किञ्चित्स्थूलः ॥ वुषुण् पहान् ।
किञ्चिदुष्णः । इत्यादि ॥ दिग्देशकालवाचिभ्यश्च शब्देभ्यो ऽग्रे प्रयोज्यः ॥ दूर
पहान् । किञ्चिद्दूरम् ॥ न्यूर पहान् । किञ्चित्समीपम् ॥ ब्रौट् पहान् । किञ्चि-
त्पूर्वम् ॥ पथ् पहान् । किञ्चित्पश्चात् ॥ च्नीरि पहान् । किञ्चिच्चिरेण ॥ कांशुह
पहान् । किञ्चित्कश्मीरदेशजः ॥ बंगालुकु पहान् । किञ्चिद्वंगालदेशजः ॥ उहुर्युदु
पहान् । यहुर्युदु पहान् । इत्यादि विज्ञेयम् ॥

इति श्रीशारदाक्षेत्रभाषाव्याकरणे कश्मीरशब्दामृते

तद्धितप्रक्रिया समाप्ता ॥४॥

अथ अव्ययप्रक्रिया ॥५॥

॥ क्रियासंबन्धिनो ऽव्यया नित्यम् ॥१॥

ये अव्ययशब्दास्ते नित्यं क्रियासंबन्धिनो भवन्ति ॥ यद्वनै करख् । यदि कुर्याः ॥

॥ धातुभ्य आनव्यये ॥२॥

क्रियासंबन्धिनि अन्यधात्वर्थे अभिधेये सति तस्माद्धातोः आन् प्रत्ययो भवति स चाव्ययः ॥ व्यठान् आव् । स्थूलमागतः ॥ स्थूलं यथा स्यात्तथा आगत इत्यर्थः ॥

॥ वीप्सया वा ॥३॥

स्पष्टम् ॥ व्यठान् व्यठान् गौव् । स्थूलं स्थूलं गतः ॥

॥ स्वरान्ताद्वा ॥४॥

स्वरान्ताद्धातोरव्यये वान् प्रत्यय इष्यते ॥ ख्यवान् ख्यवान् । खादन् खादन् ॥

१००

कश्मीरशब्दामृतम् ।

[५।५]

॥ लिङ्गाभीक्ष्ण्येन च ॥५॥

यस्यैव विशेषणरूपस्य लिङ्गस्य क्रियासंबन्धः स्यात्तस्य शब्दस्य आभी-
क्ष्ण्येन द्विरुक्तेन क्रियासंबन्धी अव्ययः स्यात् चशब्दात्केवलेनापि ॥ चतुर्
चतुर् । शीघ्रं शीघ्रम् ॥ ल्वंतु ल्वंतु । मन्दं मन्दम् ॥ पक्षे । ल्वति ल्वति ॥ ग्वंतु
ग्वंतु छुह् पकान् । गुरु गुरु चलति ॥ केवलेनापि यथा ॥ चतुर् ख्यवान् छुह् ।
चतुरमत्ति ॥ ल्वंतु करान् छुह् । लघु करोति ॥ ग्वंतु पकान् छुह् । गुरु गच्छति ॥

इति श्रीशारदाक्षेत्रभाषाव्याकरणे कश्मीरशब्दामृते
अव्ययप्रक्रिया समाप्ता ॥

अथ स्त्रीप्रत्ययप्रकरणम् ॥६॥

॥ स्त्रियाम् ॥१॥

अत्राधिकारे ये वक्ष्यमाणाः प्रत्ययास्ते स्त्रियामेवेत्यधिक्रियते ॥

॥ मनुष्यजातेः सर्वत्र बाय् ॥२॥

जातिर्द्विविधा एका साम्प्रदायिका अन्या शिल्पवशात्स्वर्णकाराद्या जाति-
लोके प्रोच्यते । न चात्र पशुपक्ष्यादीनां जातिर्गृह्यते मनुष्यशब्दस्य सूत्रे निय-
मात् । तयोर्द्वयोरेव आत्सोः स्त्रीशब्दे अभिधेये सति बाय् प्रत्ययो भवति ॥ द्र-
बाय् । कौलबाय् । इत्यादि ॥ वटबाय् । आर्य स्त्री ॥ स्वर्बाय् । स्वर्णकार-
स्त्री ॥ खारबाय् । लोहकारस्त्री । इत्यादि ॥ मनुष्यजातेः किम् ॥ कोतर्बाय् ।
कोतर्नाम्नी जातिस्तत्संबन्धिनी स्त्री । न तु कपोतस्त्री तत्र । कोतर् इति भवति ॥

॥ अनादरार्थे कल्य् ॥३॥

मनुष्यजातिवाचकाच्छब्दादनादरेण स्त्रीशब्दे अभिधेये कल्य् प्रत्ययो
भवति ॥ वटकल्य् । ब्राह्मणस्त्री ॥ छानकल्य् । तक्षकस्त्री ॥ अत्र यद्यपि कल्य-
शब्दो भार्यार्थवाची वर्तते परंतु समासेनानादरार्थो ऽवगम्यते ॥

॥ सर्वेषामुकारान्तानामूकारादेशः ॥४॥

सर्वेषां विशेष्यशब्दानां विशेषणशब्दानां चोकारान्तानां स्त्रीलिङ्गविषये ऊ-
मात्रादेशो भवति ॥ पटु । पटू । पट्टिका ॥ म्वटु । म्वटू । स्थूला ॥ गृह् । गृहू ।
कठिना ॥ गुह् । गृहू । अश्वा ॥ द्वबु । द्वबू । रजकी ॥ वोवुह् । वोवूह् [सू० ८] ।
तन्तुवाया ॥ गगुह् । गगूह् [सू० ८] । मृषका ॥ पक्षे मनुष्यजातेः । द्वविवाय् ।
वोव्रिवाय् ॥

॥ वा छटुशब्दात् ॥५॥

स्पष्टम् ॥ छटुह् । छटूह् । ह्रस्वा ॥ पक्षे । छटिञ् । इति मनुष्यजातेरेव ॥

॥ खरश्च ॥६॥

खरशब्दात्स्त्रीलिङ्गविषये विकल्पेन ऊमात्रागमो भवति ॥ खरूह् । खरी ॥
पक्षे । खरिञ् ॥

॥ लान्तानां जः ॥७॥

उकारविशिष्टानां लकारान्तानां लकारस्य जकारादेशो भवति ॥ वोलू ।
वाजू । [ऊर्मिका] कुण्डलिका ॥ डुलो ऽन्त्यात् लि आगम इष्यते ॥ डुलू ।
डुलिजि । कुण्डलिका ॥

॥ व्यक्षरादीनामुलोप उलोश्च ॥८॥

व्यक्षरादिकानां शब्दानां उलू प्रत्ययसंबन्धिन उपधाया उकारस्य लोपो
भवति ॥ गाटुलू । गाटजू । दक्षा ॥ फुटुलू । फुटजू । पोडलिका ॥ चकुलू ।
चकुजू । चक्रिका ॥ पतुलू । पतजू । उडुपिका ॥ ग्वगुलू । ग्वगजू [रक्तालुः] ॥
व्वतुलू । व्वतजू । व्यभिचारिणी ॥ वातुलू । वातजू । चण्डाली ॥ टटुलू ।

६।१३]

स्त्रीप्रत्ययप्रकरणम् ।

३०३

टदजू । काष्ठपात्रिका ॥ व्यक्षरादिकानां किम् ॥ गुरु । अश्वा ॥ गुरु । गुरु ।
 [गोपालिका ॥] खरु । [खलतिः ॥] खरु । [रोग विशेषः] ॥ उलोः किम् ।
 ब्रोलु । ब्रालु ॥ मोलु । मालु ॥ गूलु । गुजु ॥

॥ कवर्गान्तानां चवर्गः ॥९॥

उकारविशिष्टानां केवलानां च कवर्गान्तानां पुल्लिङ्गानां स्त्रीलिङ्गविषये
 चवर्गादेशो भवति ॥ बतुकु । बतूचू । वर्तिका ॥ हखु । हलू । शुष्का ॥ व्यङ्गु ।
 डीजू ॥ सूत्रादिगुटिका ॥

॥ न खूखुचवकोः ॥१०॥

स्पष्टम् ॥ खूखु । खूखू [अवटीटा] ॥ चवकु । चवकू । अम्ला ॥

॥ तवर्गान्तानामप्रसिद्धः ॥११॥

स्पष्टम् ॥ मंतु । मंतू । उन्मत्ता ॥ कथु । कथू । भारिका ॥ व्वरुदु । व्वरजू ।
 पुनर्भूः ॥ वन् । वञ् । वन्या ॥ गान् । गाञ् । वेश्या ॥ छान् । छाञ् ॥
 तक्षकी ॥ हन्तु । हन्तू । शुनी ॥ एवं सर्वत्र ॥

॥ कंगो ऽल्पार्थे राकारश्च ॥१२॥

कङ् वृहदङ्गारधानिका । तस्मादल्पार्थे र् प्रत्ययो भवति आकारश्च भवति ॥
 काङ्गर् । हसन्तिका ॥

॥ चासः कृत्तिमे सस्य च खः ॥१३॥

चाम् सहजकासस्तस्मात्कृत्तिमे ऽर्थे र् प्रत्ययः सकारस्य च खकारो
 भवति ॥ चाखर् । कृत्तिपकासः ॥

॥ त्रकस्तुलायाम् ॥१४॥

तुलाया अर्थे त्रकशब्दात् र प्रत्ययो भवति ॥ त्रक् । द्रोणः ॥ त्रक् ।
तुला ॥

॥ म्वंदुशब्दस्यान्त्यस्वरलोपः ॥१५॥

म्वंदु वृहत्काष्ठम् । तस्मादल्पस्यार्थे र प्रत्ययो भवति । अन्त्यस्वरस्य च
लोपो भवति ॥ म्वंदु । म्वंदु । अल्पकाष्ठम् ॥

॥ फृतुशब्दस्य च ॥१६॥

इप्रत्ययान्त्यस्वरलोपो भवतः ॥ फृतु । फृत् । कटोलिका ॥

॥ लटोश्च ॥१७॥

लटु पुच्छस्तस्मादल्पस्यार्थे रप्रत्ययान्त्यस्वरलोपो भवतः ॥ लटु । लट् ।
पुच्छिका ॥ तत्सादृश्ये ऽपि व्यवह्रियते । कूटि लट् । क्षुद्रकाष्ठम् ॥

॥ मक्शब्दाच्चप्रत्ययः ॥१८॥

मक् परशुस्तस्मादल्पार्थे च प्रत्ययो भवति ॥ मक् । परश्वधिका ॥

अल्पार्थे कृत्तिमार्थे च स्त्रीलिङ्गोद्देशके ऽपि च ।

सादृश्ये स्वविशेषे ऽर्थे स्त्रीलिङ्गप्रत्ययाः खलु ॥

अल्पार्थे यथा । कतुर् । कपालः ॥ कतुर् । कपालिका ॥ कृत्तिमार्थे यथा ।
त्राख् । कृत्तिमकासः ॥ वस्तुनः सजीवस्य निर्जीवस्य वा स्त्रीलिङ्गेनोद्देशे कर्तव्ये
सति स्त्रीप्रत्ययो भवति ॥ म्वंगुर् । छागपोतः ॥ म्वंगुर् । छागपोता ॥ वङ्गु ।
वत्सः ॥ वङ्गु । वत्सा ॥ न चात्र वत्सस्य स्त्री वत्सा इत्यवगम्यते किंतु वङ्गु-

६।२२]

स्त्रीप्रत्ययप्रकरणम् ।

१०५

शब्दस्य पुंलिङ्गस्य स्त्रीलिङ्गेन निर्देशः ॥ सादृश्ये यथा ॥ कथु । कथू ॥ ततुरु ।
पीडा ॥ ततुरू । कोपपीडा ॥ स्वविशेषे ऽर्थे यथा ॥ नेरु । वस्त्रभुजः ॥ नेरू ।
भुजः ॥ अत्र नेरूशब्दस्य स्वयं स्त्रीलिङ्गत्वान्नाल्पत्वाद्यर्थग्रहः किंतु वस्त्रभुजस्या-
धारार्थे ऽत्र स्त्रीलिङ्गोद्देशः । यद्वा परस्परं विनिमयोपशमाद्यत्राद्यः शब्दः पुंलिङ्गो
भवति तत्र तत्संबन्धिनो ऽन्यशब्दस्य स्त्रीलिङ्गेनोद्देशः क्रियते । यत्तु स्त्रीलिङ्ग-
स्तत्र पुंलिङ्गोद्देशः ॥ नेरु । नेरू ॥ खरु । खरू । खलतिः ॥

॥ हस्तशब्दान्नित्यमिञ् ॥१९॥

उकारान्तत्वात् ऊमात्रादेशनिवृत्त्यर्थं नित्यमिञ् प्रत्ययो भवति ॥ हस्तिञ् ।
हस्तिनी ॥

॥ काव्नाग्वूट्भ्यश्च ॥२०॥

एभ्यः शब्देभ्यो नित्यमिञ् भवति ॥ काविञ् । काकी ॥ नागिञ् ।
नागा ॥ वूटिञ् । उष्ट्रा ॥

॥ अन्यतो ऽपि पशुजातेः ॥२१॥

स्पष्टम् ॥ खरिञ् । खरी ॥

॥ व्यटुगूट्भ्यां निन्दार्थे ॥२२॥

स्पष्टम् ॥ व्यटिञ् । स्थूला ॥ गूटिञ् । स्थूला ॥ निन्दायां किम् । व्यटू ।
स्थूला ॥

॥ वृटशब्दात्स्त्रियाम् ॥२३॥

स्त्रीलिङ्गविषये इञ् भवति न निन्दार्थे ॥ व्वटिञ् । [वृटिञ्] व्वटजातिः
स्त्री ॥ पक्षे । व्वटवाय् ॥

॥ बुगिय्शब्दाद्यलोपश्च ॥२४॥

बुगिय् स्वामी तस्मादिञ् प्रत्ययो भवति । यकारस्य च लोपो भवति ॥
बुगिञ् । स्वामिनी ॥

॥ जलात्पादनिदाघे ॥२५॥

जलशब्दात्पादस्वेदार्थे इञ् भवति ॥ जलिञ् । पादस्वेदः ॥

॥ गराद्गृहसंस्कारे ॥२६॥

गृहसंस्कारे ऽभिधेये गरशब्दात्स्त्रियामिञ् भवति ॥ गरिञ् । गृहसंस्का-
रिणी ॥ अन्यत्र । गर्वाज्यञ् । गृहिणी ॥

॥ द्वबुशब्दादायुधे ॥२७॥

स्पष्टम् ॥ द्वबिञ् । मृगरूपो रजकायुधः ॥ अन्यत्र । द्वबू वा द्वबिवाय् ।
रजकस्त्री ॥

॥ मनुष्यजातेरञ् ॥२८॥

मनुष्यजातिवाचकाच्छब्दादञ् प्रत्ययो भवति ॥ षट् । ब्राह्मणी ॥ मुस-
द्वमानञ् । मूलेच्छानी ॥ हाकग्राकञ् । शाकविकेत्री ॥ वाङ्मयञ् । वणिक्स्त्री ॥

॥ वोऽलुप्रत्ययान्तान्नित्यम् ॥२९॥

स्पष्टम् ॥ गर्वाज्यञ् । गेहिनी ॥ न तु गर्वोऽलुशब्दस्य उकारान्तत्वात्
ऊमात्रादेशः स्यान्नित्यग्रहणात् ॥ प्रत्ययान्तात्किम् । वोऽलु । वाजु ॥

॥ प्रत्ययादेर्यो रान्तेभ्यः ॥३०॥

रकारान्तेभ्यः शब्देभ्यः प्रत्ययादिवर्णस्य यकारो भवति ॥ साल्यञ् ।
अतिथिस्त्री ॥ प्वर्ह्यञ् । गृहागता ॥ रंग्यञ् । रजकस्त्री ॥ स्वन्यञ् । स्वर्ण-
कारस्त्री ॥ दाँर्ह्यञ् । शाकविक्रेत्री ॥ काँर्ह्यञ् । आपूपिकी ॥ स्वङ्यञ् । पुत्र-
ध्वञ् ॥ महार्यञ् । महाराजस्त्री । वधूः ॥ राज्य्यञ् । देवी । राजस्त्री ॥

॥ पण्डितगुजरयोरां ॥३१॥

आभ्यां शब्दाभ्यां प्रत्ययादिवर्णस्य अप्रसिद्ध आकारो भवति ॥ पण्डिता-
ञ् । पण्डितस्त्री ॥ गुजराञ् । जावालस्त्री ॥

इति श्रीशारदाक्षेत्रभाषाव्याकरणे कश्मीरशब्दामृते

स्त्रीप्रत्ययप्रक्रिया समाप्ता ॥१॥

अथाख्यातप्रक्रियायाम् ॥७॥

धातु पाठः ॥१॥

धातवो ऽन्योन्यसांकर्यात्कथ्यन्ते दोषसङ्गया ।

ते दोषज्ञेन शोध्यन्ते सांकर्याच्च विकीर्णनात् ॥ १ ॥

तथा गिरं प्रणम्यादौ शारदाक्षेत्रधातवः ।

संकीर्णाश्च विकीर्णाश्च ग्रथ्यन्ते यन्नतो मया ॥ २ ॥

तत्र येषां धातूनामतीतकाले केवलं कर्मप्रयोगाः केवलं भावप्रयोगा एव
संपद्यन्ते तेषां संकेतो यथा (अक) (अभा) । शेषा धातवो ऽतीतकाले ऽपि
कर्तृप्रयोगिनो भवन्ति ॥

K A Ç M Ī R A Ç A B D Ā M Ṛ T A

A

K Ā Ç M Ī R Ī GRAMMAR

WRITTEN IN THE SANSKRIT LANGUAGE

BY

Ī Ç V Ā R A - K A U L A .

EDITED

WITH NOTES AND ADDITIONS

BY

G. A. GRIERSON, C.I.E., PH.D., I.C.S.

CALCUTTA:

PUBLISHED BY THE ASIATIC SOCIETY, 57, PARK STREET.

1898.

PRINTED BY SĀHIB PRASĀD SINGH AT THE KHAḌGA VILĀSA PRESS, BANKIPUR (PAINA).

PREFACE.

This edition of the *Kaṣmīraçabdāmṛta* of Īçvara-kaula has been prepared from a single MS. the possession of which I owe to the courtesy of Bābū Nīlāmbara Mukarji. The MS. was presented to that gentleman by the author himself, and has been carefully revised by him in his own handwriting. It may therefore be taken as the author's final statement of his views on Kaṣmīrī Grammar. Considering the authoritative nature of the MS. I have not felt justified in making any alterations when preparing it for the Press. All that I have done has been to correct obvious slips of the pen. In most cases, when the author, in the course of his revision, altered a rule, he made the necessary corrections in other portions of the work to which the rule incidentally applied. Here and there he has omitted to do so, and I have exercised my discretion in making them myself or not. When it has been merely a question of spelling, I have usually done so, so as to secure uniformity in this most important particular. In more serious points, even when the author is clearly wrong, *e.g.*, when he marks the first उ u in गुरु *guru*, a horse, as modified when it is certainly not modified (thus गुरु *guru*), I have left the text unaltered, and have contented myself with adding a footnote. Any additions made by me, which are principally cross-references and a few rules added to make the work more accurate and more complete, are enclosed in round or in square brackets. The reader can thus at once see what is the Author's and what is the Editor's.

I am indebted to the kindness of Mr. Rishibar Mukherji, Chief Justice of Kaṣmīr, for the following information regarding Īçvara-kaula, the author of this work. He was born on 2nd Çrāvāṇa, *kṛṣṇa-pakṣa*, 1890 V.S., corresponding to Thursday, July 4th, 1833 A.D., and died on 2nd Bhādrapada, *kṛṣṇa-pakṣa*, 1950 V.S., corresponding to Tuesday, August 29th, 1893 A.D., of heart disease, at the age of sixty or, according to Hindū reckoning, fifty-nine years. He came of a family which was learned in Sanskrit, and his father was Paṇḍit Ganēṣa-kaula, who died when his son was only three years old. Īçvara-kaula first studied under Pandit Tīkārāma Rāzdān, who was at the time one of the most renowned paṇḍits of Kaṣmīr, and subsequently under Pandit Dēva-kṛṣṇa Jyautiṣī, of Benares, who had come to Jammū in the service of the late Mahārāja Rāṇa-vīra Simha of Kaṣmīr. He was also a good Persian scholar, and had a fair knowledge of Arabic. In the year 1861 A.D., he was employed by the Mahārāja in translating Persian and Arabic books into Sanskrit and Bhāṣā, and ten years later, in 1871 A.D., he was appointed Head Teacher of the Sanskrit School which was then opened by the Mahārāja in Çrīnagar on the suggestion of

Bābū Nilāmbara Mukarjī, the Prime Minister of the State. According to the Preface to his Grammar it was composed in 1932 V.S., corresponding to 1875 A.D., but his son, Paṇḍit Ānanda-kaula informs me that it was composed in 1931 V.S., and revised and added to in 1936 V.S. (1879 A.D.). In the year 1881 A.D., Mahārāja Raṇa-vīra Siṃha started a Translation Department in which books of various languages were translated into Sanskrit and Bhāṣā, and Īṣvara-kaula was appointed its Director. The Mahārāja died in the year 1884, and fifteen days after his death the department was abolished, and Īṣvara-kaula was appointed Jyautiṣī to the present Mahārāja Pratāpa Siṃha, which appointment he held till his death in the year 1893 A.D. Besides the Grammar which is now edited, he was author of several other works, including a Kōṣa, or Dictionary, of the Kāṣmīrī language. None of these have been seen by me.

The present book is a Grammar of the Kāṣmīrī language written in Sanskrit, on the model of an ordinary *vyākaraṇa*. It is an excellent work, and might have been composed by Hēma-candra himself. Kāṣmīrī is a language which is very little known, but which is of great importance for the purposes of comparative philology. Existing Grammars of it have been made by foreigners, and are imperfect. They all suffer from at least one grave fault, *viz.*, that they are based on the representation of the language which is displayed to them by the Persian alphabet, a system of characters which is quite unable to express the many broken vowel sounds in the language. Īṣvara-kaula has adopted the Dēva-nāgarī character, ingeniously modified to suit his purpose. With his system, there is no doubt whatever as to what is the exact sound of each word in the language. The phase of the language which is illustrated by him is that spoken by Hindūs of the City of Ṣrīnagar. It differs slightly from the dialect used by Musalmāns and from that used in the rest of the valley. Former Grammars have been based on the Musalmān language, which is that used by 90 per cent. of the population of the Happy Valley. The Hindū dialect has, however, its value. It is the language of the educated ruling class, and its contamination with Persian has been prevented by a wholesome tradition, which had no hold on the Muḥammadan inhabitants. It is hence much the purest form of the tongue.

Īṣvara-kaula is not always consistent in his spelling. At least in two cases, he represents the same sound by various modes of spelling. It is important to note these in order to understand his Grammar. In the first place, he treats ञ् ण् and ञ् ण् as convertible terms. He nowhere says this, and unless the reader is forewarned he will find himself puzzled more than once. Thus on p. 14 he writes त्रामञ् *tsāmāṇṇ*, but on p. 24 कपरामञ् *krpārāmaṇṇ*, and again on p. 103, he writes words like वञ् *vaṇṇ*, although he has, only a page or two back, said that these feminines must end in *ṇ-mātrā*, and we should hence expect वञ् *vaṇṇ*. In the second place, he is not consistent in his spelling of words which etymologically

end in *i* followed by a consonant followed by *u-mātrā*. Take, for instance, the word कित् *kit*^u. This is no doubt the correct etymological spelling, but the word is pronounced क्युत् *kyut*, and he occasionally writes similar words in this way, as in the case of मङ्ग्यम् *manzyum*, on p. 64. He generally, however, spells it क्युत् *kyut*^u, which is no doubt the best way of dealing with the problem; for to omit the *u-mātrā* would be to play havoc with his rules of declension. Sometimes Īṣvara-kaula uses one system of spelling, and sometimes another, and, in this case, I have not felt myself at liberty to choose only one method, as it would entail too free a treatment of the text.

It is unnecessary to give here an account of the rules of the Kāṣmīrī language as developed by the author in this Grammar. This has already been done by me in the pages of the *Journal* of the Asiatic Society of Bengal for the years 1896-1898, and the series of articles will shortly be republished in book form. Suffice it to say that the author commences his Grammar with a chapter on the rules of Sandhi or Combination of Vowels only. Then follows a chapter on Declension, divided into three sections, the first describing the declension of Nouns, Substantive and Adjective, the second the luxuriant varieties of the Vocative Case, and the third the declension of Pronouns. We next have a short chapter on Concordance and Composition of Nouns, and a long one on Secondary Suffixes, or the Formation of Nouns and Adjectives from other nouns and adjectives. The portion dealing with the Noun concludes with a chapter on Indeclinables and another on the Formation of Feminines. The latter half of the work, dealing with the Verb contains a *Dhātupāṭha*, a chapter on Conjugation, and a chapter on Primary Suffixes, or the formation of Substantives, Adjectives, and various Verbal Forms from Roots. To the Grammar Proper, I have added an Index of Verbal Roots arranged according to their final letters, an Index of Sūtras, an Index of all Kāṣmīrī words and sentences quoted, and a list of *gaṇas*. I trust that these will make the work more useful to the student.

An exposition of the peculiarities of Kāṣmīrī pronunciation will be found in my article on the Kāṣmīrī vowel system which has appeared in the *Journal* of the Bengal Asiatic Society for 1896, pp. 280 & ff. This will be found to give all the necessary information, and to explain the system of spelling adopted by Īṣvara-kaula.

I have read the Grammar through with Paṇḍit Mukunda Rāma Čāstrī, a Kāṣmīrī born and bred in Črīnagar, who came down to Patna for the purpose. The Paṇḍit has also read the proof sheets with me and has elucidated many doubtful points. I am glad to have an opportunity of acknowledging the assistance which I have received from so learned and intelligent a co-worker.

The printing, which was a more complicated business than ordinary, has been carried out at Patna, under my personal supervision, and my thanks are due to the printers, Bābū Rām Dīn Singh and Bābū Sāhib Prasād Singh for the care with which the work has been accomplished.

कश्मीरशब्दामृते सूचीपत्रम् ।

विषयः	पृष्ठम्
अक्षरसंकेतपरिपाटी	३
१ । संधिप्रकरणम्	५
२ । लिङ्गप्रकरणे	
१ । लिङ्गपादः	८
२ । संबुद्धिपादः	३४
३ । सर्वनामपादः	४०
३ । समासप्रक्रिया	५३
४ । तद्धितप्रक्रिया	५९
५ । अव्ययप्रक्रिया	९२
६ । स्त्रीप्रत्ययप्रकरणम्	१०१
७ । आख्यातप्रक्रियायाम्	
१ । धातुपाठः	१०८
२ । परिशिष्ट-नाम-धातवः	१६२
८ । आख्यातप्रक्रियायाम्	
१ । वर्तमानपादः	१६७
२ । भविष्यत्पादः	१८३
३ । भूतपादः	१९३
४ । हेतुपादः	२३२

२

कश्मीरशब्दामृते सूचीपत्रम् ।

विषयः	पृष्ठम्
१ । कुदन्तप्रक्रियायाम्	२४३
१ । कृत्क्रियादिपादः	२५८
२ । भावपादः	२७९
अकारादिवर्णान्तक्रमेण धातुपाठसूची	२८५
अकारादिक्रमेण सूत्रसूची	३०६
अकारादिक्रमेणोदाहरणसूची	३७८
गणपाठः	

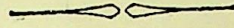

॥ धातुपाठः ॥

धातुः ।	अर्थः ।
---------	---------

॥ अकाराद्याः ॥

	अच्	प्रवेशे
	अछ्	दौर्बल्ये
	अड्	नैर्बल्ये ऽभियोगे च
	अद्	आर्द्धीभवने
अ क	अद्वाव	आर्द्धीकरणे
अ क	अन, आन इति केचित्	आनयने
अ क	अन्ज्	समापने
अ क	अन्ज्राव	च
	अन्द्	अवसाने
अ क	अवस, अवसाव च,	वेष्टने
अ क	अब्	मेघाविर्भावे
अ क	अब्वाव	च
अ क	अर्ज्	अर्जने

	धातुः ।	अर्थः ।
अ क	अर्पाव	पातने
	अल	अध्रुवीभावे
अ क	अलर	चेष्टादाने कम्पने च
अ क	अलराव	च
अ क	अस	हसने
अ क	अहल	मानने

॥ आकाराद्याः ॥

अ क	आछन	परिचयने
अ क	आज्र	तत्परतायाम्
अ क	आँट्र	कोपाद्विचारणे
अ क	आड्र	मिश्रणे पिण्डीकरणे च
अ क	आड्राव	च
अ क	आपर	हस्तेन परमुखार्पणे
अ क	आपराव	च
	आमन	वैवर्ण्ये
अ क	आयव	सम्यगृज्जकरणे
अ क	आरद	आराधने
अ क	आरव	परुषीकरणे

७१]

धातुपाठः ।

१११

	धातुः ।	अर्थः ।
अ क	आलव	ऊर्ध्वभ्रामणे नौपरि- वर्तने च
अ क	आवर	व्यापने आवरणे च
अ क	आवराव	च
	आवस	विशरणे
	आस	सत्तायाम्

॥ इकाराद्याः ॥

अ क	इछ	इच्छायाम्
-----	----	-----------

॥ ईकाराद्याः ॥

	ईर	ऊर्ध्वभ्रमणे
--	----	--------------

॥ ककाराद्याः ॥

अ क	कड	निष्कासने
अ क	कत	यन्त्रवेष्टने
अ क	कतर	कृन्तने
अ क	कन्ज	पक्षिभर्जने
अ भा	कन्जूर	निर्द्रव्यीभवने

	धातुः ।	अर्थः ।
अ भा	कञ्ज्राव	च
अ क	कपट	कृन्तने
अ क	कपटाव	च
अ क	कमव	अर्जने
अ क	कमनाव	च
अ क	कर	करणे
	कल	मूकीभावे
अ भा	कश	कण्डूयने
अ क	कस	तैलादिपचने
	कहर	पारुष्ये
	काचर	पिङ्गलीभवने
अ क	काँछ	काङ्क्षायाम्
अ क	काँट	अप्रत्यक्षहरणे
	काठ	कर्कशीभावे
	कान	काणीभवने पराभवे च
	काम्प	कम्पने
अ क	काय	आलस्ये
	कायर	निःसारीभावे
अ क	कार	कथने

	धातुः ।	अर्थः ।
अ क	काव्र	श्यामीभवने
	कास	मुण्डनापनयनयोः
	कयन्न	छेदने
	कुठ	वृत्तिसंकोचे
	कुप	कोपे
	[कब	कुब्जीभवने]
	कुमल	कोमलीभवने
अ क	कुह	निष्कर्षे
अ क	कूर	निष्कर्षमूलशिथिली- करणयोः
	कूर	क्रूरत्वे
	कृट्, कट	काश्ये
अ क	कृप	कर्तने
	कृहन	कृष्णीभवने
अ क	कौकव	गुणप्रशंसायाम्
	कोल	लौहित्ये
	क्च	आर्द्रीभवने
अ क	क्चव	आर्द्रीकरणे
अ क	क्न	विक्रीणने

	धातुः ।	अर्थः ।
अ क	क्राव	करणे
	क्रेठ	कार्कश्ये
अ भा	केश	गृध्रुतायाम्

॥ खकाराद्याः ॥

अ क	खट	गोपने
अ क	खण्ड्र	विभाजने
अ क	खण्ड्राव	च
अ क	खन	अवदारणे
अ भा	खप	व्यभिचारे
अ भा	खम	उच्छ्वासनिःश्वासे
	खर	अप्रीतौ
	खल	विस्तारे
अ क	[खर्च	व्ययीकरणे]
	खस	आरोहे
अ क	खह	चित्रीकरणे
अ क	खार	आरोहणे
अ क	खि	खादने
अ भा	खिस्क	दम्भगतौ

	धातुः ।	अर्थः ।
	ख्वर	निःसारतायाम्
अ क	ख्वलाव	वस्तुनो जलावगाहने
अ क	खुत	अधः खनने
अ क	खून्ज	तनूरुहकर्षणे
	खोच	भये
	खोर	भये
	खोल	उद्धाटने
अ क	खस	तनूरुहकर्षणे

॥ गकाराद्याः ॥

	गछ	गतौ युक्तीभवने च
अ क	गण्ड	ग्रन्थे
	[गन	घनीभवने]
अ क	गन्ज्र	संख्याने
अ क	गन्ज्राव	च
अ क	गर	घट्टने
	गर्म	घर्मीभवने
	गल	नाशे
	गाँगल	परैश्चाञ्चल्ये

	धातुः ।	अर्थः ।
	ग्राँगल	च
अ क	गार	प्रसादे [अन्वेषणे च]
अ क	गाल	नाशने
अ क	गिन्द	क्रीडायां
	ग्यमट	कृशीभवने
अ क	गिलव	अपहरणे भ्रामणे च
अ क	ग्यव	गीतौ
	गीर	भ्रमणे
अ भा	गुजराव	उपेक्षायाम्
अ भा	गुन्द	उपालम्भे
अ क	गुप	गोपने
	ग्वव	गौरवे
	गुमन	धूसरे [धूसरतायाम्]
	गुरट	गौरे [गौरतायाम्]
अ क	गुलव	मुखलाडने
	ग्वह	दीप्तौ
अ क	गेर	आवरणे
	गेल	वियोगे [उपहासे च]
अ क	गोर	विलापे

७१]

धातुपाठः ।

११७

	धातुः ।	अर्थः ।
	गोवर ग्रक	निद्राहतत्वे चाञ्चल्यपाकातिशय- योः
अ भा अ क, भा अ क, भा	ग्रज ग्राश्र ग्राश्राव ग्रच	गर्जने ग्रहणे दृष्टिवन्धे च च पात्रस्थजलादिचेष्टा- याम्
अ क	ग्रह	घर्षणे

चकाराद्याः ।

अ क	चताव	स्तुतौ
	चमक	दीप्तौ
अ क	चार	बलाद्वन्धने
अ क	चाव	पायने
अ क	चि	पाने
अ क	चीर	निष्पीडने
अ क	चुकाव	मूल्यनिश्चयीकरणे
अ भा	चुम	दीनतायाम्

	धातुः ।	अर्थः ।
	चौखर	संकोचने

छकाराद्याः ।

अ क	छक	कीर्णने
अ क	छक्	अवकीर्णने
अ क	छक्काव	च
अ क	छक्काव	श्वेतीकरणे
	छत	श्वैत्ये
	छन	पाते
अ क	छप	वृष्टिकालयोः क्षेपे
अ भा	छर	पुरीषोत्सर्गे
अ क	छल	क्षालने
अ क	छान	उत्पवने शातने च
अ क	छाँट	क्रोधादुह्याविष्करणे
अ क	छाव	उपभोगे क्षेपणे च
अ भा	छिक	सेचने प्रमेहने च
अ क	छिन्द्र	मोहने
	छिव	मदे
अ क	छिव्राव	मादने

	धातुः ।	अर्थः ।
	छुकल	संघटाभावे
अ क	छुकव	जलावगाहने
अ क	छुञ्ज्	ऊनीकरणे
अ क	छुञ्ज्राव	च
	छुन्न	अपचये
अ क	छुप्	व्ययीकरणे
अ क	छुप्प्राव	च
अ क	छुम्ब	कणमर्दने
अ क	छेर	अधिक्षेपे
अ क	छोर	त्यागे

॥ जकाराद्याः ॥

अ भा	जख	सेवायाम्
अ क	जर	उट्टङ्कने
अ भा	जूर	उपसेवायाम्

॥ अप्रसिद्धचकाराद्याः ॥

अ क	चट	छेदने
	चम	अल्पीभवने संगते च

	धातुः ।	अर्थः ।
	चमठ	पर्युषितत्वे
	चर	उपचये
	चर	अन्तःकोपे [स्त्री भा]
अ क	चर्च	चारक्रियायाम्
	चल	चलने
अ भा	चस	अतिहासे
अ क	चान	प्रवेशने
अ क	चाप	अदने
अ क	चार	चयने
अ क	चाल	सहने
अ भा	च्यखल	सोत्प्राशे
अ भा	च्यङ्ग	हर्षे
अ भा	च्यत्र	उपेक्षयेव प्रेक्षणे
अ क	च्यल्ल	बलात्प्रवेशने [बला- त्प्रवेशेनान्यस्य पी- डने]
अ क	चीजूर	संज्ञापने
अ क	चीजूराव	च
	चुक	क्रोधे ऽम्लीभवने च

	धातुः ।	अर्थः ।
अ क[भा]	चूकूर	कोपने
अ क[भा]	चूकूराव	च
अ क	चूमाव	चतुर्गुणीकरणे
	चूच	वृत्तिसंकोचे
अ क	चूम्ब	वेधने
अ क	चूम्राव	अल्पीकरणे संगती- करणे च
अ क[भा]	चुव	कलहे
अ भा	चूट	अधःशब्दे [अपान- शब्दे]
अ क	चूर	योन्याघाते
अ क	चेट	कुट्टने
अ क[भा]	चेन	चेतने
अ क	चूह	चूषे

॥ अप्रसिद्धलृकाराद्याः ॥

अ क	छट	उत्क्षेपणे
	छर	रिक्तीभवने
अ [क]	छल	छलने

	धातुः ।	अर्थः ।
अ क	छाड	अन्वेषणे
अ क	छाँड	च
अ क	छण्ड	च
	छाँछन	लघ्वीभवने
	छयट	अशुद्धीभवने
अ क	छयट्र	अशुद्धीकरणे
अ क	छयट्राव	च
	छयन्न	छेदे
	छयव	शमे
अ क	छयव्र	शामने
अ क	छयव्राव	च
	छ्वच	निःसारीभवने
	छ्वट	ह्रस्वीभवने
अ क	छ्वट्र	ह्रस्वीकरणे
अ क	छ्वट्राव	च
अ क	छुन	पातने

॥ अप्रसिद्धजकाराद्याः ॥

अ क	ज्जर	तक्षणे
-----	------	--------

	धातुः ।	अर्थः ।
अ क	ज॒प	जपने
अ क	ज॒र	सहने
	ज॒ल	जलवत्स्वादावगमे
अ भा	जा॒ग	प्रतिजागरे
अ क	जा॒न	अवबोधने
अ क	जा॒ल	दाहे
	जि॒	जनने
	जि॒ङ्ग॒र	विकलीभवने
अ क	जी॒ठ्ठ॒र	दीर्घीकरणे
अ क	जी॒ठ्ठ॒राव	च
	ज्व॒ङ्ग॒र	वैकल्ये
	ज्व॒ज॒र	जर्जरत्वे
	जु॒व	जीवने
अ क	जु॒व्	सजीवीकरणे
अ क	जु॒व्॒राव	च
अ भा	ज्व॒स	कासे
	जे॒ठ्ठ	आयतीभवने
अ क	जे॒न	जये
	जो॒त	दीप्तौ

	धातुः ।	अर्थः ।
अ क	जोवर	उत्पादने
अ क	जोव्राव	च
अ क	जूरव	सहने
अ क	जूल	तक्षणे

॥ टकाराद्याः ॥

अ क	टक	शब्दवदन्तैश्छेदने
अ भा	टप	परोक्षपरिभाषणे
	टल	परिवर्ते
अ भा	टाँग	घोरवाशिते
अ भा	टाल	उपेक्षागमने
	ट्यठ	तिक्तीभवने
अ क	ट्यप	संघट्टे
	ट्यम्ब	लोपे
अ क	टुक	आखुवच्छेदने
अ क	टुकव	कूटाघाते
	टुट	वृत्तिसंकोचे
अ क	टुव	संकोचने
	टोठ	प्रसादे

७१]

धातुपाठः ।

१२५

	धातुः ।	अर्थः ।
[अ भा]	ट्क	धावने
अ क	ट्स	अन्तर्नयने
अ क	ट्सन	च

॥ ठकाराद्याः ॥

	ठग	छलने
अ क	ठगाव	शाठ्ये
	ठहर	संस्थाने
अ क	ठाक	उत्खनने [निरोधने]
अ क	ठास	उत्खनने
	ठीक	स्थितौ
अ क	ठुक	उत्खनने

॥ डकाराद्याः ॥

अ क	डक	शब्दवत्पाने
अ क	डखव	दण्डवदाधारीकरणे
अ क	डख्र	आधारीकरणे
अ क	डख्राव	च
	डर	भये

	धातुः ।	अर्थः ।
अ क [भा]	डल	उल्लङ्घने
अ क	डँट	विद्वेषे
अ क	डाल	परिवर्तने
	ड्यल	शोधिल्ये
	डुक	देहानार्जवे
	डुव	मज्जने
अ क	डुलनाव	गोलवद्भ्रामणे
अ क	डुलव	च
अ क	डुव	संमार्जने
	डुस	देहानार्जवे
अ क	डेष	प्रेक्षणे
	डोल	अपरिचयने
	डूल, इत्यपरे	

॥ तकाराद्याः ॥

	तग	तज्ज्ञतायाम्
	तङ्ग	संकोचे
अ क	तच्र	तापने
अ क	तच्राव	च

७१]

धातुपाठः ।

१२७

	धातुः ।	अर्थः ।
अ भा, क	तछ	तक्षणे
अ क	तंजूर	विरलीकरणे
अ क	तंजूराव	च
	तत	तप्तीभवने
	तन	विरलीभवने
अ क	तप	औष्ण्योपादाने
	तम्बल	चाञ्चल्ये
	तर	तरणे
अ क	तल	स्नेहपाके
अ क	तव	भर्जने
अ क	ताड	कोपाद्विचारणे
अ क	तार	तारणे
अ क	ताल	उत्थापने
अ क	ताव	तापने
	त्यम्ब	दृक्चाञ्चल्ये
अ क	तीजूर	निशाने
अ क	तीजूराव	च
	तीलन	स्निग्धपूतीभावे
	तुन्द	तीक्ष्णीभवने

	धातुः ।	अर्थः ।
अ क	त्वम्ब	तूलवद्विवरणे
अ क	तुल	उत्थापने
	तूर	शीतीभवने
	तूरण	च
	तेज	तीक्ष्णीभवने
	तेल	विस्फोटादिदंशे
अ क	तोल	तुलने
अ क	तोवर	क्रूरदृष्टौ
अ क	तोवराव	च
	तोष	तोषे
	त्रकर	कर्कशीभवने
अ क	त्रकराव	कर्कशीकरणे
अ क	त्रग्नाव	त्रिगुणीकरणे
	त्रच	भये
अ क	त्रच्चाव	त्रासने
अ क	त्रप	आच्छादने
	त्रस	भये
अ क	त्रस्राव	त्रासने
अ क	त्राव	त्यागे

७।१]

धातुपाठः ।

१२६

	धातुः ।	अर्थः ।
अ क	त्रुक्	कणशश्छेदने भक्षणे च
अ क	त्रूप्र	आच्छादने
अ क	त्रुम्ब	सूचीघाते
अ क	त्रुम्बव	च
	त्रुश	कठिनीभवने
अ क	त्रुश्राव	कठिनीकरणे
	त्रोर	विस्फोटादिकार्कश्ये

॥ थकाराद्याः ॥

	थक्	श्रमे
अ क	थज्	उश्चैः करणे
अ क	थज्राव	च
	थद्	उन्नतीभवने
	थम्	अवष्टम्भे
	थर	कम्पने
अ क	थल	शाखाच्छेदने
अ क	थव	स्थापने
[अ क]	थाव, इति केचित्	

१३०

कश्मीरशब्दामृतम् ।

[७११]

	धातुः ।	अर्थः ।
	थौथर	[सभयं] त्वरायाम्
	थार	[सभयं] त्वरायाम्
अ क [भा]	थ्यक	श्लाघायाम्
अ भा	थिप	ताडने
अ भा	थ्वक	निष्ठीवने
अ क	थुर	घटने

॥ दकाराद्याः ॥

अ क	दग	घातने
	दज	भस्मीभवने
अ क	दद्राव	क्षीणीकरणे
अ क	दप	आज्ञायां कथने च
अ क	दवव	भूनिक्षेपे
अ भा	दम	वाताग्निशब्दयोः
	दर	स्थैर्याविस्मृतिवर्षनि-
		रोधेषु
अ क	दर्	स्थिरीकरणे
अ क	दल	विदारणे
अ भा	दव	शीघ्रगतौ

	धातुः ।	अर्थः ।
अ क	दस	घातने
अ क	दाञ्जूर	ध्याने
अ क	दाञ्ज्राव	च
अ क	दार	धारणोद्धारयोः
अ क	दाव	दापने
अ क	दि	दाने
अ क	द्वगव	अवखण्डने
अ क	द्वग्नाव	द्विगुणीकरणे
	द्वदर	जीर्णीभवने
अ क	द्वदराव	जीर्णीकरणे
अ क	द्वव्र	भूनिक्षेपे
अ क	द्वव्राव	च
अ क	द्वय	दोहने
	द्वष	च्यवने
अ क	दून्छ्र	पृथक्पृथक्करणे
अ क	दून्छ्राव	च
	दूर	दूरीभवने
अ क	दोन	पिचुवद्विवरणे
	दोर	गतिचातुर्ये

	धातुः ।	अर्थः ।
अ क	द्न	वस्त्रादिरजोपहरणे
अ क	दनव	च
अ भा	द्य	वैमनस्ये
अ भा	द्वक	क्रीडायाम्
	द्वग	मूल्यातिशये
अ क	द्वग्राव	दुर्मूलीकरणे
	द्वैठ	कार्कश्ये
अ क	द्वप्राव	दोषदाने

॥ नकाराद्याः ॥

अ भा	नच	नर्तने
अ क	नञ्	नग्नीकरणे
अ क	नञ्प्राव	च
	नट	कम्पे
अ क	नट्प्राव	कम्पने
	नन	नग्नीभवने
अ भा	नप	उत्कोचदाने [उत्को- चग्रहणे]
	नम	नग्नीभवने

[७१]

धातुपाठः ।

१३३

	धातुः ।	अर्थः ।
	नव	अतिशयीभवने नूत- तायां च
	निश	अदर्शने
अ क	नहाव	क्रियाघाते
	नाँठ	निष्फलीभवने
	नाँप	दीप्तौ
अ क	नाव	शोधने
अ क	नाशूर	नाशने
अ क	नाश्राव	च
अ क	नि	हरणे
	निक	अल्पीभवने
अ क	निक्र	खण्डशः करणे
अ क	निक्राव	च
अ क	न्यङ्गल	निगरणे
अ क	न्यत	पशुरोमकृन्तने
अ क	न्यवाज	निवेदने
	नील	हस्तिीभवने
अ क	न्वमूर	नम्नीकरणे
अ क	न्वमूराव	च

	धातुः ।	अर्थः ।
अ क	न्वब्र	अतिशयीकरणे
अ क	न्वव्राव	च
अ क	नेछव	ख्यातीकरणे
	नेर	निर्गमने
अ क	नोम्र	संक्षेपीकरणे
अ क	नोम्राव	च
अ क	न्याव	हारणे

॥ पकाराद्याः ॥

	पक	गतौ
	पच	ऋणविश्वासे
अ क [भा]	पछताव	पश्चात्तापे
अ क	पछान	उपलक्षणे
	पज	युक्तीभवने सत्यावि- र्भावे च
अ क	पंज्र	आवेष्ट्य सीवने
अ क	पंज्राव	च
अ क	पंज्र	सत्याविष्करणे
अ क	पंज्राव	च

७११]

धातुषाठः ।

१३५

	धातुः ।	अर्थः ।
	पठ	प्राप्तौ
अ भा	पठाव	गतौ
	पठ	सिद्ध्याम्
अ क	पठ्ठर	संस्कारे मीनादिशो- धने च
अ क	पठ्ठराव	संस्करणे साधने च
अ भा	पद	कुत्सिते शब्दे
	पप	परिणामे
अ क	पय	धात्वादिपाके
अ क	पर	पठने
अ क	पर्खाव	परीक्षायाम्
अ क	पर्जन	उपलक्षणे
अ क	पर्जनाव	च
अ क	पल	गुप्तदाने
	पलज	उपसेवायाम्
	पलट	द्रवीभवने
अ भा	पश	विषादे
	पष्प	क्षरणे
	पाकन	विस्फोटादिपाके

१३६

कश्मीरशब्दामृतम् ।

[७१]

	धातुः ।	अर्थः ।
अ क	पाकव	पचने
अ क	पाज	निःसारणे
	पाथ	सद्भावे
अ क	पार	केशवेणीकरणे
		स्थापने च
अ क	पाल	रक्षणे
अ क	पाव	पातने
अ भा	पास्र	धिक्करणे
अ क	पास्राव	च
	पि	पतने
अ भा	पिट	परिदेवने
अ क	पिट्राव	दीनीकरणे
अ क	प्यतर	पालने
	प्यद	वृत्तज्ञतायाम्
	पिल	प्राप्तौ
अ क	पिलन	प्रापणे
[अ क	पिलनाव	च]
अ भा	प्यव	पाकार्थमग्न्यारम्भे
	पिशिल	पेशलीभवने

७१]

धातुपाठः ।

१३७

	धातुः ।	अर्थः ।
	पिस	पाकेन बहिर्निःसरणे
अ क	पिह	संचूर्णने
	पीट	खेदात्समीक्षणे
अ भा	पीठ्	सशिक्षं प्रतिक्षेपणे
अ भा	पीठ्राव	च
अ क	पीनव	प्रसावने
	पीर	मेदुरतायाम्
अ क	पुचन	पुष्पादिखण्डशः
		करणे
	पुन	शापसाफल्ये
अ भा	पृन्द	क्षुते
	पृल	नैर्बल्ये
अ क	पुश्र	अर्पणे
अ क	पुश्राव	च
अ क	पूज	पूजायाम्
अ क	पूठ्	स्थूलीकरणे
अ क	पूठ्राव	च
अ क	पूर	पूरणे
	पेड	निर्यासे

	धातुः ।	अर्थः ।
अ क	पैर	अलंकरणे
	पोठ	स्थूलीभवने
	पोर	पर्याप्त्यनार्द्रतयोः
अ भा	पोरव	बाधने
	पोष	पर्याप्ततायाम्
	प्रखूट	प्रकटने
अ क	प्रज्ज	उपलक्षणे
अ क	प्रज्जनाव	च
	[प्रज्जल	प्रज्वलने]
	प्रन	नैर्मल्ये
	प्रय	प्रीणने
	प्रस	प्रसवे
अ क	प्राट	खनने
	प्राण	पुराणीभवने
	प्रार	समीक्षणे
अ क	प्राव	प्राप्तौ
अ क	प्रिछ	पृच्छायाम्
अ क	प्रिण	उपालम्भे
अ क	प्रिन्ज	प्रेरणे

	धातुः ।	अर्थः ।
--	---------	---------

॥ फकाराद्याः ॥

अ क	फक	सक्तादिभक्षणे [दा- रिद्र्याविष्कारे च]
	फट	काष्ठभेदाङ्कुरोद्भेदयो- र्जलनिमज्जनादिषु च
	फब	प्रशस्तीभवने
	फर	स्तेये
अ क	फर्काव	अर्थोपसर्जने
	फल	वस्त्रजीर्णने साफल्य- विभागयोश्च
	फस	बद्धीभवने
अ क	फस्	बद्धीकरणे
	फहर	पारुष्ये
अ भा	फाँग	शिशुमार्जाररोदने
अ क	फान	निःशेषीकरणे
	फाँफल	क्रियायोग्यीभवने
अ क	फालव	काष्ठभेदने
अ क	फास्	बद्धीकरणे

	धातुः ।	अर्थः ।
अ क	फास्राव	च
	फिच	विस्मरणे
अ क	फयचव	अप्रत्यक्षहरणे
अ क	फिर	पुस्तककथाभाण्डानां
		परिवर्तने
अ क	फिरव	भ्रामणे
अ क	फयश	ओष्ठादिलेहने
अ क	फुक	अङ्गारप्रदीपने
अ क	फुकार	कोपालापे
	फुट	भङ्गे
अ क	फुट्र	भञ्जने
	फुट्राव	च
	फूल	विकसने
	फुश [फ़श]	अन्तःकोपे [स्त्री भा]
	फुह	च
अ क	फूँक	आघ्राणे
	फेर	भ्रमणविस्तीर्णभवनप-
		श्वात्तापवैलोम्येषु
अ क	फेश	ओष्ठादिलेहने

७११]

धातुपाठः ।

१४१

	धातुः ।	अर्थः ।
अ क	फोर	स्फुरणे
अ क	फ्यार	रसनिष्कासने
अ भा	फ्रक	उच्छ्वासनिःश्वासयोः

॥ वकाराद्याः ॥

अ क [भा]	वक	भषणे
अ क	वगार	स्रक्षणे
	वच	अनाहततायाम्
अ क	वच्चाव	भयादिरक्षणे
अ क	वज	सेवायां स्नेहने च
	वड	गतिवृद्धोः
अ क	वडाव	गतिशमनयोः
अ क	वड्	वर्धने
अ क	वड्राव	च
अ क	वड्राव	पूपाङ्गारपाके
	वन	भवने
अ क	वन्जूर	विभाजने
अ क	वन्जूराव	च
अ क, [भा]	वर	पूरणे वियोगदैर्न्ये च

	धातुः ।	अर्थः ।
अ क	बंरकाव	पातने
	बल	आरोग्ये प्राणने च
अ क	बंल्र	आरोग्यीकरणे
अ क	बंल्राव	च
	बस	निवासे
	बसन	पीतीभवने
	बहर	शूरतायाम्
	बाखन	बुद्धिभ्रंशे
अ क	बांग्र	विभाजने
अ क	बांग्राव	च
अ क	बाज्र	च
अ क	बाज्राव	च
	बाद [बाद]	प्रबलीभवने
	बाँवर	त्वरायाम्
अ क	बाव	अभिप्रायाविष्करणे
		देवार्पणे च
	बावज	रोचने
अ क	बाष	उच्चारणे
	बास	भासने

	धातुः ।	अर्थः ।
अ क	विगर व्यञ्ज	विकारे विवरणे भिन्नीकरणे च
अ क	व्यञ्जराव व्यन्न विय व्यह	च भिन्नीभवने पर्युषितत्वे उपवेशने
अ क	बुछ	दंशक्रियायाम्
अ क	बुज् बुड बुड बुव	भर्जने निमज्जने स्थविरीभवने उत्पत्तौ
अ क	बूग	भोगे
अ भा	बेछ	भिक्षायाम्
अ क	बोज्	निशामने
अ क	बोल	पक्षिशब्दे
अ क	ब्रक ब्रज् ब्रम	दंष्ट्राघातकोपयोः दीप्तौ भ्रान्तौ

	धातुः ।	अर्थः ।
अ क	ब्रमूर	बुद्धिहरणे
अ क	ब्रमूराव	च
अ क	ब्रश	दंष्ट्राघातकोपयोः
अ क	ब्रिछ	परिदेवने
	ब्रेठ	मूर्खीभवने

॥ मकाराद्याः ॥

अ क	मङ्ग	याचने
अ क	मचूराव	उन्मादने
अ क	मठार	समीकरणे सान्त्वने
		च
अ क	मण्ड	वस्त्रमर्दनालंकरणयोः
	मत	उन्मादे
अ क	मथ	मर्दने
अ क	मनव	कोपापनयने
अ क	मन्जूर	विकलीकरणे
अ क	मन्जूराव	च
अ क	मन्द	मन्थने
	मन्दछ	मन्दाक्षे

	धातुः ।	अर्थः ।
	ममल	निश्चैतन्ये
[२]अ क	मर	मरणसंधापनयोः
	मर्च	अन्तःकोपे
अ क	मर्दाव	विस्फोटादिमर्दने
अ क	मल	मर्दने
	मष	विस्मृतौ
अ क	मष्प्र	विस्मारणे
अ क	मष्प्राव	च
अ क	महार	कणशः करणे
अ क	माज	तत्परतायां शोधने च
अ क	माँज	धातुनिर्मलीकरणे
अ क	माँज्राव	स्वीकारकारणे
अ क	माँड	मिश्रीकरणे
अ क	मान	स्वीकरणे
अ क	मार	मारणे
अ क	मिलव	संयोजने
अ क	मिलनाव	च
	म्वकल	मुक्तौ
	म्वच	अवशेषे

	धातुः ।	अर्थः ।
अ क	मुचर	उद्धाटने
अ क	मुचराव	च
अ क	मुछ	व्रतादित्यागे
	म्वट	स्थूलीभवने
अ क	म्वट्र	स्थूलीकरणे
अ क	म्वट्राव	च
	म्वण्ड	कुण्ठीभवने
अ क	म्वण्ड्र	कुण्ठीकरणे
अ क	म्वण्ड्राव	च
	म्वद्र	मधुरीभवने
अ क	म्वद्राव	मधुरीकरणे
अ क	मुन	धान्यखण्डने
अ क	म्वलव	मूल्यनिश्चयीकरणे
अ क	मुष	मोषणे
अ क	मुस	असम्यग्भक्षणे
अ क	मुसर	उद्धाटने
अ क	मुसराव	च
अ क	मुह	मोहने
अ भा	मून्छ्र	समीक्षणे

	धातुः ।	अर्थः ।
अ भा	मूञ्छ्राव	च
अ क	मूत्र	मन्त्रायत्ती [करणे] भवने
अ क	मूत्राव	मन्त्रायत्तीकरणे
अ क	मूर	त्वचो निष्कर्षे भक्षणे च
	मेठ	मधुरीभवने
अ क	मेन	मापने
	मेल	संगमे
	मोर	शमे
अ क	मोरव	पीडासहने

॥ यकाराद्याः ॥

अ क	यत्त्र	शक्तौ
अ क	यत्त्राव	च
	याप	व्याप्तौ
अ क	यार	संख्याने
	यि	आगमने
अ क	येर	तन्तुसंताने

धातुः ।

अर्थः ।

॥ रकाराद्याः ॥

अ क	रङ्ग	रञ्जने
अ क	रछ	रक्षायाम्
अ क	रछ्छ	सम्यक्संस्करणे
अ क	रछ्छ्राव	च
अ क	रट	ग्रहणे
अ क	रन	पाके
	रन्ज	प्रीतौ रागे च
अ क	रन्जनाव	प्रीणने
अ क	रन्जव	च
	रम्ब	शोभायाम्
	रस	सरसीभवने
	राव	नष्टीभवने
अ क	रावर	नष्टीकरणे
अ क	रावराव	च
अ भा	रिन्जव	छद्मगतौ
अ भा	रिव	अलंकरणतत्परता-
		याम्

	धातुः ।	अर्थः ।
अ क	रुव	रोपणे
	रोच	रोचने
	रोज	स्थितौ
	रोट	अवष्टम्भे
	रोष	रुष्टौ
अ क	रूकव	भूसंगानयने
	रूढ	रूढीभवने
	रूत	साध्वीभवने
	रूण	जीर्णीभवने
अ भा	रस	गमने

॥ लकाराद्याः ॥

अ क	लख	अन्तर्नयने
	लग	सङ्गे पीडायां सामञ्ज- स्ये च
अ भा	लङ्ग	पङ्क्तीभवने
	लज	योग्यतायाम्
अ भा	लटाव	गमने
अ भा	लड	युद्धे

	धातुः ।	अर्थः ।
अ क	लडाव	संप्रहारणे
अ क	लतव	लताघाते
अ क	लतार	अधिक्षेपे
अ क	लद	वस्तुप्रेषणे गृहादि- निर्माणोर्ध्वान्तररीक- रणयोः सूत्रादिक- र्मणि च
अ क	लव	प्राप्तौ
अ क	लम	आकर्षणे
	लय	अर्घणे
अ क	ललव	अङ्कपालने
	लस	सम्यग्जीवने
	लहन	नाडीशिथिलीभवने
अ क	लाग	अनुकरणधारणकृषि- संपर्चनेषु
अ क	लाय	आघाते प्रक्षेपे च
[१]अक	लार	स्पर्शानुगमनस्त्रिगधी- करणेषु
अ क	लिख	लेखने

[७१]

धातुपाठः ।

१५१

	धातुः ।	अर्थः ।
	ल्यच्	निर्वलीभवने
	ल्यङ	पराजयीभवने
अ क	लिथव	मर्दने
	ल्यद्	पीतीभवने
अ क	ल्यद्वाव	पीतीकरणे
अ क	लिव	लेपने
अ क	ल्यव	लेहने
	लिस	प्रसन्नतायाम्
	ल्वत	लाघवे
अ भा	ल्वल	उपक्रीडायाम्
अ क	लूक्वाव	क्षुद्रीकरणे
अ क	लूट	लुण्ठने
	लूव	लोभने
अ क	लूर	विनष्टीकरणे निपात- ने च
अ क	लेख	लेखने
	लोक	क्षुद्रीभवने
अ क	लोन	लवने
	ल्वन, इति केचित्	

	धातुः ।	अर्थः ।
	लोऱ	वैकल्ये
	लोस	श्रमे
	ल्य	सम्यक्पर्याप्तौ
	ल्ह	च
	ल्हन	पाकविकारे

॥ वकाराद्याः ॥

अ क	वखन	व्याख्याने
अ भा	वज	वाद्यस्वने
अ क	वजव	सार्द्धीकरणे
अ क	वट	वेष्टने
अ क	वड्	निक्षेपे
अ क	वड्राव	च
अ क	वथर	आस्तरणे
अ क	वथराव	च
अ भा	वद	रोदने
अ क	वन	भाषणे
अ क	वनव	स्त्रीणामेकस्वनगाने
अ क	वन्द	उपहारे

	धातुः ।	अर्थः ।
	वय	पथ्यीभवने
अ क	वर	वरणे
अ क	वल	आच्छादने
अ क	वव	वापने
अ क	वष	वर्षणे
	वस	अवरोहणे
अ क	वहार	विस्तारणे मक्षिका- द्यपवारणे च
अ क	वहाराव	च
अ भा	वाँच	वञ्चने
अ क	वाट	संधापने
	वात	प्रापणे
अ क	वाम	मक्षिकाद्यपवारणे
अ भा	वाय	धमाने नौकाचालने च
अ क	वार	मक्षिकाद्यपवारणे
अ क	वाल	अवतारणे वृष्टिपाते च
	विगल	विगलने
अ क[भा]	विचार	विचारे

	धातुः ।	अर्थः ।
	व्यच	संभवे
अ क	व्यछन	विवरणे
अ क	व्यञ्ज	ज्ञातीकरणे
अ क	व्यञ्ज्राव	च
अ क	व्यञ्ज्र	पृथक्पृथक्करणे
अ क	व्यञ्ज्राव	च
	व्यठ	स्थूलीभवने
अ क	व्यठ्	स्थूलीकरणे
अ क	व्यठ्राव	च
	व्यद्	शैथिल्ये
अ क	व्यद्द्राव	शिथिलीकरणे
अ क	व्यन्द	आचरणे
	व्यप	संभवे
अ क	व्यप्	संभावने
अ क	व्यप्प्राव	च
	व्यलर	अस्वास्थ्ये
अ क	व्यव	विकीर्णने
अ क	व्यव्	च
अ क	व्यव्प्राव	च

	धातुः ।	अर्थः ।
	व्यसर	विशीर्णने
	विस	प्रसन्नीभवने
	व्वक	दोषादिचेष्टायाम्
	वुक्र	वक्त्रीभवने
अ क	वुक्राव	वक्त्रीकरणे
अ क	व्वखर	ऊर्ध्वाधरीकरणे
अ क	व्वखराव	च
	[व्वगन	उत्तानीभवने]
अ क	वुग्राव	ऋणप्रतिग्रहणे
अ क [भा]	वुङ्ग	श्वरवे
	वुच	दग्धीभवने
अ क	वुछ	प्रेक्षणे
	वुज	जागरणे जलादिव्य-
		क्तीभवने च
	व्वजल	रक्तीभवने
	व्वट	प्लवगतौ
अ क	वुठ	वेष्टने
	वुड	उड्डयने
अ क	वुडाव	नाशने चालने च

	धातुः ।	अर्थः ।
	व्वतल	ऊर्ध्वाभवने
	व्वथ	उत्थाने
अ क	व्वथर	अवमार्जने
अ क	व्वथराव	च
	वुद	जागरणे
	वुदर	वियोगखेदे
	वुन	दैवानार्जवे
	व्वन्नत	उन्नतीभावे
	वुप	अन्तर्दाहे
	व्वपज	उत्पत्तौ
	वुफ	विहायसा गतौ
अ क	व्वफर	शैथिल्ये
	व्ववर	समाप्तौ
	व्ववस	बहुलीभवने
	व्वम	सीमानधिगमे
	वुय	पर्याप्तौ
अ क	वुर	उम्भपटप्रच्छादन-
		निपातनेषु
अ क	व्वलङ्ग	उलङ्घने

७१]

धातुपाठः ।

१५७

	धातुः ।	अर्थः ।
अ क	व्वलल	अलंकरणे
	व्वलस	उल्लसने
	व्वशल	लौहित्ये
	वुष्ण	उष्णीभवने
	व्वस	बाहुल्ये
अ क	वुसर	उद्धाटने
अ क	वुसराव	च
	वुह	अनिर्वाणे
अ भा	वूहव	शापे
अ क	वोन	तन्तुवायकर्मणि
अ भा	वोर	भषणे विस्मृत्यालापे
		च
	वोल	चञ्चलीभवने
अ क	वोव्र	धातूनां तक्षणे
अ क	वोव्राव	च

॥ शकाराद्याः ॥

अ क	शग्नाव	षडुणीकरणे
	शम	उपशमे

	धातुः ।	अर्थः ।
अक[भा]	शष	सहने
	शहल	शीतीभवने
अ भा	शाश	उच्छ्वासनिःश्वासे
	[शिग्न	परेष्यादाने]
	शिठ	शीतीभवने
	श्रिठ	च
	श्वङ्ग	शयने
	श्वद्ध	शोधने
	शूव	शोभायाम्
अ क	शूव्र	शोभने
अ क	शूव्राव	च
अक[भा]	शौक	शङ्कायाम्
अ क	शेर	संस्करणे
	श्रप	जीर्णने
अ भा	श्रुक	क्रन्दने
अ क	श्रुत	शब्दवत्पाने
	श्रोच्	शुद्धौ

धातुः ।	अर्थः ।
---------	---------

॥ सकाराद्याः ॥

	सखर	प्रस्थाने
अ क	सगव	वृक्षादिसिञ्चने
अ क	सगनाव	च
अ क	संज्र	अगाधीकरणे
अ क	संज्राव	च
अ भा	सताव	बाधने
	सन	अगाधीभवने
अ क	संज्र	सजीकरणे
अ क	सन्दर	संधुक्षणे
अ क	सन्दराव	च
अ क	सन्दार	प्राणस्वास्थ्ये
	सपज	सिद्धौ
	सपद	च
	सपन	च
	सम	साम्ये
	समख	समक्षीभवने
अ क	संबाल	संस्करणे

	धातुः ।	अर्थः ।
अ क	सर	स्मरणे
अ क [भा]	सह	सहने
	साँगर	विशरणे
अ क	साद	संराद्धौ
अ क	सार	स्वारैकत्रीभवनक्र-
		मानयनेषु
अ क	साव	शायने
अ क	स्यज्	ऋज्वीकरणे
अ क	स्यज्राव	च
अ क	स्यज्राव	अट्टर्षाकरणे
	स्यद	सिद्धज्वीभवनयोः
	स्यन्द्र	अरुणीभवने
	स्यन्न	अकर्कशीभवने
अ क	सिव	सेवने पाकविशेषे च
	सीर	भ्रमणे
अ क	सुक	व्यभिचारे [अन्तरा- वेशने]
अ क	स्वखव	मृडने
अ क	स्वखनाव	च

	धातुः ।	अर्थः ।
	स्वग	मूल्याल्पतायाम्
अ क	स्वंग्राव	सुमूल्याकरणे
अ क	स्वच्राव	शामने
	स्वत	शमने
अ क	स्वम्ब्र	समीकरणैकत्रीकर-
		णयोः
अ क	स्वर	स्मरणे
अ क	सुरव	भाजनभस्मशुद्धौ
अ क	स्वर्श	हस्तादिशुद्धौ
अ क	सुलव	अङ्कपालने
अ क	सुव	सूचीकर्मणि
	स्वसर	काष्ठादिजीर्णने
अ क	सोज	प्राणिप्रेषणे
	सोर	अवसाने
अ क[भा]	सूड	क्षमायाम्
अ क	सूत	संघट्टने
	स्त्रव	क्षरणे
	स्त्रग	मूल्याल्पतायाम्
अ क	स्त्रंग्राव	सुमूल्याकरणे

	धातुः ।	अर्थः ।
अ भा	सू	अपानवार्यौ

॥ हकाराद्याः ॥

	हकर	कार्कश्ये
अ भा	हग	पुरीषोत्सर्गे
	हट	क्षीणीभवने
अ क	हट्र	क्षीणीकरणे
अ क	हट्राव	च
	हन्द्र	शीतीभवने
अ क	हन्द्राव	शीतीकरणे
	हप	काश्ये
	हम	शमने
	हर	क्षरणपतनयोः
	हल	वक्रतायाम्
अ क	हहर	विवाहकर्मणि
	हाँकल	शीतसंकोचने
	हाँठ	नैष्फल्ये
अ क	हाँठराव	निष्फलीकरणे
	हान	शैत्ये

	धातुः ।	अर्थः ।
	हामन	शीतलापाके [श्या- मीभवने]
अ क [भा]	हार	पराजयनिपातयोः
अ क	हाव	दर्शने
अ क	हि	ग्रहणक्रीणनधारणेषु
अ क	ह्यक	शक्तौ
अ क	ह्यछ	शिक्षायाम्
अ भा	ह्यड	परिभाषणे
	हिल	प्रबलीभवने
	ह्रख	शोषे
अ क	ह्रख्र	शोषणे
अ क	ह्रख्राव	च
	ह्रच	विस्त्रीभवने
अ क	ह्रच्राव	विस्त्रीकरणे
अ क	ह्रब्र	पराजयने
अ क	ह्रब्राव	च
अ क	हुम	होमे
अ क	ह्रम्र	शामने
अ क	ह्रम्राव	च

१६४

कश्मीरशब्दामृतम् ।

[७१]

	धातुः ।	अर्थः ।
	होन	उत्कटीभवने
अ क	होर	प्रतिदाने
	हन	शोथे
	हर	उपचये
	हल	प्रसवारम्भे
अ क	हसव	श्वादिसूचनायाम्
अ क	हसनाव	च

इति श्रीशारदाक्षेत्रभाषाव्याकरणे कश्मीर-
शब्दामृते धातुपाठप्रक्रिया
समाप्ता ॥ ७१ ॥

अथ परिशिष्ट-नाम-धातवो लिख्यन्ते ॥२॥

धातुः ।	अर्थः ।
अग्य-लगुन्	अग्नाविव रिप्वादिषु संमुखी- भवनम् ।
अगादि-गछुन्	निष्कारणं क्रोधाविष्कारः ।
खर्खर्-दिञ्	जन्तुनो भूमौ भ्रामणम् ।
छित-करुन्	तिरस्करणम् ।
जीरु-दिञ्	क्रोधाविष्काराय प्रेरणम् ।
डाल-मारञ्	उपेक्षाकरणम् ।
ड्यम्बुड्यम्बु-करुन्	अन्तःसुषिरस्य शब्दानुक- रणम् ।
तोथ्-करञ्	अहंकारपूर्वकं भर्त्सनम् ।
दाम्-द्युन्	स्तन्यवत्पानम् ।
दारिथ्-द्युन्	प्रपातनम् ।
निन-युन्	अनवधानता ।
न्यूरु-युन्	समीपागमनम् ।
पाय्-करुन्	उपायकरणम् ।
फूह्-करुन्	कोपपूर्वकं चोदनम् ।

धातुः ।	अर्थः ।
फश्-द्युन्	विनष्टीकरणम् ।
वर-गच्छुन्	अनादरेण रोषणम् ।
मान्मान्-करञ्	स्पर्धाकरणम् ।
रथि-खारुन्	सफलीकरणम् ।
वंनु-द्युन्	स्मृतिपूर्वकमन्वेषणम् ।
वस्य-प्यन्	हृदयंगमिभवनम् ।
वोडाल-करुन्	उपेक्षाकरणम् ।
सर-करुन्	निर्णयीकरणम् ।
सूर-करुन्	ईषच्चेष्टाकरणम् ।
हृक्-द्युन्	शीघ्रागमनम् ।

[अन्ये ऽपि यथायोगं बोध्याः ।]

इति श्रीशारदाक्षेत्रभाषाव्याकरणे कश्मीरशब्दामृते धातुप्रक्रियायाः

परिशिष्टे नाम धातवः समाप्ताः ॥ ७ । २ ॥

ॐ श्रीविघ्नहर्त्रे नमः ॥

अथाख्यातप्रक्रियायाम् ॥ ८ ॥

वर्तमानपादः ॥ १ ॥

अथशब्दो मङ्गलार्थः ।

॥ कालत्रयतद्विशेषक्रियाकर्मकर्त्रवबोधकृदा-
ख्यातः ॥ १ ॥

कालत्रयस्य भूतभविष्यद्वर्तमानरूपस्य तद्विशेषाणां विध्यादीनां क्रिया-
कर्मणोः कर्मकर्तरि तथा विभक्तिस्वरूपेष्वप्रयुक्ततच्छब्दादिकर्तृषु क्रिया-
कर्त्रोश्चावबोधकृत्सम्यग्बोधकारक आख्यातो विज्ञेयः ॥

॥ आरब्धानारब्धसमापितक्रियाकाला वर्तमान-
भविष्यद्भूतसंज्ञाः ॥ २ ॥

आरब्धक्रियाकालो वर्तमानसंज्ञः । अनारब्धक्रियाकालो भविष्यत्संज्ञः ।
समापितक्रियाकालो ऽधीतसंज्ञो भवति ॥

॥ अश्रोतृश्रोतृवक्तृभेदात्प्रथममध्यमोत्तमाः ॥३॥

तेषु कालत्रयेषु तद्विशेषेषु च प्रत्येकस्मिन् अश्रोता प्रथमपुरुषः । श्रोता मध्यमपुरुषः । वक्ता उत्तमपुरुषो बोध्यः । अश्रोतेति लक्षणात्संनिधाने ऽपि पुरुषे अयं करोतीति श्रोतारं वदेच्चमपि कुर्विति किमुतासंनिधाने इति निर्णयम् ॥

॥ एकानेकाभ्यां द्वे द्वे वचने ॥ ४ ॥

तेषु त्रिषु पुरुषेषु प्रत्येकस्मिन्नेकवचनबहुवचनभेदाद्द्वे द्वे वचने भवतः ॥ सुह् छुह् परान् । सः पठति ॥ तिम् छिह् परान् । तौ पठतः वा ते पठन्ति ॥

॥ युगपदुक्तौ वाचकासन्नो मुख्यः ॥ ५ ॥

द्वयोस्त्रयाणां वा पुरुषाणां युगपत्क्रियाया उक्तौ सत्यां वाचकासन्नः पुरुष एव मुख्यो विज्ञेयः । तद्यथा । तच्छब्दयुष्मच्छब्दयोर्युगपद्वचने वाच्ये वाचकासन्नो युष्मच्छब्द एव मुख्यः संमुखत्वात् । एवं युष्मच्छब्दास्मच्छब्दयोर्युगपद्वचने वाच्ये वाचकस्यात्मैवासन्नतरः । अतस्तत्रास्मच्छब्दस्य मुख्यत्वम् । एवं तच्छब्दास्मच्छब्दयोस्त्रयाणामप्यवधार्यः ॥ सुह् त च्छ् परि । स च त्वं पठतम् ॥ च्छ् त वृह् परव् । त्वं चाहं पठाव ॥ सुह् त वृह् परव् । स चाहं पठाव ॥ सुह् त च्छ् त वृह् परव् । स च त्वं चाहं पठाम ॥

॥ धातोः परे प्रत्ययाः ॥ ६ ॥

कालत्रयसंबन्धिविभक्तिप्रत्यया धातोः परे भवन्तीति परिभाष्यते ॥ परान् छुह् । पठति ॥ परन् । अपठत् ॥ परि । पठिष्यति ॥

॥ तदात्वारब्धे वर्तमाना ॥ ७ ॥

तत्काले आरब्धे कर्मणि धातोर्वर्तमाना विभक्तिर्भवति ॥ पकान् छुह ।
गच्छति ॥ परान् छुह । पठति ॥

॥ नैर्यन्तरारब्धे च ॥ ८ ॥

यस्याः क्रियायाः कदाचिदपि छच्छित्तिर्न स्यात्तत्कर्म निरन्तरारब्धम्
तस्मिन्नपि वर्तमाना विभक्तिर्भवति ॥ ईश्वर जगतस् रछान् छुह । ईश्वरो
जगद्रक्षति ॥ पान पानस् रछान् छुह । आत्म [न] त्मानं पाळयति ॥

॥ नियमारब्धे च ॥ ९ ॥

प्रतिकुम्भं गङ्गायाः स्नानं करिष्यामीत्यादिनियमेन या या क्रिया
आरब्धा स्यात्तस्यां वाच्यायां सत्यां तत्र वर्तमाना विभक्तिर्भवति ॥ व्याक-
रणं परान् छुह ल्वकुट्ट । व्याकरणमधीते बालः ॥ गंगाय गङ्गान् छुह
प्रथं कुंवस् । गङ्गा गच्छति प्रतिकुम्भम् ॥

॥ अनेकार्थवित्कर्तृसत्तायां तत्तत्क्रिया धातु- भ्यश्च ॥ १० ॥

एकाधिककार्यज्ञस्य कर्तुः सत्तायां देहपाताभावे सति तत्संबन्धिषु कर्मस्व-
भिधेयेषु सत्सु धातुभ्यो वर्तमाना विभक्तिर्भवति । एककार्यज्ञस्य तु नियमा-
रम्भतो वर्तमाना प्राप्तिरासीदिति ॥ क्याह् छुह मुर्त्न करान् । किं मूर्तीः कुर्व-
न्नस्ति ॥ क्याह् छुह जान् लेखान् । किं साधु लिखन्नस्ति ॥ क्याह् छुह हनु
ग्यवान् । किं साधु गायन्नस्ति ॥ कथनसमकालमेव यदि प्रोक्तक्रिया-
विदो देहपातः स्यात् तदातीतावाप्तिर्भवेन्न तु वर्तमाना प्राप्तिरित्यादिविशेषा
बुद्धिमाद्भिः स्वयमूह्याः । किं च वर्तमानस्य केवलं न संप्रतिकाक्षीनक्रियातो

वर्तमानसंज्ञास्ति किंतु वर्तमानकर्तृसत्त्वे एव प्रायशो वर्तमानसंज्ञास्तीति ॥

॥ वर्तमानायां छुह् छिह् छुख् छिव छुस् छिह्
पुंसि ॥ ११ ॥

॥ छ्यह् छ्यह् छ्यख् छ्यव छ्यस् छ्यह् स्त्रियाम्
॥ १२ ॥

पुंर्कर्तरि यथा ॥ करान् छुह् । सः करोति ॥ करान् छिह् । ते कुर्वन्ति ॥
करान् छुख् । त्वं करोषि ॥ करान् छिव । यूयं कुरुथ ॥ करान् छुस् । अहं
करोमि ॥ करान् छिह् । वयं कुर्मः ॥ स्त्रीलिङ्गे यथा । करान् छ्यह् । सा
करोति ॥ करान् छ्यह् । ताः कुर्वन्ति ॥ करान् छ्यख् । त्वं करोषि स्त्री० ॥
करान् छ्यव । यूयं कुरुथ स्त्री० ॥ करान् छ्यस् । अहं करोमि स्त्री० ॥ करान्
छ्यह् । वयं कुर्मः स्त्री० ॥ कर करणे । छुह् आदयः प्रत्ययाः । धातोरानागम
(सू० १९) इति आन् । व्यञ्जनं परेण संधेयम् (सू० १।३) ॥

॥ क्रिया ऽभावे नपराः ॥ १३ ॥

क्रियाया अभावे अभिधेये सति ते प्रत्यया नपरा नकारः परो येभ्यस्तथा
स्युः ॥ करान् छुन । न करोति ॥ करान् छिन । न कुर्वन्ति ॥ करान् छ्यन ।
सा न करोति ॥ करान् छ्यख्न । त्वं न करोषि ॥ कर करणे । छुह् प्रत्यय-
स्तस्मान्न प्रत्ययः । धातोरानागमः (सू० १९) । प्रत्ययेषु हलोपः सर्वत्र (सू० ४।१३१)
इति हकारलोपः । एवं सर्वेषाम् ॥

॥ कामप्रवेदने आपराः ॥ १४ ॥

क्रियायाः कामप्रवेदने सति विभक्तिप्रत्यया आपरा आकारः परो येभ्य-
स्तथा स्युः । क्रियाभावस्य कामप्रवेदने सति न प्रत्यय आपरो भवति ॥ करान्

छ्वा । स किं नु करोति ॥ करान् छ्या । सा किं नु करोति ॥ कर करणे । छुह्
छ्यह् प्रत्ययौ आपरौ । प्रत्ययेषु हलोपः सर्वत्र (सू० ४।१३१) इति ह लोपः ।
धातोरानागमः (सू० १९) । छु इत्यस्य उकारो वः (सू० १।११) इत्यनेन वत्वे
कृते । अपरत्र स्वरः सवर्णे दीर्घपरलोपौ (सू० १।५) । व्यञ्जनं परेण संधेयम्
(सू० १।३) । एवं करान् छुना । किं न करोति ॥ करान् छ्यना । सा किं न
करोति ॥ अत एव निर्देशाद्यथा नकारान्तस्या ऽऽप्रत्ययः स्यात्तथा तिप्रत्यया-
न्तस्यापि बोध्यः (सू० ४।१७९) । करान् छ्या । अपि किं करोति ॥ कयौ-
न्या । अपि किं चकार ॥ करित्या । अपि किं करिष्यति ॥

॥ मध्यमैकत्वादित्रये ऽपरा वा ॥ १५ ॥

कामप्रवेदने सति मध्यमैकत्वानेकत्वयोरुत्तमैकत्वे च अपरा अकारः
परो येभ्यस्तथा वा विकल्पेन स्युः । न क्रियाभावकामप्रवेदने नकारस्य स्वय-
मकारान्तत्वात् । किं चादरवत्सु संबोधनप्रत्ययेषु चायमेव मुख्यः । प्रथ-
मस्तु । आ प्रत्ययः कनिष्ठनीचयो (सू० २।२।७) रिति लिङ्गप्रकर-
णोक्तसूत्रेण तयोरेवावगन्तव्यः ॥ करान् छुव । वा । करान् छुवा ।
किं त्वं करोषि ॥ करान् छिव । वा । करान् छिवा । किं यूयं कुरुथ ॥
करान् छुस । वा । करान् छुसा । किमहं करोमि ॥ साधनं पूर्ववत् ॥

॥ अपरा अय्परा वा स्त्रियां मध्यमे ॥ १६ ॥

स्त्रियाः सकाशात्कामप्रवेदने कर्तव्ये मध्यमपुरुषे प्रत्यया अकारपरा
अय्परा वा भवन्ति । अत्रापि अय् प्रत्ययः । कनिष्ठनीचयो (सू० २।२।७)
रित्यर्थे लिङ्गप्रकरणोक्तसूत्रानुसारतो बोध्यः ॥ करान् छ्यव । वा । करान्
छ्यवय् । किं त्वं करोषि स्त्री० ॥ करान् छ्यव । वा । करान् छ्यवय् । किं
यूयं कुरुथ स्त्रियः ॥ करान् छ्यवना । वा । करान् छ्यवनय् । किं त्वं न
करोषि ॥ करान् छ्यवना । वा । करान् छ्यवनय् । किं यूयं न कुरुथ ॥

॥ उत्तमैकत्वे पुंस्त्रियोः क्रमात् ॥ १७ ॥

पुरुषाय स्त्रिया कामप्रवेदने वाच्ये सति अकारपरो भवति । स्त्रिये स्त्रिया वाच्ये सति अयूपरो भवति ॥ करान् छ्यस । किमहं करोमि ॥ करान् छ्यसय् । किमहं करोमि ॥

॥ बहुत्वे आ अयूपराः ॥ १८ ॥

पुरुषाय वाच्ये आपराः स्त्रिये वाच्ये अयूपरा भवन्ति । प्रथमपुरुष-प्रत्यययोरुत्तमानेकत्वच्छ्यद् प्रत्ययेन सादृश्यात्तयोरपीत्थं विज्ञेयम् ॥ करान् छ्या स्वद् । सा किं नु करोति ॥ करान् छ्या तिम । ताः किं नु कुर्वन्ति ॥ करान् छ्या अंसि । वयं किं नु कुर्मः ॥ करान् छ्यय् । किं नु वयं कुर्मः ॥ एवमन्ययोरपि ॥

॥ धातोरानागमः ॥ १९ ॥

वर्तमानाया विषये धातोः पर आन् आगमो भवति ॥ करान् छुह । करोति । साधितमेव ॥

॥ इकारान्ताद्वपूर्वः ॥ २० ॥

इकारान्ताद्धातोरान् आगमो वकारपूर्वो भवति अर्थात् वान् आगमः स्यात् ॥ निवान् छुह । हरति ॥ दिवान् छुह । ददाति ॥ यिवान् छुह । आयाति ॥ नि हरणे । दि दाने । यि आगमने । वर्तमानायां पुंसि छुह प्रत्ययः । अनेन वान् आगमः ॥ ख्यवान् छुह । खादति ॥ च्यवान् छुह । पिबति ॥ खि खादने । चि पाने । छुह प्रत्ययः । अनेन वान् आगमः । सर्वत्राकारागमो अनिदियिवर्जितात् (सू० ८ । २ । ११) इति सूत्रेण धातुस्वरादकारागमः ।

८।१।२४] आख्यातप्रक्रियायां वर्तमानपादः ।

१७३

इकारो ऽसवर्णे यो ऽपरलोप (सू० १।१०) इति सूत्रेण इकारस्य यत्वम् ।
व्यञ्जनं परेण संधेयम् (१।३) ॥

॥ आसो लोपो धातोश्च ॥ २१ ॥

आस सत्तायामित्यस्माद्धातोरान् प्रत्ययस्य लोपो भवति । आस धातोश्च
लोपः स्यात् ॥ छुह् । अस्ति ॥ छिह् । सन्ति । इत्यादि ॥ आस सत्तायां । वर्त-
मानायां छुह् प्रत्ययः । धातोरानागमः (सू० १९) । अनेन लोपः आस धातोश्च ॥

॥ वाक्येष्व ऽयं प्रयोगो मुख्यः ॥ २२ ॥

सर्वेषां वाक्यानां लालित्ये अयम् असत्यर्थकः छुह् प्रयोगो मुख्यो ऽवधार्यः ॥
वत छुह् सुह् ख्यवान् । भक्तमस्ति सः खादन् ॥ वत सुह् ख्यवान् छुह् । भक्तं
स खादति । इति गौणः ॥

॥ वाक्यारम्भपदात्परो मुख्यः ॥ २३ ॥

वाक्यारम्भस्य यदारम्भपदं स्यात्तस्मान्मुख्यः प्रयोगः प्रयोज्यः ॥ तव पत
छुह् आसनम् प्यट् बिहिथ् पूजा करान् । ततः अस्ति आसनोपरि निविश्य
पूजां कुर्वन् ॥

॥ वाक्यान्ते गौणः ॥ २४ ॥

गौणो वर्तमानायाः क्रियास्वरूपं वाक्यान्ते प्रयोज्यम् ॥ तव पत आसनम्
प्यट् बिहिथ् पूजा करान् छुह् । तत आसनोपरि निविश्य पूजां करोति ॥ यद्यपि
प्रथमोत्तरे वाक्ये एकार्थके स्तः परं तु वाग्लालित्ये प्रथममेव ज्यायः । किं चात्र
वाक्ये स्पष्टं प्रतीयते ॥ ईश्वर छुह् आसान् काशिय अन्दर् । ईश्वरः अस्ति
भवन् काश्याम् ॥ एवमतीतादिषु च निश्चीयत इति ॥

॥ क्रियायाः किमादिशब्दस्वरूपेभ्यो वा सन-
प्रत्ययः शङ्कायाम् ॥ २५ ॥

कामप्रवेदनस्य शङ्कायामभीप्सितायां क्रियायाः परः किमादिशब्दस्वरूपे-
भ्यो वा परः सन प्रत्ययो भवति । यत्र वाक्ये सार्वनामिकं ककारादि शब्द-
स्वरूपं स्यात्तत्रावश्यं तस्मात्पर एव भवति । यत्र तु न भवेत्तत्र क्रियायाः पर
एव भवति । ख्यवान् छ्वासन । किं नु खादति ॥ क्यासन ख्यवान् छ्वा । किं
नु खादति ॥ बट कैत्यासन आसान् छिह् । किं नु ब्राह्मणाः कतिचन भवन्ति ॥
कर्सना बाणि यिवान् लुह् । कस्मिन्दिनरात्रिभागे आयाति ॥ अत एव ज्ञाप-
काद्यथा सन प्रत्ययो भवति तथा संप्रश्ने ऽपि किमादिस्वरूपेभ्यः संबोधनमु-
ख्यप्रत्ययाश्च भवन्तीति ॥ कैत्यासां लूख् आसि । कियन्तो लोका आसन् ॥

॥ तेभ्यस्ताञ्ज्ञातायाम् ॥ २६ ॥

तेभ्यः सार्वनामिकककारादिस्वरूपेभ्यः परस्ताञ् प्रत्ययस्ताञ् प्रत्ययो
वा भवति आत्मनो ऽज्ञातायामाशङ्कायां विवक्षितायां सत्याम् ॥ क्याह् ताञ्
वन्तुन् । वा क्याह् ताञ् वन्तुन् । किञ्चिदुक्तम् ॥ एवं । कर् ताञ् आव् ।
कस्मिंश्चित्काले आगतः ॥ कूतु ताञ् दितुन् । कियन्मितं दत्तम् । इत्यादि ॥
अत्र प्रत्ययञकारस्य विकल्पेन मकारो भवति । तत्र क्याह् ताम् वन्तुन्
[। किञ्चिदुक्तम्] ॥ इत्यादि स्यात् ॥

॥ ड्यठातिशये पूर्वं च ॥ २७ ॥

तेभ्यः सार्वनामिकककारादिस्वरूपेभ्यः पूर्वं ड्यठशब्दः प्रयोड्यः तत्तत्स्व-
रूपस्यातिशयार्थे गम्यमाने ॥ ड्यठ कर् आव् । वा ड्यठ कन आव् । चिरा-
दागतः ॥ ड्यठ क्याह् [। अतिशयः] ॥ ड्यठ कूति [। अनल्पाः] ॥ ड्यठ
कनि [। चिरेण] ॥ इत्यादि ॥

८।१।३१] आख्यातप्रक्रियायां वर्तमानपादः ।

१७५

॥ आपरो वा ॥ २८ ॥

स सन प्रत्यय आकारः परो यस्मात्तथा वा भवति ॥ क्यासना
ख्यवान् लुह् । किं वस्तु नु खादति ॥ कस्सना यियि । कदा नु आगच्छेत् ॥
कूतिसना आसहान् । कतिचन स्युः ॥ कतिसना ओसु । कुत्र नु आसीत् ॥

॥ माशब्द आदावन्ते वा ॥ २९ ॥

आशङ्कायां सत्यां क्रियायाः पूर्वं पश्चाद्वा माशब्दः प्रयोज्यः ॥ करान्
मा लुह् [। करोति मा स्वित्] ॥ मा लुह् करान् [। मा स्वित्करोति] ॥ मा
करान् लुह् [। मा करोति स्वित्] ॥ कर्योन्मा [। मा कार्षीत्स्वित्] ॥
सुह् मा करि [। करिष्यति मा स्वित्] ॥ ब्रह् मा कर [। अहं मा स्वित्
करिष्यामि] ॥

॥ वाच्यः पाद्यो वा ऽऽनुप्रासिकशब्दः ॥ ३० ॥

यस्य कस्यचिच्छब्दस्यानुकरणशब्दे कर्तव्ये तस्यैव शब्दस्याद्याक्षरं
वकारेण पकारेण वा विपर्यस्य आनुप्रासिकशब्द उच्चारणीयः ॥ करान्
वरान् लुह् । करोतीत्यादि ॥ घाट् व्याट् अनिन् । धनादिकमानयतु ॥
बत वत ख्ययिन् । भक्तादि भक्षयतु ॥ अन्वाट् वन्वाट् [। क्रमप्राप्तिः] ॥
अन्वाट् पन्वाट् ॥

॥ तयोरेकतराद्ये तदितरः ॥ ३१ ॥

तयोर्वकारपकारयोर्मध्यात् एकतरे शब्दस्य आद्याक्षरे सति तस्मादितरः
प्रयोज्यः वकाराद्ये पकारः पकाराद्ये वकार इति ॥ पट् वट् । पठेत्यादि ॥
पैस वैस दितिन् । पणाद्यदात् ॥ वाँगन् पाँगन् अन । घृन्ताकाद्यानय ॥

वाज पाज छिह । सूदादयः सन्ति ॥ व्युच्नु शब्दस्य पोच्नु शब्द आनुप्रासिको बोध्यः । व्युच्नु पोच्नु । संग्रह इत्यादि ॥

॥ अन्येनापि क्वचित् ॥ ३२ ॥

स आनुप्रासिकशब्दोऽन्येन वर्णेन विपर्ययस्य क्वचिद्व्यवहियते सार्थकशब्देन वा ॥ निरु सुकृ । संभारादि ॥ म्यंहु छ्यंहु । ग्रासादि ॥ हलु कलु । वक्रादि ॥ हलु वलु । परिकरादि ॥ हान्जु गान्जु । नाविकादि ॥ फलु फ्यंतु । भूषणादि ॥ ओन्तु वोन्तु । उत्तानादि ॥

॥ तच्छब्दस्यैकत्वेन क्रियासंबन्धे ऽस् ॥ ३३ ॥

कर्ता यां क्रियां तस्यार्थं विदधाति तस्याः क्रियायाः परः अस् प्रत्ययः सर्वत्र स्यात् ॥ करान् लुस् । तस्यार्थं करोति ॥ करान् छिस् । तस्यार्थं कुर्वन्ति ॥ करान् लुसस् । तस्यार्थं करोमि ॥ करान् छिस् । तस्यार्थं कुर्मः ॥ कर करणे । वर्तमानायां प्रथमैकबहुत्वे पुंसि लुह छिह प्रत्ययौ धातोरानागम (सू० १९) इति आन् । अनेनान्ते अस् प्रत्ययः । प्रत्ययेषु हलोपः सर्वत्र (सू० ४।१।३१) इति हकारलोपः । अस् प्रत्ययस्य स्वरादलोपः (सू० ३९) इत्यकारलोपः । एवमन्यत् ॥

॥ कर्मण्यन् ॥ ३४ ॥

तच्छब्दस्यैकत्वे कर्मणि सति क्रियायाः परः अन् प्रत्ययो भवति सर्वत्र ॥ करान् लुहन् । तं करोषि ॥ ख्यवान् लुहन् । तं खादसि ॥

॥ बहुत्वेनास् ॥ ३५ ॥

तेषामर्थे यां क्रियां निर्वर्तयेत्तच्छब्दस्य बहुत्वे वा कर्मणि सति क्रियायाः

दा१।३६] आख्यातप्रक्रियायां वर्तमानपादः । १७७

परः अख् प्रत्ययः स्यात् सर्वासु विभक्तिषु ॥ करान् छुख् । तेषामर्थे करोति ॥
करान् छिख् । तेषामर्थे कुर्वन्ति ॥ करान् छुसख् । तेषामर्थे करोमि ॥
करान् छिख् । तेषां [अर्थे] कुर्मः । साधनं पूर्ववत् ॥

॥ त्वच्छब्दे कर्मणि भूते च ॥ ३६ ॥

अतीतकालिकक्रियायास्त्वच्छब्दे कर्मणि सति क्रियायाः परः अख्
प्रत्ययः स्यात् ॥ कर्षोन्ख् । तेन चकृषे ॥ कर्ह्मख् । मया चकृषे ॥

॥ भविष्यद्वर्तमानोत्तमेप्यथ् ॥ ३७ ॥

त्वच्छब्दे कर्मणि सति भविष्यन्त्या वर्तमानाया उत्तमपुरुषे ऽपि क्रियायाः
परः अथ् प्रत्ययः स्यात् ॥ करथ् । त्वां करिष्यामि ॥ करोथ् । त्वां करिष्यामः ॥
करान् छुसथ् । त्वां करोमि ॥ करान् छिथ् । त्वां कुर्मः ॥

॥ प्रत्यये प्रत्ययस्वकारस्य हः ॥ ३८ ॥

तत्संबन्धादिप्रत्ययेषु परेषु प्रत्ययसंबन्धिनः स्वकारस्य हकारो भवति ॥
करान् छुहस् । तस्यार्थे करोषि ॥ करान् छुहख् । तेषामर्थे करोषि ॥ कर
करणे । वर्तमानायां मध्यमैकत्वे छुख् । आन् आगमः (१९ सूत्रेण) तच्छब्द
(सू० ३३-३५) इत्यादिना अस् अख् प्रत्ययौ । अनेन स्वकारस्य हकारः ।
व्यञ्जनं परेण संधेयम् (सू० १।३) ॥

॥ स्वरादलोपः ॥ ३९ ॥

प्रत्ययस्वरात्परस्य अकारस्य लोपो भवति ॥ करान् छुस् । तस्मै करोति ॥
करान् छिस् । तस्मै कुर्वन्ति ॥ करान् छिवस् । तस्मै कुरुथ ॥ करान् छिवख् ।

तेभ्यः कुरुथ ॥ प्रथमयोर्हकारस्य लोपे कृते अनेन अकारलोपः । शेषं स्पष्टम् ॥

॥ त्वच्छब्देनाय् ॥ ४० ॥

युष्मच्छब्दैकवचननियतेन त्वच्छब्देन सह क्रियासंबन्धे सति क्रियायाः परः अय् प्रत्ययो भवति सर्वासु विभक्तिषु ॥ करान् छुय् । तुभ्यं करोति ॥ करान् छिय् । तुभ्यं कुर्वन्ति ॥ करान् छुस्य् । तुभ्यं करोमि ॥ करान् छिय् । तुभ्यं कुर्मः ॥ साधनं पूर्ववत् ॥

॥ युष्मदा ऽवः ॥ ४१ ॥

युष्मच्छब्देन क्रियासंबन्धे सति क्रियायाः परः सर्वत्र अव प्रत्ययो भवति ॥ करान् छुव । वः करोति ॥ करान् छिव । वः कुर्वन्ति ॥ करान् छुसव । वः करोमि ॥ करान् छिव । वः कुर्मः ॥ कचित्संबोधनवत्प्रोक्तौ प्रत्ययौ भवत इति ॥

॥ मच्छब्देनाऽम् ॥ ४२ ॥

अस्मच्छब्दैकवचननियतप्रयोगेण मच्छब्देन सह संबन्धे सति क्रियापरः अम् प्रत्ययः स्यात् ॥ करान् छुम् । मां [वा] मे करोति ॥ करान् छिम् । मां [वा] मे कुर्वन्ति ॥ करान् छुहम् । मे करोषि ॥ करान् छिवस् । मां [वा] मे कुरुथ । साधनमुक्तवत् ॥

॥ कर्मण्यस् भूते ॥ ४३ ॥

मच्छब्दे कर्मणि सति अतीतकाले क्रियायाः परः अम् प्रत्ययः स्यात् ॥ कर्षोनिम् । तेनाहं चक्रे ॥ कर्षोथिम् । त्वयाहं चक्रे ॥

॥ बहुत्वे ऽस्मत्प्रयोगसंबन्ध एव च ॥ ४४ ॥

अस्मच्छब्देन क्रियासंबन्धे सति क्रियायाः परः पूर्वं वा अस्मच्छब्दानेक-
त्वप्रयोग एव प्रयोज्यः ॥ करान् छुह् अस्य । नः करोति ॥ करान् छिह्
अस्य । नः कुर्वन्ति ॥ अस्य करान् छुव् । नः करोषि ॥ अस्य करान् छिव् ।
नः कुरुथ ॥ एवं स्त्रीलिङ्गनियतप्रत्ययेषु च त्वच्छब्दादिसंबन्धप्रत्यया अवग-
न्तव्याः । तेभ्यश्च कामप्रवेदनतदभावादिप्रत्ययाश्च स्वयमेवावधार्याः । विस्तृति-
भयान्नोदाहृताः ॥

॥ चरफृशफुहमर्चवुचफिचां नित्यं संबन्धप्रत्ययाः ॥ ४५ ॥

चर अन्तःकोपे । फृश फुह अमर्षे । मर्च अन्तःकोपे । वुच दग्धीभवने ।
फिच विस्मरणे । एषां प्रोक्तसंबन्धप्रत्यया नित्यं भवन्ति ॥ चरान् छ्यस् ।
[। अन्तःकोपो ऽस्य भवति] ॥ फृशान् छ्यस् । फुहान् छ्यस् [। असहनमस्या-
स्ति] ॥ मर्चान् छ्यस् [। अन्तः कोपो ऽस्य भवति] ॥ वुचान् छ्यस् [। अन्त-
र्दाहो भवत्यस्य] ॥ फिचान् छ्यस् [। विस्मृतिर्भवत्यस्य] ॥ साधनं सुगमम् ।
एषां धातुपाठे नित्यस्त्रीलिङ्गकथनात्स्त्रीलिङ्गप्रत्यय एव ॥

॥ षष्ठी कर्तरि सर्वत्र ॥ ४६ ॥

एषां धातूनां सर्वासु विभक्तिषु षष्ठी कर्तरि भवति ॥ तमिस् चरान् छ्यह् ॥
एषां सर्वेषां यत्र कर्तरि प्रयुज्यमाने सति तत्र संबन्धप्रत्ययानामनित्यता बोध्येति ॥

॥ गच्छो ऽपि योग्यार्थेन ॥ ४७ ॥

गच्छ गतौ सामञ्जस्ये । इत्यस्य योग्यार्थविषये अत्र षष्ठी कर्तरि भवति ॥

[४७ । योग्यार्थ इत्यत्र अभीष्टार्थे ऽपि चरितार्थता ।]

तमिस् गङ्गान् छुह् जि परहा [। तस्याभीष्टमहं योग्यो ऽस्मि पठेयमिति] ॥

॥ प्रथमैकानेकत्वे च ॥ ४८ ॥

तस्यैव धातोरेत्र वर्तमानाविभक्तौ नित्यं प्रथमपुरुषस्य एकत्वबहुवचनप्रत्ययावेव भवतः न तु मध्यमपुरुषादयः । किं तु ते संबन्धिप्रत्ययैर्विच्यन्ते ॥ गङ्गान् छुस् । गङ्गान् छुव् । गङ्गान् छुय् । गङ्गान् छुव । गङ्गान् छुम् । गङ्गान् छुह् ॥

॥ सर्वत्रानः सकर्मकेभ्यः कर्मकर्तरि ॥ ४९ ॥

सर्वत्र सर्वेषु कालेषु सकर्मकेभ्यो धातुभ्यः परः कर्मकर्तरि अन प्रत्ययो भवति ॥

॥ पूर्वे परे वा यिधातुरूपतः ॥ ५० ॥

स अनप्रत्यययुक्तो धातुः पूर्वे वा परे यि आगमने इत्यस्य धातोः स्वस्वकालीनप्रयोगान्तर्वर्ति यद्रूपं स्यात्तस्मात्प्रयोज्यः ततः कर्मकर्तृप्रयोगा भवन्ति ॥ रनन यिवान् छुह् वत । भक्तं पच्यते ॥ वत छुह् रनन यिवान् । भक्तं पच्यते ॥ पानय् छुह् यिवान् करन । स्वयं क्रियते । अर्थात् कृतं भवति ॥ रन पाके पूर्वसूत्रेण (४९) अन प्रत्ययः । यि धातोः यिवान् छुह् इति रूपात्पूर्वं रनन इति प्रयुक्तः । अपरत्र वर्तमानापरस्वरूपे यिवान् इत्यस्मात्पूर्वं प्रयुक्तः । तृतीये तु परः ॥

॥ वा ऽकर्मकेभ्यः ॥ ५१ ॥

अकर्मकेभ्यो धातुभ्यः प्रोक्ता क्रिया वा विकल्पेन भवति । किंच विभक्तिप्रयोगा अपि स्वयं कर्मकर्तृप्रयोगा भवन्ति ॥ जोतान् छुह् । वा । जोतन यिवान् छुह् । दीप्यते ॥ दज्जान् छुह् । वा । दज्जन यिवान् छुह् । दद्यते ॥ जोत दीप्तौ । दज्ज भस्मीभवने । शेषं पूर्ववत् ॥

दा१।५६] आख्यातप्रक्रियायां वर्तमानपादः ।

१८१

॥ बोजः कर्मकर्ता चाक्षुषज्ञान एव नित्यम् ॥५२॥

बोज निशामने इति धातोः कर्मकर्तृस्वरूपं नित्यं चाक्षुषज्ञान एव भवति न तु श्रवणज्ञाने ॥ बोजन यिवान् लुह् । स्वयं दृष्टं भवति ॥ बोजन आव् । दृष्टिमागतः ॥ बोजन यियि । दृष्टिमागमिष्यति ॥ श्रवणज्ञाने तु । बोजान् लुह् । शृणोति । न तु दृश्यते ॥ बोजनस् अन्दर् यिवान् लुह् । श्रवणमागच्छतीति कर्मकर्तृस्वरूपं सेत्स्यति ॥

॥ गरः काठिन्ये च ॥ ५३ ॥

गर घट्टने इत्यस्य कर्मकर्तृस्वरूपं काठिन्ये भवति चशब्दात्स्वार्थे च ॥ गरन यिवान् लुह् । कठिनीभवति । घटितं च भवति ॥

॥ डेषो ऽनो लोपो द्वैठादेशश्च ॥ ५४ ॥

डेष प्रेक्षणे इत्यस्मात् अन प्रत्ययस्य लोपो भवति डेषश्च द्वैठ ओदेशो भवति ॥ द्वैठ् यिवान् लुह् । दृष्टिमायाति ॥ डेषन यिवान् लुह् । इति न साधु-शब्दः ॥

॥ नेश्चाञ्चल्ये ऽपि ॥ ५५ ॥

नि हरणे इत्यस्य कर्मकर्ता चाञ्चल्ये भवति अपिशब्दात्स्वार्थे ऽपि ॥ निन यिवान् लुह् । चञ्चलो भवति । वा । हतो भवति ॥ अत्र स्वरादल्लोप (सू० ३९) इत्यकारलोपः ॥

॥ हेर्वन्धने ऽपि ॥ ५६ ॥

हि ग्रहणादिषु इत्यस्य कर्मकर्ता व्यवहारबन्धे भवति अपिशब्दात्स्वार्थे ऽपि ॥ ह्यन यिवान् लुह् । बद्धो भवति । क्रीतश्च भवति ॥ धातोर्कारागमे (दा१।११ सूत्रेण) कृते । अकारादकारलोपः (सू० ३९) ॥

॥ भावशब्देभ्यो हेर्भूतप्रयोगा वर्तमानबोधकाः

॥ ५७ ॥

भावशब्देभ्यः पूर्वे परे वा हि ग्रहणे इत्यस्य धातोर्भूतप्रयोगा वर्तमानकालस्य बोधका भवन्ति ॥ करुन् ह्यतुन् । कर्तुं प्रवृत्तः ॥ ह्यतुस् परुन् । पठितुं प्रवृत्ताः ॥ संप्रतिकाले करोति पठन्ति चेत्यर्थतो ऽवगम्यते ॥

॥ ज्ञानो भविष्यन्त्याश्च ॥ ५८ ॥

ज्ञान अवबोधने इत्यस्य धातोर्भविष्यन्तीप्रयोगा भावशब्देभ्यः पूर्वे वा परे प्रयुक्ता वर्तमानकालबोधका भवन्ति । चशब्दात्केवलाः प्रयोगाश्चेति ॥ करुन् ज्ञानि । करणं जानाति ॥ परुन् ज्ञानि । पठनं जानाति ॥ लेखुन् ज्ञानन् । लेखनं जानन्ति ॥ जेतुन् ज्ञानन् । अर्जनं जानन्ति ॥ चशब्दादन्यतो ऽपि च । स्थठाह् ज्ञानि । बहु जानाति ॥ विद्या ज्ञानि । विद्यां जानाति ॥ इत्थमेवातीतप्रयोगा भविष्यदर्थे कचिद्वचवह्नियन्ते । यथा । तमिस् ल्यूखुथ् सोनु नमस्कार् । तस्मै नो नमस्कारो लेख्यः ॥ अत्र ल्यूखुथ् इति भूतकालप्रयोगो भविष्यदर्थे ॥

॥ पाथो नित्यम् ॥ ५९ ॥

पाथ सञ्ज्ञावे इत्यस्य भविष्यन्तीप्रयोगा नित्यं वर्तमानार्थे भवन्ति तस्य वर्तमानप्रयोगदर्शनाभावात् ॥ पाथि । सन्नस्ति ॥ पाथन् । सन्तः सन्ति ॥ पाथस् सन्नसि ॥ पाथिक् । सन्तः स्थ ॥ पाथ । सन्नस्मि ॥ पाथक् । सन्तः स्मः ॥ किं चास्य धातोरतीतप्रयोगादर्शनाच्चापूर्णभूतप्रयोगा अतीते भवन्ति ॥ पाथिहे [। आसीत्] ॥ पाथहान् [। आसन्] ॥ पाथहास् [। आसीः] ॥ पाथिहीक् [। आस्त] ॥ इत्यादि । तथा पाथिहेह्य् । इत्यादयश्च साधवो भवन्ति । तथा चास्य धातोः कृदन्तस्वरूपाणि च न सेत्स्यन्तीति बोध्यम् ॥

इति शारदाक्षेत्रभाषाव्याकरणे कश्मीरशब्दामृते आख्यातप्रक्रियायां

वर्तमानपादः प्रथमः ॥८॥१॥

अथाख्यातप्रक्रियायाम् ॥ ८ ॥

भविष्यत्पादः ॥ २ ॥

॥ अनारब्धा क्रिया भविष्यत्कालः ॥ १ ॥

वर्तमानासन्नोत्तरकालादुत्तरः सर्वः कालः भविष्यत्कालसंज्ञो भवति ।
तत्कालस्य सर्वाः क्रिया अनारब्धा एव भवन्ति ॥

॥ विध्याशीर्भविष्यन्त्यपूर्णभूतार्थभेदाच्चतुर्विधः
॥ २ ॥

स भविष्यत्कालो विधिः, आशीः, भविष्यन्ती, अपूर्णभूतार्था नाम क्रिया-
तिपत्तिः, इति भेदतश्चतुष्प्रकारो भवति । क्रियातिपत्तेरत्रापूर्णभूतार्थकथनादतीत-
काले ऽपि भवति ॥

॥ आसन्नदूराभ्यां विधिर्द्विविधः ॥ ३ ॥

वर्तमानकालान्निवृत्तकाल आसन्नविधिः दूरकालो दूरविधिरिति द्विविधो
भवति । तत्र वक्तुर्हृत्तमपुरुषस्य स्वस्मिन्विधिनिषेधाभावाच्चत्वार एव प्रथम-
पुरुषैकत्वानेकत्वमध्यमैकत्वानेकत्वप्रत्ययाः प्रयुज्यन्ते ॥

॥ मुख्यगौणाभ्यां निकटविधिर्द्विधा ॥ ४ ॥

अवश्यं करणीयाज्ञा मुख्यनिकटविधिः तदितरो गौणनिकटविधिरिति द्वि-
प्रकारो भवति ॥

॥ निकटविधौ इन् इन् हि इव् प्रत्ययाः ॥ ५ ॥

स्पष्टम् ॥ करिन् । करोतु ॥ करिन् तिम् । कुर्वन्तु ॥ कर् । कुरु ॥ करिव् ।
कुरुत ॥ हि प्रत्ययस्य इकार उच्चारणार्थः । व्यञ्जनान्ताद्धलोप (सू० ६) इति
हकारस्य लोपः ॥

॥ व्यञ्जनान्ताद्धलोपः ॥ ६ ॥

व्यञ्जनान्ताद्धातोर्हिप्रत्ययहकारस्य लोपो भवति ॥ कर् । कुरु ॥ कर
करणे मध्यमैकत्वे हि इकार उच्चारणार्थः अनेन हकारलोपः । व्यञ्जनान्ता-
त्किम् । दिह् । देहि ॥ निह् । हर ॥ दि दाने । नि हरणे । हि प्रत्ययः ।
इकार उच्चारणार्थः ॥

॥ ओदेदुपधाया ऊदीतौ ॥ ७ ॥

धातोरुपधाभूतस्य ओकारस्य एकारस्य च क्रमेण ऊकार ईकारौ भवतः ॥
रुजिन् । तिष्ठतु ॥ तूलिन् । तोलयतु ॥ पूठिन् । पुष्यताम् ॥ रोज स्थितौ ।
तोल तुलने । पोठ स्थूलीभवने । अनेन उपधाया ओकारस्य ऊकारः ।
नीरिन् । निर्गच्छतु ॥ शीकिव् । शङ्कन्ताम् ॥ पीडिन् । निष्पीड्यताम् ॥ नेर
निर्गमने । शैक शङ्कायाम् । पेड निर्यासे । अनेन उपधाया एकारस्य ईकारः ॥

दा१।११] आख्यातप्रक्रियायां भविष्यत्पादः ।

१८५

॥ न हौ ॥ ८ ॥

हि प्रत्यये परे उपधाया ओदेतोरुकारेकारौ न भवतः ॥ रोज् । तिष्ठ ॥
तोल् । तोलय ॥ नेर् । निर्गच्छ ॥ शैक् । शङ्कस्व ॥ साधनं सुगमम् ॥

॥ चरादीनामिन्प्रत्ययसंबन्धप्रत्ययैर्विधिः ॥ ९ ॥

चर अन्तःकोपे इत्यादीनां धातूनां प्रथमपुरुषस्य इन् प्रत्ययेन तत्छन्दादि-
संबन्धे विधीयमाने सति सर्वप्रत्ययानां बोधो भवति स एवात्र विधिः ॥ चरि-
नस् । चरिनस्व । चरिन्य् । चरिनव ॥ एवं शेषाणामपि ज्ञेयम् ॥

॥ स्वरान्ताद्यागम इकारे ॥ १० ॥

स्वरान्ताद्धातोरिकारे परे यकारागमो भवति ॥ दियिक् । दत्त ॥
नियिक् । हरत ॥ दि दाने । नि हरणे । मध्यमानेकत्वे इक् प्रत्ययः अनेन
यकारागमः ॥

॥ सर्वत्राकारागमो निदियिवर्जितात् ॥ ११ ॥

स्वरान्ताद्धातोः सर्वत्र सर्वासु विभक्तिषु अकारागमो भवति । निहरणे ।
दि दाने । यि आगमने । एतान्वर्जयित्वा ॥ ह्यह् । क्रीणीहि ॥ ख्यह् । खाद ॥
च्यह् । पिव ॥ हि क्रीणनग्रहणधारणेषु । खि खादने । चि पाने । मध्य-
मैकत्वे हि प्रत्ययः अनेनाकारागमः । इकारो ऽसर्वे यो ऽपरलोप (सू० १।१०)
इति यत्वम् । व्यञ्जनं परेण संधेयम् (सू० १।३) । निदियिवर्जितात्किम् ।
निह् । हर ॥ दिह् । देहि ॥ यिह् । एहि ॥ साधितचरा एव ॥

॥ येवृलादेशो वा ॥ १२ ॥

यि आगमने इत्यस्य विधौ विषये वृल आदेशो वा भवति ॥ वृलिन् ।
आयातु ॥ वृल । एहि ॥ वृलिव् । एत ॥ साधनं पूर्ववत् ॥

॥ वृव इनि यो वा ॥ १३ ॥

वृव उत्पत्तौ इत्यस्य इन्प्रत्यये परे वकारस्य यकारो वा भवति ॥ वृयिन् ।
भवतु ॥ पक्षे । वृविन् ॥ एवमाशीर्यन्प्रत्यये ऽपि ज्ञेयः ॥

॥ गौणे प्रत्ययस्वरात्तः ॥ १४ ॥

गौणविधिरपि द्विविध एक उपेक्षयाज्ञापनं द्वितीय आक्षेपतः कथनम् । तयो-
र्द्वयोरेव विध्योः प्रत्ययस्वरात्परस्तकारागमो भवति ॥ कर्तित् । करोतु नाम ॥
कर्तित् । कुर्वन्तु नाम ॥ कर्तित् । कुरुत नाम ॥ कर करणे निकट विधौ इन् इन्
हि इव्प्रत्ययाः (सू० ५) । अनेन इकारात्परस्तकारः धातुस्वरस्य चाप्रसिद्धता
विज्ञेया ॥ स्वरित् । आरोहयतु नाम ॥ वलित् । अवरोहयतु नाम । साधनं
सुगमम् ॥

॥ हौ धातोरेव ॥ १५ ॥

हि प्रत्यये परे धातोरेव तकारागमो भवति ॥ कर्त । कुरु नाम ॥ दित ।
देहि नाम ॥ कर करणे । द्दिदने । हि प्रत्ययः व्यञ्जनान्ताद्धलोपः (सू० ५) ।
प्रत्ययलक्षणाद् [पा० १।१।६२।] अनेन कर् दि इत्याभ्यां परस्तकारागमः ॥
कर्तन् । तं कुरु ॥ कर्तित् । तं कुरुत ॥

॥ व्यञ्जनान्तात्संबन्धप्रत्ययादेरुकारः ॥ १६ ॥

व्यञ्जनान्तं धातुस्वरूपं मध्यमैकत्व एव भवति तस्मात्तच्छब्दादिसंबन्धप्रत्यय-

८।२।१६] आख्यातप्रक्रियायां भविष्यत्पादः ।

१८७

संबन्धिन आदिस्वरस्य उकारो भवति ॥ कुरुस् । तस्मै कुरु ॥ कुरुस् । तेभ्यः कुरु ॥ कुरुम् । मे कुरु ॥ व्यञ्जनान्तात्किम् । दिस् । तस्मै देहि ॥ निस् । तस्माद्धर ॥ दि दाने । नि हरणे । हि प्रत्ययः । इकार उच्चारणार्थः । ततः दिह् स्वरूपात् अस् प्रत्ययः । प्रत्ययेषु हलोपः सर्वत्र (सू० ४।१३१) इति हलोपः । स्वरादलोप (सू० ८।१।३९) इति अकारलोपः । एवं । कर्तस् । तस्मै कुरु ॥ प्तस् । तस्मै पठ ॥ अत्र तकारागमात्स्वरान्तत्वे सिद्धे प्रोक्तसूत्रावाप्तिर्न भवति ॥

॥ वकारात्सपूर्व उकारः ॥ १७ ॥

वकारात्परः संबन्धप्रत्ययादिस्वरः पूर्ववर्णेन सह उकारो भवति ॥ कर्तूस् । कुरुत तस्मै ॥ दिव्यूस् । तस्मै दत्त ॥ करिव् दिविव् इति स्वरूपाभ्यामस् प्रत्ययः अनेन वकारेण सह अकारस्य उकारः यत्वम् ॥

॥ तकारादोकारः ॥ १८ ॥

तकारात्परयोस्तयोर्वकारअकारयोरोकारो भवति ॥ कर्तितोन् । तं कुरुत नाम ॥ कर्तितोस् । तस्य कुरुत नाम ॥ कर्तितोस् । तेषां कुरुत नाम ॥ कर्तितोम् । मे कुरुत नाम ॥ साधनं पूर्ववत् ॥

॥ मो निषेधार्थो ऽत्रैव ॥ १९ ॥

निषेधार्थको मकारः अत्रैव विभक्तिविशेषे क्रियायाः पूर्वे वा परे प्रयोज्यो नान्यत्र ॥ शेषे विभक्तिसमुदाये माशब्द आशङ्क्यार्थो भवति विध्याशिषोरेव निषेधार्थको भवतीति ज्ञेयम् ॥ म करिन् । मा करातु ॥ म कर् । मा कुरु ॥ म करिव् । मा कुरुत । साधनं सुगमम् ॥ अत्रैव किम् । करान् छुन । न करोति ॥ कर्तुन् न । नाकरोत् ॥ कर्तिज्ञि न । न कुर्यात् ॥ कर्तिष्यन् न । तं न कुर्यात् ॥ करि न । न करिष्यति ॥

॥ संबुद्धिगौणप्रत्यया मात्परा अपि ॥२०॥

लिङ्गप्रकरणोक्तोत्तमादिसंबोधनप्रत्यया गौणविधिप्रत्ययाश्च मकारात्पराः प्रयोज्याः । अपिशब्दात् गौणप्रत्ययः पूर्ववदप्यत्रापि प्रयोज्यः । अत एव निर्देशान्नकारात्परा अपि प्रयोज्याः ॥ मा कर् । मा कुरु ॥ मवा कर् । मा कुरु ॥ मसा कर् । मा कुरु ॥ एवं स्त्रीसंबोधनप्रत्ययाश्च ॥ मत कर्तित् । मा करोतु नाम ॥ मत कर्त । मा कुरु नाम ॥ मत कर्तित् । मा कुरुत नाम ॥ मत वा कर्त । मा कुरु नाम ॥ मतसा कर्त । मा कुरु नाम ॥ मता कर्त । मा कुरु नाम । इत्यादयः ॥

॥ विधितदतिपत्तिभेदादूरविधिर्द्विविधः ॥ २१ ॥

एक आगामिकाले कर्मप्रेरणम् अपरस्तस्य कर्मणः अनिष्पत्तिकथनमिति दूरविधिर्द्विधा भवति ॥

॥ दूरविधौ जिप्रत्ययः सर्वेषु ॥ २२ ॥

सर्वेषु वचनेषु जि प्रत्यय एक एव ज्ञेयः स च तच्छब्दादिकर्तृप्रयोगेण भिद्यते ॥

॥ तदतिपत्तौ हेपरः ॥ २३ ॥

हेशब्दः परो यस्मादेवंविधो जि प्रत्ययस्तदतिपत्तौ प्रत्ययो भवेत् । ज्ञरादीनां तु युष्मदि हेपर इति किंचाक्षेपादतीतकालो ऽपि भवतीति बोध्यम् ॥

॥ व्यञ्जनान्तादिचागमो जौ ॥ २४ ॥

व्यञ्जनान्ताद्वातोर्जि प्रत्यये परे इच् आगमो भवति चकार उच्चारणार्थः ॥ कर्जि । कुर्यात् ॥ कर करणे दूरविधौ जि प्रत्ययः (सू० २२) । अनेन इच्

दा२।२७] आख्यातप्रक्रियायां भविष्यत्पादः ।

१८६

चकारलोपः अयमेव प्रयोगः सर्वेषु वचनेषु विज्ञेयः ॥ सुह् क॑रिजि । सः कुर्यात् ॥
तिम् क॑रिजि । ते कुर्युः ॥ च्ह् क॑रिजि । त्वं कुर्याः ॥ त्वहि क॑रिजि । यूयं कुर्यात् ॥
व्यञ्जनान्तात्किम् । दिजि । दद्यात् ॥ ख्यजि । खादेत् ॥ तदतिपत्तिप्रयोगाश्च
यथा । क॑रिजिहे ॥ कुर्वीत नाम ॥

॥ नासमोर्लोपो जेः ॥ २५ ॥

अस् अम् इत्येतयोः प्रत्यययोः स्वरादल्लोप (सू० ८।१।३९) इति प्राप्तो
लोपो जिप्रत्ययात् न भवति ॥ क॑रिज्यम् । मे कुर्याः ॥ क॑रिज्यस् । तस्य कुर्याः ॥
असमोः किम् । क॑रिजिय् । ते कुर्यात् ॥ जेः किम् । क॑रिजिहेस् । तस्य कुर्वीत
नाम ॥ अत्र अस् प्रत्ययस्य स्वरादल्लोप (सू० ८।१।३९) इत्यकारलोपः ॥

॥ आशिषि यन् यन् यस् इव् प्रत्ययाः ॥ २६ ॥

स्पष्टम् । तत्रास्या विभक्तेर्लोके ऽत्यल्पप्रसिद्धतया तत्स्वरूपसाधनसूत्राणि
नाभिहितानि । परंतु पूर्णभूते ये ये आदेशा वक्ष्यन्ते ते ऽत्रापि धीमद्भिरवधार्याः ।
येषां च धातूनां क्रिया लोके प्रचारितास्ति ते उदाहृतिद्वारा व्यक्तीक्रियन्ते ॥
क॑र्यन् । क्रियात् ॥ ल॑श्यन् । जी॒व्यात् ॥ र॑ज्यन् । प॒च्यात् ॥ जे॑ज्यन् । जी॒यात् ॥
आ॑श्यन् । भू॒यात् ॥ अत्रैव सकारान्तस्य शकारो दृश्यते ॥ नान्तानां तु पूर्ण-
भूतप्रक्रियया (८।३।७३ । सूत्रेण) नकारस्य जकारः ॥ ल॑श्यन्य् । ते जी॒व्यात् ॥
पो॑ष्यन्य् । ते पर्या॑प्यात् ॥ ल॑स सम्यग्जीवने । पोष पर्याप्ततायाम् शेषं पूर्ववत् ॥
एवं । ब्रू॑यन् । भू॒यात् ॥ म ब्रू॑यन् । मा भू॒यात् ॥

॥ छावो यखि यो वा ॥ २७ ॥

छाव उपभोगे । इत्यस्य यस् प्रत्यये परे वकारस्य यकारो भवति वा
विकल्पेन ॥ छा॒यस् । निर्वि॑श्याः ॥ प॒क्षे । छा॒व्यस् । निर्वि॑श्याः ॥

॥ भविष्यन्ती इ अन् अख् इव् अ अव् प्रत्ययाः

॥ २८ ॥

सुगमम् ॥ करि । करिष्यति ॥ करन् । करिष्यन्ति ॥ करख् । करिष्यसि ॥
करिक् । करिष्यथ ॥ कर । करिष्यामि ॥ करव् । करिष्यामः ॥

॥ स्वरान्तानामुत्तमे मागमः ॥ २९ ॥

स्वरान्तानां धातूनामुत्तमपुरुषे मकारागमो भवति ॥ दिग् । दास्यामि ॥
दिग् । दास्यामः ॥ दि दाने उत्तमपुरुषैकत्वानेकत्वयोः अ अव् प्रत्ययौ अनेन
मागमः ॥ उत्तमे किम् । दियि । दास्यति ॥ दिन् । दास्यन्ति ॥ दिख् ।
दास्यसि ॥ दियिक् । दास्यथ ॥ दि दाने । इ अन् अख् इव् प्रत्ययाः । स्वरा-
न्ताद्यागम इकारे (सू० १०) इत्यनेन इकारागमः । अपरत्र स्वरादल्लोपः
(सू० ८।१।३९) इत्यकारलोपः ॥ तच्छब्दादिसंबन्धप्रयोगाश्च यथा ॥ कर्षस् ।
तस्य करिष्यति [। अस्यां विभक्तौ प्रथमपुरुषकर्तृसंबन्धार्थे स्वरादल्लोप-
(सू० ८।१।३९) कार्यमनित्यं ज्ञेयम्] ॥ करनस् । करिष्यन्ति तस्य ॥ करहन् ।
करिष्यसि तम् ॥ करहस् । करिष्यसि तस्य ॥ कर्षूस् । करिष्यथ तस्य ॥
करस् । करिष्यामि तस्य ॥ करन् । करिष्यामि तम् ॥ करोस् । करिष्याम-
स्तस्य ॥ करोन् । करिष्यामस्तम् । पूर्वं साधितानि ॥ चरादीनां तु विधिवद-
त्रापि विधिर्ज्ञेयः ॥

॥ अपराः प्रत्ययाः संप्रश्ने ॥ ३० ॥

ते भविष्यन्तीप्रत्यया अपरा अकारः परो येभ्यस्तथा संप्रश्ने प्रत्ययाः स्युः ॥

८।२।३३] आख्यातप्रक्रियायां भविष्यत्पादः ।

१६१

॥ प्रथमोत्तमैकत्वे दीर्घः ॥ ३१ ॥

तस्य अकारस्य प्रथमैकवचने उत्तमैकवचने च दीर्घो भवति ॥ ते प्रत्ययाश्च यथा । या अन अख इव आ अव भवन्ति । उदाहरणानि । कर्या । किं कुर्यात् ॥ करन । किं कुर्युः ॥ करख । किं कुर्याः ॥ करिव । किं कुर्यात् ॥ करा । किं कुर्याम् ॥ करव । किं कुर्याम ॥ साधितचराण्येव ॥

॥ क्रियातिपत्तिः इहे अहान् अहाख् इहीव् अहा
अहाव् प्रत्ययाः ॥ ३२ ॥

स्पष्टम् ॥ करिहे । अकरिष्यत् ॥ करहान् । अकरिष्यन् ॥ करहाख् । अकरिष्यः ॥ करिहीव् । अकरिष्यत् ॥ करहा । अकरिष्यम् ॥ करहाव् । अकरिष्याम ॥ स्वरान्तधातूनां यथा ॥ च्ययिहे । अपास्यत् ॥ च्यहान् । अपास्यन् ॥ च्यहाख् । अपास्यः ॥ च्ययिहीव् । अपास्यत् ॥ च्यमहा । अपास्यम् ॥ च्यमहाव् । अपास्याम ॥ चि पाने स्वरान्ताद्यागम इकारे (सू० १०) इति यकारागमः । सर्वत्राकारागमो निदियिवर्जितात् (सू० ११) इति धातोरकारागमः । स्वरादल्लोप (सू० ८।१।३९) इत्यकारस्य लोपः । स्वरान्तानामुत्तमे मागम (सू० २९) इति मकारागमः । सर्वत्र यत्वम् ॥

॥ कौतुके सर्वे प्रत्यया ह्यपराः ॥ ३३ ॥

कौतुकेन क्रियातिपत्तावभिहितायां सत्यां सर्वे प्रोक्तप्रत्ययास्तच्छब्दादिसंबन्धप्रत्ययाश्च ह्यपरा ह्यशब्दः परो येभ्यस्तथा प्रयोज्याः ॥ करिहे ह्य् ।

[३१ । अहान् अहाख् अहा अहाव् इत्येषु प्रत्ययेषु हा इत्याश्रित आकारो ऽप्रसिद्ध उच्चार्यते ।]

चेदकरिष्यत् ॥ करहान् ह्य् । चेदकरिष्यन् ॥ करिहेस् ह्य् । चेत्तस्याकरिष्यत् ॥
करहानस् ह्य् । चेत्तस्याकरिष्यन् ॥

॥ आक्षेपे ऽपि नयूपराः ॥ ३४ ॥

आक्षेपेण क्रियातिपत्तावभिहितायां सत्यां ते प्रत्यया नयूपरा भवन्ति ।
अपिशब्दाद्धेतुमज्जावे ऽपि ॥ करिहे नय् । चेन्नाकरिष्यत् । वा । खलु नाकरि-
ष्यत् ॥ करहान् नय् । चेन्नाकरिष्यन् ॥

॥ कर्तुः परौ वा ॥ ३५ ॥

स ह्य् प्रत्ययः नय् प्रत्ययश्च कर्तुः परौ वा भवतः ॥ सुह्य करिहे । स
चेदकरिष्यत् ॥ तिम् ह्य् करहान् । ते चेदकरिष्यन् ॥ मुनय् करिहे । स चेन्न
कुर्यात् ॥ तिम् नय् करहान् । ते चेन्न कुर्युः ॥ सुय् करिहे । इति निश्चयप्रत्ययेन
स्वरूपं विवेच्यम् ॥ अत्र प्रत्ययेषु हलोपः सर्वत्र (सू० ४।१।३१) इति सुह् शब्द-
हकारस्य लोपः । शेषं साधनं पूर्ववत् । ज्ञरादीनां तु प्रोक्तवद्बोध्यम् ॥

इति शारदाक्षेत्रभाषाव्याकरणे कश्मीरशब्दामृते आख्यात-

प्रक्रियायां भविष्यत्पादो द्वितीयः ॥ ८।२॥

॥ अथाख्यातप्रक्रियायाम् ॥ ८ ॥

॥ भूतपादः ॥ ३ ॥

॥ समापितक्रियाकालो भूतकालः ॥ १ ॥

स्पष्टम् ॥

॥ भूतसामान्यपूर्णापूर्णभेदाच्चतुर्विधः ॥ २ ॥

सोऽतीतकालः भूतसामान्यभूतपूर्णभूतअपूर्णभूतभेदैश्चतुष्प्रकारो विज्ञेयः ॥

॥ भावकर्मिणां भूते उन् उख् उथ् उव उम् उ
प्रत्ययाः ॥ ३ ॥

भावधातूनां येषां धातुपाठे अतीतप्रयोगा भावे पठिताः । भावप्रयोगस्तु यत्र तृतीया कर्तृस्थाने स्यात् । कर्मिणां धातूनां च येषां धातुपाठे अतीतकाल-प्रयोगाः कर्मणि अभिहिताः । कर्मप्रयोगस्तु यत्र तृतीया कर्तृस्थाने प्रथमा कर्म-स्थाने स्यात् । तेषामुभयेषां धातूनां भूते उन् आदिप्रत्यया बोध्याः । अत्र शब्द-शास्त्रे भावकर्मिणां धातूनामतीतकाले कर्तृप्रयोगाभावः । अकर्मकाणां तु कर्म-प्रत्ययाभावः । कर्तृप्रयोगस्तु यत्र प्रथमा कर्तृस्थाने स्यादिति ॥ भावे यथा ।

असुन् । अहस्यत ॥ नचुन् । अनृत्यत ॥ चसुन् । व्यहस्यत ॥ अस हसने ।
नञ् नर्तने । चस अतिहासे । अनेन उन् ॥ कर्मणि यथा । करुन् । तेन तथा
वा कृतम् ॥ करुख् । तैस्ताभिर्वा कृतम् ॥ करुथ् । त्वया कृतम् ॥ करुव ।
युष्माभिः कृतम् ॥ करुम् । मया कृतम् ॥ कर्ह । अस्माभिः कृतम् ॥ कर करणे
अनेन उन् आदिप्रत्ययाः ॥

॥ कर्मणि पुं बहुत्वे इदाद्यस्वरस्य ॥ ४ ॥

कर्मिणां धातूनां पुंलिङ्गस्य बहुवचने कर्मणि सन्ति सर्वेषां प्रत्ययानामादि-
स्वरस्य इकारो भवति ॥ लीखिन् । तेन अलिख्यन्त ॥ लीखिख् । तैर्लिखिताः
पुं० ॥ लीखिथ् । त्वया लिखिताः पुं० ॥ लीखिव । युष्माभिर्लिखिताः ॥
लीखिम् । मया लिखिताः पुं० ॥ लीखि । अस्माभिर्लिखिताः ॥ लेख लेखने
भावकर्मिणां भूत (सू० ३) इति उन् आदिप्रत्ययाः । अनेनादिस्वरस्य इकारः ।
पुंस्येकारस्य यदीतौ (सू० २१) इत्यनेन सूत्रेण एकारस्य ईकारः ॥

॥ स्त्रियां यत् ॥ ५ ॥

सकर्मकाणां धातूनां स्त्रीलिङ्गस्य बहुत्वे कर्मणि सन्ति प्रत्ययादिस्वरस्य
यकारो भवति ॥ कर्षन् । तेन ताः कृताः ॥ कर्षख् । तैस्ताः कृताः ॥
लेख्यन् । तेन ता लिखिताः ॥ रक्ष्यन् । तेन ता रक्षिताः ॥ कर करणे । लेख
लेखने । रक्ष रक्षायाम् । उन् उख् प्रत्ययौ । अनेन उकारस्य यत्वम् । स्त्रियामी-
देतौ सर्वत्र (सू० २३) इति उपधाया एकारः । कवर्गस्यैकत्वे ऽपि (सू० ७१)
इत्यनेन लेखः खकारस्य छकारः ॥

॥ इकारान्तादेकत्वे ऽपि ॥ ६ ॥

इकारान्ताद्धातोरेकत्वे कर्मणि च प्रत्ययादिस्वरस्य यकारो भवति ॥

दा३।६]

आख्यातप्रक्रियायां भूतपादः ।

१६५

ख्ययन् ॥ तेन सा भुक्ता ॥ च्ययन् । तेन सा पीता ॥ नियन् । तेन सा नीता ॥ खि खादने । चि पाने । नि हरणे । उन् प्रत्ययः अनेनोकारस्य यत्वम् । सर्वत्राकारागमो निदियिर्वजितात् (सू० ८।२।११) इति सूत्रेण प्रथमयोः अकारागमः ॥

॥ हिद्योरत् ॥ ७ ॥

हि ग्रहणक्रीणनधारणेषु । दि दाने । इत्यनयोः स्त्रीबहुत्वे कर्मणि सति आदिस्वरस्य अकारो भवति । चानुकृष्टं नानुवर्तत इति एकत्वे कर्मणि न ज्ञेयः ॥ अन्नन् । तेन ता धृताः ॥ दिन्नन् । तेन ता दत्ताः ॥ उन् प्रत्ययः प्रथमस्य सर्वत्राकारागमो निदियिर्वजितात् (सू० ८।२।११) इत्यकारागमः । हिद्योस्तकारागम (सू० ३२) इति तकारागमः । अनेन प्रत्ययादिस्वरस्य अकारः । तवर्गस्याप्रसिद्ध (सू० ७२) इत्यप्रसिद्धत्रकारादेशः । हिद्योः किम् । ख्ययन् । सा भुक्ता ॥ च्ययन् । सा पीता । नियन् । सा नीता ॥ पूर्वं साधितान्येव ॥

॥ एकत्वे ऊमात्रादेशः ॥ ८ ॥

सकर्मकाणां धातूनां स्त्रीलिङ्गस्यैकत्वे कर्मणि सति प्रत्ययादिस्वरस्य ऊमात्रादेशो भवति ऊमात्रान्तत्वे सिद्धे पूर्वोक्तलिङ्गप्रकरणपरिभाषया * पूर्ववर्णस्वरस्याप्रसिद्धतावधार्या ॥ क'रून् । सा कृता ॥ मारूथ् । त्वया सा हता ॥ खारूम् । मया सारोहिता ॥ कर करणे । मार मारणे । खार आरोहणे । उन् उथ् उम् प्रत्ययाः । अनेनादिस्वरस्य ऊमात्रादेशः ॥

॥ चुवमोरवयोर्नित्यम् ॥ ९ ॥

चुव कलहे । मोरव पीडासहने । इत्यनयोरेकत्वे कर्मणि नित्यं प्रत्ययादिस्वरस्य

[* ऊदन्तत्वे सिद्धे पूर्वस्वरस्याख्यातता ज्ञेयेति २।१।७ सूत्रे द्रष्टव्यम् ।]

ऊमात्रादेशः स्यात् । तयोः पुंलिङ्गकर्माभावत्वान्नित्यपदग्रहणम् ॥ घुवून् ।
तेन युद्धम् ॥ मोरवून् । सोढा ॥ एकत्वे किम् । चुव्यन् । युद्धाः ॥ मोरव्यन् ।
सोढाः ॥ भावकर्मिणाम् (सू० ३) इति च् । स्त्रियां यत् (सू० ५) इति
उकारस्य यकारः ॥

॥ पुंकर्तृप्रत्ययोकारस्य स्त्रियां च ॥ १० ॥

पुंलिङ्गस्य यः कर्तृप्रत्ययसंबन्धी उकारस्तस्य स्त्रीलिङ्गविषये ऊमात्रादेशः
स्यात् ॥ वोतु । प्राप्तः ॥ वाञ्छु । प्राप्ता ॥

॥ इकारस्य यत् ॥ ११ ॥

पुंलिङ्गस्य यः कर्तृसंबन्धी इकारस्तस्य यकारो भवति स्त्रीलिङ्गविषये ॥
यकि । श्रान्तास्ते ॥ यच्य । श्रान्तास्ताः ॥

॥ अप्रसिद्धचवर्गादिकारः ॥ १२ ॥

अप्रसिद्धचवर्गात्परस्य स्त्रीलिङ्गकर्तृसंबन्धिनो यकारस्य अकारो भवति ॥
वाञ्छ । प्राप्तास्ताः ॥ खळ् * । आरुढास्ताः ॥ दज्ज । दग्धास्ताः ॥

॥ सकाराच्च ॥ १३ ॥

सकारात्परस्य प्रत्यययकारस्य अकारो भवति ॥ आस । आसन् ताः ॥
वस । निवसितास्ताः ॥ लोस । श्रान्तास्ताः ॥ पक्षे । लोळ् ॥

[* खळ् इति छकारस्थाने खच् इति चकारेणोच्चार्यते ।]

८।३।१७]

आख्यातप्रक्रियायां भूतपादः ।

१६७

॥ सामान्यभूते ओन् ओख् ओथ् ओव ओम्
ओव् प्रत्ययाः पुंसि ॥ १४ ॥

भावकर्मिणां धातूनां सामान्यभूते ओन् आदिप्रत्ययाः पुल्लिङ्गकत्वे कर्मणि बोध्याः ॥ कर्येन् । तेनाकारि ॥ कर्येख् । तैरकारि ॥ कर्येथ् । त्वयाकारि ॥ कर्येव । युष्माभिरकारि ॥ कर्येम् । मयाकारि ॥ कर्येव् । अस्माभिरकारि ॥ कर करणे सामान्यभूते ओन् आदिप्रत्ययाः । यागमः सर्वेषु सामान्यपूर्णेष्ु च (सू० ४६) इति यकारागमः ॥

॥ बहुत्वे एकारः ॥ १५ ॥

पुल्लिङ्गस्य बहुत्वे कर्मणि सति प्रत्ययादिस्वरस्य एकारो भवति ॥ कर्येन् । तेनाकृषत ॥ कर्येख् । तैरकृषत ॥ कर्येथ् । त्वयाकृषत ॥ कर्येव । युष्माभिरकृषत ॥ कर्येम् । मयाकृषत ॥ कर्येय् । अस्माभिरकृषत ॥ साधनं पूर्ववत् । अनेन प्रत्ययौकारस्य एकारः ॥

॥ स्त्रियामेयादेशः सर्वत्र ॥ १६ ॥

सर्वत्र सामान्यपूर्णभूते एकत्वबहुत्वयोः कर्मणि च प्रत्ययादिस्वरस्य एय आदेशो भवति स्त्रीलिङ्गे एव ॥ कर्येयन् । तेन साकारि ॥ कर्येयन् । तेन ता अकृषत ॥ कर्येयख् । तैः साकारि ॥ कर्येयख् । तैस्ता अकृषत ॥ कर करणे । ओन् ओख् प्रत्ययौ । अनेन ओकारस्य एयादेशः । यागमः सर्वेषु सामान्यपूर्णेष्ु च (सू० ४६) इति यागमः ॥

॥ अप्रसिद्धचवर्गाद्याः ॥ १७ ॥

स्त्रीलिङ्गस्य सर्वत्र सामान्यपूर्णभूते एकत्वबहुत्वयोः कर्मणि च अप्रसिद्ध-

अवर्गात्परस्य प्रत्ययादिस्वरस्य आद्य आदेशो भवति ॥ ह्यञ्जायन् । सा प्रत्यग्राहि
 तेन ॥ दिञ्जायन् । सा तेनादायि ॥ द्विद्योस्तकारागमः (सू० ३२) हेरकारागमः
 (८२११ सूत्रेण) तवर्गस्याप्रसिद्ध (सू० ७२) इति च्त्त्वम् । अनेन आयादेशः ।
 मर्च्चायस् । अस्य नित्यं संबन्धप्रत्ययत्वात् तस्यैवादिस्वरस्य आयादेशः ॥ तत्रा-
 लुप्त्यकारेभ्यः कर्तृधातुभ्य (४९ सूत्रस्थेभ्यः) आयादेशो विकल्पेन विज्ञातव्यः ॥
 ओच्चाय । वा । ओच्चेय । शुद्धीबभूव सा ॥ तेजाय । वा । तेजेय । तीक्ष्णीब-
 भूव सा ॥ वावजाय । वा । वावजेय [। रुरुचे सा] । इत्यादि ॥ खोच्चाय ।
 विभाय सा ॥ पच्चाय । प्रतीयाय ॥ रोच्चाय । रुरुचे सा ॥ वृच्चाय । उत्तस्थौ
 सा ॥ वृच्चाय । अवरुरोह सा ॥ खृच्चाय । आरुरोह सा ॥ दच्चाय । देहे सा ॥
 रोज्ञाय । तस्थौ सा ॥ बुजायन् । बभ्रज्ज ताम् ॥ खोच्च भये । पञ्च ऋणादि-
 विश्वासे । रोच्च रोचने । वृथ उत्थाने । वस अवरोहणे । खस आरोहे । दज्ज
 भस्मीभवने । रोज्ञ स्थितौ । बुज्ज भर्जने । ओवावादयः सामान्यपूर्णयोः
 (सू० ७८) इत्युक्त्या स्त्रियाम् एय प्रत्ययः । तस्य एकारस्य अनेन आया-
 देशः । खस वसोस्थः सर्वत्र (सू० ६६) इति सकारस्य थकारः । तवर्गस्या-
 प्रसिद्ध (सू० ७२) इति थकारस्य छकारः । बुज्ज भर्जने इत्यस्य उन् प्रत्ययः ।
 शेषं पूर्ववत् ॥

॥ एयश्च पुंसि ॥ १८ ॥

अप्रसिद्धचवर्गात्परस्य एय् प्रत्ययस्य पुंलिङ्गविषये आद्य आदेशो भवति ।
 यकारो ऽस्वरः ॥ लाच्छाय् । जिजीवुः ॥ खच्छाय् । आरुरुहुः ॥ लस सम्यग्जी-
 वने । खस आरोहे । पुंकर्तरि (सू० ३९) इति एय् प्रत्ययः । लसश्च
 (सू० २९, ३३, ६७, ७२) इति । खसवसोस्थ (६६) इति सकारस्य थकारे कृते
 अनेन एय प्रत्ययस्य आय् आदेशः । एयः किम् । लाच्छाय् । जिजीवुः ॥ साम-
 न्यपूर्णयोः आय् (सू० ४०) । शेषमुक्तवत् ॥

॥ इदुदूद्युतानां पूर्ववर्णस्वराप्रसिद्धता ॥ १९ ॥

इकारतन्मात्रायुतानामुकारतन्मात्रायुतानामूकारतन्मात्रायुतानां च वर्णानां तत्पूर्ववर्णसंबन्धिनः स्वरस्य अप्रसिद्धता अवधार्या सा चावर्णस्यैव ॥ वाति । प्राप्ताः ॥ तारिन् । तारिताः ॥ पङ्क् । गतः ॥ वाञ्छू । प्राप्ता ॥ मारून् । इता ॥ वात प्रापणे । अकर्मिणां भूते कर्तरि एय् (३९ सूत्रेण) । वातस्तात् (सू० ८६) इत्यनेन छिह् आदेशः छकारहकारयोर्लोपः । तार तारणे उन् प्रत्ययः । कर्मणि पुंव-
हुत्वे इदाद्यस्वरस्य (सू० ४) इत्युकारस्य इकारः । पक् गतौ । थकपकोरौवादीनां पुंवर्तमानादेशाञ्छहोर्लोपश्च भूते (सू० ७७) इत्यनेन छह् आदेशः छकारहकारयोर्लोपः । वात प्रापणे ओव् प्रत्ययः । वातस्तात् (सू० ८६) इति छह् आदेश-
छहोर्लोपौ । पुंकर्तृप्रत्ययोकारस्य स्त्रियां च (सू० १०) इत्युकारस्य ऊमात्रादेशः । तवर्गस्याप्रसिद्ध (सू० ७२) इति चत्वम् । अनेन पूर्ववर्णस्वरस्याप्रसिद्धता । मार मारणे उन् प्रत्ययः । एकत्वे ऊमात्रादेशः (सू० ७) । अनेनोपधाया अप्रसिद्धता ॥

॥ उद्युतस्योपधाया आत ओत्वम् ॥ २० ॥

उकारयुतस्य वर्णस्य य उपधाभूत आकारस्तस्य ओत्वं भवति ॥ तोरुन् । तारितः ॥ वोतु । प्राप्तः ॥ तार तारणे उन् । व्यञ्जनं परेण संधेयम् (सू० १।३) रुकारस्य उपधाया आकारस्य ओकारः । वात प्रापणे । अकर्मिणामिति (३९ सूत्रेण) ओव् । वातस्तात् (सू० ८६) इति छह् आदेशः छहोर्लोपश्च । तकारस्य उकारान्तत्वे सिद्धे अनेन उपधाकारस्य ओकारः ॥ ओसु । आसीत् ॥ आस सत्तायाम् उक्तवत् छह् आदेशः । अनेन उपधाकारस्य ओकारः । उद्यु-
तस्य किम् । तारिन् । तारितास्ते ॥ पूर्वं साधितम् ॥

॥ पुंस्येकारस्य यूदीतौ कर्मैकत्वानेकत्वे ॥ २१ ॥

पुंलिङ्गस्य एकत्वबहुत्वे कर्मणि सति उपधाभूतस्य एकारस्य क्रमेण यूदीतौ

भवतः भूतविषये । एकत्वे यूकारः बहुत्वे ईकारः ॥ ल्यूखन् । लिखितम् ।
लीखिन् । लिखिताः ॥ पूर्वं साधितम् । क्यूटन् । कुट्टितः ॥ चीटिन् । कुट्टिताः ॥
चेष्ट कुट्टने उन् । कर्मणि पुंवहुत्वे (सू० ४) इत्यादिना उकारस्येकारः । अनेन
क्रमादुपधाया यूकार ईकारौ ॥

॥ फेरव्यहमेलां च ॥ २२ ॥

एते धातवः कर्तर्येव नित्यं भवन्ति । एषां धातूनामुपधाया यूकार-ईकारौ
भवतः । भूतविषये ॥ फ्यूह् । परिवर्तितः ॥ फीरि । परिवर्तिताः ॥ व्यूट् । आसितः ॥
षीठि । आसिताः ॥ म्यूल् । संगतः ॥ मीलि । संगताः ॥ फेर अरणविस्त्रीभवन-
पश्चात्तापवैलोक्येषु । व्यह उपवेशने । मेल संगमे । पुंकर्तरि (सू० ३९) इति
ओच् एय् प्रत्ययौ । खरतरफरफेरमरमोरां रात् (सू० ९१) इति । व्यहो हात्
(सू० ९७) इति । गलचलडलडोलफलफूलमेलां लात् (सू० ९३) इति सूत्रैः
लुह् छिह् आदेशौ छहोलोपश्च । व्यहः डेषव्यहरोपमपां ठ (सू० ६२) इति
हस्य ठः । अनेन सर्वत्र क्रमात् यूदीतौ । प्रोक्तानां धातूनां किम् । मेठ्यौव् ।
मधुरीवभूव ॥ पेड्यौव् । प्रसृत्यौव् । मेठ्यौव् । मूर्ख्यौव् । मेठ मधुरीभवने ।
पेड निर्यासे । मेठ मूर्खीभवने । पुंकर्तरि (सू० ३९) इति औच् । यागमः सर्वेषु
सामान्यपूर्णेषु च (सू० ४६) इति यकारागमः ॥

॥ स्त्रियामीदेतौ सर्वत्र ॥ २३ ॥

सर्वत्र एकत्वबहुत्वे कर्मणि कर्तरि च स्त्रीलिङ्गविषये उपधायाः क्रमात्
ईकार-एकारौ भवतः । एकत्वे ईकारः बहुत्वे एकारः भूतविषये ॥ चीटून् ।
कुट्टिता ॥ चेच्यन् । कुट्टिताः ॥ चेष्ट कुट्टने उन् । एकत्वे ऊमात्रादेशः (सू० ८) ।
अपरत्र । स्त्रियां यत् (सू० ५) इति उकारस्य यकारः । स्त्रियां भूतानेकत्वक-
र्मणि च (७० सूत्रेण) इति टकारस्य चकारः । अनेन क्रमादीदेतौ ॥ फीरू ।
भ्रान्ता सा ॥ फेर्य । भ्रान्ताः ॥ षीटू । निविष्टा ॥ वेष्ट्य । निविष्टाः ॥

मीजू । मिलिता ॥ मेज्य । मिलिताः ॥ फेर भ्रमणे । व्यह उपवेशने ।
 मेल संगमे । पुंर्कर्तरि (सू० ३९) इति ओव् एय् । पूर्ववत् रुह् छिह् आदेशः
 छहोर्लोपः । पुंर्कर्तृप्रत्ययोकारस्य स्त्रियां च (सू० १०) इति एकत्र ऊमात्रा-
 देशः । अपरत्र इकारस्य यत् (सू० ११) इति यः । व्यहः ढेषव्यहरोपमर्षां ठ
 (सू० ६२) इति हस्य ठः । सादेशकर्तृभूतानेकत्वे च (सू० ७०) इति
 ठकारस्य छकारः । लान्तस्य ज (७४) इति लकारस्य जकारः । अनेन सर्वत्र
 क्रमादीकार-एकारौ ॥

॥ ओकारस्योकारः सादेशपुंर्कर्तरि च ॥ २४ ॥

सर्वस्मिन्नेकत्वबहुत्वे पुंर्कर्मणि प्रत्ययादेशयुते सर्वस्मिन्पुंर्कर्तरि च उपधा-
 भूतस्य ओकारस्य ऊकारो भवति भूतविषये ॥ बूजुन् । श्रुतः ॥ बूजिन् ।
 श्रुताः ॥ बूलुन् । भाषितम् ॥ बूलिन् । भाषिताः ॥ बोज निशामने । बोल
 पक्षिशब्दे च । उन् बहुत्वे उकारस्य इत् (४ सूत्रेण) अनेनोपधाया उत्वम् ॥
 कर्तरि यथा । रुट् । रुष्टः ॥ रुदि । रुष्टाः ॥ रोष रुष्टौ । पुंर्कर्तरि (सू० ३९)
 इति ओव् एय् । द्रषपोषमषरोषां पात् (सू० ९५) इति रुह् छिह् आदेशौ
 छहोर्लोपश्च । ढेषव्यहरोपमर्षां ठ (सू० ६२) इति षस्य ठत्वम् । अनेन उपधाया
 ऊकारः । सादेशकर्तृरि किम् । पोळ्यौव् । पुष्टं तेन ॥ पोय्यौव् । पर्याप्तम् ॥ पोठ
 स्थूलीभवने । पोर पर्याप्त्यनार्द्रत्वयोः पुंर्कर्तरि (सू० ३९) इति औव् । यागमः
 (सू० ४६) ॥

॥ स्त्रियामूदोतौ ॥ २५ ॥

सर्वस्मिन्नेकत्वबहुत्वे कर्मणि प्रत्ययादेशयुते एकत्वबहुत्वे स्त्रीकर्तरि च
 उपधाभूतस्य ओकारस्य ऊकार-ओकारौ भवतः भूतविषये ॥ बूजुन् । श्रुता
 तेन ॥ बोजन् । श्रुतास्तेन ॥ कर्तरि यथा । रुट् । रुष्टा सा ॥ रोळ्य । रुष्टास्ताः ॥
 एवमन्येषां बोध्यम् ॥

॥ मरश्च पुंसि ॥ २६ ॥

मर मरणे इत्यस्य धातोः सर्वस्मिन्कर्तरि पुंलिङ्गविषये उपधाया ऊत्वं भवति भूतविषये ॥ मूढ् । मृतः ॥ मूदि । मृताः ॥ मर मरणे । पुकर्तरि (सू० ३९) इति ओच् एय् । खरतर (सू० ९१) इत्यादिना लुह् छिह् आदेशछहोर्लोपौ । मरश्च मरणे (सू० ६५) इति रस्य दत्वम् । अनेन उपधाया ऊत्वम् ॥

॥ लसश्च ॥ २७ ॥

लस सम्यगजीवने इत्यस्य पुंलिङ्गे उपधाया ऊकारो भवति । तत्रैकत्वे ख्यातो बहुत्वे अप्रसिद्ध इति ज्ञेयम् ॥ लूस्तु । जीवितः ॥ लूस्ति । जीविताः ॥ लूस्तुस्व । जीवितस्त्वम् ॥ लूस्तिव । जीविता यूयम् ॥ लूस्तुस् । जीवितो ऽहम् ॥ लूस्ति । जीविता वयम् ॥ लस सम्यगजीवने । पुकर्तरि (सू० ३९) इति ओच् एय् ओस्व एव ओस् एय् प्रत्ययाः । आसस्वसफस (सू० ९६) इत्यादिना लुह् छिह् लुस्व छिव लुस् छिह् कमादादेशाः छहोर्लोपश्च । लसश्च पुंभूते (सू० ३३) इति तकारागमः । अनेन उपधाया ऊत्वम् ॥

॥ स्त्रियामेकत्वानेकत्वे ऊदातावप्रसिद्धौ ॥ २८ ॥

लस सम्यगजीवने इत्यस्य स्त्रीलिङ्गस्य एकवचनबहुवचनयोः क्रमात् उपधाया अप्रसिद्धौ ऊकार-आकारौ भवतः ॥ [अत्रापि पूर्ववद्बहुत्वे एवाप्रसिद्धतास्तीत्यवधेयम् ॥] लूछु । जीविता ॥ लाछु । जीविताः ॥ लूछुस्व । जीविता त्वम् ॥ लाछुव । जीविता यूयम् ॥ लूछुस् । जीविताहम् ॥ लाछु । वयं जीविताः ॥ लसधातोः ओच् आदयः प्रत्ययाः (३९ सूत्रेण) तेषां लुह् आदय आदेशाः छहोर्लोपश्च (९६ सूत्रेण) । पुंकर्तृप्रत्ययोकारस्य स्त्रियां च (सू० १०) इति उकारस्य ऊमात्रादेशः । इकारस्य यत् (सू० ११) इति यः । लसश्च स्त्रियाम् (सू० ६७) इति सकारस्य थकारः । तवर्गस्याप्रसिद्ध (सू० ७२) इति थकारस्य

छकारः । अप्रसिद्धचवर्गादकार (सू० १२) इति सूत्रेण प्रत्यययकारस्याकारः ।
अनेन उपधायाः क्रमात् अप्रसिद्धौ ऊकार-आकारौ ॥

॥ सामान्यपूर्णयोरन्तिमः सर्वत्र ॥ २९ ॥

सर्वत्र पुंलिङ्गे स्त्रीलिङ्गे च एकत्वे बहुत्वे च सामान्यभूतपूर्णभूतयोर्विषये
अन्तिमः अप्रसिद्धाकारादेश एव उपधाया भवति ॥ पुंलिङ्गे यथा । लाङ्गोव् ।
अजीवीत् ॥ लाङ्गाय् । अजीविषुः ॥ लाङ्गाव् । जिजीव ॥ लाङ्गाय् । जिजीवुः ॥
स्त्रीलिङ्गे यथा । लाङ्गाय । जिजीवि सा ॥ लाङ्गाय । जिजीवुः ॥ साधनं पूर्व-
वत् ॥

॥ मरो वकारः ॥ ३० ॥

मर मरणे इत्यस्य सर्वत्र पुंलिङ्गे स्त्रीलिङ्गे च एकत्वबहुत्वयोश्च सामान्य-
भूतपूर्णभूतयोर्विषये उपधाया वकारो भवति ॥ म्वयोव् । अमृत ॥ म्वयाव् ।
मम्रे ॥ म्वयेय् । अमृषन्त ॥ म्वयाय् । मम्रिरे ॥ स्त्रीलिङ्गे यथा । म्वयेय ।
अमृत सा ॥ म्वयाय । सा मम्रे ॥ मर मरणे । पुंकर्तरि (सू० ३९) इति ओव्
आव् एय् आय् । यागमः सवर्धे सामान्यपूर्णेष्ु च (सू० ४६) इति यकारागमः ।
अनेनोपधाया वत्वम् । मरश्चापुंभूते (सू० ५९) इति रकारलोपः ॥

॥ स्त्रियां भूते ऽपि ॥ ३१ ॥

मर मरणे इत्यस्य स्त्रीलिङ्गविषये भूते ऽपि उपधाया वकारो भवति ॥ म्वय ।
मृता ॥ मरधातोः ओव् । तस्य छ्यह् आदेशः छहोर्लोपश्च । अनेनोपधाया वत्वम् ।
मरश्चापुंभूते (सू० ५९) इति रकारलोपः । स्त्रियां किम् । मूढ् । मृतः ॥ पूर्वं
साधितम् ॥

॥ हियोस्तकारागमः ॥ ३२ ॥

हि ग्रहणक्रीणनधारणेषु । दि दाने । इत्यनयोर्भूतादिषु सर्वत्र तकारागमो भवति ॥ ह्यतुन् । प्रतिगृहीतः ॥ दितुन् । दत्तः ॥ ह्यत्तोन् । प्रत्यग्रहीत् ॥ दित्तोन् । अदात् ॥ ह्यत्तान् । प्रतिजग्राह ॥ दित्तान् । ददौ ॥ भूते उन् (१ सूत्रेण) । सामान्यभूते ओन् (१४ सूत्रेण) । भूत विशेषे आन् (१५ सूत्रेण) । अनेन तकारागमः । हेरकारागमः (८।२।११ सूत्रेण) । तवर्गस्याप्रसिद्ध (सू० ७२) इति तकारस्य चत्वम् ।

॥ लसश्च पुंभूते ॥ ३३ ॥

लस सम्यगजीवने इत्यस्य पुंलिङ्गविषये भूते तकारागमो भवति ॥ लूस्तृ । जीवितः ॥ लूस्ति । जीविताः ॥ साधितचरम् । पुंलिङ्गे किम् । लूछू । जीविता सा ॥ भूते किम् । लाछाव् । जिजीव ॥ पूर्वं साधितानि ॥

॥ नेरुदीतौ प्रत्ययोकारेकारयोः ॥ ३४ ॥

नि हरणे । अस्माद्धातोः प्रत्ययसंबन्धिनोरुकार-इकारयोः क्रमात् उकार-ईकारौ भवतः ॥ न्युन् । हृतः ॥ नीन् । हृताः ॥ नि धातोः उन् । कर्मणि पुम् (सू० ४) इत्यादिना अपरलोकारस्य इकारः । अनेन उकार-ईकारौ क्रमात् । पूर्वत्र यत्वम् । अपरत्र स्वरः सवर्णे दीर्घपरलोपौ (सू० १।५) ॥

॥ पूर्णभूते आन् आख् आथ् आव् आम् आव् प्रत्ययाः पुमेकत्वे ॥ ३५ ॥

भावकर्मिणां धातूनां पूर्णभूते पुंलिङ्गस्य एकत्वे कर्मणि सति आन् आदयः प्रत्ययाः स्युः ॥ बोजान् । तेन शुश्रुवे ॥ बोजाव् । तैः शुश्रुवे ॥ बोजाथ् ।

दा३।३६]

आख्यातप्रक्रियायां भूतपादः ।

२०५

शुश्रुवे त्वया ॥ वोजाव् । युष्माभिः शुश्रुवे ॥ वोजाम् । मया शुश्रुवे ॥ वोजाव् ।
 अस्माभिः शुश्रुवे ॥ वोज निशामने । पूर्णभूते आन् आदयः प्रत्ययाः । यागमः
 सर्वेषु सामान्यपूर्णेष्ु च (सू० ४६) इति यकारागमः । तस्य अप्रसिद्धचवर्गाङ्गोप
 (सू० ४७) इति लोपः ॥

॥ धातोरे बहुत्वे ॥ ३६ ॥

पूर्णभूते बहुत्वे कर्मणि सति धातोः पर एकारः प्रयोज्यः ॥ करेयेन् । तेन
 चक्रिरे ॥ करेयेस् । तैश्चक्रिरे ॥ करेयेथ् । त्वया चक्रिरे ॥ करेयेव । युष्माभि-
 श्चक्रिरे ॥ करेयेम् । मया चक्रिरे ॥ करेयेय् । अस्माभिश्चक्रिरे ॥ कर करणे । पूर्ण-
 भूते आन् आदयः । बहुत्वे एकार (सू० १५) इत्याकारस्य एकारः । यकारागमः
 (४६ सूत्रेण) । अनेन धातोः पर एकारः ॥

॥ अप्रसिद्धचवर्गादां ॥ ३७ ॥

अप्रसिद्धचवर्गान्तादातोरप्रसिद्ध आं प्रयोज्यः ॥ वोजायेन् । तेन शुश्रु-
 विरे ॥ वञ्जयेन् । प्रतिजगृहिरे ॥ साधितचरम् ॥

॥ सामान्यवत्स्त्रीकर्मणि ॥ ३८ ॥

पूर्णभूते स्त्रीलिङ्गस्य एकत्वादिके कर्मणि सति सामान्यभूतवत्स्वरूपाणि
 भवन्ति । एकत्वबहुत्वयोरेकरूपाणीत्यवधार्यम् ॥ उदाहरणानि सामान्यभूते
 विशदीकृतानि ॥

॥ पुंकर्तरि ओव् एय् ओय् एव ओस् एय् भूते प्रत्ययाः ॥ ३९ ॥

अतीतकाले कर्तरि नियतानां धातूनां पुंलिङ्गे कर्तरि सति भूते ओव्

२०६

कश्मीरशब्दामृतम् ।

[८३१४०]

आदयः प्रत्ययाः स्युः । ओव् प्रत्ययस्य कचित् औव् इति च व्यवहियत इति ज्ञेयम् ॥ वुफ्योव् । वा । वुफ्यौव् । उड्डीनः ॥ वुफ्येय् । उड्डीनाः ॥ ईर्योस्व । उड्डीनान्तस्त्वम् ॥ ईर्येव । यूयमुड्डीनान्ताः ॥ ग्वब्ब्योस् । गुर्वभिभूतो ऽहम् ॥ प्रार्येय् । समीक्षिता वयम् ॥ वुफ विहायसा गतौ । ईर ऊर्ध्वभ्रमणे । ग्वव गौरवे । प्रार समीक्षणे । अनेन ओव् आदिप्रत्ययाः । यागमः (४६ सूत्रेण) ॥

॥ सामान्यपूर्णयोः आव् आय् आस्व आव आस्
आय् प्रत्ययाः ॥ ४० ॥

अतीतकाले कर्तृनियतानां धातूनां पुंलिङ्गे कर्तरि सति सामान्यपूर्णभूतयोर्विषये आव् आदयः प्रत्यया अवधार्याः ॥ सामान्ये यथा । वुफ्याव् । उड्डीड्ये ॥ वुफ्येय् । उड्डीड्यिरे । इत्यादीनि स्वरूपाणि । साधनं पूर्ववत् ॥ पूर्णभूते यथा । म्वकलियाव् । मुमुचे सः ॥ म्वकलियेय् । मुमुचिरे ते ॥ म्वकलियास्व । मुमुचिषे ॥ म्वकलियाव । मुमुचिध्वे ॥ म्वकलियास् । मुमुचे ऽहम् ॥ म्वकलियाय् । मुमुचिमहे ॥ म्वकल मुक्तौ । सामान्यपूर्णयोः आव् आदयः प्रत्ययाः । यागमः सर्वेषु सामान्यपूर्णेषु च (सू० ४६) इति यागमः । व्यञ्जनान्तानां पूर्णे पात्पूर्व इजनादेशप्रत्ययानाम् (सू० ५०) इति इच् आगमः । चकारः स्वरार्थः ॥

॥ संबन्धिप्रत्ययेषु वयोर्लोपः ॥ ४१ ॥

सर्वत्र पुंलिङ्गकर्तृभूतसामान्यपूर्णभूतयोर्विषये संबन्धिप्रत्ययेषु परेषु प्रत्ययसंबन्धिनोर्वकारयकारयोर्लोपो भवति । स च सस्वरस्य न विज्ञेयः किंतु व्यञ्जनयोर्वयोरेव ॥ कुमल्योस् । कोमल्यभूतस्य ॥ कुमल्येस् । कोमल्यभूवंस्तस्य ॥ कुमल कोमलीभवने । पुंकर्तरि (सू० ३९) इति ओव्-एय् प्रत्ययौ । तच्छब्द (सू० ८ । १ । ३३) इत्यादिना अस् प्रत्ययः । यागमः । अनेन वयोर्लोपः ॥ आस् । तमागतः ॥ आस् । तमागताः ॥ आहस् । तमागतस्त्वम् ॥ आसस् । तमागतो ऽहम् ॥ आस् । तमागता वयम् ॥ व्यञ्जनान्तयोः किम् । कुमल्येवस् । कोमल्यभूत तस्य ॥ आवस् । तमागता यूयम् ॥

८।३।४४]

आख्यातप्रक्रियायां भूतपादः ।

२०७

॥ तयोः पूर्वाकार ओदप्रसिद्धत्वे ॥ ४२ ॥

तयोर्वकारयकारयोः पूर्वो य आकारः स क्रमेण ओकारमप्रसिद्धतां चाप्नोति
षकारात्पूर्व ओकारं यकारात्पूर्वः अप्रसिद्धतामिति [॥ अयं विधिस्त्वच्छब्द-
संबन्धविहिताय् प्रत्ययसद्भाव एव बोध्यः] ॥ ओय् । आगतस्ते ॥ औय् ॥ आग-
तास्ते ॥ द्रोय् निर्गतस्ते ॥ द्राय् । निर्गतास्ते ॥ ज्ञोय् । प्रविष्टस्ते ॥ ज्ञाय् । प्रविष्टास्ते ॥

॥ ओदतौ वत्त्वाप्रसिद्धत्वे ॥ ४३ ॥

तयोर्वकारयकारयोः पूर्वो ओकार-अकारौ क्रमेण वकारमप्रसिद्धतां च
प्राप्नुतः ॥ ग्वय् । गतस्ते ॥ गय् । गतास्ते ॥ प्य्वय् । पतितस्ते ॥ प्यय् । पतितास्ते ॥

॥ स्त्रियाम् एय एय एयस् एव एयस् एय
प्रत्ययाः ॥ ४४ ॥

स्त्रीलिङ्गे कर्तरि सति भूतादिषु प्रोक्ताः प्रत्यया विज्ञेयाः । तत्र सामान्यपूर्-
णयोरेकरूपत्वमिति च ध्येयम् ॥ भूते यथा । व्यठ्येय । स्थूलाभूत्सा ॥ लार्ये-
यस् । त्वं स्पृष्टा ॥ नव्येव । नव्या अभूत् ॥ बड्येयस् । अवधि ॥ बाँवर्येय ।
चञ्चलीभूता वयम् ॥ व्यठ स्थूलीभवने । लार स्पर्शानुगमनपेशलीकरणेषु । नव
अतिशयीभवने नूत्रतायां च । बड गतिवृद्धयोः । बाँवर त्वरायाम् । अनेन
एयादयः प्रत्ययाः । यागमः (सू० ४६) । लारः स्पर्शानुगमनयोरेव कर्तृप्रत्यय-
त्वम् पेशलीकरणे तु कर्मप्रत्ययत्वमित्यनुसंधेयम् ॥ सामान्यपूर्णभूतयोर्यथा ।
व्यठियेय । स्थूलीबभूव ॥ लारियेयस् । पस्पर्शित्य ॥ नवियेव । नूत्रा बभूव
यूयम् ॥ बडियेयस् । ववृधे ऽहम् ॥ बाँवरियेय । चञ्चलीबभूविम ॥ पूर्ववत् धातु-
प्रत्ययाः । यागमः (सू० ४६) । व्यञ्जनान्तानां पूर्णे यात्पूर्व इजनादेशप्रत्ययानाम्
(सू० ५०) इति इच् आगमः । चकारः स्वरार्थः ॥

॥ त्यंबो नित्यम् ॥ ४५ ॥

त्यंब इवचाञ्चल्ये इत्यस्य नित्यं स्त्रीलिङ्गप्रत्यया भवन्ति ॥ त्यंब्येयस् ।
चञ्चल्यभूतस्य ॥ त्यंब्येयस् । चञ्चलीबभूव तस्य ॥ साधनं सुगमम् ॥

॥ यागमः सर्वेषु सामान्यपूर्णेषु च ॥ ४६ ॥

सर्वेषु कर्तृकर्मधातूनां सामान्यभूतेषु पूर्णभूतेषु च यकारागमो भवति च-
शब्दात्प्रोक्तानादेशकर्तृधातूनां भूते ऽपि भवति ॥ वृतल्योव् । उदमज्जत् ॥
वृतल्याव् । उदमज्जत् ॥ वृतलियाव् । उन्ममज्ज ॥ तत्योव् । अतप्यत ॥ तत्याव् ।
अतप्यत ॥ ततियाव् । तेपे ॥ दर्योव् । अध्रोवत् ॥ दर्याव् । अध्रुवीत् ॥ दरियाव् ।
दुध्रोव ॥ नम्योव् । अनमत् ॥ नम्याव् । अनामीत् ॥ नमियाव् । ननाम ॥ वृतल
ऊर्ध्वीभवने । तत तप्तीभवने । दर स्थैर्याविस्मृतिवर्षनिरोधेषु । नम नम्रीभवने ।
पुंकर्तरि (सू० ३९) इति औव् । सामान्यपूर्णयोः आव् (सू० ४०) ।
अनेन सर्वत्र यकारागमः । व्यञ्जनान्तानां पूर्णे यात्पूर्व इजनादेशप्रत्ययानाम्
(सू० ५०) इति इच् ॥ सादेशकर्तृधातुसामान्यपूर्णयोर्यथा ॥ च्ज्योव् ।
पलायांचकार ॥ च्ज्याव् । पलायामास ॥ तयोव् । अतारीत् ॥ तर्याव् । ततार ॥
म्वयोव् । अमृत ॥ म्वयाव् । मम्रे ॥ च्चल चलने । तरतरणे । मर मरणे । ओव्
आव् प्रत्ययौ । अनेन यागमः । लान्तस्य ज (सू० ७४) इत्यादिना
लकारस्य जकारः । मरो वकार (सू० ३०) इति मर उपधाया वत्वम् ।
मरश्चापुंभूते (सू० ५९) इति रकारलोपः ॥ कर्मधातुसामान्यपूर्णयोर्यथा ।
करोन् । अकार्षीत् ॥ कर्यान् । चकार ॥ वव्योन् । अवाप्सीत् ॥ वव्यान् ।
उवाप ॥ कर करणे । वव वापने । ओन्-आन् प्रत्ययौ । अनेन यकारागमः ॥
सादेशकर्तृधातुकर्मधातुसामान्यपूर्णयोः किम् । च्लृ । पलायितः ॥ च्लि । पला-
यिताः ॥ करुन् । कृतम् ॥ करिन् । कृताः ॥

८।३।४८] आख्यातप्रक्रियायां भूतपादः ।

२०६

॥ अप्रसिद्धचवर्गालोपः ॥ ४७ ॥

अप्रसिद्धचवर्गात्परस्य यकारस्य लोपो भवति ॥ कञ्जान् । सूत्रयामास ॥ ह्यञ्जान् । प्रतिजग्राह ॥ दिञ्जान् । ददौ ॥ मञ्जान् । मर्दयामास ॥ इञ्जान् । इयेष ॥ गिञ्जान् । चिक्रीड ॥ ग्रञ्जान् । गर्जयामास ॥ वञ्जान् । रुरोद ॥ वञ्जान् । उवाच ॥ कत सूत्रवेष्टने । हि प्रतिग्रहणक्रीणनधारणेषु । दि दाने । मथ मर्दने । इछ इच्छायाम् । गिन्द क्रीडायाम् । ग्रज गर्जने । वद रोदने । वन भाषणे । पूर्णभूते (३५ सूत्रेण) आन् । तवर्गस्याप्रसिद्ध (सू० ७२-७३) इति तथदनानां च छ ज झ आदेशाः । हेरकारागमः (८।२।११ सूत्रेण) । यागमः (४६ सूत्रेण) । अनेन लोपः ॥ वाञ्चू । प्राप्ता ॥ वाञ्ज । प्राप्ताः ॥ पूर्वं साधितम् । अनेन इकारस्य यत् (सू० ११) इत्यादेशप्राप्तस्य यकारस्य लोपः । अप्रसिद्धात्किम् । चञ्चयान् । चिच्छेद ॥ च्जट छेदने । पूर्णभूते (३५ सू०) आन् । यागमः । सामान्यपूर्णयोष्टवर्गस्य चवर्ग (सू० ६९) इति टकारस्य चत्वम् ॥

॥ पिगच्छोर्भूते ॥ ४८ ॥

पि पतने । गच्छ गतौ इत्यनयोर्भूतविषये यकारस्य लोपो भवति ॥ प्यौव् । पतितः ॥ गौव् । गतः ॥ धातोः पुंनृत्तरि (सू० ३९) औव् प्रत्ययः । पेरकारागमः (८।२।११) । गतौ गच्छो ऽन्त्यस्यैव (सू० ५८) इति छलोपः । यागमः । अनेन लोपः । उभयत्र ओकारे औ (सू० १।९) इत्यकारस्य औ परलोपश्च । पूर्वस्य इकारो ऽसवर्णे यो ऽपरलोप (सू० १।१०) इति यत्वम् । प्यय । पतिता ॥ गय । गता ॥ धात्वोः एय प्रत्ययौ । यागमः । अनेन लोपः । पेरकारागमः । गच्छः छलोपः । पिगच्छोः स्त्रियामत्प्रत्ययस्वरस्य (सू० ६०) इति एकारस्य अकारः । तस्य स्वरादलोपः (सू० ८।१।३९) । यत्वम् ॥

[॥ सकाराच्च बहुलम् ॥ ४८ क ॥]

सकारात्परस्य यकारस्य विभाषया लोपो भवति ॥ फसौव् । वा । फस्यौव् ।
बद्धीभूतः ॥ फस बद्धीभवने । पुंनृत्तरि औव् प्रत्ययः । यागमः । अनेन विक-
ल्पेन लोपः । एवं ढास, दस, बास, मुस, ससानां ज्ञेयम् ॥ बाहुलकत्वा-
त्कचिन्नित्यम् । असौन् । अहासीत् ॥ असान् । जहास ॥ इत्यादि ॥ आवसा-
दीनां निषेधः ॥ आवस्यौव् । विशीर्णः ॥ आवस विशरणे औव् प्रत्ययः ।
यकारागमः । तस्य बहुलग्रहणाल्लोपाभावः ॥ आवसादयस्तु । आवस द्वस चस
त्रस रस र्स लिस विस व्वलस व्वस इत्यादयः ॥]

॥ न कच् श्रुच् च्वच् लृच् तेज् पज् रोच् व्यच्
ब्रज् बावज् ल्यच् श्रोचाम् ॥ ४९ ॥

कच् आर्दीभवने । श्रुच् पात्रस्थजलादिचेष्टायाय् । च्वच् वृत्तिसंकोचे ।
लृच् निःसारीभवने । तेज् तीक्ष्णीभवने । पज् युक्तीभवने । रोच् रोचने । व्यच्
संभवे । ब्रज् दीप्तौ । बावज् रोचने । ल्यच् निर्वलीभवने । श्रोच् शुद्धौ । एभ्यः
परस्य यकारस्य लोपो न भवति ॥ कच्यौव् । आर्दीवभूव ॥ श्रुच्यौव् । अचे-
ष्टत् ॥ च्वच्यौव् । समकोचीत् ॥ लृच्यौव् । निःसारीवभूव ॥ तेज्यौव् । तितेजे ॥
पज्यौव् [। युयुजे] ॥ रोच्यौव् । अरोचिष्ट ॥ व्यच्यौव् । अव्याचीत् ॥ ब्रज्यौव् ।
अभ्राजिष्ट ॥ बावज्यौव् । अरोचिष्ट ॥ ल्यच्यौव् । निर्वलीवभूव ॥ श्रोच्यौव् ।
शुद्धोभूत् ॥ धातुभ्यः । पुंनृत्तरि (सू० ३९) औव् प्रत्ययः । यागमः (सू० ४६) ।
तस्य पूर्वोक्तसूत्रेण लोपे प्राप्ते अनेन निषेधः ॥ [अछ तन्न वुच्चां च ॥
अछ्यौव् । दुर्वलोभूत् ॥ तच्यौव् । अभैषीत् ॥ वुच्यौव् । दग्धोभूत् ॥]

व्यञ्जनान्तानां पूर्णे यात्पूर्व इजनादेशप्रत्ययानाम् ॥ ५० ॥

अनादेशप्रत्ययानां येषां धातूनां भूते प्रत्ययानामादेशो न स्यात् तेषां

८।३।५३]

आख्यातप्रक्रियायां भतपादः ।

२११

व्यञ्जनान्तानां पूर्णभूतविषये यकारागमात्प्राक् इच् आगमो भवति चकारः
स्वरार्थः ॥ जेठियाव् । दीर्घावभूव ॥ तम्बलियाव् । चचाल ॥ बडियाव् । वट्टधे ।
पूर्वं साधितानि ॥ अनादेशेभ्यः किम् ॥ म्वयाव् । मम्ने ॥ मेज्याव् । गुयुजे ॥
प्रिय्याव् । पिप्रिये ॥ मर मरणे । मेल संगमे । प्रिय प्रीणने । भूतपूर्णे (३५ सूत्रेण)
आव् । यागमः (सू० ४६) । मरो वकार (सू० ३०) इति घत्वम् । मर-
श्चापुंभूते (सू० ५९) इति रकारलोपः । लान्तस्य ज (सू० ७४) इत्यादिना
लकारस्य जकारः । व्यञ्जनान्तेभ्यः किम् । प्ययाव् । पपात ॥ पि पतने आव् ।
यागमः । सर्वत्राकारागमो निदियिर्वर्जितात् (सू० ८।२।११) इत्यकारागमः ।
पूर्णभूते किम् । जेठ्यौव् । दीर्घाभूतः ॥ साधितचरम् ॥

॥ न गळो ऽप्रसिद्धचवर्गाच्च ॥ ५१ ॥

गळ गतौ इत्यस्मात्तथा अप्रसिद्धचवर्गाद्यात्पूर्व इच् आगमो न भवति ॥
गयाव् । जगाम ॥ गळ गतौ । पूर्णभूते आव् । यागमः । गतौ गळो ऽन्त्यस्यैव
(सू० ५८) इति छकारलोपः । खोजाय । विभाय सा ॥ पज्जाय । प्रतीयाय
सा ॥ खज्जाय । आरुरोह सा ॥ रोज्जाय । अवतस्थौ सा ॥

॥ अचप्रसोराकारः ॥ ५२ ॥

अच प्रवेशे । प्रसः कृतादेशस्य च यात्पूर्व आकारागमो भवति ॥ ज्ञायाव् ।
विवेश ॥ प्यायाव् । सुषुवे ॥ अच प्रवेशे । प्रस प्रसवे । पूर्णभूते आव् । यागमः ।
अच आदेशलोपः (सू० ५७) इति अकारलोपः । प्रसः पिच्च (सू० ५९) इति
पि आदेशः । अनेन यात्पूर्व आकारागमः ॥

॥ येरात्प्रत्ययादिस्वरस्य च ॥ ५३ ॥

यि आगमने इत्यस्य आकारादेशो भवति प्रत्ययादिस्वरस्य च भूते एव
आकारो भवति ॥ आव् । आगतः ॥ यि धातोः ओव् प्रत्ययः । अनेन द्वयोरेवा-

२१२

कश्मीरशब्दामृतम् ।

[८३५४]

कारः । स्वरः सवर्णे दीर्घपरलोपो (सू० १।३) । भूत एव किम् । आयोव् । आग-
मत्सः ॥ आयाव् । आजगाम ॥ धातोः ओव्-आव् प्रत्ययौ । यागमः । अनेन
केवलधातोरेव आकारादेशः ॥

॥ जेरन्त्यस्वरस्य पूर्ववच्च ॥ ५४ ॥

जि जनने इति धातोरिकारस्याकारो भवति पूर्ववत्प्रत्ययादिस्वरस्य भूत
एव आकारो भवति ॥ जाव् । जातः ॥ जि धातोः ओव् । अनेन धातुप्रत्ययस्व-
रयोराकारौ । भूत एव किम् । जायोव् । अजनिष्ट सः ॥ जायाव् । जज्ञे सः ॥
अत्र केवलं धातुस्वरस्यैव न प्रत्ययादिस्वरस्य ॥

॥ प्रसः पिश्च ॥ ५५ ॥

प्रस प्रसवे इत्यस्य पि आदेशो भवति प्रत्ययादिस्वरस्य पूर्ववदाकारो
भवति ॥ प्याव् । प्रसूतः ॥ प्रस धातोः ओव् प्रत्ययः । अनेन धातोः पि आदेशः
प्रत्ययादिस्वरस्य चाकारः । यत्वम् । भूत एव किम् । प्यायोव् । प्रासूयत सः ॥
प्यायाव् । प्रसुषुवे सः ॥ प्यायेय । प्रासूयत सा ॥ अत्र केवलं पि आदेशः ॥

॥ नेरो द्रा च ॥ ५६ ॥

नेर निर्गमने इत्यस्य द्रा आदेशो भवति पूर्ववत्प्रत्ययादिस्वरस्य चाकारो
भवति ॥ द्राव् । निर्गतः ॥ द्राय । निर्गता ॥ धातोः ओव्-एय प्रत्ययौ । अनेन
धातोर्द्रा आदेशः प्रत्ययस्वरयोराकारः । भूत एव किम् । द्रायोव् । निरगमत् ॥
द्रायाव् । निर्जगाम ॥ द्रायेय् । निर्जग्मुः ॥ अत्र केवलं द्रा आदेशः ॥

॥ अच् आदर्लोपश्च ॥ ५७ ॥

अच् प्रवेशे इत्यस्य धातोराद्यक्षरस्य लोपो भवति चशब्दात्पूर्ववत्प्रत्यया-

८।३।६०]

आख्यातप्रक्रियायां भूतपादः ।

२१३

दिस्वरस्याकारो भवति ॥ ज्ञाव् । प्रविष्टः ॥ ज्ञाय । प्रविष्टा ॥ साधनं पूर्वषट् ॥ भूत
एव किम् । ज्ञायोव् । अविक्षत् ॥ ज्ञायाव् । विवेश ॥ ज्ञायेय । सा विवेश ॥ अनेन
केवलम् ऽकारलोपः । अञ्ज प्रसोराकार (सू० ५२) इति यात्पूर्व आकाराम्भः ॥

॥ गतौ गच्छो ऽन्त्यस्यैव ॥ ५८ ॥

गच्छ गतौ युक्तीभवने च । इत्यस्य धातोर्गतौ विषये अन्त्याक्षरस्यैव लोपो
भवति न प्रत्ययादिस्वरस्याकारः । गौव् । गतः ॥ गय । गता ॥ साधितच-
रम् । गतौ किम् । गच्छु । गच्छि ॥

॥ मरश्चापुंभूते ॥ ५९ ॥

मर मरणे । इत्यस्य धातोः पुंलिङ्गभूतं वर्जयित्वा शेषे सर्वत्रातीते अन्त्या-
क्षरस्य लोपो भवति ॥ म्वयोव् । अमृत ॥ म्वयाव् । ममे सः ॥ म्वय । मृता ॥
म्वयेय । ममे सा ॥ साधितचरम् । अपुंभूते किम् । मूढु । मृतः ॥ मर धातोः
ओव् प्रत्ययः । तस्य (९१ सूत्रेण) छुह् आदेशः छहोर्लोपश्च । मरश्च पुंसि
(सू० २३) इत्युपधाया ऊत्वम् । मरश्च मरणे (सू० ६५) इति रकारस्य दत्वम् ॥

॥ पिगच्छोः स्त्रियामत्प्रत्ययस्वरस्य ॥ ६० ॥

पि पतने । गच्छ गतौ । इत्यनयोर्भूते प्रत्ययादिस्वरस्य अकारो भवति ॥
प्यय । पतिता ॥ प्यय । पतिताः ॥ प्ययव् । पतिता त्वम् ॥ प्ययव । पतिता
यूयम् ॥ प्ययस् । पतिताहम् ॥ प्यय । पतिता वयम् ॥ गय । गता ॥ गय ।
गताः ॥ गयव् । गता त्वम् ॥ गयव । गता यूयम् ॥ गयस् । गताहम् ॥ गय ।
गता वयम् ॥ धातोः पराः एय् आदिप्रत्ययाः । यागमः । तस्य पिगच्छोर्भूत
(सू० ४८) इति लोपः । अनेन प्रत्ययस्वरस्य अकारः । एव प्रत्ययस्य
(६१ सूत्रेण) यः । पेरकारागमः (८।१।११ सूत्रेण) । यत्वम् ॥

॥ मध्यमानेकत्वे यत् ॥ ६१ ॥

यत् यकारो भवतीति स्पष्टम् । उदाहरणं पूर्वसूत्रे साधितमेव ॥ प्ययव ।
पतिता यूयम् स्त्री० ॥ गयव । गता यूयम् स्त्री० ॥

॥ डेषव्यहरोषमषां ठः सर्वत्र ॥ ६२ ॥

डेप प्रेक्षणे । व्यह उपवेशने । रोष रुष्टौ । मष विस्मृतौ । एषां धातूनां
सर्वत्र पुंलिङ्गे स्त्रीलिङ्गे एकानेकत्वे च सर्वेषु भूतेषु चान्त्याक्षरस्य ठकारो भवति ॥
व्यूठुन् । दृष्टः ॥ ढीठिन् । दृष्टाः ॥ ढीठून् । दृष्टा ॥ डेछ्यन् । दृष्टास्ताः ॥ धातोः
पर उन् प्रत्ययः । कर्मणि पुंवहुत्वे (सू० ४) इति उकारस्य इकारः । पुंस्येका-
रस्य यूदीताव् (सू० २१) इत्युपधायाः क्रमात् यू-ईकारौ । स्त्रीलिङ्गे तु । एकत्वे
ऊमात्रादेशः (सू० ८) । स्त्रियां यत् (सू० ५) इति । बहुत्वे यकारः (सू० ५) । स्त्रिया-
मीदेतौ सर्वत्र (सू० २३) इत्युपधाया ईकार-एकारौ । अनेन सर्वत्र अन्त्यस्य
ठकारः । स्त्रियां भूतानेकत्वकर्मणि च (७० सूत्रेण) इति ठस्य छः । एवं ।
डेछ्योन् । अद्राक्षीत् ॥ डेछ्यान् । ददृशे ॥ स्त्रीलिङ्गे यथा ॥ डेछ्येयन् । ददृशे सा ॥
व्यूडु । उपविष्टः ॥ रूडु । रुष्टः ॥ मूडु । विस्मृतः ॥ धातूनां परः ओव् प्रत्ययः । तस्य
छुह् आदेशः छहोर्लोपश्च । व्यहः फेरव्यहमेलां च (सू० २२) इत्यनेन यूकारः ।
रोष ओकारस्योकारः सादेशपुंर्कर्तरि च (सू० २४) इत्युपधाया ऊकारः । अनेन
सर्वत्र ठकारः । मषः इदुद्यूतानां पूर्ववर्णस्वराप्रसिद्धता (सू० १९) । एवं
बेछ्याव् । समास्त सः ॥ रोछ्याव् । रुरोष सः । मछ्याव् । विसस्त्रे सः ॥
साधनं पूर्ववत् ॥

॥ क्चक्चोस्तः ॥ ६३ ॥

क्च आर्दीभवन । चक् विस्त्रीभवने । इत्यनयोरन्त्याक्षरस्य तकारो भवति

[३१६५]

आख्यातप्रक्रियायां भूतपादः ।

२१५

सर्वत्र ॥ कृ । अतिम्यत् ॥ क्ति । अतिम्यन् ॥ कृच्योव् । अतिमीत् ॥ कृच्याव् ॥
 तितेम् ॥ हृत् ॥ अकुध्यत् ॥ हृति । अकुध्यन् ॥ हृचोव् । अक्रोधीत् ॥ हृत्राय् ।
 चुक्रुथुः ॥ घात्वोः परौ औव्-एय् प्रत्ययौ । प्रथमयोः छुह् छिह् आदेशौ छहो-
 लोपश्च । अनेन चकारस्य तकारादेशः । स च तवर्गस्याप्रसिद्ध (सू० ७२) इति
 निर्देशादप्रसिद्धो ज्ञेयः । अपरयोश्चस्य तकारे कृते तवर्गस्याप्रसिद्ध (सू० ७२)
 इत्यनेन तकारस्य चकारः । एयश्च पुंसि (सू० १८) इत्यनेन एकारस्य
 आय आदेशः ॥

॥ दजरोजृवृपजां दः ॥ ६४ ॥

दज भस्मीभवने । रोज स्थितौ । वृपज उत्पत्तौ । इत्येषां धातूनाम-
 न्त्यस्य दकारो भवति ॥ ददृ । दग्धः ॥ ददि । दग्धाः ॥ रूदृ । अवस्थितः ॥
 रूदि । अवस्थिताः ॥ वृपदृ । उत्पन्नः ॥ वृपदि । उत्पन्नाः ॥ धातुभ्यः ओव्-एय्
 प्रत्ययौ । तयोः छुह् छिह् आदेशौ ॥ रोजः ओकारस्योकारः सादेशपुंर्कर्तरि च
 (सू० २४) इत्युपधाया ओकारस्य ऊकारः । अनेनान्त्यस्य दत्वम् ॥

॥ मरश्च मरणे ऽस्त्रियाम् ॥ ६५ ॥

मर मरणसंधापनयोरित्यस्य मरणार्थे अन्त्याक्षरस्य दकारो भवति अस्त्रि-
 याम् ॥ मूदृ । मृतः ॥ मूदि । मृताः ॥ मरश्च पुंसि (सू० २६) इत्युपधाया ऊत्वम् ।
 अनेन रकारस्य दकारः । अस्त्रियां किम् । म्वय । मृता ॥ धातोः ओव् प्रत्ययः ।
 तस्य । मरः स्त्रियां स्त्रीप्रत्ययादेशा (सू० ९२) इति सूत्रेण छ्यह् आदेशः छहो-
 लोपश्च । स्त्रियां भूते ऽपि (सू० ३१) इत्युपधाया वत्वम् । मरश्चापुंभूते (सू० ५९)
 इति रकारस्य लोपः । मरणार्थे किम् । मरुन् । संधापितः ॥ मरुन् । संधापिता ॥
 सुगममेव ॥

॥ खसवसोस्थः सर्वत्र ॥ ६६ ॥

खस आरोहणे । वस अवतरणे । इत्यनयोः सर्वत्र पुंलिङ्गे स्त्रीलिङ्गे च अन्त्यस्य थकारो भवति ॥ खथु । आरुढः ॥ वथु । अवतीर्णः ॥ खछू । आरुढा ॥ वछू । अवतीर्णा ॥ साधनं पूर्ववत् । स्त्रियामन्त्यस्य थकारे कृते तवर्गस्याप्रसिद्ध (सू० ७२) इत्यादिना छकारः ॥

॥ लसश्च स्त्रियाम् ॥ ६७ ॥

लस सम्यग्जीवने इत्यस्य स्त्रीलिङ्गविषये अन्त्यस्य थकारो भवति ॥ लोसधातोरपि वेष्यते ॥ लछू । जीविता ॥ लाछ । जीविताः ॥ धातोः ओव् एय् प्रत्ययौ तयोरादेशौ । पुंकर्तृप्रत्ययोकारस्य स्त्रियां च (सू० १०) इत्युकारस्य ऊमात्रादेशः । इकारस्य यत् (५ सूत्रेण) । अनेन सकारस्य थकारः । तस्य तवर्गस्याप्रसिद्ध (सू० ७२) इति छः । अप्रसिद्ध (सू० १२) इत्यादिना प्रत्यययकारस्य अकारः । स्त्रियामेकत्वानेकत्वे ऊदातावप्रसिद्धाव् (सू० २८) इति धातूपधाया अप्रसिद्धौ ऊकार—आकारौ ॥ स्त्रियां किम् । लूस्तु । जीवितः ॥ प्रत्ययादेशे कृते । लसश्च पुंभूते (सू० ३३) इति तकारागमः । लसश्च (सू० २७) इत्युपधाया उत्त्वम् ॥

॥ अनादेशकर्तृधातुभूतादौ नो आदेशाः ॥ ६८ ॥

येषां धातूनां कर्तरि प्रत्ययस्यादेशो न भवति तेषां भूतसामान्यभूतपूर्णभूतेषु वक्ष्यमाणा आदेशाः नो भवन्ति ॥ ऋज्याव् । कुशोभवत् ॥ ऋज्याव् । कुशोभूत् ॥ ऋटि गाव् । कुशीवभूव ॥ जेज्याव् । दीर्घीवभूव ॥ जेज्याव् । दीर्घीवभूव ॥ जेठियाव् । दीर्घीवभूव ॥ बुज्याव् । वृद्धीवभूव ॥ बुज्याव् । वृद्धीवभूव ॥ बुडियाव् । वृद्धीवभूव ॥ कान्योव् । काणीवभूव ॥ कान्याव् । काणीवभूव ॥ कानियाव् । काणीवभूव ॥ ठीक्याव् । अतिष्ठत् ॥ ठीक्याव् । अस्थात् ॥ ठीकियाव् । तस्थौ ॥ स्वर्ग्योव् ।

८३६६]

आख्यातप्रक्रियायां भूतपादः ।

२१७

सुमूल्यीवभूव ॥ स्वग्याव् । सुमूल्यीवभूव ॥ स्वगियाव् । सुमूल्यीवभूव ॥ तत्योव् ।
 अतप्यत ॥ तत्याव् । अतापि ॥ ततियाव् । तेपे ॥ तन्योव् । अकृष्यत ॥ तन्याव् ।
 तन्वीवभूव ॥ तनियाव् । तन्वीवभूव ॥ क्रट काश्ये । जेठ आयतीभवने । घुड
 स्थविरीभवने । कान काणीभवने । ठीक स्थितौ । स्वग मूल्याल्पतायाम् ।
 तत तप्तीभवने । तन विरलीभवने ॥ ओव् आव् आव् प्रत्ययाः । यागमः ।
 तृतीये । व्यञ्जनान्तानां पूर्णे यात्पूर्व इजनादेशप्रत्ययानाम् (सू० ५०) इति
 इच् । चकारः स्वरार्थः । एवं स्त्रीलिङ्गेष्वपि बोध्यम् ॥

॥ सामान्यपूर्णयोष्टवर्गस्य चवर्गः ॥ ६९ ॥

अनादेशव्यतिरिक्तानां शिष्टानां कर्तृभावकर्मधातूनां सर्वेषां सामान्यभूते पूर्ण-
 भूते च टवर्गस्य क्रमेण चवर्गादेशो भवति ॥ चेच्योन् । अकृष्यत् ॥ चेच्यान् ।
 कुट्टयामास ॥ डेछ्योन् । अदृश्यत् ॥ डेछ्यान् । ददृशे ॥ गंज्योन् । अवा-
 न्त्सीत् ॥ गंज्यान् । वबन्ध ॥ रञ्जोन् । अपाक्षीत् ॥ रञ्जान् । पपाच ॥ ज्ञेट
 कुट्टने । डेष प्रेक्षणे । गंड ग्रन्थे । रन पाके । ओन्-आन् प्रत्ययौ । डेषव्यहरो-
 षमषां ठः सर्वत्र (सू० ६२) इति षकारस्य ठकारः । यागमः (सू० ४६) ।
 अनेन ट ठ डानां च छ जा आदेशाः [। रनस्तु । नान्तस्य झ (सू० ७३)
 इत्यनेन नकारस्य झत्वम् । अप्रसिद्धचवर्गालोप (सू० ४७) इति यकारस्य
 लोपः] । कर्तृधातूनां यथा । फच्याव् । उज्झिद्यते स्म सः ॥ रोछ्याव् ।
 रुरोष ॥ ब्रज्याव् । निमज्ज ॥ छ्यञ्ज्याव् । छिद्यते स्म ॥ फट काष्ठभेदाङ्कुरो-
 ज्जदयोर्जलनिमज्जनादिषु । रोष रुष्टौ । ब्रड निमज्जने । छ्यन छेदे । आब्
 प्रत्ययः । रोषः डेषव्यहरोषमषां ठः सर्वत्र (सू० ६२) इति ठकारः ।
 यागमः । अनेन ट ठ डानां च छ जा आदेशाः [। छ्यन इत्यस्य नकारस्य
 नान्त (सू० ७३) इति झत्वम् । अप्रसिद्ध (सू० ४७) इत्यनेन यलोपः ।
 शेषं पूर्ववत्] ॥ एवं भावधातूनामपि बोध्यम् ॥

॥ सादेशभूतकर्तृकर्मिणोरनेकत्वे च स्त्रियाम् ॥ ७० ॥

भूते प्रत्ययादेशयुतानां कर्तृधातूनां भूते कर्मिधातूनां स्त्रीलिङ्गे कर्तरि कर्मणि सति बहुत्वविषये टवर्गस्य चवर्गादेशो भवति सर्वत्र सामान्यभूते पूर्णभूते च ॥ स्त्रीकर्तरि यथा । फट् । मग्ना सा ॥ फच्य । मग्नास्ताः ॥ मट् । विस्मृता सा ॥ मछ्य । विस्मृतास्ताः ॥ बट् । निमग्ना सा ॥ बज्य । निमग्नास्ताः ॥ छ्यञ् । छिन्ना सा ॥ छ्यञ् । छिन्नास्ताः ॥ फट् काष्ठभेदादिषु । मष विस्मृतौ । बट् निमज्जने । छ्यञ् छेदे । ओक्-एय् प्रत्ययौ तयोः लुह् छिह् आदेशौ छहोर्लोपश्च । पुंप्रत्ययोकार (सू० १०-११) इत्यादिना ऊमात्रादेशः इकारस्य च यः । मषः ठकारः । अनेन टादीनां बहुत्वे चाद्या आदेशाः [। नस्य (सू० ७३) ञः] । स्त्रीकर्मणि च यथा । च्नेच्यन् । कुट्टितास्ताः ॥ डेछ्यन् । दृष्टास्ताः ॥ गंज्यन् । वद्धास्ताः ॥ रञ्जन् । पच्यन्ते स्म ताः ॥ च्नेच्येयन् । कुट्टयामास स ताम् ॥ डेछ्येयन् । ददृशे सा तेन ॥ गंज्येयन् । बबन्धे सा तेन ॥ रञ्जेयन् । पेचे सा तेन ॥ अत्र सामान्यपूर्णभूतस्वरूपेषु पूर्वसूत्रेणादेशे सिद्धे ऽपि भूतस्वरूपार्थमेव योगारम्भः । धातोः उन् । स्त्रियां यत् (सू० ५) इति उकारस्य यकारः । डेषः ठः (सू० ६२) । अनेन क्रमात् टवर्गस्य चवर्गादेशः [। नस्य (७३ सूत्रेण) ञः] । बहुवचने किम् । त्रीटून् । कुट्टिता सा तेन ॥ डीटून् । दृष्टा सा तेन ॥ गंडून् । वद्धा सा तेन ॥ रञ्जून् । पक्का सा तेन ॥ साधितचरम् ॥

॥ कवर्गस्यैकत्वे ऽपि ॥ ७१ ॥

प्रत्ययादेशयुतानां स्त्रीलिङ्गे कर्तरि सति कर्मिधातूनां कर्मणि सति एकत्व-बहुत्वयोः कवर्गस्य चवर्गादेशो भवति सर्वत्र सामान्यपूर्णयोरपि ॥ थंचू । श्रान्ता सा ॥ थच्य । श्रान्तास्ताः ॥ हंचू । श्रुण्का सा ॥ हच्य । श्रुण्कास्ताः ॥ लंचू । लग्ना ॥ लज्य । लग्नाः ॥ थक श्रमे । हख शोषे । लग संगे पीडायां साम-ञ्जस्ये च । ओक्-एय् प्रत्यययोः लुह् छिह् आदेशौ । पुंप्रत्ययोकार (सू० १०।११) इत्यादिना ऊमात्रा-यकारौ । अनेन कादीनां चादयः ॥ कर्मिणां यथा । छंचून् ।

अवकीर्णा तेन ॥ छच्यन् । अवकीर्णास्तेन ॥ लीङ्गन् । लिखिता तेन ॥
लेछ्यन् । लिखितास्तेन ॥ दङ्गन् । आहता तेन ॥ दज्यन् । आहतास्तेन ॥
छक कीर्णने । लेख लेखने । दग घातने । उन् प्रत्ययः । उकारस्य एकत्वे
ऊमात्रादेशः (सू० ८) । बहुत्वे यकारः (सू० ५) । स्त्रियामीदेतौ सर्वत्र (सू० २३)
इत्युपधाया ईकार-एकारौ । अनेन कखगानां चछजा आदेशाः ॥ सर्वेषाम् सामा-
न्यपूर्णयोर्यथा । थच्योव् । थच्याव् । शश्राम ॥ हछ्योव् । हछ्याव् । चस्कन्द ॥
लज्योव् । लज्याव् । ललाग ॥ छच्योन् । छच्यान् । अवाकिरत् तं सः ॥
लेछ्योन् । लेछ्यान् । लिलेख तं सः ॥ दज्योन् । दज्यान् । आजघान तं सः ॥

॥ तवर्गस्याप्रसिद्धः सर्वत्र सामान्यादौ ॥ ७२ ॥

तवर्गान्तानां धातूनां सर्वत्र सामान्यभूते पूर्णभूते च सादेशस्त्रीकर्त्तृकत्व-
बहुत्वयोश्च स्त्रीकर्मैकत्वबहुत्वयोश्च अप्रसिद्धः चवर्गो भवति ॥ कञ्चून् । सूत्रिता
सा तेन ॥ कच्चन् । सूत्रितास्तास्तेन ॥ कच्चायन् । सूत्रयामास तां सः ॥
मच्छून् । लिप्ता सा तेन ॥ मच्छन् । लिप्तास्तास्तेन ॥ मच्छायन् । लिखेत् तां
सः ॥ लङ्गन् । प्रेषिता सा तेन ॥ लज्जन् । प्रेषितास्तास्तेन ॥ लज्जायन् ।
प्रेषयामास तां सः ॥ कत सूत्रवेष्टने । मथ उपदेहे । लद वस्तुप्रेषणे गृहादि-
निर्माणे च । उन्-ओन् प्रत्ययौ । उकारस्य एकत्वे ऊमात्रादेशः (सू० ८) । बहुत्वे
यकारः (सू० ५) । अनेन तथदानां चछजा आदेशाः । अप्रसिद्धचवर्गादिकार
(सू० १२) इति यकारस्य अकारः । ओनः अप्रसिद्धचवर्गादाय (सू० १७)
इति ओकारस्य आय आदेशः ॥ सादेशस्त्रीकर्त्तरि यथा । वाञ्छू । प्राप्ता ॥
वाञ्च । प्राप्तास्ताः ॥ वृच्छू । उत्थिता ॥ वृच्छ । उत्थितास्ताः ॥ दङ्गू । दग्धा ॥
दज्ज । दग्धास्ताः ॥ वात प्रापणे । वृथ उत्थाने । दज्ज भस्मीभवने । धातोः
ओव्-एय् प्रत्ययौ तयोः छुह् छिह् आदेशौ । दज्जरोज्ज्वपजां द (सू० ६४)
इति जकारस्य दः । पुंप्रत्ययोकार (सू० १०-११) इत्यादिना क्रमात् उकार-
यकारौ । अनेन तथदानां चछ जा आदेशाः । अप्रसिद्धचवर्गादिकार (सू० १२)
इति यकारस्य अकारः ॥

॥ नान्तस्य ञः ॥ ७३ ॥

नकारान्तस्य धातोः सर्वत्र सामान्यभूते पूर्णभूते च सादेशस्त्रीकर्त्रेकत्वबहुत्वयोश्च स्त्रीकर्त्रेकत्वबहुत्वयोश्च ञकारो भवति ॥ रञ्जोन् । अपाक्षीत् ॥ रञ्जान् । पपाच ॥ छ्यञ् । छिन्ना ॥ छ्यञ् । छिन्नास्ताः ॥ रञ्जुन् । पका सा ॥ रञ्जन् । पकास्ताः ॥ साधनं पूर्ववत् ॥

॥ लान्तस्य जः ॥ ७४ ॥

लकारान्तस्य धातोः सर्वत्र सामान्यभूते पूर्णभूते च सादेशस्त्रीकर्त्रेकत्वबहुत्वयोश्च स्त्रीकर्त्रेकत्वबहुत्वयोश्च जकारो भवति ॥ पाज्जुन् । पालिता सा ॥ पाज्यन् । पालितास्ताः ॥ पाज्येयन् । पालयामास ॥ वाज्जुन् । अवतारिता ॥ वाज्येयन् । अवतारयामास ताम् ॥ पाल रक्षणे । वाल अवतारणे । अनेन लकारस्य जकारः । शेषं साधनं पूर्ववत् ॥ सादेशस्त्रीकर्तरि यथा ॥ च्ज्जु । पलायिता ॥ च्ज्य । पलायिताः ॥ फ्र्ज्जु । फुल्ला ॥ फ्र्ज्य । फुल्लाः ॥ फ्र्ज्जु । जीर्णा सा ॥ फ्र्ज्य । जीर्णास्ताः ॥ एवं सर्वेषाम् ॥

॥ पिहमुहसहग्हच्हां शः ॥ ७५ ॥

पिह संचूर्णने । मुह मोहने । सह सहने । ग्ह घर्षणे । च्ह चूषे । एषां सर्वत्र सामान्यभूतादावन्त्यस्य शकारो भवति ॥ पिशून् । पिष्टा सा ॥ पिश्यन् । पिष्टास्ताः ॥ पिश्येयन् । पिपेष ताम् ॥ मुशून् । मुषिता सा ॥ मुश्यन् । मुषितास्ताः ॥ मुश्येयन् । मुमोष ताम् ॥ सशून् । सोढा सा ॥ सश्यन् । सोढास्ताः ॥ सश्येयन् । सेहे ताम् ॥ ग्शून् । घृष्टा सा ॥ ग्श्यन् । घृष्टास्ताः ॥ ग्श्येयन् । जघर्ष ताम् ॥ च्शून् । चूषिता सा ॥ च्श्यन् । चूषितास्ताः ॥ च्श्येयन् । चुचूष ताम् ॥ साधनं पूर्ववत् । एषां धातूनां सादेशकर्तृप्रयोगाभावात्तदुदाहरणाभाव इति बोध्यम् ॥

दा३।७७]

आख्यातप्रक्रियायां भूतपादः ।

२२१

॥ हहरस्तु मध्यान्त्यवर्णविनिमये वा ॥ ७६ ॥

[हहर विवाहकर्मणि इत्यस्य धातोर्मध्यमान्तिमवर्णयोर्हकाररेफयोर्विकल्पेन विनिमये कृते सति अन्त्यभूतस्य] हकारस्य शकारादेशो भवति ॥ हरंशून् । विवाहिता ॥ हरंशून् । विवाहिता ॥

॥ थकपकोरोवादीनां पुंवर्तमानादेशाश्छहोर्लो-
पश्च भूते ॥ ७७ ॥

थक् श्रमे । पक् गतौ । अनयोः ओक् एक् ओक् एव ओस् एक् इति पुंनृत्प्रत्ययानां भूतविषये क्रमेण पुंनृत्संबन्धिवर्तमानायाः छुह् छिह् छुक् छिव् छुस् छिह् इत्येते आदेशा भवन्ति छकारहकारयोश्च लोपो भवति ॥ ततः स्त्रीकर्तरि सति पुंनृत्प्रत्ययोकार (सू० १०) इत्यादिसूत्रैः स्त्रीसंबन्धिस्वरूपाणि साध्यानि ॥ थक् । श्रान्तः ॥ थक् । श्रान्ताः ॥ पक् । चलितः ॥ पक् । चलिताः ॥ पक् । चलितस्त्वम् ॥ पक् । चलिता यूयम् ॥ पक् । चलितो ऽहम् ॥ पक् । चलिता वयम् ॥ धात्वोः पुंनृत् (सू० ३९) इति ओक् एक् ओक् एव ओस् एक् प्रत्ययाः । तेषामनेन छुह् आदयो वर्तमाना [विभक्तिप्रत्यया] देशाः छकारहकारयोश्च लोपः । एषामेव स्त्रीलिङ्गक्रिया-स्वरूपसिद्धयै पुंनृत्प्रत्ययोकारस्य स्त्रियां च (सू० १०) इति सूत्रेण उकारस्य ऊमात्रादेशः । इकारस्य यत् (सू० ११) इति इकारस्य यकारः । कवर्गस्यैकत्वे ऽपि (सू० ७१) इति ककारस्य चत्वम् । पक् इत्यादीनि संपद्यन्ते ॥ पक् । चलिता सा ॥ पक् । चलितास्ताः ॥ पक् । चलिता त्वम् स्त्री० ॥ पक् । चलिता यूयम् स्त्री० ॥ पक् । चलिताहम् स्त्री० ॥ पक् । चलिता वयम् स्त्रियः ॥ इति स्त्रीकर्तृस्वरूपाणि भवन्ति । एवमग्रे सर्वत्रावधार्यम् ॥

॥ ओवावादयः सामान्यपूर्णयोः ॥ ७८ ॥

येषां धातूनां भूतविषये वर्तमानप्रत्ययादेशो भवति तेषां सामान्यभूते ओव् आदयः पूर्णभूते आवादयः प्रत्ययाः अवगन्तव्याः ॥ पच्योव् । अचालीत् ॥ पच्याव् । चचाल ॥ पकगतौ । ओव् आव् प्रत्ययौ । यागमः । कवर्गस्यैकत्वे ऽपि (सू० ७१) इति ककारस्य चकारः । एवं सर्वेषां ज्ञेयम् ॥

॥ समखक्खोः खात् ॥ ७९ ॥

खान्तेषु धातुषु । समख समक्षीभवने । हख शोषे इत्यनयोर्भूतविषये ओव् आदीनां प्रत्ययानां वर्तमानप्रत्ययादेशा भवन्ति छकारहकारयोश्च लोपः । ओव् आदयो निरादेशाः सामान्यभूते । आव् आदयश्च पूर्णभूते प्रत्यया विज्ञेयाः ॥ समखु । समक्षीभूतः ॥ समखि । समक्षीभूतास्ते ॥ ह्वु । शुष्कः ॥ ह्वि । शुष्कास्ते ॥ साधनं पूर्ववत् ॥ स्त्रीलिङ्गे तु । समखू । समक्षीभूता सा ॥ समख्य । समक्षीभूतास्ताः ॥ ह्वू । शुष्का सा ॥ ह्व्य । शुष्कास्ताः । इत्यादयो ज्ञेयाः ॥ समख्यौव् । समक्षीवभूव सः ॥ समख्याव् । समक्षीवभूव सः । इति सामान्य-पूर्णभूतयोर्विध्यम् ॥

॥ तगश्वंगलगां गात् ॥ ८० ॥

गकारान्तेषु धातुषु । तग तज्जतायाम् । श्वंग शयने । लग संगे पीडार्यां सामञ्जस्ये च । इत्येषां भूतविषये ओव् आदीनां प्रत्ययानां वर्तमानप्रत्ययादेशा भवन्ति छकारहकारयोश्च लोपः । ओवावादयश्च सामान्यपूर्णयोर्वेद्याः ॥ तंगु [। सुज्ञातम्] ॥ तंगि [। सुज्ञातानि] ॥ लंगु । लग्नः ॥ लगि । लग्नाः ॥ श्वंगु । सुप्तः ॥ श्वंगि । सुप्ताः । साधनं पूर्ववत् ॥ स्त्रीलिङ्गे तु । तजू [। सुज्ञाता] ॥ तज्य [। सुज्ञाताः] ॥ लजू । लग्ना ॥ लज्य । लग्नाः ॥ श्वजू । सुप्ता ॥ श्वज्य । सुप्ताः ॥ इत्यादयो वेद्याः ॥ तज्योव् [। सुज्ञातमभूत्] ॥ तज्याव् [। सुज्ञातं वभूव] ॥

दा३।८१]

आख्यातप्रक्रियायां भूतपादः ।

२२३

लज्ज्योव् । अलागीत् ॥ लज्याव् । ललाग ॥ श्वज्ज्योव् । अस्वाप्सीत् सः ॥
श्वज्याव् । सुष्वाप सः ॥ इत्यादयः सामान्यपूर्णयोर्विज्ञातव्याः ॥

॥ क्चखोचपचरोचव्यचह्चं चात् ॥ ८१ ॥

अप्रसिद्धचकारान्तानां मध्यात् । क्च आर्दीभवने । खोच भये । पच ऋणादिविश्वासे । रोच रोचने । व्यच संभवे । हच विसृतिभवने । एषां धातूनां भूतविषये ओवादीनां प्रत्ययानां वर्तमानादेशाः स्युः छकारहकारयोश्च लोपः । ओवावादयश्च सामान्यपूर्णयोर्विज्ञातव्याः ॥ क्तु । तिमितः सः ॥ क्ति । तिमितास्ते ॥ खूचु । भीतः ॥ खूचि । भीताः ॥ पंचु । विस्रब्धम् तेन ॥ पंचि । विस्रब्धं तैः ॥ रूचु । रोचितः ॥ रूचि । रोचिताः ॥ व्यंचु । व्यचितः ॥ व्यंचि । व्यचिताः ॥ हंचु । कुथितः ॥ हंचि । कुथिताः ॥ क्चहचोस्त (सू० ६३) इति द्वयोस्तकारः । खोचरोचोः ओकारस्योकारः सादेशपुंक्तैरि च (सू० २४) इत्युपधाया ऊकारः । शेषं साधनं पूर्ववत् ॥ स्त्रीलिङ्गे तु । क्चू । तिमिता सा ॥ क्च । तिमितास्ताः ॥ खूचू । भीता सा ॥ खोच । भीतास्ताः ॥ रूचू । रोचिता सा ॥ रोच । रोचितास्ताः ॥ व्यंचू । व्यचिता सा ॥ व्यच । व्यचितास्ताः ॥ हंचू । अकुथ्यत्सा ॥ हच । अकुथ्यन् ताः ॥ बहुवचनेषु इकारस्य यत्वे कृते तस्य अप्रसिद्धचवर्गादकारः (सू० १२) । खोचरोचोः स्त्रियामूदोताव् (सू० २५) इत्युपधाया ऊकार-ओकारौ । हचः पुंलिङ्गसंबन्धिनि तकारे कृते तस्य तवर्गस्याप्रसिद्धः सर्वत्र सामान्यादाव् (सू० ७२) इति चत्वम् । क्ज्योव् । तितेम सः ॥ खोचोव् । अभैत्सीत् सः ॥ रोज्योव् । रुरुचे ॥ व्यज्योव् । विव्याच ॥ हचोव् । अकोथीत् ॥ इत्यादयः सामान्यभूतादौ निर्धार्याः । अत्र क्चरोचव्यचं न क्चग्रच (४९) इत्यादिसूत्रेण यकारलोपनिषेधः । शेषं पूर्ववत् ॥

॥ गछो योग्यार्थे ॥ ८२ ॥

गछ् गतौ युक्तीभवने चेत्यस्य योग्येच्छाया अर्थे भूते ओव् आदीनां प्रत्ययानां वर्तमानप्रत्ययादेशाः स्युः छकारहकारयोश्च लोपः ॥ गछ् । गच्छि । गछुस् । गच्छिव । गछुस् । गच्छि । इति । अस्य सामान्यपूर्णयोः प्रयोगादर्शनात्केवलं भूतप्रयोगा एव साधवः ॥

॥ वृपजदजरोजां जात् ॥ ८३ ॥

वृपज उत्पत्तौ । दज भस्मीभवने । रोज स्थितौ । इत्येषां जकारान्तेषु धातुषु भूतविषये ओव् आदीनां प्रत्ययानां वर्तमानादेशाः स्युः छहोर्लोपश्च । ओवा-वा-दयश्च सामान्यपूर्णयोर्बोध्याः ॥ वृपद् । उत्पन्नः ॥ वृपदि । उत्पन्नाः ॥ दद् । दग्धः ॥ ददि । दग्धाः ॥ रुद् । स्थितः ॥ रुदि । स्थिताः ॥ अत्र दजरोजवृपजां द (सू० ६४) इति जकारस्य दकारः । शेषं पूर्ववत् । स्त्रीलिङ्गकर्तरि तु । दजू । दग्धा ॥ दज । दग्धाः ॥ रूजू । अवस्थिता ॥ रोज । अवस्थिताः ॥ वृपजू । उत्पन्ना ॥ वृपज । उत्पन्नाः ॥ अत्रापि पुलिङ्गस्वरूपेषु जकारस्य दकारे कृते तवर्गस्याप्रसिद्ध (७२) इत्यादिसूत्रेण दस्य जः । रोजः स्त्रियामूदोताव् (सू० २५) इत्युपधाया एकत्र ऊकारः ॥ वृपजोव् । उदपद्यत सः ॥ वृपजाव् । उत्पेदे सः ॥ दजोव् । अदह्यत ॥ दजाव् । देहे ॥ रोजोव् । अस्थात् सः ॥ रोजाव् । तस्थौ सः ॥ इत्यादीनि सामान्यभूतयोः स्वरूपाणि वेदितव्यानि ॥

॥ फटफुटरोटां टात् ॥ ८४ ॥

टकारान्तेषु धातुषु । फट काष्ठभेदाङ्कुरोद्भेदयोर्जलनिमज्जनादिषु च । फट भङ्गे । रोट अवष्टम्भे । एषां धातूनां भूतविषये ओव् आदीनां प्रत्ययानां वर्तमानप्रत्ययादेशा भवन्ति पूर्ववच्छहोश्च लोपः । सामान्यपूर्णभूतयोः ओवा-

८३।८६]

आख्यातप्रक्रियायां भूतपादः ।

२२५

वादयो मन्तव्याः ॥ फट् । उज्झिन्नः ॥ फटि । उज्झिन्नाः ॥ फुट् । भग्नः ॥
 फुटि । भग्नाः ॥ रुट् । स्तम्भितः ॥ रुटि । स्तम्भिताः ॥ साधनं सुगमम् ॥
 स्त्रीकर्तरि तु । फट् । उज्झिन्ना ॥ फच्य । उज्झिन्नाः ॥ फुट् । भग्ना ॥ फुच्य ।
 भग्नाः ॥ रुट् । स्तम्भिता ॥ रोच्य । स्तम्भिताः ॥ अत्र सादेशकर्तृकर्मिणोरने-
 कत्वे च स्त्रियाम् (सू० ७०) इति सूत्रेण बहुषु टस्य चत्वम् । रोटः स्त्रिया-
 मूदोताव् (सू० २५) इति एकत्वे ऊकारः । शेषं पूर्ववद्विधेयम् । फच्योव् ।
 उज्झिद्यते स्म सः ॥ फच्याव् । उज्झिद्यते स्म सः ॥ फुच्योव् । भज्यते स्म सः ॥
 फुच्याव् । भज्यते स्म सः ॥ रोच्योव् वा रोच्योव् । अवाष्टम्भिष्ट ॥ रोच्याव्
 वा रोच्याव् [। अवतस्तम्भे] ॥ रोटो ऽत्र विकल्पेन वर्तमानादेशा बोध्याः ।
 आदेशाभावे अनादेशकर्तृधातुभूतादौ नो आदेशा (६८) इति सूत्रेण चकारादे-
 शनिषेधः । तत्र रोटियाव् इति पूर्णभूतस्वरूपं वेद्यम् ॥

॥ बृडो डात् ॥ ८५ ॥

ढकारान्तेषु धातुषु । बृड निमज्जने इत्यस्य भूतविषये ओव् आदीनां छुह्
 आदिप्रत्ययादेशाः स्युः । लोपसामान्यपूर्णभूतप्रत्ययादयश्च पूर्ववज्ज्ञेयाः ॥ बृडु ।
 निमग्नः ॥ बृडि । निमग्नाः ॥ साधनं सुगमम् । स्त्रीकर्तरि यथा । बृडू । निमग्ना ॥
 बृज्य । निमग्नाः ॥ बहुत्वे सादेशभूतकर्तृकर्मिणोर् (सू० ७०) इत्यादिना
 ढस्य जः ॥ बृज्योव् । न्यमज्जीत् ॥ बृज्याव् । निममज्ज ॥ इति सामान्य-
 पूर्णस्वरूपे ॥

॥ वातस्तात् ॥ ८६ ॥

तकारान्तेषु । वात प्रापणे इत्यस्य भूतविषये वर्तमानप्रत्ययादेशाः स्युः
 छहोर्लोपश्च । सामान्यपूर्णप्रयोगाश्च पूर्ववत् ॥ वोतु । प्राप्ताः ॥ वाति । प्राप्ताः ॥
 अत्र उद्युतस्योपधाया आत ओत्वम् (सू० २०) इत्युपधाकारस्य ओकारः ।
 अपश्च इट्ठुद्यतानां पूर्ववर्णस्वराप्रसिद्धता (सू० १९) इति । स्त्रीकर्तरि यथा ।

वाञ्चू । प्राप्ता ॥ वाञ्च । प्राप्ताः ॥ तवर्गस्याप्रसिद्ध (सू० ७२) इत्यादिना
 ज्ञत्वम् । बहुत्वे अप्रसिद्धञवर्गादकार (सू० १२) इति यकारस्याकारः ॥
 वाञ्चोव् । प्राप्सीत् ॥ वाञ्चाव् । प्राप ॥ इति सामान्यपूर्णयोः प्रयोगौ ॥

॥ वृथस्थात् ॥ ८७ ॥

यकारान्तेषु । वृथ उत्थाने इत्यस्य भूतविषये वर्तमानादेशादयः स्युः ॥
 वृथु । उत्थितः ॥ वृथि । उत्थिताः । सुगमम् ॥ स्त्रीकर्तरि यथा । वृच्छू ।
 उत्थिता ॥ वृच्छ । उत्थितास्ताः ॥ अत्र तवर्गस्याप्रसिद्ध (सू० ७२) इति यस्य
 छत्वम् । यकारस्य अकारः ॥ वृच्छोव् । उदस्थात् सः ॥ वृच्छाव् । उत्तस्थौ सः ॥
 इति सामान्यपूर्णयोर्भवतः ॥

॥ छ्यनसपनोर्नात् ॥ ८८ ॥

नकारान्तेषु । छ्यन छेदे । सपन संपन्ने । इत्यनयोर्भूतविषये वर्तमानमत्य-
 यादेशाद्या भवन्ति । तत्र सपन सहचरयोः सपद संपन्ने । सपज्ञ संपन्ने । इत्य-
 नयोश्चेत्थं वर्तमानादेशादयो बुद्धिमतोह्याः ॥ सपन्तु । संपन्तः ॥ सपन्ति । संपन्नाः ॥
 स्त्रीलिङ्गे । सपन्तु । संपन्ना ॥ सपन्तु । संपन्नास्ताः ॥ साधनं पूर्ववत् ॥ सपन्ताव् ।
 समपादि ॥ सपन्ताव् । संपदे । इति च विज्ञेयम् ॥

॥ वुपश्रपोः पात् ॥ ८९ ॥

वुप अन्तर्दाहे । श्रप जीर्णने । इत्यनयोः पकारान्तेषु धातुषु भूतविषये
 वर्तमानमत्यादेशाः स्युः छहोर्लोपश्च ॥ वुपु [। अन्तर्दग्धः] ॥ वुपि [। अन्त-
 र्दग्धाः] ॥ श्रपु [। जीर्णः] ॥ श्रपि [। जीर्णाः] ॥ वुप्यौव् [। अन्तर्दग्धोभूत्] ॥
 वुप्याव् [। अन्तर्दग्धो बभूव] ॥ साधनं सुगमम् ॥ विकल्पेन पूर्णभूते । वुपियाद्
 [। अन्तर्दग्धो बभूव] ॥ श्रपियाव् [। जीर्णो बभूव] ॥ इति स्वरूपे भवतः ॥

॥ प्रयलयवयां यात् ॥ ९० ॥

यकारान्तेषु धातुषु । प्रय प्रीणने । लय अर्घणे । वय पथ्यीभवने । इत्येषां धातूनां भूतविषये वर्तमानप्रत्ययादेशाः पूर्ववत्स्युः ॥ प्रयु [। प्रीणितः] ॥ प्रयि [। प्रीणिताः] ॥ लयु [। अर्घितम्] ॥ लयि [। अर्घितानि] ॥ वयु [। पथ्यीभूतम्] ॥ वयि [। पथ्यीभूतानि] ॥ साधनं पूर्ववत् । प्रय्योव् । प्रय्याव् । लय्योव् । लय्याव् । वय्योव् । वय्याव् । इति सामान्यपूर्णस्वरूपाणि भवन्ति ॥

॥ खरतरफरफेरमरसोरां रात् ॥ ९१ ॥

रकारान्तेषु धातुषु । खर अप्रीतौ । तर तरणे । फर स्तेये । फेर भ्रमण-
विस्त्रीभवनपश्चात्तापवैलोक्येषु । मर मरणसंधापनयोः । सोर अवसाने । इत्येषां
भूतविषये पूर्ववत् वर्तमानादेशादयः स्युः । तत्र मरः संधापनार्थं कर्मप्रयोगाः
कर्तृप्रयोगाश्च भवन्ति । मरणार्थं तु केवलं कर्तृप्रयोगा एवेति निर्णयम् ॥ खर्ह ।
[। अप्रीणितः] ॥ खरि [। अप्रीणिताः] ॥ तर्ह । तीर्णः ॥ तरि । तीर्णाः ॥ फर्ह ।
चोरितं तेन ॥ फरि । चोरितं तैः ॥ फयूह । परिवर्तितः ॥ फीरि । परिव-
र्तिताः ॥ मूढु । मृतः ॥ मूदि । मृताः ॥ मूह । अवसितः ॥ मूरि । अवसिताः ॥
पूर्वं सर्वाणि साधितान्येव । मरः संधापनार्थं तु । मर्ह । संधापितः ॥ मरि ।
संधापिताः ॥ इत्यादयो भवन्ति । मरुन् । संधापितस्तेन सः ॥ मरिन् । संधा-
पितास्ते तेन ॥ इत्यादीनि कर्मस्वरूपाणि स्युः । स्त्रीकर्तृस्वरूपाणि च पूर्व-
वत्साध्यानि ॥

॥ मरः स्त्रियां स्त्रीप्रत्ययादेशाः ॥ ९२ ॥

प्रोक्तानां धातूनां मध्यात् । मर मरणे इत्यस्य स्त्रीकर्तरि सति ओव् आदीनां
प्रत्ययानां वर्तमानसंबन्धिस्त्रीप्रत्ययादेशाः स्युः । न तु पुंकर्तृप्रत्ययोकार
(सू० १०) इत्यादिना सिद्धिः ॥ म्वय । मृता सा ॥ म्वय । मृताः ॥ म्वयव् ।

मृता त्वम् ॥ स्वयव । मृता यूयम् ॥ स्वयस् । मृता अहम् ॥ स्वय । मृता
वयम् ॥ मर मरणे ओव् आदीनां क्रमात् छ्यह् छ्यह् छ्यव् छ्यव् छ्यम् छ्यह्
इति आदेशेषु कृतेषु छहोर्लोपः । स्त्रियां भूते ऽपि (सू० ३१) इति उपधाया
वत्वम् । मरश्चापुंभूते (सू० ५९) इति रकारलोपः । संधापनार्थे तु । मरू ।
संधापिता ॥ मर्य । संधापिताः । इत्यादयो भवन्ति ॥

॥ गलचलडलडोलफलफूलमेलं लात् ॥ ९३ ॥

लकारान्तेषु धातुषु । गल नाशे । चल चलने । डल उल्लङ्घने । डोल
अपरिचयने । फल वस्त्रादिजीर्णने साफल्ये च । फूल विकसने । मेल संगमे ।
इत्येषां धातूनां वर्तमानप्रत्ययादेशः स्युः भूतविषये ॥ गल्लु । नष्टः ॥ गलि ।
नष्टास्ते ॥ चल्लु । पलायितः ॥ चलि । पलायिताः ॥ डल्लु । उल्लङ्घितः ॥
डलि । उल्लङ्घिताः ॥ डूल्लु । अपरिचितः ॥ डूलि । अपरिचितं तैः ॥ फल्लु ।
जीर्णः ॥ फलि । जीर्णाः ॥ फूल्लु । विकसितः ॥ फूलि । विकसितास्ते ॥ म्यूल्लु ।
संगतः सः ॥ मीलि । संगतास्ते ॥ डोलः ओकारस्योकारः सादेशपुंनक्तिरि च
(सू० २४) इत्युपधाया ऊकारः । मेलः फेरव्यहमेलां च (सू० २२) इत्युपधाया
एकत्वे यूकारः बहुत्वे ईकारः । शेषं सुकरम् । स्त्रीकर्तरि यथा । गजू । नष्टा ॥
गज्य । नष्टाः ॥ चल्लू । पलायिता सा ॥ चज्य । पलायितास्ताः ॥ डल्लू । उल्ल-
ङ्घिता ॥ डज्य । उल्लङ्घिताः ॥ डूल्लू । अपरिचिता ॥ डोज्य । अपरिचितास्ताः ॥
फल्लू । जीर्णा ॥ फज्य । जीर्णास्ताः ॥ फूल्लू । विकसिता ॥ फूज्य । विक-
सितास्ताः ॥ मीजू । संगता ॥ मेज्य । संगतास्ताः ॥ अत्र डोलः स्त्रियामूदो-
ताव् (सू० २५) इत्युपधाया ऊकार-ओकारौ । मेलः स्त्रियामीदेतौ सर्वत्र
(सू० २३) इति एकत्वे ईकारः । एवं । चज्योव् । पलायामास ॥ चज्याव् ।
प्रदुद्राव ॥ इत्यादि स्वरूपाणि साध्यानि ॥

॥ वृवरावोर्वात् ॥ ९४ ॥

वकारान्तेषु धातुषु वृव उत्पत्तौ । राव नष्टीभवने । इत्यनयोर्भूतविषये प्रोक्तवत् वर्तमानादेशः स्युः ॥ वृवु । उद्भूतः ॥ वृवि । उद्भूतास्ते ॥ रोवु । नष्टः सः ॥ रावि । नष्टास्ते ॥ एकत्र उद्युतस्योपधाया आत ओत्वम् (सू० २०) इति । अन्यत्र इदुद्व्युतानां पूर्ववर्णस्वराप्रसिद्धता (सू० १९) इति ॥ स्त्रीकर्तरि यथा । रावु । नष्टा सा ॥ राव्य । नष्टास्ताः ॥ वृवु । उत्पन्ना ॥ वृव्य । उत्पन्नास्ताः ॥ राव्योव् । व्यनशत् सः ॥ राव्याव् । ननाश ॥ इत्यादयश्च सामान्यादिषु विचार्याः ॥

॥ द्वषपोषमषरोषां षात् ॥ ९५ ॥

षकारान्तेषु धातुषु । द्वष च्यवने । पोष पर्याप्तितायाम् । मष विस्मृतौ । रोष रुष्टौ । इत्येषां भूतकालविषये वर्तमानादेशः प्रोक्तवद्भवन्ति ॥ द्वषु । श्रयोतिताः ॥ द्वषि । श्रयोतिताः ॥ पूषु । पर्याप्तिः ॥ पूषि । पर्याप्तिः ॥ मंठु । विस्मृतः सः ॥ मंठि । विस्मृतास्ते ॥ रुटु । रुष्टः सः ॥ रुठि । रुष्टास्ते ॥ पोषरोषोः ओकारस्योकारः सादेशपुंर्कर्तरि च (सू० २४) इति उपधाया ऊकारः । मषरोषोः डेषव्यहरोषमषां ठः सर्वत्र (सू० ६२) इति ठकारः ॥ स्त्रीकर्तरि यथा । द्वषु । श्रयोतिता सा ॥ द्वष्य । श्रयोतितास्ताः ॥ पूषु । पर्याप्ति सा ॥ पोष्य । पर्याप्तितास्ताः ॥ मंठु । विस्मृता सा ॥ मछ्य । विस्मृतास्ताः ॥ रुटु । रुष्टा सा ॥ रोछ्य । रुष्टास्ताः ॥ पोषरोषोः स्त्रियामूदोताव् (सू० २५) इति । मषरोषोः ठकारे कृते । सादेशभूतकर्तृकर्मिणोरनेकत्वे च स्त्रियाम् (सू० ७०) इति उस्य छः । द्वष्योव् । द्वष्याव् । चुश्रयोत ॥ पोष्योव् । पोष्याव् । पर्याप ॥ मछ्योव् । व्यस्मारि ॥ मछ्याव् । विसस्त्रे ॥ रोछ्योव् । अरोषीत् ॥ रोछ्याव् । करोष ॥ इति सामान्यपूर्णयोः साध्यानि ॥

॥ आसखसफसवसलसलोसवसां सात् ॥ ९६ ॥

सकारान्तेषु धातुषु । आस सत्तायाम् । खस आरोहे । फस बद्धीभवने । वस निवासे । लस सम्यग्जीवने । लोस श्रमे । वस अवरोहणे । इत्येषां भूत-
कालविवये वर्तमानादेशाः प्रोक्तवत्स्युः ॥ ओसु । आसीत् सः ॥ आसि ।
आसन् ते ॥ खथु । आरूढः सः ॥ खथि । आरूढास्ते ॥ फसु । बद्धीबभूव
सः ॥ फसि । बद्धीबभूवुस्ते ॥ वसु । निवसितः सः ॥ वसि । निवसितास्ते ॥
लूस्तु । जीवितः सः ॥ लूस्ति । जीवितास्ते ॥ लूसु । श्रान्तः सः ॥ लूसि ।
श्रान्तास्ते ॥ वथु । अवरूढः सः ॥ वथि । अवरूढास्ते ॥ प्रथमस्य उद्युतस्यो-
पधाया आत ओत्वम् (सू० २०) इति । खसवसोस्थः सर्वत्र (सू० ६६)
इत्यनयोः सकारस्य थकारः । लसः लसश्च पुंभूते (सू० ३३) इति तका-
रागमः । लसश्च (सू० २७) इत्युपधाया ऊत्वम् एकत्वे ख्यातः बहुत्वे अ-
प्रसिद्धः । लोसः ओकारस्योकारः सादेशपुंर्त्तरि च (सू० २४) इत्युप-
धाया ऊकारः । स च लसधातुवत्प्रसिद्धाप्रसिद्धो निर्णयः ॥ स्त्रीकर्तरि यथा ।
आसू । आसीत् सा ॥ आस । आसन् ताः ॥ खछू । आरूढा सा ॥ खछ ।
आरूढास्ताः ॥ फसू । बद्धीबभूव सा ॥ फस । बद्धीबभूवुस्ताः ॥ वसू । नि-
वसिता सा ॥ वस । निवसितास्ताः ॥ लूछू । जीविता सा ॥ लूछ । जीवि-
तास्ताः ॥ लूसू वा लूछू । श्रान्ता सा ॥ लोस वा लोछ । श्रान्तास्ताः ॥ वछू ।
अवतीर्णा सा ॥ वछ । अवतीर्णास्ताः ॥ आस एकत्व इदुदूद्युतानाम् (सू०
१९) इति आकारस्य अप्रसिद्धता । बहुत्वे सकाराच्च (सू० १३) इति यका-
रस्याकारः । खसवसोस्थकारे कृते । तवर्गस्याप्रसिद्ध (सू० ७२) इति छकारः
यकारस्य चाकारः । लसः स्त्रियामेकत्वानेकत्वे ऊदातावप्रसिद्धाव् (सू०
२८) इति ऊकार आकारौ । लोसः स्त्रियामूदाताव् (सू० २९) इति ऊकार-
ओकारौ । विकल्पेन थकारछकारौ । शेषं पूर्ववत् । आस धातोः सामान्यपूर्णभूत-
प्रयोगाः साधुशब्दवन्नोच्चार्यन्ते अतो नोदाहृताः ॥ खछोव् । खछाव् । आरू-
रोव् ॥ फसोव् । फसाव् । बबन्धे ॥ वसोव् । वसाव् । उवास ॥ लोछोव् ।

[६३.६७]

आख्यातप्रक्रियायां भूतपादः ।

२३१

ल्लोङ्गाव् । जिजीवे ॥ लोसोव् । लोसाव् । शथाम् ॥ वल्लोव् । वल्लोव् । अव-
 करोह ॥ इत्यादयः सामान्यपूर्णयोः प्रयोगा वेदितव्याः । लसधातोः । लसोव् ।
 लसाव् । जिजीव । इति विकल्पेन स्वरूपाणि सेत्स्यन्ते परंतु [अ]साधुश-
 ब्दतया नादीयन्ते । फसवसलोसां यागमस्य प्रत्ययाद्यवयवत्वे सिद्धे । सकाराच्च
 (सू० १३) इति निर्देशतः [सकाराच्च बहुलम् (सू० ४८ क) इति सूत्रेण] तस्य
 लोपः । यद्वा खसवसोस्थ (सू० ६६) इति ज्ञापकात् सकारस्थकारपरिणतो भवति
 थकारस्य तवर्गस्याप्रसिद्ध (सू० ७२) इत्यनेन छकारपरिणामः सिद्ध एव
 अतः सकारात्परस्यापि यकारस्य अप्रसिद्धचवर्गाल्लोप (सू० ४७) इति लोप-
 विधिः ॥

॥ व्यहो हात् ॥ ९७ ॥

हकारान्तेषु धातुषु व्यह उपवेशने इत्यस्य भूतविषये वर्तमानादेशाः स्युः ॥
 व्यूट् । उपविष्टः ॥ वीठि । उपविष्टाः ॥ डेषव्यहरोषमषां ठः सर्वत्र (सू० ६२)
 इति ठकारः । फेरव्यहमेलां च (सू० २२) इति उपधाया एकत्वे यूकारः बहुत्वे
 ईकारः । स्त्रीकर्तरि । वीट् । उपविष्टा ॥ वेछ्य । उपविष्टाः ॥ अन्त्यस्य ठकारे
 कृते । सादेशभूतकर्तृकर्मिणोरनेकत्वे च स्त्रियाम् (सू० ७०) इति छकारः ।
 स्त्रियामीदेताव् (सू० २३) इत्युपधाया ईकार-एकारौ । शेषं पूर्ववत् । वेछ्योव् ।
 उपाविशत् ॥ वेछ्याव् । उपविवेश ॥ इत्यादयः सामान्यपूर्णयोर्विवेच्याः ॥
 क्रियातिपत्त्यपरपर्यायापूर्णभूतस्योभयोर्भविष्यदतीतयोरन्तर्गतत्वात्तन्निरूपणं द्वि-
 तीये भविष्यत्पादे यथासंभवं विरचितमिति चतुष्प्रकारोऽतीतकालः ॥

इति शारदाक्षेत्रभाषाव्याकरणे कश्मीरशब्दामृते आख्यातप्रक्रियायां

भूतपादस्तृतीयः ॥८॥३॥

अथाख्यातप्रक्रियायाम् ॥ ८ ॥

हेतुपादः ॥ ४ ॥

॥ स्वाकर्तृत्वावसरे परक्रियाकर्तृत्वारोपो हेतुः ॥ १ ॥

निखिलस्य वस्तुजातस्य कर्तृत्वं भवत्येव अतो यस्य कस्यचिद्वस्तुन आत्मनः कर्तृत्वाकाले क्रियाकरणे प्रवर्तमानस्य तदितरस्य वस्तुनः कर्तृत्वे य आरोपः स हेतुर्वधार्यः । यथा लोभः कुरुते पापमित्यत्र लोभस्य स्वकर्तृत्वं । लोभः कारयति पापमित्यत्र लोभव्यतिरिक्तस्य पापक्रियाप्रवर्तमानस्य जीवस्य कर्तृत्वे लोभस्य कर्तृत्वारोपः । अस्यामवस्थायां लोभः स्वयं करणक्रियां न विदधाति किंतु जीवस्य पापक्रियाया हेतुः संपन्नः क्रियायाश्च कर्तेत्यभिधीयत इति ॥

॥ हेतौ धातोराव् ॥ २ ॥

क्रियाया अर्थे हेतोः कर्तृतया अभिधेये सति धातोः पर आव् भवति स च धातुवद्भवति । यथा केवलो धातुर्विभक्तिसमुदायेषु परिणतो भवति तथा आव् प्रत्ययविशिष्टो ऽपि भवतीत्यर्थः ॥ करनावान् लुह् । कारयति ॥ परनावान् लुह् । पाठयति ॥ रननावान् लुह् । पाचयति ॥ साधनमुत्तरसूत्रे ॥

॥ आव्य ऽनागमः ॥ ३ ॥

धातोः आवि आवहेतौ परे अन् आगमो भवति ॥ करनावान् छुह । कारयति ॥ परनावान् छुह । पाठयति ॥ रननावान् छुह । पाचयति ॥ करणे । पर पठने । रन पाके । हेतौ धातोराव् (सू० २) इति आव् । अनेन अन् आगमः । करनाव् । परनाव् । रननाव् इति सिद्धे वर्तमानायां छुह प्रत्ययः (८।१।११ सूत्रेण) । धातोरानागमः (सू० ८।१।१९) ॥

॥ वुफो नो लः सूचनायाम् ॥ ४ ॥

वुफ विहायसा गतावित्यस्य मनुष्यादिसूचनाया अर्थे अनागमसंबन्धिनो नकारस्य लकारो भवति ॥ वुफलावान् छुह । सूचयति ॥ सूचनायां किम् । वुफनावान् छुह । उड्ढायते ॥

॥ वुज्कांम्पप्रसां वा ॥ ५ ॥

वुज् जागरणे । कांम्प कम्पने । प्रस प्रसवे । एषां धातूनां आवि परे विकल्पेन अन् आगमो भवति [१४-१५ सूत्राभ्याम् आव् आदेर्ह्रस्वः] ॥ वुज्-वान् छुस् । जागरयति तम् ॥ कांम्पवान् छुस् । कम्पयति तम् ॥ प्रसवान् छुस् । प्रसावयति ॥ पक्षे । वुज्नावान् छुस् । जागरयति ॥ कांम्पनावान् छुस् । कम्पयति ॥ प्रसनावान् छुस् । प्रसावयति ॥

॥ येरनादेशो ऽनि ॥ ६ ॥

यि आगमने इत्यस्य आव्संबन्धिनि अनि परे अन् आदेशो भवति ॥ येरनावान् छुह । आनाययति ॥

॥ सादेशानादेशभूतेभ्यस्त्रयक्षरधातुभ्यो ऽनो लोपः ॥ ७ ॥

येषां कर्तृधातूनां भूतकालविषये प्रत्ययानामादेशः कृतो न भवति येषां च कृतो भवति ते त्रयक्षराश्चेत्स्युस्तेभ्य आवि परे अन् आगमस्य लोपो भवति ॥ वृवरावान् छुह् । समापयति ॥ काचरावान् छुह् । पिङ्गलीकरोति ॥ कुमलावान् छुह् । कोमलीकरोति ॥ चोँखरावान् छुह् । संकोचयति ॥ छौँछनावान् छुह् । लघ्वीकरोति ॥ मन्दछावान् छुह् । हेषयति ॥ वृजलावान् छुह् । उज्ज्वलीकरोति ॥ वृवर समाप्तौ । काचर पिङ्गलीभवने । कुमल कोमलीभवने । चोँखर संकोचने । छौँछन लघ्वीभवने । मन्दछ मन्दाक्षे । वृजल रक्तीभवने । हेतौ धातोराव् (सू० २) इत्याव् । आव्यनागमः (सू० ३) । अनेन लोपः । सादेशानां यथा । समखावान् छुह् । समक्षीकरोति ॥ वृपजावान् छुह् । उत्पादयति ॥ सादेशानादेशभूतेभ्यः किम् । कमवजावान् छुह् । अर्जयति ॥ कतरनावान् छुह् । कन्तयति ॥ कपटनावान् छुह् । शकलीकरोति ॥ त्रयक्षरेभ्यः किम् । बुडनावान् छुह् । स्थविरीकरोति ॥ खँल्खावान् छुह् । विस्तारयति ॥ वँञ्जरावान् छुह् । भावयति ॥ थकनावान् छुह् । श्रामयति ॥

॥ वुष्णश्च ॥ ८ ॥

वुष्ण उष्णीभवने इत्यस्य आवि परे अनागमस्य लोपो भवति ॥ वुष्णावान् छुह् । उष्णीकरोति ॥

॥ पिद्योरिलोपश्च ॥ ९ ॥

पि पतने । दि दाने । इत्यनयोः आवि परे अनागमस्य लोपो भवति धातोरिकारस्य च लोपः ॥ पावान् छुम् । पातयति तम् ॥ दावान् छुह् । दापयति ॥

॥ इकारान्ताद्धा ॥ १० ॥

इकारान्ताद्धातोर्विकल्पेन अनागमस्य लोपो भवति ॥ न्यावान् छुह् ।
नाययति ॥ ख्यावान् छुह् । खादयति ॥ च्यावान् छुह् । पाययति ॥
ह्यावान् छुह् । हारयति ॥

॥ अनः पूर्वमाव् वा ॥ ११ ॥

इकारान्ताद्धातोः अनागमात्पूर्वं विकल्पेन आव् प्रयोज्यः [पक्षे अनागम-
लोपश्च] ॥ ख्यावनावान् छुह् वा ख्यावान् छुह् । खादयति ॥ च्यावनावान्
छुह् वा च्यावान् छुह् । पाययति ॥

॥ निद्योरावादिलोपः ॥ १२ ॥

नि हरणे । दि दाने । इत्याभ्यां परस्य आव् आदिलोपो भवति ॥ निव-
नावान् छुह् । हारयति ॥ दिवनावान् छुह् । दापयति ॥ [अन्लोप] पक्षे ।
न्यावान् छुह् । हारयति ॥ दावान् छुह् । दापयति ॥

॥ हेर्ह्रस्वः ॥ १३ ॥

हि प्रतिग्रहणादिषु । इत्यस्मादाव् आदेर्ह्रस्वो भवति ॥ ह्यवनावान् छुह् ।
प्रतिग्राहयति ॥ [अन्लोप] पक्षे । ह्यावान् छुह् । प्रतिग्राहयति ॥

॥ वुज्बृडलारपिलकांम्परन्ज्भ्य आवो ह्रस्वः

॥ १४ ॥

वुज् जागरणे । बृड निमज्जने [। लार स्पर्शानुगमनस्निग्धीकरणेषु] ।
पिल पर्याप्तौ । कांम् कम्पने । रन्ज् प्रीतौ रागे च । एभ्यः परस्य [विकल्पेन]

अनो लोपे कृते आव् प्रत्ययस्य ह्रस्वो भवति ॥ वुजवान् छुह् । जागरयति ॥
 वृडवान् छुह् । निमज्जयति ॥ [लारवान् छुह् । स्पर्शयति ॥] पिलवान्
 छुह् । प्रापयति ॥ काम्पवान् छुह् । कम्पयति ॥ रन्जवान् छुह् । रन्जयति ॥
 [* अन आगमस्य लोपाभावपक्षे तु ।] वुज्जनावान् छुह् । जागरयति ॥
 वृडनावान् छुह् । निमज्जयति ॥ [लारनावान् छुह् । स्पर्शयति ॥] पिलनावान्
 छुह् । पर्यापयति ॥ काम्पनावान् छुह् । कम्पयति ॥ रन्जनावान् छुह् ।
 रन्जयति ॥

॥ प्रसः पीनादेशश्च वा ॥ १५ ॥

प्रस प्रसवे इत्यस्मात्परस्य आव् प्रत्ययस्य ह्रस्वो भवति विकल्पेन पीन
 आदेशः [अनो लोप] श्च स्यात् ॥ प्रसवान् छुह् । प्रसावयति ॥ पक्षे । पीनवान्
 छुह् । प्रसावयति ॥ प्रसनावान् छुह् इति तृतीयं स्वरूपमुक्तचरमेव [सू० ५] ॥

॥ फट उपधादीर्घश्च ॥ १६ ॥

फट काष्ठभेदादिषु इत्यस्मात्परस्य आव् प्रत्ययस्य ह्रस्वो भवति धातोरुप-
 धायाश्च दीर्घः स्यात् ॥ फाटवान् छुह् । निमज्जयति ॥ [अनो लोपाभाव] पक्षे ।
 फाटनावान् छुह् । उज्जेदयति ॥

॥ न क्च्चादिभ्यो ऽनो लोपादि ॥ १७ ॥

क्त्त्रव धातुर्धातुपाठे सिद्ध एव पठितः क्त्त्र आर्दीभवने । ग्वह दीप्तौ ।
 ग्रक चाञ्चल्यपोकातिशययोः । ज्रोत दीप्तौ । द्रक धावने । तेल विस्फोटादिदंशे ।
 तोष तोषे । दोर गतिचातुर्ये । नाम्प दीप्तौ । नील हरितीभवने । पिस पाकेन

[* अस्मिन्स्थाने मूलपुस्तके एभ्यः परस्य किमिति पाठो ऽसंगतार्थो ऽभूत् ।]

दा० १२०]

आख्यातप्रक्रियायां हेतुपादः ।

२३७

वहिर्निःसरणे । पेढ निर्यासे । पोर पर्याप्त्यनार्द्रत्वयोः । प्रार समीक्षणे । फव प्रशस्तीभवने । फर स्तेये । फल वस्त्रजीर्णने । फुह फुश अन्तःकोपे । फेर भ्रमणादिषु । फोर स्फुरणे । बाद प्रवलीभवने । बास भासने । बुड स्थविरीभवने । ब्रज दीप्तौ । याप व्याप्तौ । रम्ब शोभायाम् । रस सरसीभवने । रोच रोचने । रोढ अवष्टम्भे । रुढ रुढीभवने । रुण जीर्णने । ल्यड पराजयीभवने । लोर वैकल्ये इत्यादयः [क्ञादयः] ॥ एषामनो लोपादि न भवति आदिशब्दात् ह्रस्वविकल्पादि च न भवति ॥ क्चनावान् छुह् । आर्दीकरोति ॥ ग्वहनावान् छुह् । दीपयति ॥ ग्रकनावान् छुह् । पाचयति ॥ ज्ञोतनावान् छुह् । दीपयति ॥ द्कनावान् छुह् । धावयति ॥ इत्यादि ॥ [अत्रानो लोपादिविधेरमासावपि वक्ष्यमाण (सू० २०) शिष्टेत्यादिसूत्रविध्याश्रयपरिशिष्टधातुपर्युदासज्ञापनार्थमयं योगारम्भः ॥]

॥ मरः संधापने ॥ १८ ॥

मर मरणसंधापनयोरित्यस्य संधापनार्थे अनो लोपादि न भवति ॥ मरनावान् छुह् । संधापयति ॥ संधापनार्थे किम् । मारान् छुह् । मारयति ॥ यद्यपि मार मारणे इत्यादयः केचिद्धातवो धातुपाठे सिद्धा एव पठिताः परं त्वत्र पाठकानां भ्रमनिरसनाय तेषां कारितक्रिया विशदीकृता ॥

॥ व्यथो वा ॥ १९ ॥

व्यथ तित्कीभवने इत्यस्य विकल्पेन अनो लोपादि न भवति ॥ व्यथनावान् छुह् । तित्कीकरोति ॥ पक्षे । व्य्दरावान् छुह् । तित्कीकरोति ॥

॥ शिष्टेभ्य आवि रागमो ऽनादेशेषु ॥ २० ॥

अनादेशभूतप्रत्ययेषु मध्याच्छिष्टेभ्यो धातुभ्य आव् प्रत्यये परे रकारागमो

भवति ॥ कल्रावान् छुह् । मूकीकरोति ॥ खल्रावान् छुह् वा खज्रावान् छुह् ।
विस्तारयति ॥ ग्वव्रावान् छुह् । गुर्वीकरोति ॥ चूक्रावान् छुह् । अम्लीक-
रोति ॥ चुक्रावान् छुह् । कोपयति ॥ पूद्रावान् छुह् । स्थूलीकरोति ॥ व्यद्-
रावान् छुह् । स्थूलयति ॥ तीज्रावान् छुह् । उत्तेजयति ॥ ठीक्रावान् छुह् ।
स्थापयति ॥ इत्यादयः स्वयमेव साधनीयाः ॥

॥ चलछ्यन्नथकफसफुटफलमषरावक्खचश्च- पेभ्यो वा ॥ २१ ॥

सादेशभूतप्रत्ययधातुषु प्राक्तेभ्यो धातुभ्यः आव् प्रत्यये परे रकारागमो
विकल्पेन स्यात् ॥ चल्रावान् छुह् । प्रद्रावयति ॥ चलनावान् छुह् । विद्राव-
यति ॥ छ्यन्नरावान् छुह् । छेदयति ॥ छ्यन्ननावान् छुह् । छेदयति ॥ थक्रावान्
छुह् वा थकनावान् छुह् । श्रमयति ॥ फस्रावान् छुह् वा फसनावान् छुह् ।
निबद्धयति ॥ फुट्रावान् छुह् वा फुटनावान् छुह् । भनक्ति ॥ एवमितरेषामपि
ज्ञेयम् ॥

छपचेनमानां भूतकर्मधातुषु ॥ २२ ॥

भूतकाले ये धातवः कर्मप्रयोगिणो भवन्ति तेषु मध्यात् । छप वृष्टिकालयोः
क्षेपे । ज्ञेन चेतने । मान स्वीकरणे । इत्येतेभ्य आव् प्रत्यये रकारागमो वा
भवति ॥ छप्रावान् छुह् । क्षेपयति ॥ चीज्रावान् छुह् । संज्ञापयति ॥ मांज्-
रावान् छुह् । स्वीकारयति ॥ पक्षे । छपनावान् छुह् । ज्ञेननावान् छुह् । मान-
नावान् छुह् ॥ प्रथमो वकारविशिष्टो ऽपि दृश्यते ॥ छप्रावान् छुह् । इति ॥

[१ चूक्र धातुर्धातुपाठे वकारोपधः पठ्यते चुक्रावान् छुह् इत्येतत्प्रयोगानिष्यस्या
अत्रोकारोपधो ज्ञेयः ॥]

८।१।२६]

आख्यातप्रक्रियायां हेतुपादः ।

२३६

॥ छकः स्वार्थे ॥ २३ ॥

छक कीर्णने इत्यस्य आव् प्रत्यये परे रकारागमो भवति स्वार्थे एव ॥
छकान् छुह् । अवकिरति ॥ छक्रावान् छुह् । अवकिरति ॥ छक्रान् छुह् । अव-
किरति ॥ हेतौ तु । छकनावान् छुह् वा छक्रनावान् छुह् । इति स्वरूपे स्तः ॥

॥ रादावो लोपो वा ॥ २४ ॥

रकारात्परस्य आव् प्रत्ययस्य विकल्पेन लोपो भवति ॥ चुक्रान् छुह् ।
कोपयति ॥ छ्यद्रान् छुह् । उच्छिष्टीकरोति ॥ छ्यव्रान् छुह् । शमयति ॥
छ्यद्रान् छुह् । संक्षेपयति ॥ पूद्रान् छुह् । स्थूलयति । इत्यादि ॥ पक्षे ।
चुक्रावान् छुह् । कोपयति ॥ छ्यद्रावान् छुह् । उच्छिष्टीकरोति ॥ छ्यव्गवान्
छुह् । शमयति ॥ छ्यद्रावान् छुह् । शमयति ॥ पूद्रावान् छुह् । स्थूलयति ॥

॥ तवर्गस्याप्रसिद्धचवर्गो रे ॥ २५ ॥

तवर्गान्तस्य धातोः रे रप्रत्यये परे अप्रसिद्धचवर्गादेशो भवति ॥ छञ्
रावान् छुह् । श्वेतयति ॥ तञ्जरावान् छुह् । तापयति ॥ स्वञ्जरावान् छुह् ।
शमयति ॥ श्वञ्जरावान् छुह् । शोधयति ॥ थञ्जरावान् छुह् । उन्नतीभवति ॥
वञ्जरावान् छुह् । भावयति ॥ तञ्जरावान् छुह् । कर्षयति ॥ क्यञ्जरावान् छुह् ।
क्लेदयति । इत्यादयो विज्ञेयाः ॥ छत श्वेत्ये । तत तप्तीभवने । स्वत शमने ।
श्वद शोधने । थद उन्नतीभवने । वन भवने । तन विरलीभवने । क्यन्न क्लेदने ।
हेतौ (२ सूत्रेण) आव् । शिष्टेभ्य आवि रागमो ऽनादेशेषु (सू० २०) इति
रकारागमः । अनेन क्रमात्तवर्ग्याणामप्रसिद्धचवर्ग्यादेशः ॥

॥ जेरन्त्यस्योव् ॥ २६ ॥

जि जनने इत्यस्य रकारे परे अन्त्यस्वरस्य ओव् आदेशो भवति ॥ जोव्रान्
छुह् । जनयति ॥ पक्षे जोव्रावान् छुह् । जनयति ॥

॥ भूतोक्तस्त्रयेकत्ववदुपधादेशादयश्च ॥ २७ ॥

धातूनां रकारे परे उपधादेशादयः भूतोक्तस्त्रीलिङ्गैकत्ववत् भवन्ति । ये भूत-
काले स्त्रीलिङ्गैकवचनसंबन्धिन उपधाया आदेशादयो भवन्ति ते हेतुसंबन्धिन
रकारे ऽपि भवन्तीत्यर्थः ॥ मांश्च्रावान् छुह् । मानयति ॥ कांश्च्रावान् छुह् ।
काणीकरोति ॥ ब्रीढ्रावान् छुह् । मूढीकरोति ॥ मीढ्रावान् छुह् । मधुरीक-
रोति ॥ पूढ्रावान् छुह् । स्थूलयति ॥ लूक्रावान् छुह् । क्षुद्रीकरोति ॥ मान
स्वीकरणे । कान काणीभवने । ब्रेठ मूर्खीभवने । मेठ मधुरीभवने । पोठ
स्थूलीभवने । लोक क्षुद्रीभवने । हेतौ धातोराव् (सू० २) इति आव् प्रत्ययः ।
छपच्चेनमानां भूतकर्मधातुषु (सू० २२) इति रकारागमः । शिष्टानां पञ्चानां
शिष्टेभ्य आवि रागमो ऽनादेशेषु (सू० २०) इति रकारागमः । तवर्गस्या-
प्रसिद्धचवर्गोरे (सू० २५) इति नकारस्य ञकारः । एकत्वे ऊमात्रादेशः
(सू० ८१३८) इति सूत्रवृत्तिसिद्धा उपधाया आकारस्याप्रसिद्धता । स्त्रियामी-
देतौ सर्वत्र (सू० ८१३२३) इति एकारस्य ईकारः । स्त्रियामूदोताव्
(सू० ८१३२५) इति ओकारस्य ऊकारः । मांश्च्राव् इत्यादिसिद्धौ वर्तमानायां
छुह् (सू० ८११११) । धातोराजागमः (सू० ८१११९) ॥

॥ तरमरडललगां हेतुप्रत्ययागमलोपोपधादीर्घौ ॥ २८ ॥

तर तरणे । मर मरणसंधापनयोः । डळ उलङ्घने । लग संगे पडिआयां
संगतीभवने च । एषां धातूनां हेतोः कारितस्य संबन्धिनोः प्रत्ययागमयोर्लोप
उपधायाश्च दीर्घौ भवति ॥ मरः मरणार्थ एव । लगः संग एव ॥ तारान् छुह् ।
त्तरयति ॥ मारान् छुह् । मारयति ॥ डालान् छुह् । उलङ्घयति ॥ लागान्
छुह् । संगमयति ॥ मरणार्थे किम् । मरनावान् छुह् । संधापयति ॥ संगे किम् ।
लगनावान् छुह् । साधनं पूर्ववत् ॥

॥ खसवसोरन्त्यस्य रश्च ॥ २९ ॥

खस आरोहे । वस अवरोहणे । अनयोर्हेतुप्रत्ययागमलोपौ भवतः
अन्त्याक्षरस्य च रकारो भवति ॥ खारान् छुह् । आरोपयति ॥ वालान् छुह् ।
अवतारयति ॥

॥ श्वङ्गः सावादेशो वा ॥ ३० ॥

श्वङ्ग शयने इत्यस्य हेतुप्रत्ययागमलोपौ सावादेशश्च विकल्पेन भवति ॥
सावान् छुह् । शाययति ॥ पक्षे । श्वङ्गनावान् छुह् ॥

॥ दजो जालः ॥ ३१ ॥

दज भस्मीभवने इत्यस्य हेतुप्रत्ययागमलोपौ जाल आदेशश्च भवति ॥
जालान् छुह् । दाहयति ॥ दजनावान् छुह् इति न साधुशब्दः ॥

॥ डेषो हावो वा ॥ ३२ ॥

डेष प्रेक्षणे इत्यस्य धातोर्हेतुप्रत्ययागमलोपौ हावादेशश्च भवति ॥ हावान्
छुह् । दर्शयति ॥ पक्षे । डेषनावान् छुह् । इति गौणः ॥

॥ गल्लः पकः ॥ ३३ ॥

गल्ल गतौ इत्यस्य हेतुप्रत्ययागमलोपौ पकादेशश्च भवति ॥ पकनावान् छुह् ।
गमयति ॥ गल्लनावान् छुह् इति न साधुशब्दः । किं तु गंगाय गल्लनावान् छुस् ।
गङ्गां गमयति । इत्येवंविधे स्थाने यत्र स्वसाहचर्यं न स्यात्तत्रापर एव मुख्यः ।
यत्र तु स्वसाहचर्यं स्यात् यथा गोवून् पकनावान् छुह् । गा गमयति ॥ इत्येवं-
विधे स्थाने प्रथम एव मुख्य इति निर्णयम् ॥

॥ वृथस्तुलः ॥ ३४ ॥

वृथ उत्थाने । इत्यस्य हेतुप्रत्ययागमलोपौ तुलादेशश्च भवति ॥ तुलान्
छुह् । उत्थापयति ॥ वृथनावान् छुह् । इति गौणः । अत्रापि स्वहस्तेन वस्तुन
उत्थापने आद्यो मुख्यः । प्रेरणादिना सजीवस्योत्थापने ऽपरो मुख्यः ॥

इति शारदाक्षेत्रभाषाव्याकरणे कश्मीरशब्दामृते

आख्यातप्रक्रियायां हेतुपादश्चतुर्थः ॥८।४॥

समाप्ता चैषा आख्यातप्रक्रिया ॥८॥

अथ कृदन्तप्रक्रियायाम् ॥ ६ ॥

कृत्क्रियादिपादः ॥ १ ॥

॥ चाट्टते ऽनेककालक्रियायुगपदुक्तावप्रधाना कृत्क्रिया ॥ १ ॥

चशब्दं तदपरपर्यायमपिशब्दं च विना द्वयोः कालयोस्त्रयाणां वा वर्तमाना-
तीतभविष्यद्वृत्ताणां कालानां क्रिययोः क्रियाणां वा युगपदुक्तौ एककालं भाषणे
सति कृदन्तसंबन्धिनी क्रिया अप्रधाना आख्यातक्रिया कृदन्तमुख्यक्रिया वा
एकैव प्रधाना ऽवधार्या । यथा द्वयोर्वर्तमानक्रियोर्युगपदुक्तावेका मुख्या अपरा
अप्रधाना । अतीतवर्तमानयोर्युगपदुक्तौ तयोरन्यतरा मुख्या । अतीतमुख्यतायां व-
र्तमानः अप्रधानः । वर्तमानमुख्यतायामतीतो ऽप्रधान इति । एवं वर्तमानभविष्य-
न्तौ ३ अतीतातीतौ ४ अतीतभविष्यन्तौ ५ भविष्यद्भविष्यन्तौ ६ वर्तमानभविष्य-
द्वतीताः ७ अतीतभविष्यद्वर्तमानाः ८ अतीतवर्तमानभविष्यन्तः ९ वर्तमानातीता-
तीताः १० वर्तमानभविष्यद्भविष्यन्तः ११ अतीतभविष्यद्भविष्यन्तः १२ अती-
तवर्तमानवर्तमानाः १३ अतीतभविष्यद्वतीताः १४ भविष्यद्वर्तमानवर्तमानाः १५
इति पञ्चदश स्वरूपणि भवन्ति । तत्र द्वयोः क्रिययोर्वर्तमानद्वयसत्त्वे भविष्यद्वर्त-
मानसत्त्वे वा परस्परमुख्यगौणकल्पनया न कोप्यर्थस्य विनिमयः स्यात् । केवलं
मुख्यक्रियागौणक्रियानिर्देश इति । क्रियाद्वये वर्तमानातीतकालयोः सत्त्वे मुख्य-

गौणकल्पनयार्थविपर्ययस इति । एवं क्रियात्रितयसमुदाये वर्तमानद्वयसत्त्वे मुख्य-
गौणकल्पनयार्थविलोमता न संभवति । वर्तमानैकसत्त्वे तु भविष्यदप्रधानक्रि-
यया संबन्धे सति मुख्यगौणकल्पनयार्थविनिमयः । प्रधानक्रियया तु नार्थविप-
र्यय इति । अत्रातीतादिकालाः क्रियाकालापेक्षया निर्णयाः न तु वर्तमानकाला-
पेक्षयेति ॥ क्रमादुदाहरणानि ॥ ख्यवान् गच्छान् छुह् । खादन् गच्छति ॥ ख्यथ्
क्यथ् गच्छान् छुह् । भुक्त्वा गच्छति ॥ ख्यवान् गच्छि । खादन् गमिष्यति ॥
ख्यथ् गयाव् । भुक्त्वा जगाम ॥ ख्यथ् गच्छि । भुक्त्वा गमिष्यति ॥ परनस् कितु
गच्छि । पठितुं गमिष्यति ॥ ख्यवान् ख्यवान् परनस् कितु गयोव् । खादन्पठितुं
जगाम ॥ परिथ् जैननस् कितु गच्छान् छुह् । पठित्वा जेतुं व्रजति ॥ ह्यथ् क्यथ्
दवान् पकि । धृत्वा धावन्गमिष्यति ॥ दिथ् क्यथ् द्कान् गौव् । दत्त्वा धावज्ज-
गाम ॥ जैननस् कितु दवान् गच्छि । जेतुं धावन्गमिष्यति ॥ दिथ् क्यथ् ख्यन-
स् कितु गच्छि । दत्त्वा भोक्तुं गमिष्यति ॥ च्यथ् क्यथ् असान् यिवान् छुह् ।
पीत्वा हसन्नायाति ॥ श्रान् करिथ् परनस् कितु गयोव् । स्नात्वा पठितुं ययौ ॥
नन्नान् वसनस् कितु गच्छान् छुह् । नृत्यन्निवसितुं याति ॥

॥ वर्तमाने धातुभ्य आन् ॥ २ ॥

मुख्यक्रियाया वर्तमानकाले चशब्दं विना अपरक्रियायां वाच्यायां
सत्यां धातुभ्य आन् प्रत्ययो भवति स चाव्ययः ॥ करान् । कुर्वन् ॥ बोजान् ।
शृण्वन् ॥ परान् । पठन् ॥ इत्यादि । कर करणे । बोज निशामने । पर पठने ।
अनेन आन् प्रत्ययः ॥

॥ वपूर्वः स्वरान्तात् ॥ ३ ॥

स्वरान्ताद्धातोरान् प्रत्ययः वकारपूर्वो भवति क्रियावर्तमाने गम्यमाने
सति ॥ दिवान् । ददन् ॥ ख्यवान् । खादन् ॥ च्यवान् । पिबन् ॥ दि दाने ।
छि खादने । चि पाने । अनेन वान् प्रत्ययः । चिख्योः सर्वत्राकारागमो
निदियिवर्जितात् (सू० ८।२।११) इत्यकारागमः ॥

६।१।८] कृदन्तप्रक्रियायां कृत्क्रियादिपादः ।

२४५

॥ आभीक्ष्ण्ये द्विश्च पदम् ॥ ४ ॥

आभीक्ष्ण्ये असकृत्कर्मणि गम्यमाने पदं द्विद्विवारं प्रयोज्यम् ॥ दिवान्
दिवान् गौव् । ददद्ददद्गतः ॥ च्यवान् च्यवान् आव् । पिवन्पिवन्नागतः ॥ परान्
परान् करुन् । पठन्पठन्नकरोत् ॥

॥ अतीते इथ् ॥ ५ ॥

मुख्यक्रियाकाले चशब्दं विना तदितरातीतक्रियायां गम्यमानायां धातोः
इथ् प्रत्ययः स्यात् ॥ करिथ् । कृत्वा ॥ परिथ् । पठित्वा ॥ दारिथ् । धृत्वा ॥
साधनं सुगमम् ॥

॥ इथः क्यथ् वा ॥ ६ ॥

इथ् प्रत्ययात्परो विकल्पेन क्यथ् प्रत्ययो भवति ॥ करिथ् क्यथ् ।
कृत्वा ॥ परिथ् क्यथ् । पठित्वा ॥ दारिथ् क्यथ् । धृत्वा ॥ पक्षे । करिथ् ।
कृत्वा ॥ परिथ् । पठित्वा ॥ दारिथ् । धृत्वा ॥ इति पूर्वं साधितानि ॥

॥ स्वरान्तादिथो ऽत् ॥ ७ ॥

स्वरान्ताद्धातोः इथः इकारस्य अत् अकारो भवति ॥ ह्यथ् क्यथ् ।
धृत्वा ॥ ख्यथ् क्यथ् । खादित्वा ॥

॥ निदियिभ्य इलोपः ॥ ८ ॥

नि हरणे । दि दाने । यि आगमने । एभ्य इकारलोपो भवति ॥ निथ् ।
हृत्वा ॥ दिथ् । दत्त्वा ॥ यिथ् । आगत्य ॥

॥ वुडो ज इथि मोक्षे ॥ ९ ॥

वुड उड्डयने इत्यस्य इथ् प्रत्यये परे ङकारस्य जकारो भवति मोक्षे गम्यमाने ॥ वुजिथ् गौब् । मोक्षं गत इत्यर्थः ॥

॥ मष्प्रावो रलोपः स्वरविनिमयश्च मरणकर्मणि ॥ १० ॥

मष्प्राव विस्मारणे इत्यस्य धातोर्मरणपदे कर्मणि सति इथ् प्रत्यये परे रकारस्य लोपो भवति पूर्वापरस्वरविनिमयश्च स्यात् । पूर्वस्य दीर्घो द्वितीयस्य ह्रस्वो भवतीत्यर्थः ॥ मरुन् माषविथ् । मरणं विस्मारयित्वेत्यर्थः ॥

॥ इ प्रत्यय आभीक्ष्ण्ये द्विश्च पदम् ॥ ११ ॥

अतीते काले आभीक्ष्ण्ये गम्यमाने धातोः इ प्रत्ययो भवति पदं च द्विर्भवति ॥ कर्ि कर्ि । कारं कारम् ॥ बूजि बूजि । श्रावं श्रावम् ॥ लूनि लूनि । लावं लावम् ॥

॥ स्वरान्ताद्धा ॥ १२ ॥

स्वरान्ताद्धातोः अतीतकाले आभीक्ष्ण्ये गम्यमाने विकल्पेन इ प्रत्ययो भवति । पदं च द्विर्भवति ॥ दि दि । दायं दायम् ॥ यि यि । एत्यैत्य ॥ ख्य ख्य । भुक्त्वा भुक्त्वा ॥ प्रथमयोः निदियिभ्य इलोपः (सू० ८) । तृतीयस्य स्वरान्ताद्धातोः ऽत् (सू० ७) इति इकारस्य अकारः । इकारो ऽसवर्णे यो ऽपरलोपः (सू० १।१०) । पक्षे दिथ् दिथ् । दायं दायम् ॥ यिथ् यिथ् । एत्यैत्य ॥ ख्यथ् ख्यथ् । भुक्त्वा भुक्त्वा ॥ च्यथ् च्यथ् । पायं पायम् ॥ साधनं पूर्ववत् ॥

६।१।१७] कृदन्तप्रक्रियायां कृत्क्रियादिपादः ।

२४७

॥ आदुपधाया अप्रसिद्धता ॥ १३ ॥

अतीतक्रियायां धातोरुपधाभूतस्याकारस्याप्रसिद्धता भवति ॥ कारिथ् । कथित्वा ॥ मारिथ् क्यथ् । हत्वा ॥ तारिथ् । तारयित्वा ॥ एवं । कारि कारि । काथं काथम् ॥ मारि मारि । मारं मारम् ॥ तारि तारि । तारं तारम् ॥ साधनं सुगमम् ॥

॥ एत ईत् ॥ १४ ॥

अतीतक्रियायां धातोरुपधाभूतस्य एकारस्य ईकारो भवति ॥ च्नीदि च्नीटि । कुट्टं कुट्टम् ॥ बीहि बीहि । आसमासम् ॥ लीखि लीखि । लेखं लेखम् ॥ च्नेट कुट्टने । व्यह उपवेशने । लेख लेखने । इ प्रत्यय आभीक्ष्ण्ये द्विश्च पदम् (सू० ११) इति इ प्रत्ययः ॥ [व्यह धातुरस्य विधेरनाश्रयः । किञ्च विहि विहि इति ह्रस्वेकारेणैव पाठः श्रुद्धो ऽस्ति ॥]

॥ ऊदोकारस्य ॥ १५ ॥

अतीतक्रियायां धातोरुपधाभूतस्य ओकारस्य ऊकारो भवति ॥ खूञ्चि खूञ्चि । भायं भायम् ॥ बूजि बूजि । श्रावं श्रावम् ॥ तूलि तूलि । तोलयं तोलयम् ॥ एवं । खूञ्चिथ् । भीत्वा ॥ बूजिथ् । श्रुत्वा ॥ तूलिथ् । तोलयित्वा ॥ साधनं सुगमम् ॥

॥ आनादयो ऽव्ययम् ॥ १६ ॥

आन् इथ् इथ्-क्यथ् इ इति चत्वारः प्रत्यया अव्ययमव्ययसंज्ञा भवन्ति ॥

॥ भविष्यति कितु पदम् ॥ १७ ॥

प्रधानक्रियाया भविष्यत्काले इतरस्यापप्रधानायां क्रियायां गम्यमानायां

धातोः कितु इति पदं भवति । पदग्रहणात् कितु इत्यस्य पुंस्त्रीत्वमेकत्वानेकत्वं च भवतीति विज्ञेयम् ॥ परनस् कितु । पठितुं सः ॥ रननस् कितु । पक्तुं सः ॥ परनस् किञ्चू । पठितुं सा ॥ रननस् किञ्चू । पक्तुं सा ॥ परनस् किति । पठितुं ते ॥ रननस् किञ्च । पक्तुं ताः ॥ पर पठने । रन पाके । अनेन कितु । कितावनस् (सू० २०) इति अनस् आगमः । द्वितीययोः सर्वेषामुकारान्तानामुकारादेश (सू० ६।४) इति सूत्रेण ऊमात्रादेशः । तवर्गान्तानामप्रसिद्ध (सू० ६।११) इति तकारस्य चकारः । तृतीययोरेकस्य उवर्णान्तानामिकारः (सू० २।१।३०) इति उकारस्य इकारः । अपरस्य ऊमात्रादेशे तकारादेशे च कृते । बहुत्वे ङकारागम (सू० २।१।११) इत्यकारागमः । उवर्णान्तानामिकार (सू० २।१।३०) इति उकारस्य इकारः । इकारो ऽसवर्णे यो ऽपरलोप (सू० १।१०) इति यत्वम् । तस्य अप्रसिद्धन्नवर्गाल्लोप (सू० ८।३।४७) । चेटनस् कितु । कुट्टयितुं सः ॥ चेटस् कितु (सू० ९।२।१२) कुट्टनाय सः ॥ ग्रजनस् कितु । गर्जितुं सः ॥ ग्रजि कितु (सू० ९।२।६५) गर्जनाय सः ॥ इति चतुर्थीस्वरूपाणि च तेषां धातूनां दृश्यन्ते येषां भावा अनेकधा भवन्ति । येषां तु पुंस्त्रीभेदाद्द्विविध एव स्यान्न तत्र चतुर्थीप्रयोगेन सिद्धिः । किंतु वक्ष्यमाणव्यञ्जनान्तेभ्यो धातुभावशब्देभ्यश्चतुर्थीप्रोक्तप्रत्ययेषु कृतेषु व्यञ्जनान्तस्योकारोपधाया अत् (सू० २।१।३२) इत्यादिना चतुर्थीस्वरूपं सेत्स्यतीति ॥

॥ अनि च ॥ १८ ॥

प्रधानक्रियाया भविष्यत्काले इतरस्यामप्रधानायां क्रियायां गम्यमानायां धातोः परः अनि प्रत्ययो भवति ॥ परनि गच्छान् लुह् । पठितुं व्रजति ॥ रननि गौव् । पक्तुं गतः ॥ ख्यनि गच्छि । अत्तुं यास्यति ॥

॥ समखः शुक्प्रष्टव्ये नित्यम् ॥ १९ ॥

समख समक्षीभवने इत्यस्य धातोः शोके प्रष्टव्ये सति नित्यमनि प्रत्ययो भवति ॥ समखनि गौब् । शोकपृच्छायै गत इत्यर्थः ॥ अन्यत्र । समखन-पुङ्ग्व् रुद् । समक्षीभवनाय स्थितः ॥

॥ कितावनस् ॥ २० ॥

धातोः कितु प्रत्यये परे अनस् आगमो भवति ॥ करनस् कितु । कर्तुं सः । साधनं सुगमम् ॥

॥ निदियिभ्यो ऽकारलोपः ॥ २१ ॥

नि हरणे । दि दाने । यि आगमने । एभ्यः परस्य अकारस्य लोपो भवति ॥ निनस् कितु । हर्तुं सः ॥ दिनस् कितु । दातुं सः ॥ यिनस् कितु । आगन्तुम् ॥

॥ उनु वा ॥ २२ ॥

धातोः कितु प्रत्यये उनु (सू० ९।२।३) आगमो विकल्पेन भवति ॥ करुनु कितु । कर्तुं सः ॥

॥ उन्वन्तं लिङ्गवत् ॥ २३ ॥

अत्र वक्ष्यमाणे भावविकल्पस्वरूपे च उनु (सू० ९।२।३) अन्ते यस्य तत्पदं लिङ्गवद्भवति । यथा कितु प्रत्ययस्य पुंस्त्रीत्वमेकत्वानेकत्वं च संभवति तथैव तस्मात्पूर्वस्य उनु विशिष्टस्य धातोरपि भवति ॥ रनुनु कितु । पक्तुं सः ॥ रनन्ति किति । पक्तुं ते ॥ करन्स् किञ्चू । कर्तुं सा ॥ करन्स् किञ्च । कर्तुं ताः ॥ साधनमुक्तवत् ॥

॥ स्वरान्तेभ्यो ऽनिदियिभ्य आदेरत् ॥ २४ ॥

नि हरणे । दि दाने । यि आगमने एतान्वर्जयित्वा स्वरान्तेभ्यो धातुभ्यः
उनु प्रत्ययस्यादेरुकारस्य अकारो भवति ॥ ख्यनु कितु । खादितुं सः ॥
च्यनु कितु । पातुं सः ॥ प्यनु कितु । पतितुं सः ॥ ह्यनु कितु । वोढुं सः ॥
अनिदियिभ्यः किम् । दिनु कितु । दातुं सः ॥ निनु कितु । हर्तुं सः ॥ यिनु
कितु । आयातुं सः ॥ साधनं पूर्ववत् ॥

॥ कर्तरि वुनु ॥ २५ ॥

धातोः कर्तर्यर्थे वुनु प्रत्ययो भवति ॥ करवुनु । कर्ता ॥ परवुनु । पाठकः ॥

॥ वुनावकारागमः ॥ २६ ॥

धातोः वुनु प्रत्यये परे अकारागमो भवति ॥ व्यठवुनु । स्थूलीभवन ॥
पोठवुनु । पोष्टा । सुगमम् ॥

॥ स्वरान्तेभ्यो वपूर्वः ॥ २७ ॥

स्वरान्तेभ्यो धातुभ्यो वपूर्वः अकारागमः वकारागमो भवति ॥ निववुनु ।
हारकः ॥ दिववुनु । दायकः ॥ यिववुनु । आगन्ता ॥ एवं । ख्यववुनु ।
खादकः ॥ च्यववुनु । पायकः ॥ ह्यववुनु । कायकः ॥ अत्र वकारागमे कृते
सर्वत्राकारागमो निदियिवर्जितात् (सू० ८।२।११) इति धातोरेव अका-
रागमः ॥

॥ वोलुग्राक् पदौ च ॥ २८ ॥

धातोः कर्तर्यर्थे वोलु प्रत्ययः ग्राक् प्रत्ययश्च भवति उदाहरणमुत्तरसूत्रे ॥

६।१।३०] कृदन्तप्रक्रियायां कृत्क्रियादिपादः । २५१

॥ तयोरनागमः ॥ २९ ॥

तयोर्वोलु ग्राक् प्रत्यययोः परयोर्धातोः अन् आगमो भवति ॥ करन्-
 वोलु । कर्ता ॥ परन्-वोलु । पठिता ॥ एवं । करन्-ग्राक् । कर्ता ॥ परन्-ग्राक् ।
 पाठकः ॥ पदसंज्ञाव्यपदेशाद्वक्ष्यमाणपुंस्त्रीभावपदात्परौ प्रयुक्तौ सन्तौ प्रोक्त-
 समासवत्सिद्धिरवधार्या ॥ तद्यथा । जानुन् भावपदात् अग्रे वोलुपदं । व्यञ्ज-
 नान्तस्योकारोपधाया अत् (सू० २।१।३२) इति उपधाया उकारस्य अकारः ॥
 एवं । ज्ञाञ्-वोलु । अत्र ज्ञान् (सू० २।२।७१) भावपदात् अग्रे वोलु पदम् ।
 तवर्गान्तानामप्रसिद्ध (सू० ६।१।१) इति नकारस्य झकारः । कृतादेशानामू-
 मात्ता आगम (सू० २।१।१६) इति ऊमात्रा आगमः ॥ जानन्-वोलु । ज्ञाता ॥
 ज्ञाञ्-वोलु । ज्ञाता ॥ इति सिद्धम् । यस्यैव धातोः स्वार्थे पुंस्त्रीरूपे भावपदे
 स्यातां तस्यैव स्वरूपद्वयं संगच्छत इत्यवधार्यम् ॥ [यस्यैवेत्यत्रायमर्थः यस्य
 धातोः स्वार्थे निजार्थे कर्तुः स्वस्यैवात्मन आन्तरधर्मद्योतके न तु केनचिद्बाह्येन
 कर्मादिना संयुज्यमानार्थके पुंस्त्रीरूपे पुंसि स्त्रियां च न तु द्वयोरन्यतरस्मिन्नेव
 निष्पद्यमानप्रयोगे भावपदे वक्ष्यमाणभावप्रत्ययान्तरूपे स्यातां तस्यैवेति । यथात्र
 जानुन् ज्ञान् इत्युभे पुंस्त्रीरूपे भावपदे कर्तृसंबन्धिज्ञानरूपस्यान्तरधर्मस्य वाचके
 स्त इति बोध्यम् । करादीनां (सू० २।२।२।) स्वबाह्यकर्मसंयोगात् चरादीनां
 (सू० २।२।२४) नित्यस्त्रीभावात् छुकादीनां (सू० २।२।२९) स्त्रीभावप्रत्ययान्त-
 भावाभावात् डलादीनां (सू० २।२।२७) बाह्यधर्मसंयोगभावात्पदसंज्ञाव्यपदेशा-
 दित्यादिना सूचितविधेरप्रसक्ततोह्येति ॥]

॥ स्वरान्तात्सस्वरः ॥ ३० ॥

सः अन् आगमः स्वरान्ताद्धातोः सस्वरः स्वरान्तो भवति ॥ ख्यन-वोलु ।
 खादिता ॥ च्यन-वोलु । पाता ॥ एवं । ख्यन-ग्राक् । भक्षकः ॥ च्यन-ग्राक्
 पायकः ॥

॥ न्यादीनामल्लोपः ॥ ३१ ॥

नि हरणप्रापणयोः । दि दाने । यि आगमने । इत्येषाम् अन् आगमस्य
अकारल्लोपो भवति ॥ निन-बोलु । नेता ॥ दिन-बोलु । दाता ॥ यिन-बोलु ।
आगन्ता ॥ एवं । निन-ग्राख् । नायकः ॥ दिन-ग्राख् । दायकः ॥ यिन-
ग्राख् । आगन्ता ॥

॥ दिदावोर्नल्लौ व्यभिचारिण्याम् ॥ ३२ ॥

दि दाने । दाव दापने । इत्यनयोर्व्यभिचारिण्यां स्त्रियां क्रमेण नल् अल्
प्रत्ययौ भवतः ॥ दिनल् । व्यभिचारिणी ॥ दावल् । व्यभिचारिणी ॥

॥ कर्मोपपदे पुंस्य ऽश्लीले ॥ ३३ ॥

तयोर्दिदावोः कर्मण्युपपदे सति पुंसः अश्लीले नल् अलौ भवतः ॥ माज्य-
दिनल् । मातृगामी ॥ व्यञ्ज-दिनल् । स्वसृगामी ॥ कोरि-दिनल् । कन्यागामी ॥
एवं । माज्य-दावल् । व्यञ्ज-दावल् । कोरि-दावल् ॥

॥ नलो लो वा ॥ ३४ ॥

नल् प्रत्ययस्यादेर्विकल्पेन लकारो भवति ॥ माज्य-दिनल् ॥

॥ क्वचिल्लोपः ॥ ३५ ॥

नल् प्रत्ययस्यादेः क्वचिल्लोपो भवति ॥ माज्य-दिल् । मातृगामी ॥

॥ प्रधानातीते उः ॥ ३६ ॥

धातोः प्रधाने क्रियारूपे अतीते गम्यमाने उ प्रत्ययो भवति ॥ कर्ह ।
कृतम् ॥ पृह् । पठितम् ॥ खनु । खातम् ॥

६।१।४०] कृदन्तप्रक्रियायां कृत्क्रियादिपादः ।

२५३

॥ चिरूयोरोवादेशः ॥ ३७ ॥

चि पाने । खि खादने । इत्यनयोः च् प्रत्ययस्य औच् आदेशो भवति ॥
च्यौच् । पीतम् ॥ ख्यौच् । भुक्तम् ॥

॥ नेरूव् ॥ ३८ ॥

नि हरणे इत्यस्मात् ण् प्रत्ययस्य ऊव् आदेशो भवति ॥ न्यूव् । नीतम् ॥
तत्र युष्मच्छब्दकर्तारि आख्यातोक्तभूतक्रियैव (सू० ८।१।३४) मुख्या स्पष्टा च
प्रोक्ता तु गौणेति बोध्यम् ॥

॥ कर्तृधातूनामाख्यातभूतक्रियैव नित्यम् ॥ ३९ ॥

येषां धातूनामतीतकाले कर्तृप्रयोगा एव भवन्ति तेषामाख्यातोक्तभूतकाल-
क्रियैव नित्यं भवति कर्मप्रयोगाभावात् ॥ क्लृ । पलायितः ॥ क्लि । पलायिताः ॥
व्यथ्यौव् । पुष्टः ॥ व्यथ्येय् । पुष्टाः ॥ आख्यातप्रक्रियायां साधितानि ॥

॥ भूतपदान्मंतु पदं कर्मणि ॥ ४० ॥

कर्मणि धातुक्रियाविशिष्टे पदार्थे अभिधेये सति कर्मधातोः कृदुक्तभूतक्रि-
यापदात् कर्तृधातोश्चाख्यातोक्तभूतपदात् मंतु पदं भवति । मंतु पदे तु मुत् इति
उकारविशिष्टं च व्यवह्रियते । भूतपदग्रहणेन यथा मंतु पदस्य प्रथमादिविभक्ति-
परिणामो भवति एकत्वानेकत्वपुंस्त्रीपरिणामश्च भवति तथा तत्तद्धृतक्रियापदस्या-
पि भवति । मंतु विशिष्टं पदं त्वेकमेव भवति न तु द्वितयम् ॥ कर्-मंतु । कृतम् ॥
कर्-मंचू । कृता ॥ गं-मंतु । घट्टितम् ॥ गं-मंचू । घट्टिता ॥ कर्-मंति ।
कृतानि ॥ कर्-मच्च । कृताः ॥ गं-मंति । घट्टितानि ॥ गर्-मच्च । घट्टिताः ॥ कर
करणे । गर घट्टने । प्रधानातीते उः (सू० ३६) । कर्- पदात् गं- पदाच्चानेन मंतु
पदम् । पुंवहुत्वे पूर्वोत्तरपदयोरन्यस्वरस्य इकारः । स्त्रीलिङ्गे ऊमात्रादेशः । तका-

रस्य च चत्त्वम् । एवं सर्वत्र विभक्तिगणे विज्ञेयम् ॥ कर्तृधातूनां यथा । व्यञ्ज्यो-मंतु ।
 स्थूलीभूतः ॥ खूचु-मंतु । भीतः ॥ व्यठ स्थूलीभवने औव् यागमः (८।३।४६
 सूत्रेण) व्यञ्ज्योव् पदात् मंतु पदम् । संबन्धिप्रत्ययेषु वयोर्लोप (सू० ८।३।४१) इति
 वकारस्य लोपः । एवं । खोच्च भये ओव् तस्य लुह् आदेशः छहोर्लोपश्च । ओ-
 कारस्योकारः सादेशपुंर्कर्तरि च (सू० ८।३।२४) इत्युपधाया ऊकारः । खूचु पदात्
 मंतु पदम् ॥ ननु कर्तृधातूनां वकारस्य लोपे ओदन्तावशेषणादोदन्तस्य च लिङ्ग-
 प्रयोगादर्शनात्कथं पूर्वपदस्य लिङ्गपरिणामः क्रियते । अत्रोच्यते यथा उकारान्तस्य
 प्रथमाबहुत्वादिषु एकमात्र एव इकारादेशः क्रियते तथैव द्विमात्रस्य संध्यक्षरस्य
 ओकारस्यापि द्विमात्रसंध्यक्षरस्य एकारस्यादेशो भवतीति बोध्यम् । तेन व्य-
 ञ्ज्ये मंति । स्थूलीभूताः ॥ यद्वा । व्यञ्ज्ये इति बहुवचनभूतक्रियाया मंतु पदे कृते
 प्रोक्तसूत्रेण यकारलोपात्सेत्स्यतीति ॥ एकाक्षरावशिष्टानां तु पदसंज्ञानिवृत्तिः ॥
 तेन । आर्मंतु । आगतः ॥ आर्मति । आगताः ॥ चार्मंतु । प्रविष्टः ॥ चार्मति ।
 प्रविष्टाः ॥ द्रार्मंतु । निर्गतः ॥ द्रार्मति । निर्गताः ॥ प्यार्मंतु । प्रसूतः ॥ प्यार्मति ।
 प्रसूताः ॥ जार्मंतु । जातः ॥ जार्मति । जाताः ॥ मूटु इति क्रियापदस्य मंतौ
 अन्त्यव्यञ्जनादेर्विकल्पेन लोप इष्यते ॥ मूटु-मंतु । मृतः ॥ मृक्षे । मूर्मंतु । मृतः ॥
 स्त्रीलिङ्गे तु नित्यमिष्यते ॥ मूर्मंचू । मृता ॥ मूमच । मृताः ॥

॥ हेः पूर्वं भावपदं चारब्धे ॥ ४१ ॥

हि ग्रहणादिषु इत्यस्य धातोः कृदुक्तभूतपदात्परं मंतु पदं भवति । धातोः
 पूर्वं च भावपदं (सू० ९।२।३) प्रयोज्यम् आरब्धे कर्मणि अभिधेये सति ॥
 ग्यवुनु हंतु मंतु । गीयमानम् ॥ करुनु हंतु मंतु । क्रियमाणम् ॥

॥ गच्छो स्तीतानागतौ धातुभावतस्तव्यार्थे ॥ ४२ ॥

अत्र शब्दशास्त्रे तव्यार्थकः शब्दः अतीतकाले भविष्यत्काले च भवतीति
 बोध्यम् । गच्छ सामञ्जस्ये इत्यस्य प्रधानभूतकालस्वरूपं प्रधानभविष्यत्कालस्वरूपं

६।१।४५] कृदन्तप्रक्रियायां कृत्क्रियादिपादः ।

२५५

च धातोर्भावशब्दाद्वक्ष्यमाणरीत्या पूर्वे परे वा प्रयुज्येते क्रमेण भूततत्त्वार्थभवि-
ष्यत्तत्त्वार्थके भवतः ॥ इय गच्छु गच्छुनु । त्वया गन्तव्यं भूते ॥ त्वह्य गच्छु गच्छुनु ।
युष्माभिर्गन्तव्यम् ॥ अनागते यथा ॥ तंतु गच्छि गच्छुनु । तत्र गन्तव्यम् ॥
साधनं सुगमम् ॥

॥ विधिनिषेधयोर्लगः ॥ ४३ ॥

लग संगे पीडायां च इत्यस्य स्वरूपं धातोर्भावशब्दात्प्रयोज्यम् विधौ
निषेधे च गम्यमाने । तत्र अतीतक्रियाया विधिनिषेधयोर्निषेधादनागतस्वरूप-
मेव ज्यायः न भूतस्वरूपं । किंत्वपूर्णभूतस्वरूपं युज्यते ॥ तंतु लगि गच्छुनु । तत्र
गन्तव्यम् ॥ तंतु लगि न गच्छुनु । तत्र न गन्तव्यम् ॥ तंतु लगिहे गच्छुनु [तत्र
गन्तव्यं योग्यमभविष्यत्] ॥

॥ भाव्यार्थे पजश्च ॥ ४४ ॥

पज युक्तीभवने इत्यस्यातीतापूर्णभूतस्वरूपं धातुभावतः प्रयोज्यं चशब्दा-
द्भूतप्रयोगाश्च भाव्ये सामञ्जस्ये गम्यमाने ॥ तंतु पजि गच्छुनु । तत्र गमनेन
भाव्यम् ॥ तंतु पजिहे गच्छुनु । [तत्र गन्तव्यं योग्यमभविष्यत्] ॥ एवमन्यत् ॥

॥ षष्ठी तृतीया वैषां कर्तरि ॥ ४५ ॥

एषां प्रोक्तानां गच्छादीनां कर्तरि षष्ठी तृतीया वा स्यात् ॥ इय गच्छु
करुन् । त्वया कर्तव्यं भूते ॥ वा । च्योनु गच्छु करुन् । ते कर्तव्यं भूते ॥ इय
पजि रनुन् । त्वया पक्तव्यम् ॥ च्योनु पजि रनुन् । तव पक्तव्यम् ॥ इय लगि
दपुन् । त्वया वाच्यम् ॥ च्योनु लगि न दपुन् । तव न वक्तव्यम् ॥

॥ एभ्य एव संबन्धप्रत्ययाश्च ॥ ४६ ॥

एभ्यो गृह्णादिभ्यः स्वरूपेभ्यस्तत्संबन्धादिप्रत्ययाश्च भवन्ति न तु धातु-
भावतः ॥ गृह्णुस् करुन् । तस्मै कर्तव्यं भूते ॥ गृह्णुय् करुन् । तुभ्यं कर्तव्यम्
भूते ॥ एवं । लग्यस् करुन् । कर्तव्यं तस्य ॥ लगिन् करुन् । कर्तव्यं तव ॥ लग्यम्
करुन् । कर्तव्यं मम ॥ एवं । पङ्यस् परुन् । पाठेन तस्य भाव्यम् ॥ पङ्यम्
परुन् । पाठेन मम भाव्यम् ॥

॥ एकपदे भावतः परा वा ॥ ४७ ॥

एकस्मिन्नेव कियारूपे पदे वक्तव्ये सति गृह्णादीनां प्रयोगा भावतः परा
वा प्रयोज्याः ॥ गृह्णु गृह्णुन् वा गृह्णुन् गृह्णु [। गन्तव्यम्] ॥ लगि परुन्
वा परुन् लगि [। पठितव्यम्] ॥ पजि ख्यन्तु वा ख्यन्तु पजि । अत्तव्यम् ॥

॥ अनेकपदेषु वाक्यारम्भपदात् ॥ ४८ ॥

एकाधिकपदैर्वाक्ये वक्तव्ये सति वाक्यस्य आरम्भपदादग्रे ते गृह्णादीनां
प्रयोगाः स्युः ॥ अद गृह्णु तदु गृह्णुन् । ततस्तत्र गन्तव्यम् ॥ एवं । अद लगि
तति विहन्तु । ततस्तत्रासितव्यम् ॥ एवम् । अद पजि तति दणुन् । ततस्तत्र
वक्तव्यम् ॥ एवमन्यत् ॥

॥ गृह्णो गतागतप्रयोगा उदन्तभावतः कामार्थे

॥ ४९ ॥

इच्छार्थे गम्यमाने सति गृह्ण गतौ सामञ्जस्ये च इत्यस्य अतीतानागत-
कालिकाः सर्वे प्रयोगा उकारान्तभावतः प्रयोज्याः । ते तु कर्तर्येव ज्ञेयाः । भाव-
स्योकारान्तत्वं च धातुवत् एकत्वानेकत्वपरिणामार्थमिति ॥ तत्रानागते यथा ।

६।१।५१] कृदन्तप्रक्रियायां कृत्क्रियादिपादः ।

२५७

सुह गच्छि गच्छुन् [। स गच्छतु] ॥ तिम्र गच्छन् गच्छन्ति [। ते गच्छन्तु] ॥
 च्छ् गच्छस्व गच्छुन् [। त्वं गच्छ] ॥ त्वहि गच्छिस्व गच्छन्ति [। यूयं गच्छतु] ॥ ब्रह्
 गच्छ गच्छुन् [। अहं गच्छानि] ॥ असि गच्छस्व जेनेनि [। वयं जयेम ॥ इत्या-
 दयो वाक्यार्था इच्छार्थे बोध्याः] ॥ अतीतकालिकेषु यथा । ताप् गच्छु करुन्
 [। आतपो ऽभविष्यत्] ॥ कुलि गच्छि स्वसन्ति [। वृक्षा अरुक्ष्यन्] ॥ च्छ्
 गच्छस्व गच्छुन् [। त्वमगमिष्यः] ॥ त्वहि गच्छिस्व गच्छन्ति [। यूयमगमिष्यतु] ॥ ब्रह्
 गच्छस्व गच्छुन् [। अहमगमिष्यम्] ॥ असि गच्छि बडन्ति [। वयमवधिष्याम ॥
 इति वाक्यार्था आशंसापरा बोध्याः । अतीतकालश्चात्र क्रियातिपत्तौ चरि-
 तार्थः ॥ सर्वेषाम्] साधनं पूर्ववत् ॥

॥ भावकर्मणोरनी ॥ ५० ॥

धातोर्भावकर्मणोर्विषये अनी प्रत्ययो भवति ॥ करनी । करणीयम् ॥
 पकनी । गमनीयम् ॥ वृथनी । उत्थेयम् ॥ दिनी । देयम् ॥ ह्यनी । क्रेयम् ॥
 हेः सर्वत्राकारागमो निदियिवर्जितात् (सू० ८।२।११) इत्यकारागमः ।
 शेषं स्पष्टम् ॥

॥ नञो ऽर्थे धातोरनय् ॥ ५१ ॥

धातोः नञ्शब्दस्य अभावस्यार्थे वाच्ये अनय् भवति स चाव्ययम् ॥
 करनय् । अकृतम् ॥ गरनय् । अघटितम् ॥ परनय् । अपठितम् ॥ पोठ-
 नय् । अपुष्टम् ॥ दिनय् । अदत्तम् ॥ ह्यनय् । अक्रीतम् ॥ साधनं सुगमम् ॥

इति शारदाक्षेत्रभाषाव्याकरणे कश्मीरशब्दामृते कृदन्तप्रक्रियायां
 कृत्क्रियादिपादः प्रथमः ॥ ९।१ ॥

अथ कृदन्तप्रक्रियायाम् ॥६॥

भावपादः ॥२॥

॥ भावे ॥ १ ॥

इतः परं ये वक्ष्यमाणाः प्रत्ययास्ते सर्वे भावे विज्ञेयाः ॥

॥ पुंस्युन् ॥ २ ॥

धातोर्भावे उन् प्रत्ययो भवति स च पुंलिङ्गे वर्तते ॥ करुन् । करणम् ॥
परुन् । पठनम् ॥ द्युन् । दानम् ॥ असुन् । हसनम् ॥

॥ अंनु [उनु] वा ॥ ३ ॥

धातोर्भावविषये अंनु प्रत्ययो वा विकल्पेन भवति सोऽपि पुंलिङ्गे ॥
चरन् । उपचयनम् ॥ जुवन् । जीवनम् ॥ [अंनु प्रत्ययस्थाने उनु प्रत्ययव्यव-
हारो दृश्यते । यथा ९।१ सूत्रेषु २२, २३, ४१, ४२ इत्यादिषु] । पक्षे । चरुन् ।
जुवुन् । इति स्वरूपे स्तः ॥

॥ तलवजोर्यागमो वा ॥ ४ ॥

तल स्नेहपाके । बज् सेवायां स्नेहने च । इत्यनयोः उन् प्रत्यये परे

६।२।८]

कृदन्तप्रक्रियायां भावपादः ।

२५६

विकल्पेन यकारागमो भवति । तत्र वजः स्नेहन एव ॥ तल्युन् । स्नेहपाकः ॥
वज्युन् । स्नेहपाकः ॥ पक्षे । तलुन् । वजुन् ॥

॥ मषश्च रब् ॥ ५ ॥

मष विस्मरणे इत्यस्य भावे रब् प्रत्ययो भवति ॥ मषर्ब् । विस्मरणम् ॥
पक्षे । मषुन् ॥

॥ द्वदरज्वज्रस्वसरां च उ ॥ ६ ॥

द्वदर जीर्णीभवने । ज्वज्र जर्जरत्वे । स्वसर काष्ठादिजीर्णने । इत्येषां
भावे उ प्रत्ययश्च स्यात् ॥ द्वदरु । जीर्णनम् ॥ ज्वज्रु । जीर्णनम् ॥ स्वसरु ।
जीर्णनम् ॥ पक्षे । द्वदरुन् । ज्वज्रुन् । स्वसरुन् ॥

॥ छुम्बज्वसबगारव्यहलमलोसवुनाम ऽच्च ॥ ७ ॥

छुम्ब कणमर्दने । ज्वस कासे । बगार म्रक्षणे । व्यह उपवेशने । लम
आकर्षणे । लोस श्रमे । वुन दैवानार्जवे । एषां भावे अ प्रत्ययश्च भवति ॥
छुम्ब । मर्दनम् ॥ ज्वस । कासः ॥ बगार । म्रक्षणम् ॥ व्यह । आसनम् ॥
लम । आकर्षणम् ॥ लोस । श्रमः ॥ वुन [। दौर्भाग्यम्] ॥ पक्षे । छुम्बुन् । इत्या-
दयो भवन्ति ॥

॥ लदश्चाव् वेतने ऽपि ॥ ८ ॥

लद वस्तुप्रेषणे गृहादिनिर्माणोर्ध्वान्तरीकरणयोः सूत्रादिकर्माणि च इत्यस्य
भावे आव् प्रत्ययश्च भवति ॥ तद्वेतने ऽपि गृहादिनिर्माण एव बोध्यम् । इतर-
योस्तु गौणतया ॥ लदाव् । [गृहादि] निर्माणम् । तद्वेतनं च ॥

॥ छुकवछुकटकटुकटुकठुकत्रुकथकपाकवफुकफुक
ब्रकामुंलोपो वा ॥ ९ ॥

छुकव जलावगाहने । छुक बाङ्गनैर्वलये । टक शब्दवदन्तैश्छेदने । टुक आखु-
वच्छेदे । टुकव कूटाद्याघाते । टुक उत्खनने । त्रुक कणशश्छेदने भक्षणे च । थक
श्रमे । पाकव पचने । फुक अङ्गारप्रदीपने । ब्रक दंष्ट्राघाते । एषां भावे उन् प्रत्य-
यस्य लोपो वा भवति ॥ तत्र छुको दाहवैदग्ध्ययोः । टकश्छेदन एव । टुकव-
छुकवपाकवानामन्त्यस्वरादिलोपः ॥ फुकः फूत्कारे उपधाया वत्वमिष्यते ॥
छुख् । जलशोधना ॥ छुक् । दाहः वैदग्ध्यं वा ॥ टख् । छेदः ॥ टुख् । छिद्र-
वच्छेदः ॥ ट्रख् । सृगादिहननम् ॥ तुख् । उत्खननम् ॥ त्रुख् । कणभक्षणं
छेदनं वा ॥ थख् । श्रमः ॥ पाख् । पाकः ॥ फुख् । अङ्गारप्रदीपनम् ॥ फ्रख् ।
फूत्कारः ॥ ब्रख् । आघातः ॥

॥ द्रगरङ्गसगां गात् ॥ १० ॥

द्रगव अवखण्डने । रङ्ग रञ्जने । सगव वृक्षादिसिञ्चने । गकारान्तेषु एषां
धातूनां भावे उन् प्रत्ययस्य विकल्पेन लोपो भवति । द्रगवसगवयोर्मूलधातू अनु-
पलब्धावपि कारितोत्पन्नो व प्रत्ययो ऽनुमीयते । अतः टुकवधातुवदत्रापि अन्त्य-
स्वरादिलोपे गान्तेषु पठितौ ॥ द्रग् । खण्डनम् ॥ रङ्ग् । रागः ॥ सग् । सेकः ॥

॥ वाँचश्चात् ॥ ११ ॥

अप्रसिद्धचवर्गान्तेषु धातुषु वाँच वञ्चने इत्यस्य धातोर्भावे उन् प्रत्ययस्य
लोपो वा भवति ॥ वाँछ् । वञ्चनम् ॥

६।२।१६]

कृदन्तप्रक्रियायां भावपादः ।

२६१

॥ चेटलूटवाटां टात् ॥ १२ ॥

टकारान्तेषु धातुषु । चेटकुट्टने । लूट लुण्ठने । वाट संधापने । इत्येषां भावे
उन् प्रत्ययस्य लोपो वा भवति ॥ चेट् । कुट्टनम् ॥ लूट् । लुण्ठनम् ॥ वाट् ।
संधिः ॥

॥ गण्डो डात् ॥ १३ ॥

डकारान्तेषु । गण्ड ग्रन्थे । इत्यस्य भावे उन् प्रत्ययस्य लोपो वा भवति ॥
गण्ड् । ग्रन्थिः ॥

॥ खनछ्यनोर्नात् ॥ १४ ॥

नकारान्तेषु । खन अवदारणे । छ्यन छेदे । इत्यनयोर्भावे उन् प्रत्ययस्य
लोपो वा भवति ॥ खन् । खातः ॥ छ्यन् । छेदः ॥

॥ काम्पकृपचापजपटपां पात् ॥ १५ ॥

पकारान्तेषु । काम्प कम्पने । कृप कर्तने । चाप अदने । जप जपने । टप
परोक्षपरिभाषणे । एषां धातूनां भावे उन् प्रत्ययस्य लोपो वा भवति । टपः
अश्वाघाते कार्यघाते च ॥ काम्प् । कम्पः ॥ कृप् । कुन्तनम् ॥ चाप् । अद-
नम् ॥ जप् । जपः ॥ टप् । अश्वपादादिप्रहारादि ॥

॥ ब्रमो मात् ॥ १६ ॥

ब्रम भ्रान्तौ । इत्यस्य मकारान्तेषु धातुषु भावे उन् प्रत्ययस्य लोपो वा
भवति ॥ ब्रम् । भ्रान्तिः ॥

॥ चारचीरतारफुकारफयारमारस्वरां रात् ॥ १७ ॥

रकारान्तेषु धातुषु । चार बलाद्धन्धने । चीर निष्पीडने । तार तारणे ।
फुकार कोपालापे । फयार रसनिष्कासने । मार मारणे । स्वर स्मरणे ।
इत्येषां भावे उन् प्रत्ययस्य लोपो वा भवति ॥ फुकारः पाकभेदे च । स्वरश्चेष्टा-
यां च ॥ चार् । अतिबन्धनम् ॥ चीर् । निष्पीडनम् ॥ तार् । तारणम् ॥ फुकार् ।
ऊष्मनिर्गमः ॥ मार । मारणम् ॥ स्वर । चेष्टा स्मृतिश्च ॥

॥ च्यलछलजूलतोलदलमेलां लात् ॥ १८ ॥

लकारान्तेषु धातुषु । च्यल बलात्प्रवेशने । छल छलने । जूल नखैस्तक्षणे ।
तोल तोलने । दल विदारणे । मेल संगमे । एषां धातूनां भावे उन् प्रत्ययस्य
लोपो वा भवति ॥ च्यल् । बलात्प्रवेशः ॥ छल् । छलम् ॥ जल् । नखक्षतम् ॥
तोल् । तौल्यम् ॥ दल् । अवखण्डनम् ॥ मेल् । सङ्गः ॥

॥ जुवडुवताववृहवां वात् ॥ १९ ॥

वकारान्तेषु । जुव जीवने । डुव संमार्जने । ताव तापने । वृहव शापे । इत्येषां
भावे उन् प्रत्ययस्य लोपो वा भवति ॥ जुव् । जीवः ॥ डुव् । नाशः ॥ ताव् ।
तापः ॥ वृहव् । शापः ॥

॥ रसह्रस्वोः सात् ॥ २० ॥

रस सरसीभवने । ह्रस्व श्वादिमूचनायाम् । इत्यनयोर्भावे उन् प्रत्ययस्य
लोपो वा भवति ॥ ह्रस्वो ऽत्रापि पूर्ववद्वक्त्रारलोप इष्यते ॥ रस् । रसः ॥ ह्रस् ।
सचना ॥

६।२।२६]

कृदन्तप्रक्रियायां भावपादः ।

२६३

॥ गृहः सकारो वा ॥ २१ ॥

गृह घर्षणे इत्यस्य भावे उन् प्रत्ययस्य लोपो वा भवति । घातोरन्त्यस्य च विकल्पेन सकारो भवति ॥ गृह् । घर्षणम् ॥ पक्षे । गस् । घर्षणम् ॥

॥ च्छश्च ॥ २२ ॥

च्छ चूषे इत्यस्य भावे उन्प्रत्ययस्य लोपो वा भवति ॥ च्छह् । चूषणम् ॥

॥ स्त्रियाम् ॥ २३ ॥

इत उत्तरं ये वक्ष्यमाणाः प्रत्ययास्ते स्त्रियां भावे विज्ञेयाः ॥

॥ चरचुवमोरवमर्चं नित्यमिञ् ॥ २४ ॥

चर अन्तःकोपे । चुव कलहे । मोरव पीडासहने । मर्च अमर्षे । इत्येषां भावे नित्यम् इञ् प्रत्ययो भवति स च स्त्रियामेव ॥ चरिञ् । अन्तःकोपः ॥ चुविञ् । कलहः ॥ मोरवूञ् । सहनम् ॥ मर्चूञ् । अमर्षणम् ॥

॥ मोरवमर्चख्सफिचादिभ्य ऊदादेः ॥ २५ ॥

मोरव पीडासहने । मर्च अमर्षे । इत्याभ्यां परस्य उत्तरसूत्रे वक्ष्यमाणफि-
चादिभ्यश्च इञ् प्रत्ययस्य आदिस्वरस्य ऊमात्रादेशो भवति ॥ मोरवूञ् [सह-
नम्] ॥ मर्चूञ् [अमर्षणम्] ॥

॥ फिच [ख्स] कुहफृशवजववुचां वा ॥ २६ ॥

फिच विस्मरणे । [ख्स ततूरुहकर्षणे ।] कुह फृश अन्तःकोपे । वज्रव
साद्रीकरणे । वुच दग्धी भवने । इत्येषां भावे स्त्रियां विकल्पेन इञ् प्रत्ययो

भवति ॥ फिञ्जू । कार्यविस्मृतिः ॥ [ख्सूञ् । तनूरुह + + कर्षणम् ॥]
 फुहूञ् । अन्तःकोपः ॥ फूँञ् । अन्तःकोपः ॥ वज्रवूञ् [। सार्द्धभावाय
 जलादौ स्थापनम्] ॥ वुञ् । दाहः [अत्रापि क्रोधेनैवान्तर्दाह इव संताप
 इत्यर्थः] ॥ पक्षे । फिञ्जुन् । [ख्सुन् ।] फुहुन् । फूशुन् । वज्रवुन् । वुञ्जुन् ॥

॥ सारखुतटुवडुवडलत्रुकथ्यकनचनटनमवुज- वुठवुपां च ॥ २७ ॥

सार स्वारादिषु । खुत अन्तःखनने । टुव संकोचने । डुव संमार्जने ।
 डल उल्लङ्घने । त्रुक भक्षणे । थ्यक श्लाघायाम् । नञ् नर्तने । नट कम्पे । नम
 नम्रीभावे । वुज जलादिव्यक्तीभावे । वुठ वेष्टने । वुप अन्तर्दाहे । इत्येषां भावे
 स्त्रियां विकल्पेन इञ् प्रत्ययो भवति ॥ सारिञ् । स्वारः ॥ खुतिञ् । अन्तः-
 खननम् ॥ टुविञ् । संकोचः ॥ डुविञ् । संमार्जना ॥ डलिञ् । प्रवणम् ॥
 त्रुकिञ् । कणभक्षणम् ॥ थ्यकिञ् । श्लाघा ॥ नञ्जिञ् । नर्तनम् नर्तकी च ॥
 नटिञ् । कम्पः ॥ नमिञ् । नम्रता ॥ वुजिञ् । जलादेराविर्भावः ॥ वुठिञ् ।
 वेष्टनम् ॥ वुपिञ् । अन्तर्दाहः ॥ तत्र प्रसङ्गागतस्तद्धितोक्तः अल्पप्रत्ययश्चेन्नन्त-
 भाषादेश व्यवह्रियते नान्यत इति धीमद्भिरवधार्यम् । तद्यथा । थ्यकिञ्जल् ।
 श्लाघी ॥ नटिञ्जल् । कम्पवान् । इत्यादि ॥

॥ लिवल्यवोश्च ॥ २८ ॥

लिष लेपने । ल्यव लेहने । इत्यनयोर्भावे स्त्रियां विकल्पेन इञ् प्रत्ययो
 भवति ॥ लिबिञ् । लेपनम् ॥ ल्यविञ् । लेहनम् ॥

॥ लिवो वस्य पश्च ॥ २९ ॥

लिव लेपने । इत्यस्य वकारस्य पकारश्च भवति ॥ लिपिञ् । लेपनम् ॥

॥ करो लेपकायुधे ॥ ३० ॥

कर करणे । इत्यस्य लेपकायुधे गम्यमाने स्त्रियाम् इञ् प्रत्ययो भवति ॥
करिञ् । लेपकायुधः ॥ भावे करुन् इति पुंलिङ्गमेव भवति ॥

॥ वटः संग्रहे ॥ ३१ ॥

वट वेष्टने । इत्यस्य संग्रहार्थे स्त्रियाम् इञ् प्रत्ययो भवति ॥ वटिञ् । संग्रहः ॥

॥ फरश्चौरिण्याम् ॥ ३२ ॥

फर स्तेये । इत्यस्य चौरिण्या अर्थे स्त्रियाम् इञ् प्रत्ययो भवति ॥ फरिञ् ।
चौरिणी ॥

॥ च्वक्तपलङ्गामिश् ॥ ३३ ॥

च्वक् क्रोधे ऽम्लीभवने च । तप औष्ण्योपादाने । लङ्क पङ्गवीभवने ।
इत्येषां भावे स्त्रियाम् इश् प्रत्ययो भवति ॥ च्वकिश् । क्रोधः ॥ तपिश् । तापः ॥
लङ्किश् । पङ्कता ॥

॥ मिलवो ऽन्त्यस्य मश्च ॥ ३४ ॥

मिलव संयोजने इत्यस्य भावे इश् प्रत्ययो भवति । अन्त्याक्षरस्य च मकारो
भवति ॥ मिलमिश् । संयोगः ॥

॥ कपटद्दननहावपिलफिरमाजमिलवमुचरमूर-
ल्यववुठवुहामन् ॥ ३५ ॥

कपट कुन्तने । दून दूनव वस्त्रादिरजोपहरणे । नहाव क्रियाघाते । पिल

मासौ । फिर पुस्तकादिपरिवर्तने । माज्ज तत्परतायां शोधने च । मिलव संयोजने । मुञ्जर उद्धाटने । मूर त्वचो निष्कर्षे । ल्यव लेहने । वुठ वेष्टने । वुह अनि-
र्वाणे । इत्येषां भावे स्त्रियाम् अन् प्रत्ययो वा भवति ॥ कपटन् । कुन्तनम् ॥
दूनन् । [वस्त्रादेः] रजोपहरणार्थं कम्पनम् ॥ नहावन् । क्रियाघातः ॥ पिलन् ।
प्राप्तिः ॥ फिरन् । परिवर्तनम् ॥ माज्जन् । शोधना । सा तु धान्यादिक
एष व्यवहियते ॥ मिलवन् । संयोजना ॥ मुञ्जरन् । उद्धाटनम् ॥ मूरन् ।
त्वङ्निष्कर्षणम् ॥ ल्यवन् । लेहः ॥ वुठन् । वेष्टनम् ॥ वुहन् । अनिर्वाणः ॥

॥ गिलवश्चेष्टार्थे ऽन्त्यलोपश्च ॥ ३६ ॥

गिलव भ्रामणे । इत्यस्य चेष्टाया अर्थे अन् प्रत्ययो भवति अन्त्याक्षरस्य
च लोपो भवति ॥ गिलन् । चेष्टा ॥

॥ आङ्खण्ड्रलृट्जीट्ठट्पीट्फुट्बड्बा- गूर्म्वट्ठवोवूरां च ॥ ३७ ॥

आङ्ख मिश्रणे । खण्ड्र विभाजने । लृट् ह्रस्वीकरणे । जीट् दीर्घी-
करणे । ट्ठट् वृत्तिसंकोचे । पीट् सशिक्षं प्रतिक्षेपणे । फुट् भञ्जने । बड् व-
र्धने । बाङ्ग विभाजने । म्वट् घनीकरणे । वोवूर् धातूनां तक्षणे । इत्येषां
भावे अन् प्रत्ययो भवति ॥ आङ्खन् । मिश्रणम् ॥ खण्ड्रन् । खण्डना ॥
लृट् । संक्षेपता ॥ जीट् । विस्तारः ॥ ट्ठट् । वृत्तिसंकोचः ॥ पीट्-
रन् । सशिक्षमुपालम्भः ॥ फुट् । भञ्जनम् ॥ बड् । वर्धनम् ॥
बाङ्गन् । विभागः ॥ म्वट् । घनता ॥ वोवूर् । तक्षणम् ॥

॥ नव उपधाया वश्च ॥ ३८ ॥

नव नूत्रतायाम् । इत्यस्य अन् प्रत्ययो भवति उपधाया अकारस्य
वकारश्च भवति ॥ न्व्वरन् । दोषोपचयनम् ॥

॥ तञ्जूरतच्चरस्यञ्जरां च क्वचित् ॥ ३९ ॥

तञ्जूर विरलीकरणे । तञ्जूर तापने । स्यञ्जूर ऋज्वीकरणे । इत्येषां भावे
क्वचित् अन् प्रत्ययो भवति ॥ तञ्जूरन् । तनुता ॥ तञ्जूरन् । तप्तता ॥
स्यञ्जूरन् । ऋजुता ॥

॥ लारः कम्पे ॥ ४० ॥

लार स्पर्शानुगमनस्तिग्धीकरणेषु । इत्यस्य कम्पार्थे अन् प्रत्ययो भवति ॥
लारन् । कम्पः ॥

॥ चिखिह्यां पुंस्येव ॥ ४१ ॥

चि पाने । खि खादने । हि धारणादिषु । इत्येषां भावे पुंसि अन् प्रत्ययो
भवति ॥ च्यन् । पानम् ॥ ख्यन् । अशनम् ॥ ह्यन् । धारणम् ॥

॥ कडपास्त्रश्रुकामञ् ॥ ४२ ॥

कड निष्कासने । पास्त्र धिकरणे । श्रुक क्रन्दने । इत्येषाम् अञ् प्रत्ययो
भवति । तेषां तु नित्यं बहुत्वमेव ॥ कडञ् । धिकारः ॥ पास्त्रञ् । धिकारः ॥
श्रुकञ् । रोदनम् ॥

॥ चेनश्चावागमः ॥ ४३ ॥

चेन चेतने । इत्यस्य अञ् प्रत्ययो भवति अच् आगमश्च ॥ चेनवञ् ।
संज्ञापनम् ॥

॥ अर्जवाववृपजश्रपस्यदगरवटशहलह्यकामत् ॥ ४४ ॥

अर्ज अर्जने । वाव अभिप्रायाविष्करणे । वृपज उत्पत्तौ । श्रप जीर्णने ।
स्यद सिद्ध्यामृज्जीभवने च । गर घट्टने । वट वेष्टने । शहल शीतीभवने ।
ह्यक शक्तौ । एषां भावे स्त्रियाम् अत् प्रत्ययो भवति ॥ वृपजो ऽन्त्यस्वरादि-
लोपश्चेष्यते ॥ वटः संग्रहे ॥ गरः पुंसि च ॥ अर्जथ् । अर्जनम् ॥ वावथ् ।
अभिप्रायाविष्करणम् ॥ वृपथ् । उत्पत्तिः ॥ श्रपथ् । अन्नादेर्जीर्णनम् ॥
स्यदथ् । सिद्धिः ॥ गरथ् । घट्टना ॥ वटथ् । संग्रहः ॥ शहलथ् । शीतलता ॥
ह्यकथ् । शक्तिः ॥

॥ पोठो ऽक् शक्तौ ॥ ४५ ॥

पोठ स्थूलीभवने । इत्यस्य धनादिशक्त्यर्थे अक् प्रत्ययो भवति ॥
पोठस्व । [धनादिसंचयेन] शक्तिः ॥

॥ वखनखारजागवालनचङ्खामनाम ऽय् ॥ ४६ ॥

वखन व्याख्याने । खार आरोहणे । जाग प्रतिजागरणे । वाल अवतारणे ।
नञ् नर्तने । हख शोषे । आमन वैवर्ण्ये । इत्येषां भावे स्त्रियाम् अय् प्रत्ययो भ-
वति ॥ खारवालोर्निन्दार्थे तयोस्तु अन् आगमो वेष्ट्यते ॥ वखनय् । व्याख्यानम् ॥
खारनय् वा खारय् । आरोहणम् ॥ जागय् । प्रतिजागरणम् ॥ वालनय् वा वालय् ।
अवतारणम् ॥ नञ् । नर्तनम् ॥ हखय् । शोषणम् ॥ आमनय् । वैवर्ण्यम् ॥

६।२।५२]

कृदन्तप्रक्रियायां भावपादः ।

२६६

॥ मङ्गो दीर्घश्च ॥ ४७ ॥

मङ्ग याचने । इत्यस्य भावे अय् प्रत्ययो भवति पूर्ववर्णस्य च दीर्घः स्यात् ॥
मङ्गाय् । याच्ना ॥

॥ बांगुरो रलोपश्च ॥ ४८ ॥

स्पष्टम् ॥ बागय् । विभागः ॥

॥ जेन उपधाया इदाद्यन्तलोपो ऽपि प्रत्ययधात्वोः ॥ ४९ ॥

जेन जये । इत्यस्य अय् प्रत्ययो भवति उपधायाश्च इत्वं भवति प्रत्ययस्य
आद्यक्षरस्य धातोश्चान्त्याक्षरस्यापि लोपो भवति ॥ जिज् । जयः ॥

॥ उदोपपदे साव उन्निद्रतायाम् ॥ ५० ॥

साव शायने । इत्यस्य उदशब्दे उपपदे सति उन्निद्रताया अर्थे अय्
प्रत्ययो भवति ॥ उदसावय् । उन्निद्रता ॥

॥ केवलात्सुखार्थे ॥ ५१ ॥

साव शायने । इत्यस्मात्केवलात् सुखार्थे अय् प्रत्ययो भवति ॥ सावय् ।
सुखम् ॥

॥ होपपदे आमनो मिथ्याभियोगे ॥ ५२ ॥

आमन वैवर्णे । इत्यस्य हशब्दे उपपदे सति मिथ्याभियोगार्थे अय् प्रत्ययो
भवति ॥ हामनय् । मिथ्याभियोगः ॥

॥ लागो ऽनय् कृष्यर्थे ॥ ५३ ॥

स्पष्टम् ॥ लागनय् । कृषिः ॥

॥ बाग्रो रलोपश्च ॥ ५४ ॥

स्पष्टम् ॥ बागनय् । विभागः ॥

॥ सादो निमित्ते ॥ ५५ ॥

स्पष्टम् ॥ सादनय् । मुख्यहेतुः ॥

॥ छकछिकचमकट्कफूँकशैँकामिजो लोपः ॥ ५६ ॥

छक कीर्णने । छिक सेचने प्रमेहने च । चमक दीप्तौ । ट्क धावने । फूँक आघ्राणे । शैँक शङ्कायाम् । इत्येषां धातूनां भावे इञ् प्रत्ययस्य लोपो भवति ॥ छक् । कीर्णनम् ॥ छिक् । सिञ्चनम् ॥ चमक् । दीप्तिः ॥ ट्क् । धावनम् ॥ फूँक् । आघ्राणम् ॥ शैँक् । शङ्का ॥

॥ जागटाँगदगमङ्गलगलागबुङ्गश्वङ्गां गात् ॥ ५७ ॥

गकारान्तेषु धातुषु । जाग प्रतिजागरे । टाँग घोरवाशिते । दग घातने । मङ्ग याचने । लग सङ्गे पीडायां संगतीभवने च । लाग अनुकरणादिषु । बुङ्ग श्वरे । श्वङ्ग शयने । इत्येषां धातूनां भावे इञ् प्रत्ययस्य लोपो भवति ॥ जाग् । अवस्था ॥ टाँग् । घोरवाशितम् ॥ दग् । घातः ॥ मङ्ग् । याच्ना ॥ लग् । सङ्गः ॥ लाग् । नियमाल्लगनम् ॥ बुङ्ग् । श्वादिश्वः ॥ श्वङ्ग् । निद्रा ॥ बुङ्गस्तु अकारान्तस्वरूपं मनुष्याणां चिन्तया रात्रिक्षेपे चेति ॥ [बुङ्ग] ॥

॥ पचरोचश्रोचां चात् ॥ ५८ ॥

अप्रसिद्धत्रकारान्तेषु । पच ऋणादिविश्वासे । रोच रोचने । श्रोच शुद्धौ ।
इत्येषां धातूनां भावे स्त्रियाम् इञ् प्रत्ययस्य लोपो भवति ॥ पच्छ् । विश्वासः ॥
रुच्छ् । रुचिः ॥ श्रोच्छ् । शौचः ।

॥ इच्छप्रिच्छाश्छात् ॥ ५९ ॥

इच्छ इच्छायाम् । प्रिच्छ पृच्छायाम् । अनयोरप्रसिद्धत्रकारान्तेषु इञ् प्रत्य-
यस्य लोपो भवति ॥ इच्छ् । इच्छा ॥ प्रिच्छ् । पृच्छनम् ॥ द्वितीयस्पोदावृति-
र्यथा । प्रिच्छ् प्यौव् । पृच्छनयोग्यः संपन्नः ॥ यथा च । प्रिच्छ-गौरु ककुनस् ।
पृच्छनादिका रचिता तस्य ॥

॥ दून्छ्रोऽन्त्यव्यञ्जनलोपः ॥ ६० ॥

दून्छ्र पृथक्पृथक्करणे । इत्यस्य भावे इञ् प्रत्ययस्य लोपो भवति अन्त्य-
व्यञ्जनस्य च लोपो भवति ॥ दून्छ् । पृथक्पृथक्करणम् ॥

॥ तछमन्दछरछां छात् ॥ ६१ ॥

प्रसिद्धत्रकारान्तेषु धातुषु । तछ तक्षणे । मन्दछ मन्दाक्षे । रछ रक्षायाम् ।
इत्येषां भावे इञ् प्रत्ययस्य लोपो भवति ॥ तच्छ् । कण्डूः ॥ मन्दछ् । लज्जा ॥
रच्छ् । रक्षा ॥

॥ तछ ऊमात्रागमो वा ॥ ६२ ॥

स्पष्टम् ॥ तच्छ् । कण्डूः ॥

॥ रछो नित्यम् ॥ ६३ ॥

अस्य नित्यम् ऊमात्रागमः स्यात् न तु विकल्पेन ॥ रछू । रक्षा ॥

॥ ग्रजो जात् ॥ ६४ ॥

जकारान्तेषु धातुषु । ग्रज गर्जने । इत्यस्य इञ् प्रत्ययलोपो भवति ॥ ग्रज् ।
गर्जनम् ॥

॥ चूँटछटफुटां टात् ॥ ६५ ॥

चूँट अपानशब्दे । छट उत्क्षेपणे । फुट भङ्गे । इत्येषाम् इञ् प्रत्ययलोपो
भवति ॥ चूँट् । पर्दनम् ॥ छट् । उत्क्षेपनम् ॥ फुट् । बलिः ॥

॥ व्यठः प्रयोजने ॥ ६६ ॥

व्यठ तिक्तीभवने । इत्यस्य प्रयोजनार्थे इञ् प्रत्ययलोपो भवति ॥ व्यट् ।
प्रयोजनम् ॥

॥ माँडवड्रोडात् ॥ ६७ ॥

माँड मिश्रीकरणे । वड्र निक्षेपे । इत्यनयोरिञ् प्रत्ययलोपो भवति ॥
माँड् । मिश्रणम् ॥ वड्रो ऽन्त्यव्यञ्जनलोप इष्यते ॥ वड् । उत्कोचः ॥

॥ छाँड ऊमात्रागमो वा ॥ ६८ ॥

छाँड अन्वेषणे । इत्यस्य ऊमात्रा आगमो वा स्यात् ॥ छाँड् वा छाँडू ॥
अन्वेषणम् ॥

[॥ छाडो नित्यम् ॥ ६८ क ॥

छाड अन्वेषणे । इत्यस्य धातोः स्त्रियां भावे इञ् प्रत्ययलोप ऊमात्रागमश्च
नित्यं भवति ॥ छाडू । अन्वेषणम् ॥]

॥ न्यतलतोस्तात् ॥ ६९ ॥

न्यत पशुरोमकृन्तने । लतव लत्ताघाते । इत्यनयोः इञ् प्रत्ययलोपः
स्यात् । लतवो वकारस्य च लोप इष्यते ॥ न्यथ् । पशुरोमकृन्तनम् ॥ छथ् ।
लत्ताघातः ॥

॥ पदप्यदप्वन्दां दात् ॥ ७० ॥

पद कुत्सिते शब्दे । प्यद वृत्तज्ञतायाम् । प्वन्द क्षुते । एषां भावे इञ् प्रत्य-
यस्य लोपः स्यात् ॥ पद् । पर्दनम् ॥ प्यद् । वृत्तज्ञता ॥ प्वन्द । क्षुतम् ॥

॥ आमनजानोर्नात् ॥ ७१ ॥

आमन वैवर्ण्ये । ज्ञान अवबोधने । इत्यनयोर्भावे इञ् प्रत्ययस्य लोपो
भवति ॥ आमन् । आमता ॥ जान् । ज्ञानम् ॥

॥ छानदोनोरूदागमश्च ॥ ७२ ॥

छान उत्पवने शातने च । दोन पिचुवद्विवरणे । अनयोः इञ् प्रत्ययस्य
लोप ऊमात्रागमश्च भवति ॥ छाञ् । उत्पवनम् ॥ दूञ् । पृथक्पृथक्करणम् ॥

॥ चापः पात् ॥ ७३ ॥

चाप अदने । इत्यस्य इञो लोपो भवति ॥ चाप् । अदनम् ॥

॥ वुफः फात् ॥ ७४ ॥

वुफ विहायसा गतौ । इत्यस्येञो लोपो भवति ॥ वुफ् । उड्डीतिः ॥

॥ लेखो ऽन्त्यस्य च फः ॥ ७५ ॥

लेख लेखने । इत्यस्य इञ् प्रत्ययलोपो भवति । अन्त्यस्य खकारस्य च फकारः ॥ लेफ् । लिपिः ॥ शास्त्रदर्शिनां मते एवायं प्रयोगः ॥

॥ रम्बशूबोर्वात् ॥ ७६ ॥

रम्ब शोभायाम् । शूब शोभायाम् । बान्तेष्वनयोः इञ् प्रत्ययस्य लोपो भवति ॥ रम्ब् । शोभा ॥ शूब् । शोभा ॥

॥ प्रयो यात् ॥ ७७ ॥

प्रय प्रीणने । इत्यस्येञो लोपो भवति ॥ प्रय् । प्रीतिः ॥

॥ आवरढंख्रतूरथाँथरदोरमूरलारसखरां रात् ॥ ७८ ॥

रकारान्तेषु । आवर व्यापने आवरणे च । ढंख्र आधारीकरणे । तूर शीतलीभवने । थाँथर त्वरायाम् । दोर गतिचातुर्ये । मूर त्वचो निष्कर्षे भक्षणे च । लार स्पर्शानुगमनस्निग्धीकरणेषु । सखर प्रस्थाने । इत्येषां भावे इञ् प्रत्ययस्य लोपो भवति ॥ [आवरढंख्रतूरामूमात्रागमश्च बोध्यः ॥] आवरू । आवृतिः ॥ ढंख्रू । आधारः ॥ तूरू । शीतम् ॥ थाँथर् । [सभयं]

६।२।८२]

कृदन्तप्रक्रियायां भावपादः ।

२७५

त्वरा ॥ दोर् । धावनम् ॥ मूर् । निष्कर्षणम् ॥ लार् । पलायनम् ॥
सखर् । प्रस्थानम् ॥ [मूरो ऽन्च । मूरन् ॥]

॥ थारवाँवरसारहृन्द्रशमूदागमश्च ॥ ७९ ॥

थार त्वरायाम् । वाँवर त्वरायाम् । सार स्वारैकत्रीभवनक्रमानयनेषु ।
हृन्द्र शीतीभवने । एषां भावे इङ् प्रत्ययस्य लोपी भवति ऊमात्रागमश्च स्यात् ॥
थारू । [सभयं] त्वरा ॥ वाँवरू । त्वरा ॥ सारू । स्वारः ॥ हृन्द्रू । शीतम् ॥

॥ गाँगलटालतम्बलम्बकलवूललशहलं लात् ॥ ८० ॥

गाँगल गाँगल परैश्चाञ्चल्ये । टाल उपेक्षागमने । तम्बल चाञ्चल्ये । म्बकल
मुक्तौ । वूलल अलंकरणे । शहल शीतीभवने । लकारान्तेषु एषां धातूनां भावे
इङ् प्रत्ययस्य लोपो भवति ॥ गाँगल् वा गाँगल् । चञ्चलता ॥ टाल् ।
उपेक्षागमनम् ॥ तम्बल् । चाञ्चल्यम् ॥ म्बकल् । मुक्तिः ॥ वूलल् । वेशः ॥
शहल् । शीतलता ॥

॥ दवो वात् ॥ ८१ ॥

दव शीघ्रगतौ । इत्यस्य भावे इञ् प्रत्ययस्य लोपो भवति ॥ दव् । शीघ्र-
गतिः ॥

॥ वेतनार्थे धातोर्वञ् ॥ ८२ ॥

क्रियाया वेतने गम्यमाने सति धातोर्भावे स्त्रियां वञ् प्रत्ययो भवति ॥
करवञ् । कर्मवेतनम् ॥ परवञ् । पाठवेतनम् ॥ लोनवञ् । लवनवेतनम् ॥
रोजवञ् । स्थितिवेतनम् ॥

॥ व्यञ्जनान्तादकारागमः ॥ ८३ ॥

व्यञ्जनान्ताद्धातोर्कारागमो भवति उदाहरणानि पूर्वसूत्रे (८२)
उक्तानि ॥

॥ स्वरान्ताद्धः ॥ ८४ ॥

स्वरान्ताद्धातोः वकारागमो भवति ॥ दिववञ् । दानवेतनम् ॥ निववञ् ।
हरणवेतनम् ॥ ख्यववञ् । भुक्तिवेतनम् ॥ च्यववञ् । पानवेतनम् ॥

॥ छानद्वसिल्भ्यां वय् ॥ ८५ ॥

छानशब्द-द्वसिल्भ्यां तयोर्वेतने गम्यमाने वय् प्रत्ययो भवति ॥
छानवय् । तक्षवेतनम् ॥ द्वसिल्वय् । छेपकवेतनम् ॥

॥ नावो वलोपश्च ॥ ८६ ॥

नाव् शब्दात्तद्वेतने अभिधेये वय् प्रत्ययो भवति वकारस्य च लोपो
भवति ॥ नावय् । आतरः ॥

॥ वार उपधाऽप्रसिद्धता ॥ ८७ ॥

वारशब्दात्तद्वेतने वाच्ये वय् प्रत्ययो भवति उपधायाश्चाप्रसिद्धता ।
तदप्रसिद्धत्वे सिद्धे । व्यञ्जनान्तात् (सू० ८३) इत्यादिसूत्रेणोक्ताकारा-
गमस्य च ऊमात्तादेशो ऽवगन्तव्यः ॥ वारूवय् । भारवेतनम् ॥

॥ क्रेयाद्गुरु शिल्प्यर्थे ॥ ८८ ॥

[स्त्रियामिति निवृत्तम्] शिल्पिनः अर्थे तस्य [वि] क्रेयाद्गुरुस्तुनः गृह

६।२।६२]

कृदन्तप्रक्रियायां भावपादः ।

२७७

प्रत्ययो भवति ॥ लायगृ । लाजाविक्रेता ॥ गंडनृ । पुस्तकसंदर्भी ॥
कङ्कजगृ । कङ्कतिकाविक्रेता ॥ मण्डनृ । और्णमर्दकः ॥ एवमन्येषां
रूढपदव्यतिरिक्तानां पदानां बोध्यम् । यथा स्वनृ इति स्वर्णकारस्य रूढिः
तस्य स्वनगृ इति न भवति ॥

॥ दाञ् आदेर्दः ॥ ८९ ॥

दाञ्जशब्दात् क्रियाद्वस्तुनः शिल्प्यर्थे गृ प्रत्ययो भवति । आद्यक्षरस्य
दकारस्य डकारो भवति । उत्तरपदे परे तु जकारस्यानुस्वारः पूर्व (सू० ३ । ८)
सिद्ध एव ॥ डाङ्गृ । धान्यविक्रेता ॥

॥ योग्यार्थे लगो हार ॥ ९० ॥

लग सङ्गे पीडायां च । इत्यस्मात् हार प्रत्ययो भवति योग्यार्थे ॥ लगहार ।
योग्यः ॥

॥ धातोस्तयोग्यार्थे ऽनागमश्च ॥ ९१ ॥

तस्य धातोः क्रियाया योग्यत्वे अभिधेये सति हार प्रत्ययो भवति अना
गमश्च स्यात् ॥ करन्हार । करणयोग्यः ॥ गण्डन्हार । ग्रन्थनयोग्यः ॥

॥ स्वरादागमः स्वरवृद्धः ॥ ९२ ॥

स्वरान्ताद्धातोः अन् आगमः स्वरवृद्धः स्वरेण अकारेण वृद्धः भवति
अर्थात् अन आगमो भवति ॥ ख्यनहार । खादनयोग्यः ॥ च्यनहार । पान-
योग्यः ॥ ह्यनहार । धारणयोग्यः ॥ तत्र न्यादिभ्यस्त्रिभ्य आगमादिवर्णलोप
इष्यते ॥ निनहार । हरणयोग्यः ॥ यिनहार । आगमनयोग्यः ॥ दिनहार ।
दानयोग्यः ॥

इति शारदाक्षेत्रभाषाव्याकरणे कश्मीरशब्दामृते कृदन्तप्रक्रियायां

भावपादो द्वितीयः ॥९।२॥ कृदन्तप्रक्रिया समाप्ता ॥ ९ ॥

समाप्तं चेदं कश्मीरशब्दामृतं नाम व्याकरणम् ॥

निष्प्रत्यूहानिरगलत्वविधये योगं जुषद्भ्यामिव
 संप्रीत्या विषये^१ ऽत्र पण्डितपटुः प्रोद्धावितो ऽहं पुरा ।
 तत्पादाभ्युपपत्तितः खलु सरस्वत्या^२ गणेशेन^३ च
 ग्रन्थं नूतनमेव पूर्तिमनयं सच्छाब्धिकोलासनम् ॥ १ ॥
 वेदव्याकरणे किल त्रिनयनाभ्यस्ते च सारस्वत
 ऐन्द्रे सादर ऐन्दवे सुमनसां यो बाहुलेये ऽपि च ।
 प्रीत्या ईश्वरकौल ईशनिरतः कश्मीरशब्दामृतं
 सद्दर्पे सुतिथौ शुभोडुनि शुभे घस्त्रे च मासे व्यधात् ॥ २ ॥
 दोषाच्छादनकृन्मर्त्यः किल देवप्रियो भवेत् ।
 स देवानां प्रियो यस्तु दोषाच्छादनकृद्भवेत् ॥ ३ ॥

इति श्रीकश्मीरमण्डलान्तर्गम्यनगरवार्तिसिद्धलक्ष्म्युपचितप्राशस्त्यवितस्ताकमला-
 प्लावितब्रीडामठप्रदेशनिवासिनेश्वरकौलेनेषा शारदाक्षेत्रभाषाव्याकृतिः कश्मीरशब्दामृताख्या
 यथामति विस्तरतां नीता ॥ शुभाय भवतु वाचकश्रोतृपाठकानामोम् ॥

भद्रं पश्येम प्रचरेम भद्रम् । समाप्तं चेदं साङ्गं शब्दशास्त्रम् ।

(१) ^१ विषये देशे च ^२ सरस्वत्या देवतया तन्नाम्नया मात्रा च ।

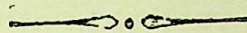
^३ गणेशेन देवेन तन्नाम्ना पित्रा च ॥

(२) वेदेति इदं पद्यं ग्रन्थारम्भ एव व्याख्याय प्रकाशितम् ॥

[३ । दोषेति दोषाणामाच्छादनं गोपनं शोधनं च करोतीति दोषाच्छादनकृत्
 तादृशो मर्त्यो देवप्रियो देवस्य प्रकाशात्मनो ज्योतिःस्वरूपस्येश्वरस्य प्रियो भवति ईश्वरस्तं
 प्रति प्रसन्नो भवतीत्यर्थः । यस्तु दोषाच्छादनकृत् दोषाणामाच्छादनं वस्त्रतुल्यं कृन्ताति
 छेदयतीति स देवानां प्रियो (देवानां प्रिय इति च मूर्खे पा० सू० ६। ३। २१ स्थ-
 वार्तिकोक्त्या) मूर्खः पापी च भवतीत्यर्थः ॥]

अथाकारादिवर्णान्तक्रमेण धातुपाठसूची ।

खि . चि . जि . दि . नि . पि . यि . हि ॥

खिस्क . ग्रक . चमक . चूक . छक . छिक . [छुक] . टक . टुक . ट्क .
ठाक . ठीक . ठुक . डक . डुक . ङुक . थक . थ्यक . थ्वक . द्वक . निक .
पक . फक . फुक . फूँक . फूक . बक . ब्रक . लोक . वृक . शौक . श्रुक .
सुक . ह्यक ॥

जख . लख . लिख . लेख . समख . हख ॥

चयङ्ग . ज़ाग . टाँग . ठग . तग . तङ्ग . दग . द्वाग . फाँग . बूग . मङ्ग .
रङ्ग . लग . लङ्ग . लाग . वुङ्ग . वृळङ्ग . श्वङ्ग . स्वग . सृग . हग ॥

खरच . वच ॥

अच . क्च . खोच . ग्रच . चर्च . चूच . छूच . तच . नच . पच .
फिच . मर्च . म्वच . रोच . ल्यच . वाँच . व्यच . वुच . श्रोच . हच ॥

काँछ . तछ . बुछ . बेछ . मन्दछ . मुछ . रछ . वुछ . ह्यछ ॥

अछ . इछ . गछ . मिछ . त्रिछ ॥

माँज ॥

अर्ज . कन्ज . खन्ज . ग्रज . तेज . दज . न्यवाज . पज . पलज .
पाज . पूज . पिन्ज . वज . बावज . बुज . बोज . ब्रज . माज . रन्ज .
रोज . लज . वज . वुज . वृपज . सपज . सोज ॥

कपट . काँट . कूट . क्रूट . खट . गुरट . ग्यमट . च्रट . चूँट . च्रेट .
छूट . छाँट . छूचट . छूट . दूट . डौँट . नट . पट . पलट . पिट . पीट .
प्रैखट . प्राट . फट . फुट . स्खट . रट . रोट . लूट . वट . वाट . वूट . हट ॥

काठ . कुठ . केठ . च्रमठ . ज़ठ . व्यठ . टोठ . द्रैठ . नाँठ . पठ .
पोठ . ब्रेठ . मेठ . व्यठ . वुठ . शिठ . श्रिठ . हाँठ ॥

अड . कड . गण्ड . छण्ड . छाड . छाँड . ताड . पेड . बड . बुड .
बूड . मण्ड . माँड . स्खण्ड . रूड . लड . ल्यड . वुड . स्ड . ह्यड ॥

तूरण . प्राण . प्रिण . रूण . वुण्ण ॥

कत . खुत . छत . जोत . तत . न्यत . मत . रूत . ल्वत . वात .
वृन्नत . श्रुत . स्वत . सूत ॥

पाथ . मथ . वृथ ॥

अन्द . आरद . गुन्द . गिन्द . तुन्द . थद . पद . प्यद . पृन्द . बाद .
ब्राद . मन्द . लद . वद . वन्द . व्यन्द . वुद . सपद . साद . स्यद ॥

श्वद्ध ॥

अन . आछन . आन . आमन . कान . कूइन . क्न . क्यन्न . खन .
गन . गुमन . चान . चैन . छन . छान . छाँछन . छ्यन्न . छुन . छ्वन्न .
ज्ञान . ज़ेन . दसन . तन . तीलन . दोन . दून . नन . पछान . पर्जन .
पाकन . पिलन . पुन्न . पुन . प्रजन . प्रन . फान . बन . वसन . बाखन .
व्यन्न . मान . मुन . मेन . रन . लहन . लून . लोन . लूहन . वखन . वन .

व्यञ्जन . व्वगन . वुन . वोन . शिग्न . सन . सपन . स्यन्न . हान . हामन .
होन . हन ॥

काँप् . कुर . कृप . खप . गुप . चाप . छप . जप . टप . व्यप .
तप . त्रप . थिप . दप . नप . नाँप . पप . पष्प . याप . व्यप . वुप . श्रप .
हप ॥

वुफ ॥

क्व . ग्व . च्वम्ब . छ्वम्ब . व्यम्ब . हुव . त्यम्ब . त्वम्ब . व्वम्ब . [निब.]
फव . रम्ब . लव . लूव . गूव ॥

खम . गर्म . ज्रम . चुम . थम . दम . नम . ब्रम . लम . वाम . व्रम .
शम . सम . हम . हुम ॥

काय . द्य . द्यू . पय . प्रय . बिय . लय . लाय . ल्य . वय . वाय .
वुय ॥

अदूर . अन्जूर . अवर . अलर . आजूर . आँदूर . आदूर . आपर .
आवर . ईर . कतर . कन्जूर . कर . कहर . कात्तर . कायर . कार . कावर .
कूर . कूर . खण्डूर . खर . खार . खखर . खोर . गन्जूर . गर . गार .
ग्राशूर . गीर . गेर . गोर . गोवर . ज्रर . ज्रर . चार . चार . व्यत्तर . चीशर .
चीर . चूकर . चूर . चौखर . छूकर . छर . छर . छ्यदूर . छिन्दूर .
छ्यवर . छ्यूर . छ्यूर . छ्यूर . छेर . छोर . जर . जर . जिङ्गर . जीदर .
ज्वङ्गर . ज्वज्जर . जुवर . जूर . जोवर . ज्जर . ठहर . डखर . डर . तञ्जर .
तञ्जर . तर . तार . तीजूर . तूर . तोवर . प्रकर . व्रपर . जोर . थञ्जर .
थर . थँथर . थार . थुर . दर . दर . दाञ्जर . दार . द्ददर . द्दवर .
दून्डूर . दूर . दोर . नञ्जर . नोशूर . निञ्जर . न्वमूर . न्ववर . नेर .

जोम्र . पंज्र . पंज्र . पंज्र . पर . पार . पांस्त्र . प्यतर . पीठ्र . पीर .
 पुश्र . पूठ्र . पूर . पैर . पोर . प्रार . फर . फंस्त्र . फहर . फांस्त्र . फिर .
 फुकार . फुट्र . फेर . फोर . फ्यार . वगार . वंज्र . वंज्र . वर . वल्ल .
 वहर . वांग्र . वांज्र . वाँवर . विगर . व्यंज्र . व्रंस्त्र . मठार . मंज्र .
 मर . मर . मंष्र . महार . मार . मुत्तर . म्वट्र . म्वण्ड्र . म्वट्र . मुसर .
 म्वंज्र . म्वंज्र . मूर . मोर . यंत्तर . यार . येर . रंज्र . रावर . लतार .
 लार . ल्यंज्र . लूर . लोर . वंज्र . वथर . वर . वहार . वार . विचार .
 व्यंज्र . व्यंज्र . व्यंज्र . व्यंज्र . व्यंज्र . व्यंज्र . व्यंज्र . व्यंज्र . व्यंज्र .
 वुखर . वुथर . वुदर . वुफर . वुवर . वुर . वुसर . वोर . वोव्र . शूव्र . शेर .
 सखर . संज्र . संज्र . सन्दर . सन्दार . सर . साँगर . सार . स्यंज्र .
 स्यंज्र . सीर . स्वंज्र . स्वर . स्वसर . सोर . हकर . हंज्र . हंज्र .
 हर . हहर . हार . हंज्र . हंज्र . हंज्र . हंज्र . हंज्र . हंज्र ॥

अ

अल . अल . कल . कुमल . कोल . खल . खोल . गल . गाँगल .
 गाल . गेल . गाँगल . जल . जाल . ज्यखल . ज्यल . लल . लल . कृकल .
 जल . जाल . जल . टल . टाल . डल . डाल . ड्यल . डल . डोल .
 तम्बल . तल . ताल . तुल . तेल . तोल . थल . दल . न्यङ्गल . नील .
 पल . पाल . पिल . पिशल . पुल . प्रजल . फल . फाँफल . फल . वल .
 वोल . ममल . मल . म्वकल . मेल . लल . वल . वाल . विगल . वृजल .
 वृतल . वृलल . वृशल . वोल . शहल . संवाल . हल . हाँकल . हिल . हल ॥

अद्वाराव . अंज्राव . अवसाव . अवगाव . अपाव . अलराव . आद्वाराव .
 आपराव . आयव . आरव . आलव . आवराव . कंज्राव . कपटाव .
 कमनाव . कमव . काँकव . क्वव . काव . खण्ड्राव . खललाव . गंज्राव .

अकारादिवर्णान्तक्रमेण धातुपाठसूची । २८३

गिलव . ग्यव . गुजराव . गुलव . ग्रश्राव . चताव . चाव . चीङ्गाव . चुकाव .
 चुक्राव . च्वग्नाव . च्वम्प्राव . चुव . छक्राव . छच्राव . छाव . छ्यच्द्राव . छिव .
 छिव्राव . छ्यव . छ्यच्व्राव . छ्वकव . छ्वङ्गाव . छ्वद्वाव . छ्वप्राव . जीट्राव .
 जुव . जुव्राव . जोव्गाव . ज्ज्राव . टुव . ट्वकव . ठगाव . डखव . डंस्त्राव .
 डुलनाव . डुलव , डुव . तच्त्राव . तञ्ज्राव . तव . ताव . तीज्राव . तोवराव .
 तक्राव . त्रग्नाव . त्रच्त्राव . त्रस्त्राव . त्राव . त्रम्भव . त्रश्राव . थज्राव . थव .
 थाव . दट्राव . दवव . दव . दाञ्ज्राव . दाव . द्रगव . द्रग्नाव . द्रदराव . द्रव्राव .
 द्रन्त्राव . द्रनव . द्रव्गाव . दष्ट्राव . नञ्ज्राव . नट्राव . नव . नहाव .
 नाव . नाश्राव . निक्राव . न्वम्प्राव . न्वव्राव . नेछव . नोम्प्राव .
 न्याव . पछताव . पज्राव . पञ्ज्राव . पटाव . पट्राव . पखाव . पर्जनाव .
 पाकव . पाव . पास्त्राव . पिट्गाव . पिलनाव . प्यव . पीट्राव . पीनव .
 पुश्राव . पूट्राव . पोरव . प्रजनाव . प्राव . फर्काव . फालव . फास्त्राव .
 फ्यच्चव . फिरव . फुट्राव . बच्त्राव . बडाव . बट्राव . बट्राव . बन्ज्राव .
 बरकाव . बल्राव . बाग्गाव . बाज्राव . बाव . व्यञ्ज्राव . ब्व . ब्रम्प्राव .
 भच्त्राव . भनव . भन्ज्राव . मर्दाव . मष्ट्राव . माञ्ज्राव . मिलनाव . मिलव .
 मुन्नराव . म्वट्राव . म्वण्ड्राव . म्वट्गाव . म्वलव . मुसराव . मून्त्राव .
 मूत्राव . मोरव . यत्गाव . रट्राव . रन्जनाव . रन्जव . राव . रावराव .
 रिन्जव . रिव . रुव . रुकव . लटाव . लडाव . लतव . ललव . लिथव .
 ल्यट्गाव . लिव . ल्यव . लूक्गाव . वज्जव . वट्राव . वथराव . वनव . वव .
 वहाराव . व्यज्राव . व्यञ्ज्राव . व्यट्राव . व्यट्राव . व्यप्राव . व्यव .
 व्यव्राव . वुक्गाव . वृखराव . वुगाव . वुडाव . वृथराव . वुत्तराव .
 वृहव . वोव्राव . शप्ताव . शूव्राव . सगनाव . सगव . सञ्ज्राव . सताव .

२८४

कश्मीरशब्दामृतम् ।

सन्दराव . साव . स्यञ्जराव . स्यञ्जराव . सिव . स्वखनाव . स्वखव .
 स्वग्राव . स्वचूराव . सुरव . सुलव . सुव . स्रव . स्रग्राव . हृद्ग्राव .
 हृद्ग्राव . ह्राद्ग्राव . हाव . ह्रग्राव . ह्रचूराव . ह्रव्राव . ह्रम्राव . ह्रसनाव .
 ह्रसव ॥

कश . केश . कृश . नश . पश . पयश . फुश . (फृश) फेश .
 ब्रश . शाश . स्वर्श ॥

डेष . तोष . दूष . पोष . बाष . मष . मुष . रोष . वष . शष ॥

अवस . अस . आवस . आस . कस . कास . खस . खस . चस .
 ज्वस . दस . ठास . डस . त्रस . दस . पिस . प्रस . फस . बस . बास .
 मुस . रस . रस . लस . लिस . लोस . वस . विस . वृवस . वृलस . वृस .
 सस ॥

कुह . खह . ग्वह . गृह . चूह . पिह . फह . व्यह . मुह . ल्ह . बुह .
 स्ह ॥

इति शारदाक्षेत्रभाषाव्याकरणे कश्मीरशब्दामृते

अकारादिवर्णान्तक्रमेण धातुपाठ-

सूचीपत्रं समाप्तम् ॥

अथाकारादिक्रमेण सूत्रसूची ।

अकार इकारे ए १ । ६

अकारलोपोपधाह्रस्वौ चोनुञोः २ ।

३ । ३७

अकारव्यञ्जनान्तानां पुस्येकवचने

वा ऽन ऽसर्वनाम्नाम् २ । १ । ५८

अकारान्तानां प्रथमैकवहुत्वे लिङ्ग-

वत् २ । १ । १

[अकारे ऽकारलोपः १ । ५ क ।]

अख्जोरयोराहागमो निश्चयसामान्ये

२ । ३ । ३८

अङ्गीकारे संबोधनमुख्यप्रत्यया आह-

नृशब्दात्परा उक्त्युपक्रमे २ ।

२ । २६

अत्र आदेशोपश्च ८ । ३ । ५७

अत्रप्रसोराकारः ८ । ३ । ५२

अच्छिब्दादुर्दृष्टाविद् ४ । ३६

अडल्यकुशब्दो विकलार्थे ४ । २६१

अतीते इत्थं ९ । १ । ५

अधिकरणे कथयन्तौ २ । १ । ५३

अधीनार्थे बुद्ध्य ४ । १६०

अनः पूर्वमावा ८ । ४ । ११

अनादरापत्यार्थे ऽधमशब्देभ्यः कद्

४ । ५

अनादरार्थे कल्य ६ । ३

अनादेशकर्तृधातुभूतादौ नो आदेशाः

८ । ३ । ६८

अनारब्धा क्रिया भविष्यत्कालः

८ । २ । १

अनि च ९ । १ । १८

अनु वा ९ । २ । ३

अनेककार्यवित्कर्तृसत्तायां तत्तत्क्रिया

धातुभ्यश्च ८ । १ । १०

अनेकपदेषु वाक्यारम्भपदात् ९ ।

१ । ४८

अन्ते सां प्रत्ययश्च २ । २ । ३

अन्त्यस्य वामिसोः २ । ३ । ६

अन्द्रान्तौ निर्धारणे च २ । १ । ५७

अन्यतो ऽपि च ४ । १२८

अन्यतो ऽपि च ४ । १४३

अन्यतो ऽपि पशुजातेः ६ । २१

२८६

कश्मीरशब्दामृतम् ।

अन्यत्रापि च बलिदानस्थाने ४।१७२

अन्यप्राधान्ये सहार्थे सूत्य् ४।१८४

अन्येनापि कचित् ८।१।३२

अन्येभ्य इ केवलश्च ४।१५५

अपरा अयपरा वा स्त्रियां मध्यमे ८।

१।१६

अपराः प्रत्ययाः संप्रश्ने ८।२।३०

अपिशब्दार्थे ति ४।१७९

अप्रथमान्ते पूर्वपदे विभिन्नविभक्ति-

कयोः पदयोर्युगपत्कथनं तत्पुरुषः

३।५

अप्रसिद्धचवर्गादिकारः ८।३।१२

अप्रसिद्धचवर्गादा ८।३।३७

अप्रसिद्धचवर्गादायः ८।३।१७

अप्रसिद्धचवर्गालोपः ८।३।४७

अप्रसिद्धादिलोपः ४।५१

अप्राणिना पुंसोऽकुक्कयौ पुंसि २।१।

४८

अप्राणिनि स्प्रत्ययलोपस्तकारादेश-

श्च २।३।७

अप्राणिभ्यः स्थाने इ प्रत्ययश्च ४।

१३२

अभ्रधूमवातमात्रायां रिङ् ४।१६२

अयागमः स्वरे २।३।३३

अर्जवाववृपजश्रपस्यदगरवटशहल-

ह्यकामत् ९।२।४४

अ वा २।२।१९

अश्रोतृश्रोतृवृकृभेदात्प्रथममध्यमो-

त्तमाः ८।१।३

अष्टसंख्यावधि शतार्थे इत् ४।११५

असवर्णे ऽकारस्य लोपः १।४

असेराद्यन्तस्वरयोर्लोपाकारावुत्तुञ्जाः

२।३।१९

अः प्रत्यर्थे लिङ्गात्पूर्वः प्रथ् च ४।

१४६

आक्षेपे ऽपि नय पराः ८।२।३४

आर्द्रस्त्रण्ड्रस्त्रण्ड्रज्जीर्द्रट्द्रपीर्द्रफुर्द्र-

वर्द्रबाग्ग्म्वर्द्रवोव्वां च ९।२।३७

आदुपधाया अप्रसिद्धता ९।१।१३

आद्यलण्डवीप्सापूर्वाः प्रथमे वा ४।

१८९

आनादयो ऽव्ययम्, ९।१।१६

आपरो वा ८।१।२८

आ प्रत्ययः कनिष्ठनीचयोः २।२।७

आभीक्ष्ण्ये द्विश्च पदम् ९।१।४

आमनजानोर्नात् ९।२।७१

आमन्त्रणे २।२।१

आरब्धानारब्धसमापितक्रियाकाला

२८८

कश्मीरशब्दामृतम् ।

उनु वा ९ । १ । २२

उन्वन्तं लिङ्गवत् ९ । १ । २३

उपमाने थु ४ । १२६

उभयेषां तम्यम्कम्डम्हुमो द्वितीया-

धेकवचनेषु २ । ३ । ५

उल्लु २ । ५ । ७२

उल्लुन्ताभ्यां राहुह्भ्यामिः ४ । १४१

उवर्णान्तानामिकारः २ । १ । ३०

उ वा ४ । २९

ऊकारादौकारस्य वत्वम् २ । १ । २०

ऊदन्तवर्गस्य चवर्गः प्रथमावहुत्वा-

दिषु २ । १ । २२

ऊदन्तानां पुंसि २ । १ । २

ऊदितोरकारागमः स्त्रियां सकारे

२ । १ । २१

ऊदोकारस्य ९ । १ । १५

एकत्वनिर्दिष्टपरिमाणादिशब्दात्ख-

ण्डा च २ । ३ । ४५

एकत्वे ऊमात्रादेशः ८ । ३ । ८

एकपदे भावतः परा वा ९ । १ । ४७

एकानेकाभ्यां द्वे द्वे वचने ८ । १ । ४२

एकार ऐ १ । ८

एत ईत् ९ । १ । १४

एभ्य एव संबन्धप्रत्ययाश्च ९ । १ । ४६

एयश्च पुंसि ८ । ३ । १८

ऐठादिभ्यो ऽमरागमश्च २ । ३ । ४४

ओकारस्योकारः सादेशपुंर्कर्तरि च ८ ।

३ । २४

ओदतौ वत्वाप्रसिद्धत्वे ८ । ३ । ४३

ओदेदुपधाया ऊदीतौ ८ । २ । ७

ओर्तुप्रत्ययौ वान्त्यलोपश्च ४ । १३६

ओवावादयः सामान्यपूर्णयोः ८ । ३ ।

७८

औकार औ १ । ९

औ प्रत्ययः प्रियकनिष्ठयोः २ । २ । १७

कंगो ऽल्पार्थे राकारश्च ६ । १२

कडपांस्त्रुश्रुकामञ् ९ । २ । ४२

कथादीनां च २ । १ । २५

कपटदन्तनहावपिलफिरमाजमिलव-

मुत्तरमूरल्यववुठवुहामन् ९ । २ । ३५

करो लेपकायुधे ९ । २ । ३०

कर्तरि वुनु ९ । १ । २५

कर्तुः परौ वा ८ । २ । ३५

कर्तृतृतीयायामिदौतौ २ । १ । ५६

कर्तृधातूनामाख्यातभूतक्रियैव नित्यम्

९ । १ । ३९

कर्तृयुक्तायाः कर्तुरन्ते च २ । २ । ३१

कर्मणि पुं बहुत्वे इदाद्यस्वरस्य ८ । ३ । ४४

अकारादिक्रमेण सूत्रसूची ।

२८६

कर्मण्यन् ८ । १ । ३४

कर्मण्यस् भूते ८ । १ । ४३

कर्मयुक्तायाः कर्मान्ते २ । २ । ३०

कर्मोपपदे पुंस्यऽश्लीले ९ । १ । ३३

कवर्गस्यैकत्वे ऽपि ८ । ३ । ७१

कवर्गान्तानां चवर्गः ६ । ९

कवर्गान्तातां चवर्गदेशः क्रमात् ४ ।

४७

कशीर्देशभवे उरु अन्त्यस्वरादिलो-

पोपधादीर्घौ च ४ । ११८

काँछाह्क्छाह्शब्दावेकत्वे २ । ३ । ३१

कामप्रवेदने आपराः ८ । १ । १४

काम्पकृपप्रापजपटपां पात् ९ । २ । १५

कालत्रयतद्विशेषक्रियाकर्मकर्त्रवबोध-

कृदाख्यातः ८ । १ । १

कालार्थे कालवाचिभ्यः ४ । १५४

काव्नाग्वूँट्भ्यश्च ६ । २०

किञ्चिदर्थे पहान् ४ । १९३

कितावनस् ९ । १ । २०

कित्तिक्चिन्तां कर्मबहुत्वतः २ । १ ।

५५

कुनु एककार्थे ४ । १९१

कूट्शब्दादल्पार्थे उनु ४ । ९७

कूट्शब्दस्योपधायाः प्रथमाबहुत्वे

द्वितीयाद्येकवचनादिषु चाप्रसिद्धता

२ । ३ । २५

कूँहो ऽन्त्यस्य सश्च २ । ३ । २९

कृतादेशव्यञ्जनान्तेभ्यश्च २ । १ । १४

कृतादेशानामूमात्रा आगमः २ । १ । १६

केन्द्रशब्दो नित्यं बहुत्वे २ । ३ । ३०

केवलात्सुखार्थे ९ । २ । ५१

केवलो हतशब्दः कचिन्नैकत्वे २ । २

२४

कोजुमिभ्युजुशब्दाभ्यां स् ४ । १४४

कौतुके सर्वे प्रत्यया ह्यपराः ८ । २ ।

३३

क्त्रखोत्रपत्रोत्रव्यत्रहत्रां त्रात् ८ ।

३ । ८१

क्त्रहत्रोस्तः ८ । ३ । ६३

क्याहः कर् ४ । १४०

क्याहो ह्रस्वः ४ । १२९

क्रियातिपत्तिः इहे अहान् अहास् इ-

हीव् अहा अहाव् प्रत्ययाः ८ । १ । ३२

क्रियाऽभावे नपराः ८ । १ । १३

क्रियायाः किमादिशब्दस्वरूपेभ्यो वा

सन प्रत्ययः शङ्कायाम् ८ । १ । २५

क्रियासंबन्धिनो ऽव्यया नित्यम् ५ । १

क्रेयाद्वैरु शिल्पार्थे ९ । २ । ८८

२६०

कश्मीरशब्दामृतम् ।

कचित्पूर्व एव ४ । ४४

कचिदेकतरः ४ । ६०

कचिद्युगपच ४ । ६१

कचिलदपि ४ । २०

कचिलोपः ९ । १ । ३५

कच्छशब्दाद्भारिके ४ । ८१

कंडो ऽल्पाथे ४ । ७४

कंबुगंशुभ्यां वा लोपः ४ । ४६

खनछ्यनोर्नात् ९ । २ । १४

खरतरफरफेरमरसोरां रात् ८ । ३ । ९१

खरश्च ६ । ६

खसवसोरन्त्यस्य रश्च ८ । ४ । २९

खसवसोस्थः सर्वत्र ८ । ३ । ६६

खार्मासार्माशादीनां च २ । १ । १८

खतनिश वा ऽपायपञ्चम्याम् २ ।

१ । ६२

गच्छः पकः ८ । ४ । ३३

गच्छो गतागतप्रयोगा उदन्तभावतः

कामार्थे ९ । १ । ४९

गच्छो ऽतीतानागतौ धातुभावतस्त-

व्यार्थे ९ । १ । ४२

गच्छो ऽपि योग्यार्थे ऽत्र ८ । १ । ४७

गच्छो योग्यार्थे ८ । ३ । ८२

गंडो डात् ९ । २ । १३

गंडो वस्तुसाकल्ये ४ । ७५

गतौ गच्छो ऽन्त्यस्यैव ८ । ३ । ५८

गदश्च ४ । ७७

गरः काठिन्ये च ८ । १ । ५३

गराद्गृहसंस्कारे ६ । २६

गलच्चलडलडोलफलफवल्लमेलां लात्

८ । ३ । ९३

गांगलटालतंचलम्वकलवल्ललशहलां

लात् ९ । २ । ८०

गाटशब्दाच्चिपुणे ४ । ७३

गाव्शब्दस्यौकारः १ । १ । ७२

गिलवश्चेष्टार्थे ऽन्त्यलोपश्च ९ । २ । ३६

गौणे प्रत्ययस्वरात्तः ८ । २ । १४

गूत्शब्दादतिशये ४ । ७६

ग्रजो ज्ञात् ९ । २ । ६४

गृहः सकारो वा ९ । १ । २१

ग्रदशब्दाच्चौरे ४ । ८३

चतुर्थ्यां कितु किञ्चान्तौ पुंस्त्रीकर्मैकतः

२ । १ । ५४

चरचुवमोरचमर्चा नित्यमिञ् ९ । २ ।

२४

चरफवशफुहमर्चवुचफिच्चां नित्यं

संबन्धप्रत्ययाः ८ । १ । ४५

चरादीनामिन्प्रत्ययसंबन्धप्रत्ययैर्वि-

अकारादिक्रमेण सूत्रसूची ।

२६१

धिः ८ । २ । ९
 झलञ्जनथकफसफुटफुल्लमथराव-
 ह्रस्वह्रस्वपेभ्यो वा ८ । ४ । २१
 चादृते ऽनेककालक्रियायुगपदुक्ताव-
 प्रधाना कृत्क्रिया ९ । १ । १
 चापः पात् ९ । २ । ७३
 चारचरितारफुकारफयारमारस्वरां
 रात् ९ । २ । १७
 चासः कृत्त्रिमे सस्य च खः ६ । १३
 चिखिह्यां पुंस्येव ९ । २ । ४१
 चिख्योरौवादेशः ९ । १ । ३७
 चुवमोरवयोर्नित्यम् ८ । ३ । ९
 चूचौ च स्त्रियाम् २ । १ । ४९
 चूटछटफुटां टात् ९ । १ । ६५
 चूरशब्दाद्बालक्रीडायां च ४ । ३
 चेटलूटवाटां टात् ९ । २ । १२
 चेनश्चावागमः ९ । २ । ४३
 चोरश्चमरः २ । ३ । ४०
 चोरश्चादेशो दशभ्यश्च ४ । १९०
 चोरो विंश्वर्ग्ये चञ्चववादेशौ च ४ ।
 १५७
 च्यलछलजलतोलदलमेलां लात् ९ ।
 २ । १८
 च्यक्तपलंगामिश् ९ । २ । ३३

च्वच्छब्दात्स्वव्यभिचारे ४ । ८५
 च्वदूशब्दस्य म्वंहू आदेशः सस्य-
 व्यतिरिक्ते ३ । १२
 च्वह्वहोश्च्यम्यौ च २ । ३ । ८
 च्वश्च ९ । २ । २२
 छकछिकछमकट्कफूंकशैकामिञो
 लोपः ९ । २ । ५६
 छकः स्वार्थे ८ । ४ । २३
 छपच्चेनमानां भूतकर्मधातुषु ८ । ४ । २२
 छल्लितिलिमावन्यतश्च ४ । १६५
 [छ्वाडो नित्यम् ९ । २ । ६८ क]
 छ्वाँड ऊमात्रागमो वा ९ । २ । ६८
 छानदोनोरूदागमश्च ९ । २ । ७२
 छानद्वसिलभ्यां वय् ९ । २ । ८५
 छावो यखि यो वा ८ । २ । २७
 छ्यनसपनोर्नात् ८ । ३ । ८८
 छ्यह् छ्यह् छ्यख् छ्यव छ्यम्
 छ्यह् स्त्रियाम् ८ । १ । १२
 छ्वकवल्ङ्कटकटुकटुकवटुकत्रुकथकपा-
 कवफुकफुकब्रकामुल्लोपो वा ९ ।
 २ । ९
 छ्वक्शब्दात्स्पष्टतायाम् ४ । ८२
 छ्वम्बज्वसवगारव्यहलमलोसवुना-
 मऽच्च ९ । २ । ७

२६२

कश्मीरशब्दामृतम् ।

जंङ्काञ्जुलुश्च शाककाष्ठभेदयोः ४।

१६८

जत्शब्दात्तद्वति ४। ३३

जलस्थानार्थ एव बल् ४। १७१

जलात्पादनिदाघे ६। २५

जागटाङ्गदगमङ्गलगलागवुङ्गश्वङ्गां गात्

९। २। ५७

जातेरपत्यार्थे पूतु ४। १

जानो भविष्यन्त्याश्च ८। १। ५८

जाम ओत्वं परस्वरलोपश्च २। १। ७१

जिघत्सावलोपश्च ४। ३१

जीवादिष्यथाकारिभ्यो हुत् ४। २५

जुवडुवताववृहवां वात् ९। २। १९

जेन उपधाया इदाद्यन्तलोपो ऽपि

प्रत्ययधात्वोः ९। २। ४९

जेरन्त्यस्यौव् ८। ४। २६

जेरन्त्यस्वरस्य पूर्ववच्च ८। ३। ५४

ज्यवश्च ४। १८

ज्यवः सूचके ४। १७

जृह्शब्दस्य तु द्वितीयादिषु ३। ३।

३२

टुशब्दान्मानावपने ४। ७८

टपूजटोर्जटाधारिणि ४। ८९

टवर्गान्तानां च २। १। २६

टवर्गान्तानां च ४। ४९

टोठोर्वा ऽनागमो ऽन्त्यस्वरलोपश्च ४

४३

ट्यठः प्रयोजने ९। २। ६६

ट्यठो वा ८। ४। १९

डास्फासोर्विनाशकभेदकयोः ४।

१००

डेपव्यहरोषमषां ठः सर्वत्र ८। ३। ६२

डेपो ऽनो लोपो द्वेष्टादेशश्च ८। १।

५४

डेपो हावो वा ८। ४। ३२

ड्यठातिशये पूर्वं च ८। १। २७

तकारादोकारः ८। २। १८

तगश्वंगलगां गात् ८। ३। ८०

त चार्थे ४। १७८

तच्छब्दस्यैकत्वेन क्रियासंबन्धे ऽस्

८। १। ३३

तछ ऊमात्रागमो वा ९। २। ६२

तछमंदछरछां छात् ९। २। ६१

तञ्ज्रतञ्ज्रस्यञ्ज्रां च कचित् ९। २।

३९

तत्परतो हत् ४। १७५

तत्परतो हस्य शः ४। ११६

तदतिपत्तौ हे पराः ८। २। २३

अकारादिक्रमेण सूत्रसूची ।

२६३

तदभावे नपूर्वाः २ । २ । २९
 तदस्यास्तीत्यलादयः ४ । १४
 तदात्वारब्धे वर्तमाना ८ । १ । ७
 तयोः पूर्वाकार ओदप्रसिद्धत्वे ८ ।

३ । ४२

तयोरनागमः ९ । १ । २९
 तयोरेकतराद्ये तदितरः ८ । १ । ३१
 तरमरडललागां हेतुप्रत्ययागमलोपो-
 पधादीर्घौ ८ । ४ । २८

तलवज्जोर्यागमो वा ९ । २ । ४
 तवर्गस्याप्रसिद्धचवर्गो रे ८ । ४ । २५
 तवर्गस्याप्रसिद्धः सर्वत्र सामान्यादौ
 ८ । ३ । ७२

तवर्गान्तानामप्रसिद्धः २ । १ । २३
 तवर्गान्तानामप्रसिद्धः ४ । ५०
 तवर्गान्तानामप्रसिद्धः ६ । ११
 तस्मात्परौ पाठि पाठिन्वा ४ । १२७
 तस्मादनऽनसौ वा ४ । १३३

तिम्रियिमुकमुह्मुमाश्चोभयेषाम् २ ।
 ३ । १६

तिहादिभ्यः काले ऽलिः ४ । १३८
 तिहादिभ्यः प्रकारोक्तौ थः ४ । १२५
 तिह् यिह् क्पाह् इह् हुह् शब्दाः पुंस्य-
 प्राणिनि २ । ३ । १

तेभ्यस्ताञ्जताञ्जतौ स्वाज्ञातायाम्
 ८ । १ । २६

तौल्यपरिमिते युनु ४ । १०९

त्यंबो नित्यम् ८ । ३ । ४५

त्रकस्तुलायाम् ६ । १४

त्रकुशब्दस्य च ४ । ५३

त्रिषहोरन्त्यलोपश्च २ । ३ । ३४

त्रिहस्तारादेशः २ । ३ । ३९

त्रयक्षरादीनामुलोप उलोश्च ६ । ८

त्रयक्षराधिकानामारू ६ । ४२

त्वच्छब्देन कर्मणि भूते च ८ । १ । ३६

त्वच्छब्देनाय् ८ । १ । ४०

त्वद्देह्न्दौ हिलोपः पुंस्त्रियोर्वस्योत्कं
 च २ । ३ । १८

त्वह् ऽस्यौ बहुत्वे २ । ३ । १५

थक्पकोरोवादीनां पुंवर्तमानादेशा-
 च्छहोर्लोपश्च भूते ८ । ३ । ७७

थारवाँवरसारह्न्द्रामूदागमश्च ९ । २ ।

७९

दगादायुधे ६ । ९७

दज्जरोजवृषजां दः ८ । ३ । ६४

दज्जो जालः ८ । ४ । ३१

दन्दनस्तोरनिष्ठार्थे आन् ४ । २८

दवो वात् ९ । २ । ८१

२६४

कश्मीरशब्दामृतम् ।

दाज्ञ आदेर्दः ९। २। ८९

दाज्ञशब्दस्यापि ३। ८

दाहशब्दाद्यागमो वा ४। १९

दाहः करुणायामुपधाहस्वश्च ४।

८९

दिदावोर्नल्लौ व्यभिचारिण्याम्

९। १। ३२

द्वगरङ्गसगां गात् ९। २। १०

द्वगुप्त्वुशब्दाभ्यां सादृश्ये ४। ७९

द्वदरज्वज्जरस्वसरां च ३ ९। २। ६

द्वबुशब्दात्सृगार्थे ४। ६७

द्वेवुशब्दादाशुधे ६। २७

द्वषपोषमषरोषां षात् ८। ३। ९५

द्वहः प्रथूलोपो वा ४। १४७

दून्कुरोऽन्त्यव्यञ्जनलोपः ९। २। ६०

दूरविधौ जिप्रत्ययः सर्वेषु ८। २। २२

दूरे पूर्वं हतोच् च २। २। २१

देशकालभवे चोक् अस्त्रियाम् ४।

११९

देशभवे इ प्रत्ययश्च ४। ११७

द्रियुशब्दस्य घारादेशश्च ४। १३

द्वितीयायां स्त्रावसंबन्धपठ्यां च

२। १। ३८

द्विरुक्तेन च ३। १४

द्व्यादिभ्यः पञ्चभ्यो युगपदर्थे

शव्य ४। १८६

धातुभ्य आनव्यये ५। २

धातोः परे प्रत्ययाः ८। १। ६

धातोरानागमः ८। १। १९

धातोरे बहुत्वे ८। ३। ३६

धातोस्तद्योग्यार्थे ऽनागमश्च ९। २।

९१

न कृच्चयृच्चवृच्च छृच्चेतजपजरोच्चमृज-

षाञ्जल्यञ्जश्चोच्नाम् ८। ३। ४९

न कृच्चादिभ्यो ऽनो लोपादि ८। ४।

१७

न कङ्कलादीनां शेषं कर्म २। १। ७४

न ख्वन्तान्स्वन्हन्वनादीनाम् २।

१। २४

न ख्वंस्वच्चकोः ६। १०

न गङ्गोऽप्रसिद्धचवर्गाच्च ८। ३।

५१

न गुहृत्वं ह्रस्वस्य संयोगे-२। १। ७९

न क्वंक्ख्वंखुशब्दयोः ४। ४८

नञर्थे धातोरन्य ९। १। ५१

न मूलादीनाम् २। १। ३५

नलो लो वा ९। १। ३४

नव उपधाया वश्च ९। २। ३८

अकारादिक्रमेण सूत्रसूची ।

२६५

नवय् वा ऽपौचभ्यः ४। १८७
 न वाक्येषु १। २
 न संख्यावाचिभ्यः २। १। ५
 न संज्ञायाः ४। २
 न संयोगे तत्तोः २। १। ६८
 न हौ ८। २। ८
 नान्तस्य झः ८। १। ७३
 नावो वलोपश्च ९। २। ८६
 नाऽसमोर्लोपो जेः ८। २। २५
 निकटविधौ इव इन हि इव प्रत्ययाः
 ८। १। ५

निदियिभ्य इलोपः ९। १। ८
 निदियिभ्योकारलोपः ९। १। २१
 निद्योरावादिलोपः ८। ४। १२
 नियमारब्धे च ८। १। ९
 निर्धारणे च ४। १८३
 निश्चयार्थे धातुलिङ्गस्वरूपान्ते यः
 प्रत्यययोर्मध्ये वा २। ३। २१
 नेरुदीतौ प्रत्ययोकारेकारयोः ८।
 ३। ३४

नेरुव् ९। १। ३८
 नेरो द्रा च ८। ३। ५६
 नेश्चाञ्चल्येपि ८। १। ५५
 नैरन्तर्यारब्धे च ८। १। ८

नोदन्तानां पुंसि २। १। १३
 नोदन्तानां पुंसि २। १। ३१
 न्प्रत्यये सर्वत्र २। १। १२
 न्यतलतोस्तात् ९। २। ६९
 न्यादीनामलोपः ९। १। ३१
 पञ्चरोच्चश्रोचां ज्ञात् ९। २। ५८
 पञ्चुअपञ्चुशब्दाभ्यां योरु ४। २२
 पञ्चम्यन्तादिगर्थे किन्ति ४। १५३
 पञ्चम्यामपर ओरु ४। १३७
 पञ्चम्यामिदौतौ प्यठान्तौ निशा-
 न्तावन्द्रान्तौ वा २। १। ६५
 पञ्चम्यां प्यठान्तोपि ४। १३४
 पञ्चाहः समासे ३। १०
 पटस्य त्र ४। १६४
 पण्डितगुजरयोरां ६। ३१
 पतृशब्दादुडुपे ४। ८४
 पत्याह्वाने म्लेच्छयापि २। २। २२
 पथो रकारश्च ४। १५१
 पथृशब्दस्य पुंलिङ्गे च ३। ९
 पदप्यदप्वन्दां दात् ९। २। ७०
 परशब्दादुडु ४। १२४
 पांजुवृशब्दस्य वस्य शश्च ४। ११०
 पाथो नित्यम् ८। १। ५९
 पानशब्दादिप्रत्ययलोपः २। ३। ३६

२६६

कश्मीरशब्दामृतम् ।

पानशब्दादनु उपधाह्रस्वश्च ४।१२३

पान्त्रः पेशः २ । ३ । ४१

पिगच्छो भूते ८ । ३ । ४८

पिगच्छोः स्त्रियामत्प्रत्ययस्वरस्य ८।

३ । ६०

पितोः सहजापत्यीयसंबन्धे पुंसि तुरु
४।८

पितृशब्दात्त्रलोपः ४।१०

पिद्योरिलोपश्च ८ । ४ । ९

पिहमुहसहगृह्णां शः ८ । ३ । ७५

पुंर्कर्तरि ओक् एक् ओक् एव ओम्

एक् भूते प्रत्ययाः ८ । ३ । ३९

पुंर्कर्तृप्रत्ययोकारस्य स्त्रियां च ८।

३।१०

पुमादराह्वाने विशिष्टान्नाम्नो वा

पूर्वे हे २ । २ । २

पुं प्राणिन एकत्वसंबन्धे हस्य सः

सर्वत्र २ । १ । ४६

पुंसि संबन्धषष्ठ्यां च २ । १। ४१

पुंस्युन् ८ । २ । २

पुंस्येकारस्य यूदीतौ कर्मैकत्वानेकत्वे

८।३।२१

पूर्णभूते आन् आक् आथ् आव आम्

आक् प्रत्ययाः पुमेकत्वे ८।३।३५

पूर्वतरार्थे प्रार्थादेशः ४ । १५२

पूर्वपदस्थे ञस्यानुस्वारः ३ । ७

पूर्ववर्णोकारस्यौकारः स्त्रियाम् २ ।

१ । ३३

पूर्वे परे वा यिधातुरूपतः ८।१।५०

पूर्वोत्तरपदस्थभेद्यभेदकोभयविशिष्टा-
न्यपदबोधको बहुव्रीहिः ३।१३

पैस्युगले ढूक् ४ । १७४

पोठो ऽक् शक्तौ ९ । २ । ४५

प्रत्ययस्य लोपो द्वितीयाकर्तृतृतीययोः

२।३।९

प्रत्ययादेरोत्पुंसि २ । ३ । १३

प्रत्ययादेर्यो रान्तेभ्यः ६ । ३०

प्रत्यये प्रत्ययस्वकारस्य हः ८।१।३८

प्रत्ययेषु हलोपः सर्वत्र ४।१३१

प्रथमैकानेकत्वे च ८ । १ । ४८

प्रथमोत्तमैकत्वे दीर्घः ८ । २ । ३१

प्रधानातीते उ ९ । १ । २६

प्रयलयवयां यात् ८ । ३ । ९०

प्रयोगलिङ्गस्यौकारोपधाया आत्वं

सर्वत्र २ । ३ । १४

प्रयो यात् ९ । २ । ७७

प्रसः पिच्च ८ । ३ । ५५

प्रसः पीनादेशश्च वा ८।४।१५

अकारादिक्रमेण सूत्रसूची ।

२६७

प्राणप्रकाशयोर्लृथ् ४ । १६३	वाग्नो रलोपश्च ९ । २ । ५४
प्राणिकृतादेशेभ्यो रंग च ४ । १२८	वा प्रत्ययः पुरोहितसामान्यदासेषु
प्राणिनि मिलोपो वा सकारे २।३।२०	२ । २ । ५
फट उपधादीर्घश्च ८ । ४ । १६	वायवायौ सामान्यसंज्ञायाश्च २।२।
फटफटरोटां टात् ८ । ३ । ८४	२०
फरश्चौरिण्याम् ९ । २ । ३२	वार उपधाऽप्रसिद्धता ९।२। ८७
फश उन्मादिनि ४ । २१	बिज्ञा सामान्यायाः २ । २ । १२
फिन्नफुह्फवशवज्जववुच्चां वा ९।२।२६	बिय पुनरपरार्थे ४ । १८०
फेरव्यहमेलां च ८ । ३ । २२	बुगियशब्दाद्यलोपश्च ६ । २४
फर्तुशब्दस्य च ६ । १६	बोजः कर्मकर्ता चाक्षुषज्ञान एव
बंगात्तत्पायिनि ४ । १०१	नित्यम् ८ । १ । ५२
बहुशब्दादीमी वा ४ । ५६	बोजशब्दाद्वाट् च ४ । ६९
बमोन्तरायिणि ४ । १०२	व्यञ्जकूशब्दाभ्यामश्लीले ४ । १८
बर्साशब्दादाढ्यार्थे ४ । २७	व्यञ्जबोयुशब्दाभ्यां पुमपत्येथरन्त्य-
बहुत्वे ऽकारागमः २ । १ । ११	योर्नबौ च ४ । ११
बहुत्वे आ अयपराः ८ । १ । १८	व्यहो हात् ८ । ३ । ९७
बहुत्वे एकारः ८ । ३ । १५	व्याख्यशब्दस्य बिय् प्रथमाऽबहुत्वा-
बहुत्वेनाख् ८ । १ । ३५	दिषु २ । ३ । २४
बहुत्वे वैत्वम् २ । ३ । २६	ब्रमो भ्रमपदे ४ । १०७
बहुत्वेस्मत्प्रयोगसंबन्धएव च ८।१।४४	ब्रमो मात् ९ । २ । १६
बहुत्वे हन्ज अन्तौ २ । १ । ४५	ब्राह्मण्यां पतिसंबोधनाभावः २ ।
बहुत्वे हन्धन्तौ २ । १ । ४३	२ । २३
बहुषु पुंस्यप्रथमायाम् २ । १ । ३४	व्वटशब्दात्स्त्रियाम् ६ । २३
वाग्नो रलोपश्च ९ । १ । ४८	व्वडो हात् ८ । ३ । ८५

ब्व इनि यो वा ८ । १ । १३
 ब्वंरावोर्वात् ८ । ३ । ९४
 भविष्यति कितु पदम् ९ । १ । १७
 भविष्यद्वर्तमानोत्तमेप्यय् ८ । १ । ३७
 भविष्यन्ती इ अन् अस् इत् अ अव्
 प्रत्ययाः ८ । २ । २८
 भावकर्मणोरनी ९ । १ । ५०
 भावकर्मिणां भूते उन् उस् उथ् उव्
 उम् उ प्रत्ययाः ८ । ३ । ३
 भावशब्देभ्यो हेर्भूतप्रयोगा वर्तमान-
 बोधकाः ८ । १ । ५७
 भावे ४ । ४०
 भावे ९ । २ । १
 भाव्यार्थे पञ्चश्च ९ । १ । ४४
 भूतपदान्मतु पदं कर्मणि ९ । १ । ४०
 भूतसामान्यपूर्णापूर्णभेदाच्चतुर्विधः
 ८ । ३ । २
 भूतोक्तस्त्रयेकत्ववहुपधादेशादयश्च
 ८ । ४ । २७
 मक्शब्दाच्च प्रत्ययः ६ । १८
 मंगो दीर्घश्च ९ । २ । ४७
 मच्छब्देनाम् ८ । १ । ४२
 मङ्गस्त्रिहोः स्नेहवति ४ । ९२
 मध्यमानेकत्वे यत् ८ । ३ । ६१

मध्यमैकत्वादित्ये ऽपरा वा ८ ।
 १ । १५
 मनुष्यजातेरञ् ६ । २९
 मनुष्यजातेः सर्वत्र बाय् ६ । २
 मनुष्यसंज्ञयोन्यौ पुंसि २ । १ । ५०
 मन्त्रपुमशब्दाद्द्वैतार्थे ४ । २३
 मन्दछमोदमानेभ्यो व्यत् ४ । २६
 मयार्थे उव् ४ । १५९
 मरश्च पुंसि ८ । ३ । २६
 मरश्च मरणे ऽस्त्रियाम् ८ । ३ । ६५
 मरश्चापुंभूते ८ । ३ । ५९
 मरः संधापने ८ । ४ । १०
 मरः स्त्रियां स्त्रीप्रत्ययादेशाः ८ । ३ ।
 ९२
 मरो वकारः ८ । ३ । ३०
 मलाद्युनु तद्वति ४ । ९६
 मपश्च र्व् ९ । २ । ५
 मप्रावो रलोपः स्वरविनिमयश्च
 मरणकर्मणि ९ । १ । १०
 मांजूप्रत्ययो वृद्धस्त्रियो नाम्नः २ ।
 २ । ११
 मांजूशब्दादपत्रपिणौ ४ । ९५
 माँडवंङ्गोर्हात् ९ । २ । ६७
 माशब्द आदावन्ते वा ८ । १ । २९

अकारादिक्रमेण सूत्रसूची ।

२६६

मिश्रशब्दात्स्वार्थे ४ । ४

मिलवो ऽन्त्यस्य मश्च ९ । २ । ३४

मिलोपयुक्तात्पारिप्रत्ययान्तात्सर्व
नाम्नोः युम् ४ । १२०

मिषान्नखमांसलेशे ४ । ९३

मुख्यगोणाभ्यां निकटविधिद्विधा
८ । २ । ४

मूनशब्दाद्वत्ते ४ । ८७

मूर्तिबाह्यवस्तुवच्चे बोलु ग्राकौ ४ ।
२४

मूष ऐत्वम् २ । ३ । २८

मूषशब्दाच्च ४ । ७

मैत उन् ४ । ६५

मो निषेधार्थो ऽत्रैव ८ । २ । १९

मोरवर्मर्जखसाफिच्रादिभ्य ँदादेः
९ । २ । २५

म्वंहुशब्दस्यान्त्यस्वरालोपः ६ । १५

म्वंहुशब्दादुस् ४ । ६६

म्वल्सादोस्तद्वति ४ । ८०

यद्गाव्क्त्थर्वडां च कृतादेशविधिः
२ । १ । १७यद्गाव्क्त्थर्वद्वभ्य ऊकारमात्रादेशः
२ । १ । ७

यद्शब्दादृद्धावल् ४ । ३०

यप्रत्यये औकारस्याव् २ । ३ । २३

यप्रत्यये नित्यम् ४ । १४८

यागमः सर्वेषु सामान्यपूर्णेभु च ८।
३ । ४६

युकारोपधाया इत् २ । १ । ७६

युक्तायुक्तपदविभक्तीनां संगतिकृ-
त्समासः ३ । १युगपदुक्तौ वाचकासन्नो मुख्यः ८।
१ । ५

युलु ४ । ८८

युष्मदा ऽवः ८ । १ । ४१

युस्कृसोरन्त्यस्य द्वित्वमकारागमश्च
२ । ३ । ४

यूकारस्येसोरीत् २ । १ । ७७

येरनादेशो ऽति ८ । ४ । ६

येरात्प्रत्ययादिस्वरस्य च ८।३।५३

येर्वलादेशो वा ८ । २ । १२

योग्यार्थे लगो हारु ९ । २ । ९०

योरुशब्दान्ताज्ज् ४ । ५८

य् प्रत्ययः कनिष्ठनीचयोः २।२।१४

य्यूत्यूतुयूतुशब्दानामीत्वमप्रथमैक-

वचने २ । ३ । २७

रंगस्वन्मन्त्रम्दाँदूकाँदूभ्यः शिल्पिनि

रु ४ । ९९

३००

कश्मीरशब्दामृतम् ।

रछो नित्यम् ९।२।६३
 रंशुवोर्वात् ९।२।७६
 रसहस्रवोः सात् ९।२।२०
 रसात्तद्वति ४।९१
 रातः कितु च ४।१४२
 रादावो लोपो वा ८।४।२४
 राहुहोस्तत्काले ४।८६
 रूपलोभाभ्यामतिशये ४।३७
 रेङ्ग् संबन्धस्य ४।१६७
 रेम्फ् अल्पकरुणयोः ४।१६६
 रूषस्ताञ्छीलये ४।३५
 लटोश्च ६।१७
 लदश्चात् वेतने ऽपि ९।२।८
 लमो विलम्बके ४।१०३
 लसश्च ८।३।२७
 लसश्च पुंभूते ८।३।३३
 लसश्च स्त्रियाम् ८।३।६७
 लागो ऽन्य कृष्यर्थे ९।२।५३
 लौक्यशब्दस्योपधाया ऊत्वं वा ४।६२
 लान्तस्य जः ८।३।७४
 लान्तानां जः ४।५२
 लान्तानां जः ६।७
 लावो वार्धुषिके ४।१०४
 लारः कम्पे ९।२।४०

लिङ्गाभीक्ष्ण्येन च ५।५
 लिवल्यवोश्च ९।२।२८
 लिवो वस्य पश्च ९।२।२९
 लूक्शब्दादय् ४।१२२
 लूक्शब्देन शतादिषु ४।१७७
 लूटो लुण्ठके ४।१०६
 लूवो ऽन्त्यस्य दश्च ४।१०८
 लेखो ऽन्त्यस्य च फः ९।२।७५
 ल्यकल्शब्दादूट् ४।३९
 वकारात्सपूर्व ऊकारः ८।२।१७
 वखनखारजागवालनचह्रखामनामय्
 ९।२।४६
 वटः संग्रहे ९।२।३१
 वपूर्वः स्वरान्तात् ९।१।३
 वर्गप्रथमान्तानां प्रथमायां द्वितीयः
 २।१।६६
 वर्तमानायां लुह् छिह् लुव् छिव्
 लुम् छिह् पुंसि ८।१।११
 वर्तमानायां प्रत्ययादावेव २।१।२८
 वर्तमाने धातुभ्य आन् ९।१।२
 वर्षार्थे च ४।११३
 वा ऽकर्मकेभ्यः ८।१।५१
 वा कुंडलकर्तलोः २।१।२९
 वाक्यान्ते गौणः ८।१।२४

अकारादिक्रमेण सूत्रसूची ।

३०१

वाक्यारम्भपदात्परो मुख्यः ८।१।२३	विशेष्यायत्तानाम् ४।४१
वाक्येष्वयं प्रयोगो मुख्यः ८।१।२२	वीप्सायामाद्यात्पथन्वर्थे ८।१।४२
वा गन्जुगामूवाचूहान्जुभ्यः २।१।१५	वीप्सया वा ५।३
वा चोर्शब्दस्य न्प्रत्यये ह्रस्वश्च २।३।३५	वुज्जकांम्पसां वा ८।३।५
वा छुदुशब्दात् ६।५	वुज्जवृडलारपिलकांम्परज्जभ्य आवा ह्रस्वः ८।४।१४
वातस्तात् ८।३।८६	वुडो ज इथि मोक्षे ९।१।९
वान्त्रिश्चात् ९।२।११	वुनावकारागमः ९।१।२६
वाद्यः पाद्यो वानुप्रासिकशब्दः ८। १।३०	वुपश्रपोः पात् ८।३।८९
वा प्रथमावदसर्वनाम्नः २।१।३९	वुफः फात् ९।२।७४
वारुशब्दस्य स्तानस्थाने वस्य यः ४।१७३	वुफो नो लः सूचनायाम् ८।४।४०
वालतालजालकलां जः २।१।२७	वुष्णश्च ८।४।८
विधितदतिपत्तिभेदाद्वाविधिर्द्विविधः ८।२।२१	वेतनार्थे धातोर्वञ् ९।२।८२
विधिनिषेधयोर्लङः ८।१।४३	वैसो जैवातृके ऽद् ४।३४
विध्याशीर्भविष्यन्त्यपूर्णभूतार्थभेदा- च्चतुर्विधः ८।२।२	वोलुग्राक्पदौ च ९।१।२८
विशेषणविशेष्ययोः पूर्वोत्तरपदस्थ- योरेकपदेनाभिधानं कर्मधारयः ३।४	वोलुप्रत्ययान्तान्नित्यम् ६।२९
विशेष्यानायत्तानामिल्भाज्प्रत्ययौ ४।५९	व्यञ्जनं परेण संधेयम् १।३
	व्यञ्जनान्तस्योकारोपधाया अत् २। १।३२
	व्यञ्जनान्तात्संबन्धप्रत्ययादेरुकारः ८।२।१६
	व्यञ्जनान्तादकारागमः ९।२।८३
	व्यञ्जनान्तादकारागमो व्यञ्जने २। १।३६

३०२

कश्मीरशब्दामृतम् ।

व्यञ्जनान्तादिच्चागमो जौ ८।२।२४

व्यञ्जनान्ताद्धलोपः ८।२।६

व्यञ्जनान्तानां च २।१।३

व्यञ्जनान्तानां च २।१।१०

व्यञ्जनान्तानां पूर्णे यात्पूर्व इजना-

देशप्रत्ययानाम् ८।३।५०

व्यङ्गूढभ्यां निन्दार्थे ६।२२

वृथस्तुलः ८।४।३४

वृथस्थात् ८।३।८७

वृषजदजरोज्जां ज्ञात् ८।३।८३

ज्ञातावधि जनसंख्यायां जनुशब्देनैव

संख्यासमासः ४।१७६

ज्ञात्रुमित्रपितुर्ऋषिवन्धुभ्य उत् ४।६४

शाकादिभ्यो मुष्ट्यर्थे ४।७१

शिष्टेभ्य आवि रागमो ऽनादेशेषु

८।४।२०

शेषेभ्योप्यन् ४।१।४५

शेषेष्वेकारः २।१।७८

शैठः शस्य हः ३।१।११

श्रूचुर्छ्यदृशब्दाभ्यां यारू च ४।५७

श्वंगः सावादेशो वा ८।४।३०

षष्ठी कर्तरि सर्वत्र ८।१।४६

षष्ठीतृतीया वैषां कर्तरि ८।१।४५

षष्ठ्यादिमौल्यसंख्यायां च ४।१११

षष्ठ्यामन्त्यस्वरस्य च्यख्यात त्वं च

२।३।२२

षडो ऽन्त्यस्य खाद् २।३।४२

सकाराच्च ८।३।१३

संख्यायाश्च पूरणे युम् ४।११४

सजातीयविभक्तिकानां विजातीय-

पदानामन्त्यपदविभक्त्या कथनं

द्वन्द्वः ३।३

सतष्ट एठागमश्च २।३।४३

संधिसिद्धिः पदेषु १।१

सप्तम्यन्तात्कुन् १।१५८

सप्तम्यामनन्तादी च ४।१३१

सप्तम्यां स्तावन्दर्मन्ज्ञाप्यठन्तौ स्वार्थ-

भेदतः २।१।५२

सप्तादिभ्यो वय् ४।१८९

समखः शुक्प्रष्ठव्ये नित्यम् ८।१।१९

समखद्वयोः खात् ८।३।७९

समापितक्रियाकालो भूतकालः ८।

३।१

समासमध्ये विभक्तिलोपो व्यञ्जन-

द्यवयवस्य ३।२

समूहे ख्यल्लु ४।१२१

संबन्धिनां तोनु ४।६३

संबन्धिप्रत्ययेषु वयोर्लोपः ८।३।४१

अकारादिक्रमेण सूत्रसूची ।

३०३

संबुद्धिगौणप्रत्यया मात्परा अपि
८।२।२०
सर्वत्राकारागमो निदियिवर्जितात्
८।२।११
सर्वज्ञानः सकर्मकेभ्यः कर्मकर्तरि
८।१।४९
सर्वनामशब्देभ्यश्च ४।१।१२
सर्वेभ्यो बहुवचनान्तेभ्यो जू ४६२३।
सर्वेभ्यो ऽसस्येभ्यो म्वया इना वा
लक्ष्यतः ४।१।७०
सर्वेभ्यः पारि च ४।१।५६
सर्वेषामुकारान्तानामुकारादेशः ६।४
सश्च २।३।१०
सस्यादीनां फलु ४।१।६९
सहार्थायां स्तौ २।१।६०
सादेशभूतकर्तृकर्मिणोरनेकत्वे च
स्त्रियाम् ८।३।७०
सादेशानादेशभूतेभ्यस्त्रयक्षरधातुभ्यो
ऽनो लोपः ८।४।७
सादो निमित्ते ९।२।५५
सादृश्यार्थे हुह् ४।१।८२
सान्तानां वा छः ४।५५
सामान्यचतुर्थ्यां पुष्प्य २।१।६३
सामान्यपूर्णयोः आक् आय् आक्

आक् आस् आय् प्रत्ययाः
८।३।४०
सारखुतटुवहुवडलुक्थ्यकनञनट-
नमवुज्जवुठवुपां च ९।२।२७
सामान्यपूर्णयोरान्तिमः सर्वत्र ८।३।२९
सामान्यपूर्णयोष्टवर्गस्य चवर्गः
८।३।६९
सामान्यभूते ओन् ओक् ओथ् ओव
ओम् ओक् प्रत्ययाः पुंसि ८।३।१४
सामान्यवत्स्त्रीकर्मणि ८।३।३८
सालो जन्ये ४।१।०५
सुह्युस्कुसह्हुह्शब्दाश्च प्राणिनि
२।३।२
सोह्शब्दस्वरूपेभ्यो नित्यमेव २।
३।२२
स्त्रियादराहूते पुंनाम्नो वा प्रत्ययः
२।२।१६
स्त्रियाम् ६।१
स्त्रियाम् ९।२।२३
स्त्रियां झञौ च २।१।५१
स्त्रियामाकारः पुंवहुत्वे च २।३।१३
स्त्रियामिकारः २।१।३७
स्त्रियामिदूदन्तानाम् २।१।९
स्त्रियामीदेतौ सर्वत्र ८।३।२३

३०४

कश्मीरशब्दामृतम् ।

स्त्रियामूदातो ८ । ३ । २५

स्त्रियामेकत्वानेकत्वे ऊदातावप्रसिद्धौ

८ । ३ । २६

स्त्रियामेकवचन एव २ । १ । ६७

स्त्रियाम् एय एय एयस् एव एयस्

एय प्रत्ययाः ८ । ३ । ४४

स्त्रियामेयादेशः सर्वत्र ८ । ३ । १६

स्त्रियां तृ ४ । ९

स्त्रियां भूते ऽपि ८ । ३ । ३१

स्त्रियां यत् ८ । ३ । ५

स्त्रियां हन्ज् अन्तावेकत्वे २ । १ ।

४४

स्त्रीसंबन्धैकानेकत्वे स्त्री हन्द्वावेकत्वे

२ । १ । ४२

स्त्रीसंबोधने पुंवत् २ । २ । २५

स्त्र्यपत्ये ज्ञो नत्रौ च ४ । १२

सत्यये इकारागमः २ । ३ । १७

स्यकः स्वादादिसादृश्ये ४ । ९४

स्त्रोपः स्त्रियां सर्वत्र १ । १ । ४०

स्वनरूपशब्दयोर्वा २ । १ । ४७

स्वनशब्दाद्धटु ४ । ६८

स्वप्राधान्ये सान् ४ । १८५

स्वमूर्तिवर्तमानद्रव्यगुणवत्त्वाभिधेये

ऽल् ४ । १५

स्वरः सवर्णे दीर्घपरलोपौ १ । ५

स्वरादलोपः ८ । १ । ३९

स्वरादागमः स्वरवृद्धः ९ । २ । ९२

स्वरान्तात्सस्वरः ९ । १ । ३०

स्वरान्तादितो ऽत् ९ । १ । ७०

स्वरान्ताद्यागम इकारे ८ । २ । १०

स्वारान्ताद्वा ९ । २ । ८४

स्वरान्ताद्वा ९ । १ । १२

स्वरान्ताद्वा ५ । ४

स्वरान्तानामुत्तमे मागमः ८ । २ । २९

स्वरान्तेभ्यो ऽनिदियिभ्य आदेरत्

९ । १ । २४

स्वरान्तेभ्यो वपूर्वः ९ । १ । २७

स्वस्वकार्योद्यमेनाभिधेये कटु ४ । ६

स्वाकर्तृत्वावसरे परक्रियाकर्तृत्वारो-

पो हेतुः ८ । ४ । १

हतपूर्वो पूर्वे च २ । २ । १३

हतपूर्वो पूर्वे च २ । २ । १८

हतसाहे पूर्व वा २ । २ । ४

हतसाहे पूर्व वा वृद्धेषु २ । २ । ६

हतादिभ्यः संख्यायाम् ४ । ७०

हताशब्दः पूर्व च २ । २ । ८

हतो वा २ । २ । १०

हपूर्वाश्च केवलक्रियाया अन्ते २ । २ । २७

अकारादिक्रमेण सूत्रसूची ।

३०५

ह्रस्वशब्दात्ताच्छील्ये ४ । ३२
 हेरुजोरौ युगलार्थे ४ । १९२
 हशो ऽश्लीले ४ । ४५
 हेस्तुशब्दान्नित्यमिञ् ६ । १९
 हहरस्तु मध्यान्त्यवर्णविनिमये वा
 ८ । ३ । ७६
 हात्तो ऽभियोक्तरी ४ । १६
 हा द्रविषादयोराप्रत्ययस्य चोकारः
 २ । २ । ९
 हान्तानां शः ४ । ५४
 हान्तानां शश्च २ । १ । १९
 हालशब्दस्य स्त्रियां समासे ऽपि २ ।
 १ । २८

हा हत इतां पूर्वः पूर्वे च २ । २ । १५
 हिद्योरत् ८ । ३ । ७
 हिद्योस्तकारागमः ८ । ३ । ३२
 हेतोः संबन्धपष्टीकर्तृतृतीययोः प्रयो-
 गलिङ्गात्प्रत्ययौ वा २ । १ । ६१
 हेतौ धातोराव् ८ । ४ । २
 हेतौ सूतिन्नन्तौ सूत्यन्तौ वा २ । १ । ५९
 हेः पूर्वं भावपदं चारब्धे ९ । १ । ४१
 हेर्वन्धने ऽपि ८ । १ । ५६
 हेर्ह्रस्वः ८ । ४ । १३
 होपपदे आमनो मिथ्याभियोगे
 ९ । २ । ५२
 हौ धातोरेव ८ । २ । १५

इति श्रीशारदाक्षेत्रभाषाव्याकरणे कश्मीरशब्दामृते

अकारादिक्रमेण सूत्रसूचीपत्रं

समाप्तम् ॥

अकारादिक्रमेणोदाहरणसूची ।

अकवन्जाह् ३ । १०

अकहैट् ३ । ११

अकिरंग ४ । १३०

अक्युप् ४ । ११४

अख् २ । ३ । ३८

अखजोर ४ । १९२

अखहथ् ४ । ११५

अखहृ ४ । १९२

अखाह् २ । ३ । ३८

अखाह् खण्डा २ । ३ । ४५

अछर् ४ । ५१

अछि ४ । ३६

अछीट् १ । ५—४ । ३६

अछु ४ । ५१

अछ्यौव् ८ । ३ । ४९

अज्कनि ४ । १५४

अज्युकु ४ । ११९

अज्जर् ४ । ५१

अडल्यंकु ४ । १६१

अडल्यंचू कोम् ४ । १६१

अड्रातन् ४ । १४५

अंति ४ । १३२

अति ४ । १ । ३२

अंतु ४ । १३६

अंतुकुन् ४ । १५८

अतुत् ४ । १३६

अतुय् ४ । १३६

अत्यन् ४ । १३३

अत्यनन् ४ । १३३

अत्यनस् ४ । १३३

अथ सूतिन् ख्योनु २ । १ । ५९

अथुकु माज् २ । १ । ४६

अथौ सूतिन् ख्योनु २ । १ । ५९

अथ् कुन् ४ । १५८

अद गंछु तंतु गछुनु ९ । १ । ४८

अद पजि तति दपुनु ९ । १ । ४८

अद लगि तति बिहनु ९ । १ । ४८

अद्रक् म्वंहू ३ । १२

अकारादिक्रमेणोदाहरणसूची ।

३०७

अननावान् छुह् ८ । ४ । ६

अनु ४ । ५१

अन्दर्युम् ४ । १२०

अनवार पन्वार ८ । १ । ३०

अनवार वन्वार ८ । १ । ३०

अपजर् ४ । ४४

अपजियार्ज् ४ । ५९

अपजियोह् ४ । २२

अपज् ४ । २२

अपार् ४ । १५६

अपार्युम् ४ । १२०

अव-म्बु ३ । १२

अब्रम्बया ४ । १७०

अब्ररिम् ४ । १६२

अब्रहना ४ । १७०

अमि २ । ३ । ६

अमिकनि ४ । १५३

अमिपार् ४ । १५६

अमिरंग ४ । १३०

अमिस् २ । ३ । ६

अमि सन्हु २ । ३ । २०

अर्जथ् ९ । २ । ४४

अवकनि ४ । १५३

असन्हु २ । ३ । २०

असान् ८ । ३ । ४८

असि २ । २ । १५

असि गच्छ्व जेनानि ९ । १ । ४२

असि गच्छि बडेनि ९ । १ । ४९

असुन् ८ । ३ । ३

असुन् ९ । २ । २

असौन् ८ । ३ । ४८

अस्य २ । २ । १५

अस्य करान् छिव ८ । १ । ४४

अस्य करान् छुस् ८ । १ । ४४

आहान् ९ । २ । ३७

आमत् ९ । १ । ४०

आमति ९ । १ । ४०

आमन् ९ । २ । ७१

आमन्य ९ । २ । ४६

आम्यर् ४ । ५५

आय् ८ । ३ । ४२

आयाव् ८ । ३ । ५३

आयोव् ८ । ३ । ५३

आरहत् ४ । २५

आव् ८ । ३ । ५३

आवरिज्जवल् ४ । १७१

आवरू ९ । २ । ७८

आवस् ८ । ३ । ४१

३०८

कश्मीरशब्दामृतम् ।

आवस्यौव् ८ । ३ । ४८

आश्वन् ८ । २ । २६

आस् ८ । ३ । ४१

आस ८ । ३ । ९६

आसस् ८ । ३ । ४१

आसि ८ । ३ । ९६

आसू ८ । ३ । ९६

आहनिय् २ । १ । १६

आहनुव् २ । २ । २६

आहनू २ । २ । २६

आहनो २ । २ । २६

आहन्वा २ । २ । २६

आहन् बिन् २ । २ । २६

आहन् माजू २ । २ । २६

आहन्ता २ । २ । २६

आहन्ता करान् हसां लुह् २ । २ । २८

आहन्ता नारान् हसां लुह् पूथि प-

रान् २ । २ । ३१

आहन्ता बत हसां लुह् रान् २ ।

२ । ३०

आहस् ८ । ३ । ४१

इच्छ ९ । २ । ५९

इच्छान् ८ । ३ । ४७

इति ४ । १३२

इति ४ । १३१

इतिकिनि ४ । १५३

इतिप्यठ ४ । १३४

इतु ४ । १३६

इतुकुन् ४ । १५८

इतुत् ४ । १३६

इतुय् ४ । १३६

इत्यनी ४ । १३५

इत्युक् ४ । ११९

इथ् २ । ३ । ७

इथ ४ । १२५

इथपाठि ४ । १२७

इथय् ४ । १२६

इथु ४ । १२६

इथकुन् ४ । १५८

इपांरि ४ । १५६

इपांर्युम् ४ । १२०

इमन् २ । ३ । १६

इमन् इन्दु २ । ३ । २०

इमिकनि ४ । १५३

इमिपांरि ४ । १५६

इमिरंग ४ । १३०

इमिस् २ । ३ । ५

इमिस् २ । ३ । २०

अकारादिक्रमेणोदाहरणसूची ।

३०६

इपि सन्तु २ । ३ । २०
 इवकनि ४ । १५३
 इसन्तु २ । ३ । २०
 इह २ । ३ । १-२ । ३ । २
 इहन्तु २ । ३ । २०
 इहुस् ४ । १५०
 इति २ । ३ । २७
 इत्युन् ४ । ११२
 इत्युम् ४ । ११४
 ईरञ्जु २ । १ । २३
 ईरञ्जुन् सूतिन् २ । १ । २३
 ईरन् २ । १ । २३
 ईरानि गुरु ४ । ११७
 ईर्येव ८ । ३ । ३९
 ईर्योख् ८ । ३ । ३९
 ईश्वरन् दंपु २ । १ । ५८
 ईश्वरौ दंपु २ । १ । ५८
 ईश्वरं लुह आसान् काशिय अन्दर्
 ८ । १ । २४
 ईश्वरं जगतस् रछान् लुह ८ । १ । ८
 उदसावय् ९ । २ । ५४
 उह्युद् पहान् ४ । १९३
 ऊत्रकनि ४ । १५४
 ऊर्ज ४ । १३६

कछ् २ । १ । ६८
 कथाह् खण्डा २ । ३ । ४५
 कण्युत् ४ । ६४
 ऐठमर २ । ३ । ४४
 ऐठय् २ । ३ । ४४
 ऐठवय् ४ । १८८
 ऐठि ४ । १६२
 ऐठि सूतिन् २ । १ । ५
 ओन्तु वोन्तु ८ । १ । ३२
 ओम् ४ । ५५
 ओय् ८ । ३ । ४२
 ओर् ४ । १३६
 ओर ४ । १३७
 ओरकनि ४ । १५३
 ओर्कुन् ४ । १५८
 ओम् ८ । ३ । २०—८ । ३ । ९६
 कङ्गजगर्ह ९ । २ । ८८
 कञ्जन् ८ । ३ । ७२
 कञ्जान् ८ । ३ । ४७
 कञ्जायन् ८ । ३ । ७२
 कञ्जिम् ४ । ११४
 कञ्जन् ८ । ३ । ७२
 कञ्जुम् ४ । ११४
 कज २ । १ । २७

३१०

कश्मीरशब्दामृतम् ।

कञ्जू सूतिन् २।१।२७
 कञ्जू २।३।४६
 कञ्ज हन्जु छल् २।१।४६
 कञ्ज हन्दि खत छह् चकुह् २।१।६२
 कञ्ज हन्हु प्यतु २।१।४६
 कटञ्जू २।३।४६
 कट पुञ्ज्य २।१।६६
 कट पूतु ४।१
 कटन् छह् मारान् २।१।१२
 कटमलिज्जार ४।५०
 कटमलिनु ४।५०
 कट सन्ज जोर्य २।१।४६
 कट् २।१।६६
 कडञ्ज ६।२।४२
 कतरनावान् छह् ८।४।७
 कति ४।१३१
 कति आय् १।१०
 कति किन् ४।१५३
 कतिचू ४।१२०
 कत्यन् ४।१३३
 कत्यनस् ४।१३३
 कत्यनी ४।१३५
 कतिप्यट ४।१३४
 कति सना ओसु ८।१।२८

कतु ४।१३६
 कतुकुन् ४।१५८
 कतुत् ४।१३६
 कतुय् ४।१३६
 कत्युकु ४।११६
 कथ् २।१।१६—२।१।२५
 कथ २।१।२५
 कथाह् २।३।३८
 कथ् कुन् ४।१५८
 कथौ सूतिन् २।१।२५
 कन चूह् ३।१३
 कतुकु वाल् २।१।४६
 कनकचूह् ३।१२
 कपटन् ६।२।३५
 कपटनावान् छह् ८।४।७
 कपरुछल् ४।१६५
 कपरुत् ४।१६४
 कपरु तिलिम् ४।१६२
 कपरु रेछ् ४।१६७
 कपारि ४।१५६
 कपारिम् ४।१२०
 कमन् २।३।१६
 कमन् हन्हु २।३।२०
 कमवनावान् छह् ८।४।७

अकारादिक्रमेणोदाहरणसूची ।

३११

कमिकानि ४ । १५३
 कमिपांरि ४ । १५६
 कमिरंग ४ । १३०
 कमिविजि ४ । १४३
 कमिस् २ । ३ । ५—२ । ३ । २०
 कमिसन्तु २ । ३ । २०
 कमिस् वनि २ । १ । ३६
 कस् ४ । १४०—८ । २ । ५—८ ।
 २ । ६
 कस् ८ । २ । २८
 कस्व् ८ । २ । २८
 कस्व् ८ । २ । ३१
 कस्त्र किञ्च ६ । १ । २३
 कस्त्र किञ्चू ६ । १ । २३
 कस्त् ८ । १ । ३७
 कस्न् ८ । २ । २८—८ । २ । २६—
 ८ । २ । ३१
 कस्नय् ६ । १ । ५१
 कस्नस् ८ । २ । २६
 कस्नस् कितु ६ । १ । २०
 कस्नावान् छुह् ८ । ४ । २—८ । ४ । ३
 कस्नी ६ । १ । ५०
 कस्न्-ग्रास्व् ६ । १ । २६
 कस्न्-बोह् ६ । १ । २६

कस्न् हार ६ । २ । ६१
 कस्फल् ४ । १६६
 कस्व् ८ । २ । २८
 कस्व् ८ । २ । ३१
 कस्वञ् ६ । २ । ८२
 कस्वन्तु ६ । १ । २५
 कस्स् ८ । २ । २६
 कस्हन् ८ । २ । २६
 कस्हस् ८ । २ । २६
 कस्हा ८ । २ । ३२
 कस्हास्व् ८ । २ । ३२
 कस्हान् ८ । २ । ३२
 कस्हानस् ह्य् ८ । २ । ३३
 कस्हान् नय् ८ । २ । ३४
 कस्हान् ह्य् ८ । २ । ३३
 कस्हाव् ८ । २ । ३२
 कस्वा ८ । २ । ३१
 कस्वान् ६ । १ । २
 कस्वानूय् छुह् २ । ३ । २१
 कस्वान् छिस्व् ८ । १ । ३५
 कस्वान् छ्यस्व् ८ । १ । १२
 कस्वान् छ्यस्व ८ । १ । १६
 कस्वान् छ्यस्वय् ८ । १ । १६
 कस्वान् छ्यस्वन् ८ । १ । १३

३१२

कश्मीरशब्दामृतम् ।

करान् छ्यखनय् ढ । १ । १६
 करान् छ्यखना ढ । १ । १६
 करान् छ्यत्या ढ । १ । १४
 करान् छिथ् ढ । १ । ३७
 करान् छिन ढ । १ । १३
 करान् छ्यन ढ । १ । १३
 करान् छ्यना ढ । १ । १४
 करान् छिम् ढ । १ । ४१
 करान् छिय् ढ । १ । ४०
 करान् छ्यय् ढ । १ । १८
 करान् छिव ढ । १ । १२-ढ । १ । १५-
 ढ । १ । ४१
 करान् छ्यव ढ । १ । १२
 करान् छिवय् ढ । १ । २६
 करान् छ्यवनय् ढ । १ । १६
 करान् छ्यवना ढ । १ । १६
 करान् छिवम् ढ । १ । ४१
 करान् छ्यवय् ढ । १ । १६
 करान् छिवस् ढ । १ । ३६
 करान् छिवा ढ । १ । १५
 करान् छिस् ढ । १ । ३३-ढ । १ । ३६
 करान् छ्यस् ढ । १ । १२
 करान् छ्यस ढ । १ । १७
 करान् छ्यसय् ढ । १ । १७

करान् छिह् ढ । १ । १२
 करान् छ्यह् ढ । १ । १२
 करान् छिह् अस्य ढ । १ । ४४
 करान् छुय् ढ । १ । १२-ढ । १
 १५-ढ । १ । ३५
 करान् छुखा ढ । १ । १५
 करान् छुन ढ । १ । १३-ढ । २ । १६
 करान् छुना ढ । १ । १४
 करान् छुम् ढ । १ । ४१
 करान् छुय् ढ । १ । ४०
 करान् छुव ढ । १ । ४१
 करान् छुस् ढ । १ । १२-ढ । १ ।
 ३३-ढ । १ । ३६
 करान् छुस ढ । १ । १५
 करान् छुसय् ढ । १ । ३५
 करान् छुसथ् ढ । १ । ३७
 करान् छुसय् ढ । १ । ४०
 करान् छुसव ढ । १ । ४१
 करान् छुसस् ढ । १ । ३३
 करान् छुसा ढ । १ । १५
 करान् छुह् ढ । १ । १२-ढ । १ । १६
 करान् छुह् अस्य ढ । १ । ४४
 करान् छुहय् ढ । १ । ३८
 करान् छुहम् ढ । १ । ४१

अकारादिक्रमेणोदाहरणसूची ।

३१३

करान् छुह्म् ढ।१।३४—ढ।१।३८	क'रितोम् ढ।२।१८
करान् छ्या १।५।—ढ।१।१४	क'रितोस् ढ।२।१८
करान् छ्या अंसि ढ।१।१८	करित्या ढ।१।१४
करान् छ्या तिम ढ।१।१८	करिथ् ६।१।५—६।१।६
करान् छ्या स्वह् ढ।१।१८	करिथ् क्यथ् ६।१।६
करान् छ्या १।११—ढ।१।१४	करिन् ढ।२।५—ढ।३।४६
करान् मा छुह् ढ।१।२६	करिन्तिम् ढ।२।५
करान् वरान् छुह् ढ।१।३०	क'रि-म'ति ६।१।४०
करि ढ।२।२८	करिय् २।३।२१
क'रि क'रि ६।१।११	करिव् ढ।२।५—ढ।२।१७-
क'रिजि ढ।२।२४	ढ।२।२८
क'रिजि न।ढ।२।१६	करिव ढ।२।३१
क'रिजिय् ढ।२।२५	करिस् छुह् गरान् २।१।३६
क'रिजिहे ढ।२।२४	क'रिहीव् ढ।२।३२
क'रिजिहेस् ढ।२।२५	करिहे ढ।२।३२
क'रिज्यन् न ढ।२।१६	करिहे नय् ढ।२।३४
क'रिज्यम् ढ।२।२५	करिहेस् हय् ढ।२।३३
क'रिज्यस् ढ।२।२५	क'रु २।१।८—ढ।३।३—
करिञ् ६।२।३०	६।१।३६
क'रितन् ढ।२।१४	करुक् ४।११६
क'रितव् ढ।२।१४	करुख् ढ।२।१३
क'रितोख् ढ।२।१८	क'रुख् ढ।३।३
क'रितोन् ढ।२।१५—	क'रु छुह् गरान् २।१।३६
ढ।२।१८	करुथ् ढ।३।३

३१४

कश्मीरशब्दामृतम् ।

करुन् ८ । ३ । ४६

करुन् ६ । २ । २

करुन् हतु मंतु ६ । १ । ४१

करुन् कितु ६ । १ । २२

करुन् जानि ८ । १ । ५८

करुन् न ८ । २ । १६

करुन् हतुन् ८ । १ । ५७

करुम् ८ । २ । १६

करुम् ८ । ३ । ३

करुमख् ८ । १ । ३६

करु मंतु ६ । १ । ४०

करुव ८ । ३ । ३

करुस् ८ । २ । १६

करुन् ८ । ३ । ८

करु-मंचू ६ । १ । ४०

करेयेख् ८ । ३ । ३६

करेयेथ् ८ । ३ । ३६

करेयेन् ८ । ३ । ३६

करेयेम् ८ । ३ । ३६

करेयेय् ८ । ३ । ३६

करेयेव ८ । ३ । ३६

करोथ् ८ । १ । ३७

करोन् ८ । २ । २६

करोस् ८ । २ । २६

कर्त ८ । २ । १५

कर्तजू सूतिन् २ । १ । २६

कर्तन् ८ । २ । १५

कर्तल् २ । १ । २६

कर्तलि सूतिन् २ । १ । २६

कर्तस् ८ । २ । १६

कर् ताञ् आव् ८ । १ । २६

कर्यख् ८ । ३ । ५

कर्यन् ८ । २ । २६-८ । ३ । ५

कर्य-मच्च ६ । १ । ४०

कर्यस् ८ । २ । २६

कर्या ८ । २ । ३१

कर्यान् १ । ३-८ । ३ । ४६

कर्याव ८ । ३ । १४

कर्युकु १ । १०

कर्युस् ८ । २ । १७-८ । २ । २६

कर्येख् ८ । ३ । १५

कर्येथ् ८ । ३ । १५

कर्येन् ८ । ३ । १५

कर्येम् ८ । ३ । १५

कर्येय् ८ । ३ । १५

कर्येयख् ८ । ३ । १६

कर्येयन् ८ । ३ । १६

कर्येव ८ । ३ । १५

अकारादिक्रमेणोदाहरणसूची ।

३१५

कयोस्व् ८ । ३ । १४
 कयोथ् ८ । ३ । १४
 कयोथिस् ८ । १ । ४३
 कयोन् ८ । ३ । ४६-८ । ३ । १४
 कयोनिस्व् ८ । १ । ३६
 कयोनिस् ८ । १ । ४३
 कयोनीय् २ । ३ । २१
 कयोन्त्या ८ । १ । १४
 कयोन्मा ८ । १ । २६
 कयोम् ८ । ३ । १४
 कयोव् ८ । ३ । १४
 कसना बांणि यिवान् लुह् ८ ।
 १ । २६
 कसना यियि ८ । १ । २८
 कल् २ । १ । २७
 कल्रावान् लुह् ८ । ४ । २०
 कवकानि ४ । १५३
 कस् २ । ३ । २०
 कसन्दु २ । ३ । २०
 कस्तूह् २ । १ । ३५
 कहन्दु २ । ३ । २०
 काँग्र ६ । १२
 कात्रावान् लुह् ८ । ४ । ७
 कात्र्यर् ४ । ४४

कात्र सूतिन् २ । १ । ६६
 काछ् २ । १ । ६६
 काछ्य २ । १ । ७०
 काछ्य छ्यह् २ । १ । २२
 काछ्यन् लुह् फुटरान् २ । १ । २२
 काछि सूतिन् २ । १ । २२
 काजिस् ४ । १४४
 काँछाह् २ । ३ । ३१-
 कात्रावान् लुह् ८ । ४ । ४७
 काठ काँ ४ । १६८
 काठ जंद् ४ । १६८
 काठतुलु ४ । १६८
 काठु ४ । १५६
 काठू २ । १ । ७०
 कानियाव् ८ । ३ । ६८
 कान्जून २ । १ । १३
 काँद् ४ । ६६
 काँद् ४ । ६६
 काँद् ४ । ६६
 कान्याव् ८ । ३ । ६८
 कान्योव् ८ । ३ । ६८
 काम्पनावान् लुह् ८ । ४ । ५-८ ।
 ४ । १४
 काम्पवान् लुह् ८ । ४ । ५-८ ।
 ४ । १४

३१६

कश्मीरशब्दामृतम् ।

काम्फ ६।२।१५
 कायर्घर् ४।४४
 कारि कारि ६।१।१३
 कालचनन् ४।१४५
 कालि ४।१४३
 कालिक्यथ् ४।१४३
 कालिक्यथ् कनि ४।१५४
 काव् २।१।३६
 काव-पूतु ४।१
 कावर्घर् ४।४४
 काव सन्हु २।१।३६—२।
 १।४८
 काविञ् ६।२०
 कावौ सूतिन् २।१।३९
 काशिरु कट् ४।११८
 काशुरु कंग् ४।११८
 काशुरु पश्मीन ४।११८
 काशुरु पहान् ४।१६३
 काशू २।१।१६
 काशूव् सूतिन् २।१।१६
 काह् २।१।१६
 कयञ्गावान् लुह् ८।४।२५
 काह् शथ् ४।११६
 कयथ ४।१२५

कयथताञ् पाठि ४।१२६
 कयथ पाठि ४।१२७—४।१२६
 कयथय् ४।१२६
 किथु ४।१२६
 कयलि ४।१३८
 कयलि ४।१३८
 क-कट् ४।५
 ककर-पूतु ४।१
 कछ् ४।८१
 कछल् २।१।७४
 कछुलु २।१।७४—४।८१
 कछू २।१।१६-६।११-६।
 १८
 कछू छयह् २।१।२३
 कछून् लुह् वुठान् २।१।१४-२।
 १।२३
 कछूव् सूतिन् २।१।२३
 कटु २।१।१७
 कटु सूतिन् २।१७
 कंद् ४।७४
 कुंडजू सूतिन् २।१।२६
 कुंडल् २।१।२६
 कुंडलि सूतिन् २।१।२६
 कंडुलु ४।४७

अकारादिकमेणोदाहरणसूची ।

३१७

कथ २ । १ । १४-२ । १ । २३	कुम् २ । ३ । २
कथु ६ । ११-६ । १८	कस्म २ । ३ । ४
कुनवन्जाह ३ । १०	कूटि लट् ६ । १७
कुनदैट ३ । ११	कूटु २ । १ । ३५-४ । ६७
कुनु ४ । १६१	कूटनु ४ । ६७
कव्यर् ४ । ४३	कूति २ । ३ । २५
कनु ४ । ४३	कूत्यन् २ । ३ । २६
कुमज्यार् ४ । ५२	कूतिस् २ । ३ । २५
कुमलावान् लुह् ८ । ४ । ७	कूतिसना आसहान् ८ । १ । २८
कुमल्येवस् ८ । ३ । ४१	कूतु २ । ३ । २५
कुमल्येस् ८ । ३ । ४१	कूतु ताञ् दितुन् ८ । १ । २६
कुमल्योस् ८ । ३ । ४१	कूत्युनु ४ । ११२
कुमुलु ४ । ५२	कूत्यौ सूतिन् २ । ३ । २६
कलयवृज्य ४ । १६०	कूरु २ । १ । ३३
कुलिकि वथर् २ । १ । ४८	कूर्य ४ । १३६
कलिकुन् ४ । १५८	कूम् ४ । ५५
कुलि गच्छि खसन्ति ६ । १ । ४६	कूह २ । ३ । २६
कुलिच लज्ज्य २ । १ । ४६	कृपञ्जर ४ । ४४
कुलिचू लण्डू २ । १ । ४६	कृपारामञ्ज व्यञ्ज २ । १ । ५१
कुलयन् २ । १ । ७३	कृपारामञ्ज माञ्जू २ । १ । ५१
कुलयन् हन्ज लन्ज्य २ । १ । ४६	कृफ् ६ । २ । १५
कुलयन् हन्दि वथर् २ । १ । ४८	कृदञ्जर ४ । ४४
कुलयन् हन्दु वथर् २ । १ । ४८	कृहपाञ्जल् ४ । १६५
कुलिम् २ । १ । ७३	केन्च् २ । ३ । ३०

३१८

कश्मीरशब्दामृतम् ।

केन्त्रन् २ । ३ । ३०
 केन्त्रौ २ । ३ । ३०
 केँछाह् २ । ३ । ३१
 केँछर् ४ । ५५
 कैत्यन् २ । ३ । २६
 कैत्यासां लूख् आसि ८ । १ । २६
 कैत्यौ सृतिन् २ । ३ । २६
 कैसर ४ । ५५
 कैसि दप् २ । ३ । २६
 कैसि दंपु २ । ३ । २६
 कैसि हँदु २ । ३ । २६
 कोछल् ४ । १५
 कोतरजूरे ४ । १६२
 कोतर-पूनु ४ । १
 कोतर-वाय् ६ । २
 कोत्रु ६ । २
 कौदबल् ४ । १७२
 कोर् ४ । १३६
 कोर ४ । १३७
 कोरकानि ४ । १५३
 कोरि दंपु २ । १ । ५६
 कोरि-दाबल् ६ । १ । ३३
 कोरि-दिनल् ६ । १ । ३३
 कोरि-बाल् ४ । १८—४ । २४

कोकुन् ४ । १५८
 कोर्य २ । १ । ३३—२ । १ । ३४
 कोर्य छुह रछान् २ । १ । ३३
 कोर्यन् २ । १ । ३३
 कोर्यन् छुह रछान् २ । १ । १२
 कोर्यल् ४ । १८
 कोर्यौ दंपु २ । १ । ५६
 कोर्यौ सृत्य् २ । १ । ३३
 कौल् ४ । १
 कौल-कटु ४ । ६
 कौल-पूनु ४ । १
 कौलवाय् ६ । २
 क्त्र ८ । ३ । ८१
 क्त्रनावान् छुह ८ । ४ । १७
 क्त्रू ८ । ३ । ८१
 क्त्र्याव् ८ । ३ । ६३
 क्त्र्योव् ८ । ३ । ६३—८ । ३ । ८१
 क्त्र्योव् ८ । ३ । ४६
 क्ति ८ । ३ । ६३—८ । ३ । ८१
 क्तु ८ । ३ । ६३—८ । ३ । ८१
 क्याह् २ । ३ । १
 क्याह् छुह जान् लेखान् ८ । १ । १०
 क्याह् छुह मुर्त् करान् ८ । १ । १०
 क्याह् छुह रत् ग्यवान् १८ । १ । १३

अकारादिक्रमेणोदाहरणसूची ।

३१६

क्याह ताञ्जत् वनुन् ८ । १ । २३	खज्रावान् लुह् ८ । ४ । २०
क्याह ताञ्ज् वनुन् ८ । १ । २३	खण्डान् ६ । २ । ३७
क्याह ताम् वनुन् ८ । १ । २३	खथु ८ । ३ । ६३—दा३।६६
क्यासन खयवान् लुह् ८ । १ । २५	खथि ८ । ३ । ६६
क्यासना खयवान् लुह् ८ । १ । २८	खन् ६ । २ । १४
क्रक २।१।१०—२।१।११—२।१।६७	खनु ६ । १ । ३३
क्रक् २ । १ । १०—२।१।६७	खान् नञ्चु २ । १ । ५८
क्रटियाव् ८ । ३ । ६८	खरि ८ । ३ । ६१
क्रड्याव् ८ । ३ । ६८	खरिञ् ६ । ६
क्रड्याव् ८ । ३ । ६८	खरु ६ । ८—६ । १८—दा३।६१
क्रीदि वोञ्चु ३ । ६	खरु ६ । ६—६ । ८—६ १८
क्रीरिबल् ४ । १७१	खलु ४ । ५२
क्रह् खण्ड् २ । ३ । ४५	खल्लावान् लुह् ८ । ४।७—दा४।२०
क्रहाह् खण्डा २ । ३ । ४५	खाद् २ । १ । १८
क्रूह् तु ४ । २५	खारनय् ६ । २ । ४३
क्रीरिबल् ४ । १७१	खारवाय् ६ । २
खन्न ८ । ३ । २१	खारय् ६ । २ । ४३
खल्ल ८ । ३ । १२—८ । ३ । ६६	खारान् लुह् ८ । ४ । २६
खल्लाय् ८ । ३ । १८	खारितन् ८ । २ । १४
खल्लाय् ८ । ३ । १७—८ । ३ । ५१	खारु २ । १ । १८
खल्लाव् ८ । ३ । ६६	खारुम् ८ । ३ । ८
खल्लू ८ । ३ । ६६—दा३।६६	खारिन् बोरु ४ । १०६
खल्लोव् ८ । ३ । ६६	खय खय ६ । १ । १२
खज्यद् ४ । ५२	खयजि ८ । २ । २४

ख्यथ् क्यथ् गछान् छुह् ६ । १ । १
 ख्यथ् ख्यथ् ६ । १ । १२
 ख्यथ् गछि ६ । १ । १
 ख्यथ् गयाव् ६ । १ । १
 ख्यन् ६ । २ । ४१
 ख्यन्-ग्राख् ६ । १ । ३०
 ख्यन्-बोलु ६ । १ । ३०
 ख्यन्हार ६ । २ । ६२
 ख्यनि गछि ६ । १ । १८
 ख्यन्तु कितु ६ । २ । २४
 ख्यन्तु पजि ६ । १ । ४७
 ख्ययन् ८ । ३ । ६-८ । ३ । ७
 ख्यल्ल वथर् ३ । ६
 ख्यववञ् ६ । २ । ८४
 ख्यववुतु ६ । १ । २७
 ख्यवान् ६ । १ । ३
 ख्यवान् ख्यवान् ५ । ४
 ख्यवान् ख्यवान् परनम् कितु गयोष्
 ६ । १ । १
 ख्यवान् गछान् छुह् ६ । १ । १
 ख्यवान् गछि ६ । १ । १
 ख्यवान् छुह् ८ । १ । २०
 ख्यवान् छुह् ८ । १ । ३४
 ख्यवान् छासन ८ । १ । २५

ख्यह् ८ । २ । ११
 खीति २ । १ । ३३
 खडबुङ् ४ । १६०
 खुतिञ् ६ । २ । २७
 खुन् २ । १ । २४
 खुन् २ । १ । २४
 खुर सूत्य् आव् २ । १ । ५६
 खुरौ सूत्य् गौव् २ । १ । ५६
 खूखु ४ । ४८—६ । १०
 खूखू ६ । १०
 खूख्यर् ४ । ४८
 खूत्ति ८ । ३ । ८१
 खूत्ति खूत्ति ६ । १ । १५
 खूत्तिथ् ६ । १ । १५
 खूचू ८ । ३ । ८१
 खूचू-मन्तु ६ । १ । ४०
 खूचू ८ । ३ । ८१
 खेत्य २ । १ । ३३
 खोच्च ८ । ३ । ८१
 खोच्चायि ८ । ३ । १७—८ । ३ । ५१
 खोच्चोव् ८ । ३ । ८१
 खोव्वि ४ । १५५
 खोव्विगिनि ४ । १५३
 खोव्विपारि ४ । १५६

अकारादिक्रमेणोदाहरणसूची ।

३२१

खोवर्यर् ४ । ४४
 खोवर्यकु ४ । १२०
 ख्यावानावान् छुह् ८ । ४ । ११
 ख्यावान् छुह् ८ । ४ । १० — ८ । ४ । ११
 ख्योन् १ । ७
 ख्यौव् ६ । १ । ३७
 खावहृ ४ । १६२
 ख्मृन् ६ । २ । २३
 ख्मृन् ६ । २ । २६
 गगर २ । १ । ७४
 गगर् ६ । ४
 गगर २ । १ । ७४ — ६ । ४
 गंगवल् ४ । १७१
 गंग वोञ् ३ । ६
 गंगाय गङ्गनावान् छुह् ८ । ४ । ३३
 गंगाय गङ्गान् छुह् प्रथकुं वस् ८ । १ । ६
 गच्यर् ४ । ४६
 गङ्गनावान् छुह् ८ । ४ । ३३
 गङ्गान् छुव् ८ । १ । ४८
 गङ्गान् छुम् ८ । १ । ४८
 गङ्गान् छुय् ८ । १ । ४८
 गङ्गान् छुव ८ । १ । ४८
 गङ्गान् छुस् ८ । १ । ४८
 गङ्गान् छुः ८ । १ । ४८

गङ्गि ८ । ३ । ५८ — ८ । ३ । ८२ — ८ । ३ । ८२
 गङ्गिव ८ । ३ । ८२
 गङ्गु ८ । ३ । ५८ — ८ । ३ । ८२
 गङ्गुव् ८ । ३ । ८२
 गङ्गु गङ्गुन् ६ । १ । ४७
 गङ्गुन् गङ्गु ६ । १ । ४७
 गङ्गुय् करुन् ६ । १ । ४६
 गङ्गुस् ८ । ३ । ८२
 गङ्गुस् करुन् ६ । १ । ४६
 गङ्गू ८ । ३ । ६३
 गङ्ग्य ८ । ३ । ६३
 गङ्ग्यन् ६ । ३ । ७०
 गङ्ग्यान् ८ । ३ । ६६
 गङ्ग्येयन् ८ । ३ । ७०
 गङ्ग्यान् ८ । ३ । ६६
 गङ्गु ४ । ४६
 गङ्ग ४ । ७५ — ६ । २ । १३
 गङ्गन् गङ्ग ६ । २ । ८८
 गङ्गन् हार ६ । २ । ६१
 गङ्गु ४ । ७५
 गङ्गुन् ८ । ३ । ७०
 गङ्गुन् न्यचिवु २ । १ । ५०
 गङ्गु ४ । ७७
 गङ्गन् २ । १ । १६

गेन्जुन् छुह् पारान् २ । १ । १५
 गेन्जुव् सृत्य् २ । १ । ३१
 गेय् ८ । ३ । ४३
 गय् ८ । ३ । ४८-८ । ३ । ५८-८ । ३ । ६०
 गयस् ८ । ३ । ६०
 गयव् ८ । ३ । ६०-८ । ३ । ६१
 गयस् ८ । ३ । ६०
 गयाव् ८ । ३ । ५१
 गर अन्द्र छुह् जान् लौक २ । १ । ५७
 गर अन्द्र द्राव् २ । १ । ६५
 गरकुन् ४ । १ । ५८
 गरथ् ६ । २ । ४४
 गरन् १ । ५ क
 गरन् अन्दर् २ । १ । ५२
 गरन्य् ६ । १ । ५१
 गरन यिवान् छुह् ८ । १ । ५३
 गरप्यठ ४ । १ । ३४
 गरबोल्ल ४ । २४
 गरस् अन्दर् २ । १ । ५२
 गर सृतिन् २ । १ । ४
 गरिक् ६ । २६
 गरि-मति ६ । १ । ४०
 गरु ६ । ४
 गरुकु ४ । १ । १६

गरु-मत्तु ६ । १ । ४०
 गरु ६ । ४
 गरु-मच्चू ६ । १ । ४०
 गरौ अन्द्र छुह् जान् आँगुन् २ । १ । ५७
 गर्य-मच्च ६ । १ । ४०
 गर्वाज्यञ् ६ । २६-६ । २६
 गर्वेत् २ । १ । २६
 गर्वेति पुच्छ्य् २ । १ । २६
 गर्बोल्ल ४ । २४
 गल् २ । १ । २७
 गलि ८ । ३ । ६३
 गल्लु ८ । ३ । ६३
 गलौ सृतिन् २ । १ । २७
 गश्यर् ४ । ४६-४ । ५४
 गशु ४ । ४६
 गस् ६ । २ । २१
 गह् ६ । २ । २१
 गाँगल् ९ । २ । ८०
 गाँस् ६ । ११
 गाटल्यन् २ । १ । ७३
 गाटलिस् २ । १ । ७३ २ । १ । ७५
 गाटलिस् प्यठ २ । १ । ७३
 गाटल्यौ २ । १ । ७३
 गाटल्ल १ । ४-४ । ७३-६ । ८

अकारादिक्रमेणोदाहरणसूची ।

३२३

गादलु २ । ३ । २१

गादजू ६ । ८

गाद्लि २ । १ । ७५

गाद्लि वंतु २ । १ । ७५

गाद्लि सन्दि पुछ्य २ । १ । ७५

गाद्लि सन्हु २ । १ । ७५

गान् ६ । ११

गान-कट् ४ । ५

गाम प्यठ २ । १ । ६५-४१३४

गामौ प्यठ २ । १ । ६५

गाम्कुन् ४ । १५८

गाव् २ । १ । ७२

गाशलथ् ४ । १६३

गासन् २ । १ । १५

गाम्नु २ । १ । १५

ग्यञ्जल् ४ । १५

ग्यञ्जलद् ४ । २०

गिन्जान् ८ । ३ । ४७

गिलन् ६ । २ । ३६

ग्यवुन् हतुमंतु ६ । १ । ४१

ग्यइपाम्यर् ४ । ४४

गीदू २ । १ । ३३

गीरि सूतिन् २ । १ । ३३

गीरू २ । १ । ३३

ग्वगल् २ । १ । ७४

ग्वगलु २ । १ । ७४—६ । ८

ग्वगजि वंदु ४ । ७१

ग्वगजि पत् ३ । ६

ग्वगजू ६ । ८

गुजराञ् ६ । ३१

गुपन् ख्यलु ४ । १२१

गुपन् वोलु ४ । २४

ग्वहु ४ । ५५

ग्वहु ग्वहु लुह पकान् ५ । ५

ग्वहु पकान् लुह ५ । ५

ग्वव्यर् ४ । ५५

ग्वव्योस् ८ । ३ । ३६

ग्वव्रावान् लुह ८ । ४ । २०

गुमञ्जार् ४ । ५०

गुमंतु ४ । ५०

गुमहंतु ४ । २५

ग्वय् ८ । ३ । ४३

ग्वरन्तू अन्दर् २ । ३ । २१

ग्वरन्तू हन्दि पुछ्य २ । ३ । २१

ग्वरन् किञ् २ । १ । ५५

ग्वरन् हन्दि पुछ्य २ । ३ । २१

ग्वरन् हन्दि पुछ्य २ । ३ । २१

ग्वर सन्दि खत लुह गादुलु २ । १ । ६२

३२४

कश्मीरशब्दामृतम् ।

ग्वर सन्दिग् पुछ्य २ । ३ । २१
 ग्वर सन्दिग् चाट् २ । १ । ४१
 ग्वरसूय अन्दर् २ । ३ । २१
 ग्वरस् कङ्गिजि नमस्कार् २ । १ । ३८
 ग्वरस् किन्न अन्नन् पोथ्य २ । १ । ५५
 ग्वरस् छुह नमस्कार् करान् २ । १ । ४१
 गुरि ख्यलु ४ । १२१
 गुरिजू २ । ३ । ४६
 गुरिजूरि ४ । १६२
 गुरि मोरु २ । १ । ५६
 गुरि रेम्फ ४ । १६६
 गुरि लोयु २ । १ । ४
 गुरि सन्जु जंग २ । १ । ४६
 गुरि सन्दि सूतिन् २ । १ । ६१
 गुरि सन्दि २ । १ । ३६
 गुरि सन्दि लट्ट २ । १ । ४६
 गुरि सूतिन् २ । १ । ४-२ । १ । ३०
 गुरि सूत्य आन् २ । १ । ६१
 गुरिस् किति अनिन् रव २ । १ । ५५
 गुरिस् छुह खसान् २ । १ । ३०-२ । १ ।
 २८
 गुरिस् प्यट् २ । १ । ५२
 गुरु २ । १ । ३०-२ । १ । ३८-
 ६ । ४

गुरू ६ । ४-६ । ८
 गुर्यन् २ । १ । ३०
 गुर्यन् किति २ । १ । ५५
 गुर्यन् छुह खसान् २ । १ । १२
 गुर्यन् छुह रछान् २ । १ । ३८
 गुर्यन् प्यट् २ । १ । ५२
 गुर्यो मोरु २ । १ । ५६
 गुर्यो सूतिन् २ । ३ । २३
 गुर्यवूय सूतिन् २ । ३ । २३
 ग्वहनावान् छुह ८ । ४ । १७
 गूजू ६ । ८
 गूठिञ् २ । १ । ३४
 गूरिल् ४ । ५६
 गूरिलाञ् ४ । ६१
 गूरिस् २ । १ । ३४
 गूरु २ । १ । ३४-६ । ८
 गूरु ६ । ८
 गूलि २ । १ । ३४
 गूलिस् २ । १ । ३४
 गूलु २ । १ । ३४-६ । ८
 गैय १ । ८
 गोँछल् ४ । १५
 गोँछलद् ४ । २०
 गोराञ् ४ । ५६

अकारादिक्रमेणोदाहरणसूची ।

३२५

गोर्यन् २ । १ । ३४	ग्रन्जुन् लुह वुछान् २ । १ । १४
गोर्यौ सूतिन् २ । १ । ३४	ग्रन्द् २।१।१४-२।१।१६-२।१।२३
गोत्यन् २ । १ । ३४	ग्राँगल् ६ । २ । ८०
गोवू २ । १ । १७—२ । १ । ७२	ग्रृच्यौव् ८ । ३ । ४६
गोवू ख्यलु ४ । १२१	गृश्यन् ८ । ३ । ७५
गोवून् २ । १ । ७२	गृशून् ८ । ३ । ७५
गोवून् पकनावान् लुह् ८ । ४ । ३३	गृशयेयन् ८ । ३ । ७५
गोवू सूतिन् २ । १ । ७	चमस्व् ६ । २ । ५६
गोवू हन्जु वळ्ळू २ । १ । ४६	चार ६ । २ । १७
गोवू हन्हु २ । १ । ४८—२।१।७२	चयथ् कयथ् ६ । १ । ७
गोव् हन्हु वळ्ळू २ । १ । ४६	चयथ् कयथ् असान् यिवान् लुह्
गौव् १।६—८।३।४८—८।३।५८	६ । १ । १
गूति सूत्य् २ । १ । २५	चयथ् चयथ् ६ । १ । १२
गूतुलु ४ । ७६	चयन् ६ । २ । ४१
गूथ् २ । १ । २५	चयन-ग्रास्व् ६ । १ । ३०
ग्रकनावान् लुह् ८ । ४ । १७	चयन-बोलु ६ । १ । ३०
ग्रज् ६ । २ । ६४	चयनहार ६ । २ । ६२
ग्रजनम् कितु ६ । १ । १७	चयन्तु कितु ६ । १ । २४
ग्रजान् ८ । ३ । ४७	चयमहा ८ । २ । ३२
ग्रजि कितु ६ । १ । १७	चयमहाव् ८ । २ । ३२
ग्रटवल् ४ । १७२	चययन् ८ । ३ । ६-८ । ३ । ७
ग्रन्जु २ । १ । १६	चययिहीव् ८ । २ । ३२
ग्रन्ज छ्यह् २ । १ । २३	चययिहे ८ । २ । ३२
ग्रन्जुन् लुह् गंज्जान् २ । १ । २३	चयववज् ६ । २ । ८४

३२६

कश्मीरशब्दामृतम् ।

च्यववुत् ६।१।२७	च्यौव् ६।१।३७
च्यवान् ६।१।३	चक्र २।१।७४
च्यवान् च्यवान् आव् ६।१।४	चक्रुलु २।१।७३—६।८
च्यवान् लुह् ८।१।२०	चक्रजू ६।८
च्यह् ८।२।११	चच्यान् ८।३।४७
च्यहाख् ८।२।३२	च्रजू ८।३।७४—८।३।६३
च्यहान् ८।२।३२	च्रज्य ८।३।७४—८।३।६३
चीनि खोस् ४।११७	च्रज्याव् ८।३।४६—८।३।६३
चीर् ६।२।१७	च्रज्याव् ८।३।४३—८।३।६३
चीरि २।१।३३	च्रटुलु ४।८३
चौखरावान् लुह् ८।४।७	च्रतुर् ख्यवान् लुह् ५।५
च्याञ्ज २।३।१२	च्रतुर् च्रतुर् ५।५
च्याञ्ज २।३।१२	च्रतुर् ४।४४
च्यानि न्यचिवि २।३।१२	च्रप च्रफ् ३।१४
च्यानि सन्दि सूतिन् २।३।१४	च्रपल् ४।१५
च्यानि सूतिन् २।३।१४	च्रमर् ४।६६
च्यान्यौ सूतिन् २।३।१४	च्रनु ६।२।३
च्यावनावान् लुह् ८।४।११	च्ररान् छ्यस् ८।१।४५
च्यावान् लुह् ८।४।१०—८।४।११	च्रतिञ् ६।२।२४
च्येन् १।६	च्रतिनख् ८।२।६
च्योन् १।७	च्रतिनय् ८।२।६
च्योन् २।३।११—२।३।१३—२।३।१४	च्रि नव ८।२।६
च्योन् गङ्गु करुन् ६।१।४५	च्रिनिस् ८।२।६
च्योन् पञ्जि रनुन् ६।१।४५	च्र्यर् ४।५२
च्योन् लङि न दपुन् ६।१।४५	

अकारादिक्रमेणोदाहरणसूची ।

३२७

चरुन् ६ । २ । ३	चायाव् ८ । ३ । ५२-८ । ३ । ५७
चलनावान् लुह् ८ । ४ । २१	चायेय ८ । ३ । ५७
चलि ८ । ३ । ४६-८ । ३ । ६३-६ । १ । ३६	चायोव् ८ । ५७
चलु ८ । ३ । ४६-८ । ३ । ६३-६ । १ । ३६	चाव् ८ । ३ । ५७
चल्रावान् लुह् ८ । ४ । २१	चाश्वर् ४ । ५४
चसुन् ८ । ३ । १३	चाष्यर् ४ । ५४
चाख् ४ । १६२	चासिलद् ४ । २०
चाखाह् खण्डा २ । ३ । ४५	च्य गच्छु करुन् ६ । १ । ४५
चाखर् ६ । १३	च्य गच्छु गच्छुन् ६ । १ । ४२
चाँगिल्थ् ४ । १६३	च्य लुह् वनान् २ । ३ । ८-२ । ३ । ६
चाँग्यकु तील् २ । १ । ४६	चित् २ । १ । २५
चाटहालम् अंदर् २ । १ । २८	चित्थ् २ । १ । २५
चाट् तिं गौव् न्यचिवुव् २ । ३ । २१	च्य पजि रनुन् ६ । १ । ४५
चाप २ । १ । ६७	च्यल् ६ । २ । १८
चाफ् २ । १ । ६७-६ । २ । १५-६ । ३ । ७३	च्य लगि दपुन् ६ । १ । ४५
चामञ्जू २ । १ । २३	च्य वनुथ् २ । ३ । ६
चामञ्ज्-म्बेडू ३ । १२	च्य सूतिन् २ । ३ । १०
चामञ्जूव् सूतिन् २ । १ । २३	चीञ्ज्रावान् लुह् ८ । ४ । २२
चामति ६ । १ । ४०	चीटि चीटि ६ । १ । १४
चाम्तु ६ । १ । ४०	चीटिन् ८ । ३ । २१
चामन् २ । १ । २३	चीटून् ८ । ३ । २३-८ । ३ । ७०
चाम्फ् २ । १ । ६८	चीनि २ । १ । ७७
चाय् ८ । ३ । ४२	चीनिस् २ । १ । ७७
चाय ८ । ३ । ५७	चीरि पहान् ४ । १६३

चक्रय ४। ४८

चक्रिश् ६। २। ३३

चक्रु ४। ४८-६। १०

चक्रु ६। १०

चक्रान् लुह् ८। ४। २४

चक्रावान् लुह् ८। ४। २०-८। ४। २४

चक्रावान् लुह् ८। ४। २०

चच्यल्ल ४। १६५

चच्य लुह् ख्यवान् २। १। २६-२।

१। ३६

चच्यतिलिम् ४। १६५

चच्यन् लुह् ख्यवान् २। १। ३६

चच्यौव् ८। ३। ४६

चच्यौ सूतिन् २। १। २६

चट्ट २। १। २६-३। १२

चत् ४। ८५

चत् २। १। २५

चत्तन् प्यट् २। १। २५

चत्तल् २। १। ७४

चत्तल्ल २। १। ७४-४। ८५-६। ८

चत्तजू ६। ८

चत्त्रावयुनु ४। १०६

चत्त्रोकृ ४। १०६

चत्थ २। १। २५

चूराह् ४। १६०

चून् २। ३। ३५

चून्वय् ४। १८७

चूपांरि ४। १५७

चूपर २। ३। ४०-२। ३। ४५

चूवापांरि ४। १५७

चूविञ् ६। २। २४

चूव्यन् ८। ३। ६

चूवुह् ४। १६०

चूवुन् ८। ३। ६

चूशवय् ४। १८६-४। १६०

चूशि चूशवय् ४। १८६

चूटल् ४। १५

चूट् ६। २। ६५

चूठिरेम्फ ४। १६६

चूठु २। १। ३५

चूर-कट् ४। ५

चूर-पूतु ४। ३

चेच्यन् ८। ३। २३-८। ३। ७०

चेच्यान् ८। ३। ६६

चेच्येयन् ८। ३। ७०

चेच्योन् ८। ३। ६६

चेटनस् कितु ६। १। १७

चेटस् कितु ६। १। १७

अकारादिकमेणोदाहरणसूची ।

३२६

चेट् ६ । २ । १२	चश्यन् ८ । ३ । ७५
चेननावान् छुह् ८ । ४ । २२	चश्येयन् ८ । ३ । ७५
चेनवञ् ६ । २ । ४३	चह् ६ । २ । २२
चैन्यन् २ । १ । ७८	चह् क'रिजि ८ । २ । २४
चैन्यन् प्यट् २ । १ । ७८	चह् ग'छुस् ग'छुन् ६ । १ । ४६
चैति सूतिन् २ । १ । २५	चह् ग'छुस् ग'छुन् ६ । १ । ४६
चैथ् २ । १ । २५	चह् त बृह परव् ८ । १ । ५
चैन्यकु २ । १ । ७८	चह् वृल १ । ४
चैन्यौ सूतिन् २ । १ । ७८	छकनावान् छुह् ८ । ४ । २३
चोय् ८ । ३ । ४२	छकान् छुह् ८ । ४ । २३
चोर २ । ३ । ३५-२ । ३ । ४०	छक्रनावान् छुह् ८ । ४ । २३
चोरन् २ । ३ । ३५	छक्रान् छुह् ८ । ४ । २३
चोरय् २ । ३ । ४०	छक्रावान् छुह् ८ । ४ । २३
चोराह् खण्डा २ । ३ । ४५	छस्व ६ । २ । ५६
चोरिपारि ४ । १५७	छच्यन् ८ । ३ । ७१
चोर्हथ् ४ । १७५	छचून् ८ । ३ । ७१
चोह् ४ । ५४	छच्यान् ८ । ३ । ७१
चञ्जफल् ४ । १६६	छच्योन् ८ । ३ । ७१
चञ्जम्बया ४ । १७०	छच्चावान् छुह् ८ । ४ । २५
चञ्जहना ४ । १७०	छलौ गुयौ सूतिन् आव् ३ । २
च्यूटुन् ८ । ३ । २१	छपनावान् छुह् ८ । ४ । २२
चाजू ६ । ८	छप्रावान् छुह् ८ । ४ । २२
चोलु ६ । ८	छाञ् ६ । ११
चगून् ८ । ३ । ७५	छाञ् ६ । २ । ७२

छान् ६।११	छाँछनावान् छुह् ८।४।७
छान कटु ४।६	छाँडू ६।२।६८
छान कल्य ६।३	छाँडू ६।२।६८
छानवय् ६।२।८५	छाँडू ६।२।६८
छानाज् ४।५६	छ्यच्यर् ४।९७
छानिल् ४।५६	छ्यञ् ८।३।७०
छानि लाज् ४।६१	छ्यञ् ८।३।७०
छाययस् ८।२।२७	छ्यञ्जाव् ८।३।६६
छाव्यस् ८।२।२७	छ्यञ्ज्रावान् छुह् ८।४।२१
छिस् ६।२।९६	छ्यट्टियारज् ४।५८
छ्यञ् ८।३।७३	छ्यट्टियाहू ४।९७
छ्यञ् ८।३।७३	छ्यट्टु ४।९७
छिह् ८।१।२१	छ्यट्टान् छुह् ८।४।२४
क्वक् ४।८२	छ्यट्टावान् छुह् ८।४।२४
क्वकलद् ४।२०	छ्यन् ६।२।१४
क्वकुलु ४।८२	छ्यन्ननावान् छुह् ८।४।२१
क्वस् ६।२।६	छ्यव्रान् छुह् ८।४।२४
क्वप्रावान् छुह् ८।४।२२	छ्यव्रावान् छुह् ८।४।२४
क्वम्ब ६।२।७	क्वकलद् ४।२०
क्वम्बुन् ६।२।७	क्वस् ६।२।६
छुह् ८।१।२१	क्वत्तर ४।९१
छुल् २।१।३९	क्वत्तु ४।९१
क्वद् ६।२।६९	क्वत्तयौव् ८।३।४६
क्वल् ६।२।१८	क्वट्टिञ् ६।९

अकारादिक्रमेणोदाहरणसूची ।

३३१

छट् ६।१	जामति ६।१।४०
छट् ६।१	जाम्तु ६।१।४०
छट् ६।२।३७	जायाव् ८।३।५४
छट् ६।४।२४	जायोव् ८।३।५४
छट् ६।४।२४	जाय्ज्या ४।५२
जत् ४।३३	जाल् २।१।२७
जत् ४।८६	जालान् ८।४।३१
जट् ४।८६	जालि सूत्य् २।१।२७
जथ् ४।३३	जाव् ८।३।५४
जोराह् २।३।३८	जिठि २।१।७६
जोराहौ सूतिन् २।३।३८	जिठिस् २।१।७६
जंगि लोय् २।१।५८	जिनितुल् ४।१६८
जनानख्यल् ४।१२१	जिय् ६।२।४६
जनिपञ्चाह्मर ४।१७६	ज्यव् ४।१७—४।३८
जनिपथ्जनि ४।१४६	ज्यवल् ४।१७
जलिञ् ६।२५	ज्यविट् ४।३८
जाग् ६।२।५७	ज्यवि-वोलु ४।१७
जाग्य् ६।२।४६	ज्यविसस्तु ४।१७
जाजू २।१।२७	जीट् ६।२।३७
जाजूव् सूतिन् २।१।२७	ज्वज् ६।२।६
जाञ्ज्वोलु ६।१।२६	ज्वजरुन् ६।२।६
जान् ६।२।७१	जुव् ६।२।१६
जानन्-वोलु ६।१।२६	जुवन् ६।२।३
जाम् २।१।७१	ज्वस ६।२।७

३३२

कश्मीरशब्दामृतम् ।

जेज्यन् ८ । २ । २६	जह् ह्रि ४ । १६२
जेठियाव् ८ । ३ । १०-८।३।६८	टकु ४ । ४७
जेठ्याव् ८ । ३ । ६८	टख् ६ । २ । ६
जेठ्योव् ८ । ३ । ६८	टच्यर् ४ । ४७
जेठ्यौव् ८ । ३ । १०	टहु ४ । ७८
जेननस् कितु दवान् गछि ६ । १ । १	टहुलु ४ । ७८-६ । ८
जेनुन् जानि ८ । १ । १८	टज्जू ६ । ८
जोतन यिवान् लुह् ८ । १ । ११	टप टफ् ३ । १४
जोतनावान् लुह् ८ । ४ । १७	टपु ४ । ८६
जोतान् लुह् ८ । १ । ११	टप्युलु ४ । ८६
जोम् २ । १ । ७१	टफ् ६ । २ । ११
जोम् काकज ३ । ३	टाँग् ६ । २ । १७
जोम् दंपु २ । १ । ७१	टाछ्यर् ४ । ४३
जोम्नु २ । १ । ७१	टाठझार् ४ । ४३
जोम्ब २ । १ । ७१	टाल् ६ । २ । ८०
जोम् वन् २ । १ । ७१	ट्यव् ६ । २ । ६६
जोम् हन्हु २ । १ । ७१	टीँटू २ । १ । ३३
जोवरान् लुह् ८ । ४ । २६	टीरू २ । १ । ३३
जोवरावान् लुह् ८ । ४ । २६	टुख् ६ । २ । ६
जल् ६ । २ । १८	टुख् ६ । २ । ६
जह् २ । ३ । ३२	टुदरन् ६ । २ । ३७
जह् जोर ४ । १६२	टुविज् ६ । २ । २७
जह् हथ् ४ । १११	टूँकु ४ । १७४
जह् हथ् लूक ४ । १७७	टूरू २ । १ । ३१

अकारादिक्रमेणोदाहरणसूची ।

३३३

टोपि फलु ३ । १
 टकनावान् छुह् ८ । ४ । १७
 टस् ६ । २ । ५६
 टीकियाव् ८ । ३ । ६८
 टीक्याव् ८ । ३ । ६८
 टीक्यौव् ८ । ३ । ६८
 टीक्रावान् छुह् ८ । ४ । २०
 टुस् ६ । २ । ६
 टुल टुल् ३ । १४
 टुलल् ४ । १५
 टूक टूस् ३ । १४
 टूकल् ४ । १५
 टूल म्वडू ३ । १२
 टखरू ६ । २
 टखल् ४ । १५
 टज्य ८ । ३ । ६३
 टजू ८ । ३ । ६३
 टलि ८ । ३ । ६३
 टलिञ् ६ । २ । २७
 टल्ल ८ । ३ । ६३
 टाँगह् ६ । २ । ८६
 टालान् छुह् ८ । ४ । २८
 टास् ४ । १००
 टास् ४ । १००

ड्यक २ । १ । १
 ड्यकन् कर् २ । १ । ५८
 ड्यकुहु १ । ४—२ । १ । ४१
 ड्यकुहु वत २ । १ । ५०
 ड्यकुहु रथ् २ । १ । ५०
 ड्यज्यह् ४ । १६२
 ड्यठ कन आव् ८ । १ । २७
 ड्यठ कनि ८ । १ । २७
 ड्यठ कर् आव् ८ । १ । २७
 ड्यठ कूति ८ । १ । २७
 ड्यठ क्याह् ८ । १ । २७
 डौजू ६ । ६
 डीठिन् ८ । ३ । ६२
 डीठून् ८ । ३ । ६२—८ । ३ । ७०
 डुलिजि ६ । ७
 डुल्ल ६ । ७
 डुव् ६ । २ । १६
 डुविञ् ६ । २ । २७
 डूजू ८ । ३ । ६३
 डूह् २ । १ । ३५
 डूलि ८ । ३ । ६३
 डूल्ल ८ । ३ । ६३
 डूस् २ । १ । ३५
 डेछ्यन् ८ । ३ । ६२—८ । ३ । ७०

३३४

कश्मीरशब्दामृतम् ।

डेछ्यान् ढ । ३ । ६२-ढ । ३ । ६६
 डेछ्येयन् ढ । ३ । ६२-ढ । ३ । ७०
 डेछ्योन् ढ । ३ । ६२-ढ । ३ । ६६
 डेषन यिवान् छुह् ढ । १ । ५४
 डेषनावान् छुह् ढ । ४ । ३२
 डोज्य ढ । ३ । ६३
 ड्युङ्ग ६ । ६
 ड्युतुन् ढ । ३ । ६२
 तंगि ढ । ३ । ८०
 तंगु ढ । ३ । ८०
 तन्नर् ४ । ५०
 तन्नर्न् ६ । २ । ३६
 तन्नरावान् छुह् ढ । ४ । २५
 तछ् ६ । २ । ६१
 तछ् ६ । २ । ६२
 तज्य ढ । ३ । ८०
 तजू ढ । ३ । ८०
 तज्याव् ढ । ३ । ८०
 तज्योव् ढ । ३ । ८०
 तन्नर् ४ । ५०
 तज्य २ । १ । २१
 तन्नू २ । १ । २१
 तन्नर्न् ६ । २ । ३६
 तन्नरावान् छुह् ढ । ४ । २५

तति ४ । १३१
 तति ४ । १३१
 ततिकांलिक्यथ् ४ । १४३
 ततिकिन् ४ । १५३
 तत्यन् ४ । १३३
 तत्यनम् ४ । १३३
 तत्यनी ४ । १३५
 ततिप्यठ ४ । १३४
 ततियाव् ढ । ३ । ४६-ढ । ३ । ६८
 त्तु ४ । ५०-४ । १३६
 त्तुकुन् ४ । १५८
 त्तु गछि गछुन् ६ । १ । ४२
 त्तुत् ४ । १३६
 त्तु पजि गछुन् ६ । १ । ४४
 त्तु पजिहे गछुन् ६ । १ । ४४
 त्तुय् ४ । १३६
 त्तुर् ६ । १८
 त्तु लगि गछुन् ६ । १ । ४३
 त्तु लगि न गछुन् ६ । १ । ४३
 त्तु लगि हे गछुन् ६ । १ । ४३
 तत्याव् ढ । ३ । ४६-ढ । ३ । ६८
 तत्युकु ४ । ११९
 तत्योव् ढ । ३ । ४६-ढ । ३ । ६८
 तत्तु ६ । १८

अकारादिक्रमेणोदाहरणसूची ।

३३५

नृत्तकु ४ । १५८	तमिसिन्दु २ । ३ । २०
तथ् छुह चटान् २ । ३ । ७	तमि सन्दुय् २ । ३ । २१
तथ्यकुन ४ । १५८	तमिस्कुन ४ । १५८
तन् २ । १ । २४	तमिस् गळान छुह जि परहा
तन २ । १ । २४	८ । १ । ४७
तनि २ । १ । ७०	तमिस् चरान् छ्यह ८ । १ । ४६
तनियाव् ८ । ३ । ६८	तमिस् दपिजि २ । १ । ३६
तनु २ । १ । ७०—४ । ५०	तमिस् ल्युखुय् सोनु नमस्कार
तनौ सुत्तय् २ । १ । २४	८ । १ । ५८
तन्याव् ८ । ३ । ६८	तम्बल् ६ । २ । ८०
तन्योव् ८ । ३ । ६८	तम्बलियाव् ८ । ३ । ५०
तपाहि ४ । १५६	तम्युकु २ । ३ । २०
तपार्युमु ४ । १२०	तरि ८ । ३ । ६१
तपिश् ६ । २ । ३३	तरु ८ । ३ । ६१
तपझार् ४ । ९०	तर्याव् ८ । ३ । ४६
तमनु ४ । ५०	तर्योव् ८ । ३ । ४६
तमिकनि ४ । १५३	तलि ४ । १५५
तमिपत ४ । १५३	तलिकिनि ४ । १५३
तमिपाहि ४ । १५६	तलुन ६ । २ । ४
तमिरंग ४ । १३०	तल्युन् ६ । २ । ४
तमिर्वनु २ । १ । ५६	तल्युमु ४ । १२०
तमिविजि ४ । १४३	तवकानि ४ । १५३
तमिस् २ । ३ । ९—२ । ३ । १७—	तव पत ४ । १५३
२ । ३ । २०	तव पत आसनम् प्यद् बिहिथ्

३३६

कश्मीरशब्दामृतम् ।

पूजा करान् छुह् ८ । १ । २४	तिथ पाठिन् ४ । १२७
तव पत छुह् आसनस् प्यठ् विहिथ्	तिथ्य् ४ । १२६
पूजा करान् ८ । १ । २३	तिथु ४ । १२६
तस् २ । ३ । २०	तिमन् २ । २ । १६
तसन्हु २ । ३ । २०	तिमन् प्यठ् २ । ३ । १६
तसन्हुय् २ । ३ । २१	तिमन् हन्हु २ । ३ । २०
तापस् प्यठ् २ । १ । ६६	तिम् आय् १ । ३
ताप हंतु ४ । २५	तिमौ प्यठ २ । ३ । १६
तापुक् १ । २	तिमौ वन्तु २ । १ । ५६
ताप् २ । १ । ६६	तिमौ सूतिन् २ । ३ । १६
ताप् गच्छु करुन् ६ । १ । ४६	तिम् कर्गिजि ८ । २ । २४
ताप् गट ३ । १	तिम् गच्छन् गच्छनि ६ । १ । ४६
तार् ६ । २ । १७	तिम् छिह् परान् ८ । १ । ४
तार २ । ३ । ३६—२ । ३ । ४५	तिम् नय् करहान् ८ । २ । ३५
तारान् छुह् ८ । ४ । २८	त्यंबियेयस् ८ । ३ । ४५
तारि तारि ६ । १ । १३	त्यंब्येयस् ८ । ३ । ४५
तारिथ् ६ । १ । १३	तिम् हय् करहान् ८ । २ । ३५
तारिन् ८ । १ । १६—८ । ३ । २०	त्यलि ४ । १३८
ताव् ६ । २ । १६	त्यलि ४ । १३८
तावहचू बुतराथ् ४ । २५	तिह् २ । ३ । १
तावहतु ४ । २५	तिहन्दि पुछ्य् २ । ३ । १६
तिक्कि-पूतु ४ । १	तिहन्हु २ । ३ । १६—२ । ३ । २
तिथ ४ । १२५	तीज्रावान् छुह् ८ । ४ । २०
तिथ पाठि ४ । १२७	तीति २ । ३ । २७

अकारादिक्रमेणोदाहरणसूची ।

३३७

तीत्यु ४ । ११२	तूर्य ४ । १३६
तीत्यु ४ । ११४	तूर्यकुन् ४ । १५८
तीरि खयलु ४ । १२१	तूलि तूलि ६ । १ । १५
त्वम्ल-चूटू ३ । १२	तूलिथ् ६ । १ । १५
त्वम्ल फलि ४ । १६६	तूलिन् ८ । २ । ७
त्वम्लफलु ४ । १६६	तेजाय ८ । ३ । १७
त्वम्ल-म्बुडू ३ । १२	तेजेय ८ । ३ । १७
तुलान् लुह् ८ । ४ । ३४	तेज्याय ८ । ३ । ४६
तुहन्जू २ । ३ । १८	तोत जन् लुह् परान् ४ । १८१
तुहन्दि सूतिन् २ । ३ । १४	तौति सूतिन् २ । १ । २५
तुहन्हु २ । ३ । १८	तौथ् २ । १ । २५
तुहन्धौ सूतिन् २ । ३ । १४	तोर ४ । १३६
त्वंहि २ । २ । १५	तोर ४ । १३७
त्वह्य २ । २ । १५	तोरकनि ४ । १५३
त्वंहि किरिजि ८ । २ । २४	तोरकुन् ४ । १५८
त्वंहि गच्छिन् गच्छन् ६ । १ । ४६	तोल् ८ । २ । ८-६ । २ । १८
त्वंहि गच्छिन् गच्छन् ६ । १ । ४६	त्युक् ४ । १
त्वह्य गच्छु गच्छु ६ । १ । ४२	त्युत् २ । ३ । २७
त्वह्य लुह् वनान् २ । ३ । ६	त्रकज्यार् ४ । ५३
त्वह्य वनव २ । ३ । ६	त्रकर्यर् ४ । ५३
तूज्जार् ४ । ५०	त्रक सूतिन् २ । १ । ६६
तूरिन् ४ । ५०	त्रकुरु ४ । ५३
तूरिहन्तु ४ । २५	त्रकर ६ । १४
तूरु २ । १ । ३५-६ । २ । ७८	त्रुव २ । १ । ६६-७ । १४

३३८

कश्मीरशब्दामृतम् ।

त्रयौव् ८ । ३ । ४६
 त्रिक्युनु कद् ४ । १०६
 त्रिक्युनु नहु ४ । १०६
 त्रिच ४ । १६२
 त्रिछि कोरि पुछ्य् ३ । ४
 त्रिछ्यर् ४ । ४७
 ज्यनवय् ४ । १८७
 त्रिय् २ । ३ । ३६
 ज्ययरंग ४ । १३०
 ज्ययौ सूतिन् २ । ३ । ३४
 ज्यशवय् ४ । १८६
 ज्यंशि ज्यशवय् ४ । १८६
 त्रिह् २ । ३ । ३४—२ । ३ । ३६
 ज्यहजोर ४ । १६२
 त्रिह्य् ४ । ११५—४ । १७५
 तिहथल्लू ४ । १७७
 ज्यहह्रि ४ । १६२
 त्रुकिञ् ६ । २ । २७
 त्रुव् ६ । २ । ६
 त्रैव हतु ४ । १५
 ज्युखु ४ । ४७
 थकनावान् छुह् ८ । ४ । ७—८ । ४ । २१
 थकि ८ । ३ । ११—८ । ३ । ७७
 थकु ८ । ३ । ७७

थक्रावान् छुह् ८ । ४ । २१
 थख् ६ । २ । ६
 थच्य ८ । ३ । ११—८ । ३ । ७१
 थचू ८ । ३ । ७१
 थच्याव् ८ । ३ । ७१
 थच्योव् ८ । ३ । ७१
 थजर् ४ । ५०
 थज्रावान् छुह् ८ । ४ । २५
 थहु ४ । ५०
 थरू २ । १ । १७
 थरू सूतिन् २ । १ । ७
 थॉथरू ६ । २ । ७८
 थारू ६ । २ । ७६
 थालन् कयथ् २ । १ । ५३
 थालस् कयथ् २ । १ । ५३
 थयकिञ् ६ । २ । २७
 थयकिञ्जल् ६ । २ । २७
 थवत् २ । १ । २५
 थवति सूतिन् २ । १ । २५
 थवथ् २ । १ । २५
 दग् ४ । ६८—६ । २ । ५७
 दगुनु ४ । ६८
 दछिनि ४ । १५५
 दछिनि किनि ४ । १५३

अकारादिक्रमेणोदाहरणसूची ।

३३६

दछिनिपारि ४ । १५६
 दछिन्यकु ४ । १२०
 दज्यन् ८ । ३ । ७१
 दज्जन् ८ । ३ । ७१
 दज्योन् ८ । ३ । ७१
 दज्यान् ८ । ३ । ७१
 दज्ज ८ । ३ । १२-८ । ३ । ७२
 ८ । ३ । ८३
 दजन यिवान् छह् ८ । १ । ५१
 दजान् छह् ८ । १ । ५१
 दज्जाय ८ । ३ । १७
 दज्जाव् ८ । ३ । ८३
 दज्जू ८ । ३ । ७२-८ । ३ । ८३
 दज्जोव् ८ । ३ । ८३
 दत २ । १ । २५
 दतौ पुछ्छ्य २ । १ । २५
 दथ् २ । १ । २५
 ददि ८ । ३ । ६४-८ । ३ । ८३
 ददु ८ । ३ । ६४-८ । ३ । ८३
 दंदान् ४ । २८
 दंदु ४ । २६
 दंदू ४ । २६
 दय् २ । १ । ३
 दयि दपु २ । १ । ५८

दर ४ । १
 दर-कटु ४ । ६
 दर-पूतु ४ । १
 दरवाय् ६ । २
 दरियाव् ८ । ३ । ४६
 दर्याव् ८ । ३ । ४६
 दर्योव् ८ । ३ । ४६
 दल् ६ । २ । १८
 दव् ६ । २ । ८१
 दहन् हन्हु दाँद् ४ । १११
 दहमर २ । ३ । ४४
 दहु ४ । १६२
 दहुमकनि ४ । १५४
 दहुमु ४ । ११४
 दहुलु छह् वदान् ४ । ६०
 दह्वा खण्डा २ । ३ । ४५
 दाँ खार ३ । ८
 दाज्जचू खार ३ । ८
 दाज्जुकु त्वमुल् २ । १ । ४८
 दाँदज्जुरि ४ । १६२
 दाँद सन्हु हंग् २ । १ । ४६
 दाँदहुरि ४ । १६२
 दाँदूर् ४ । ६६
 दाँदूर्यञ् ६ । ३०

३४०

कश्मीरशब्दामृतम् ।

दानू २ । १ । २-२ । १ । ३१	दितुन् ८ । ३ । ३२
दानून् छुह् ख्यवान् २ । १ । १३	दिथ् ६ । १ । ८
दानून् स्मृतिन् २ । १ । २०-	दिथ् क्यथ् ख्यनस् कितु गच्छि ६ । १ । १
२ । १ । ३१	दिथ् क्यथ् ट्कान् गौव् ६ । १ । १
दाँ फलि ४ । १६६	दिथ् दिथ् ६ । १ । १२
दाँ फृतु ३ । ८	दि दि ६ । १ । १२
दाँम्बया ४ । १७०	दिन् ८ । २ । २९
दायपोनु ४ । ६३	दिन-ग्राख् ६ । १ । ३१
दारि-ज्यूटु ३ । १३	दिनय् ६ । १ । ५१
दारिथ् ६ । १ । ५-६ । १ । ६	दिनल् ६ । १ । ३२
दारिथ् क्यथ् ६ । १ । ६	दिन-बोलु ६ । १ । ३१
दारियाल् ४ । १६	दिनस् कितु ६ । १ । २१
दार्यल् ४ । १५	दिनहार ६ । २ । ६२
दारू ४ । १६	दिनी ६ । १ । ५०
दावल् ६ । १ । ३२	दिनु कितु ६ । १ । २४
दावान् छुह् ८ । ४ । ६-८ । ४ । १२	दिम ८ । २ । २६
दाह ४ । ६०	दिम्व् ८ । २ । २६
दिख् ८ । २ । २६	दियि ८ । २ । २६
दिन्नन् ८ । ३ । ७	दियिव् ८ । २ । १०-८ । २ । १७-
दिन्नान् ८ । ३ । ३२-८ । ३ । ४७	८ । २ । २६
दिन्नायन् ८ । ३ । १७	दिद्युस् ८ । २ । १७
दिन्नोन् ८ । ३ । ३२	दिवनावान् छुह् ८ । ४ । ११
दिजि ८ । २ । २४	दिववस् ६ । २ । ८४
दित ८ । २ । १५	दिववुनु ६ । १ । २७

अकारादिक्रमेणोदाहरणसूची ।

३४१

दिवान् ६।१।३
 दिवान् छद् ८।१।२०
 दिवान् दिवान् गौव् ६।१।४
 दिस् ८।२।१६
 दिह् ८।२।६—८।२।११
 द्रखलद् ४।२०
 द्रग् ६।२।१०
 द्रग् ४।७६
 द्रगुल् ४।७६
 द्रदृक् ६।२।६
 द्रदरुन् ६।२।६
 द्रन् २।३।३२
 द्रनवय् ४।१८७
 दुपहरन् ४।१४२
 द्रविष् ६।२७
 द्रव्यन् दिजि ज्ञादर २।१।३८
 द्रविषाय् ६।४—६।२७
 द्रविल् ४।६७
 द्रविस् दिजि ज्ञादर २।१।३६
 द्रवु ६।४
 द्रवुस् ४।६७
 द्रवु ६।४—६।२७
 द्रयिरंग ४।१३०
 द्रयि सूतिन् २।३।३३

द्वयौ सूतिन् २।३।३२—२।३।३३
 द्वयन्जाह् ३।१०
 दु वरिष् ३।१३
 दु-वहृक् ३।१३
 द्वशवय् ४।१८६
 द्वशि द्वशवय् ४।१८६
 द्वषि ८।३।६५
 द्वष्य ८।३।६५
 द्वष्टु ८।३।६५
 द्वष्टु ८।३।६५
 द्वष्याव् ८।३।६५
 द्वष्योव् ८।३।६५
 द्वसिलाज् ४।६०
 द्वसिलिल् ४।६०
 द्वसिल् वय् ६।२।८२
 द्वह ४।८६
 द्वह पथ् द्वह ४।१४६
 द्वहय् ४।१४८
 द्वहाह खण्डा २।३।४१
 दुहुल् ४।८६
 द्वहैव् ३।११
 द्वहलि ४।१४१
 दूष् ६।२।७२
 दूष् ६।२।६०

३४२

कश्मीरशब्दामृतम् ।

द्वारहृ ४ । १६२	द्वनन् ६ । २ । ३५
द्वरु २ । १ । ३५	द्वहम्बया ४ । १७०
द्वरु पहान् ४ । १६३	द्वहर्गि ४ । १६२
दोर ६ । २ । ७८	द्वहहना ४ । १७०
द्यारज ४ । १३	नच्चय् ६ । २ । ४६
द्यारथ् ४ । १३	नच्चान् वसनम् कितु गङ्गान् लुह्
द्यारवोलु ४ । २४	६ । १ । १
द्यार व्यार अनिन् ८ । १ । ३०	नच्चिन् ६ । २ । २७
द्युन् ६ । २ । २	नच्चुन् ८ । ३ । ३
द्राग लद् ४ । २०	नट २ । १ । ६७
द्राँछ्यर् ४ । ४६	नटिन् ६ । २ । २७
द्रामति ६ । १ । ४०	नटिञ्जल् ६ । २ । २७
द्रामतु ६ । २ । ४०	नटि सूतिन् २ । १ । २६
द्राय् ८ । ३ । ४२	नट् २ । १ । २६-२ । १ । ६७
द्राय ८ । ३ । ५६	नट्तिरिम्बहु ३ । १२
द्रायाव् ८ । ३	नव् नम् फल् ३ । ३
द्रायेय् ८ । ३ । ५६	नमवूय् सूतिन् २ । ३ । २३
द्रायोव् ८ । ३ । ५६	नमिन् ६ । २ । २७
द्राव् ८ । ३ । ५६	नमियाव् ८ । ३ । ४६
द्रैगु ४ । ४७	नम् ४ । १६२
द्रज्यर् ४ । ४७	नमौ सूतिन् २ । ३ । २३
द्रैव् यिवान् लुह् ८ । १ । ५४	नम्याव् ८ । ३ । ४६
द्रौतु ४ । ४६	नम्यौव् ८ । ३ । ४६
द्रोय् ८ । ३ । ४२	नह् ६ । १८

अकारादिक्रमेणोदाहरणसूची ।

३४३

नरु ६ । १८

नवपर २ । ३ । ४४

नवय् २ । ३ । ४४

नवय्य् ४ । १८८

नवियेव ८ । ३ । ४४

नव्यर् ४ । ५२

नव्येव ८ । ३ । ४४

नव्यथ् ४ । ११६-४ । १७५

नस्त २ । १ । ६८

नस्तान् ४ । २८

नस्तु ४ । २६

नस्तुह् २ । १ । ३५-४ । २६

नहावन् ६ । २ । ३५

नागच नारिज २ । १ । ४६

नागचू नारिजू २ । १ । ४६

नागन् हन्ज नारिज २ । १ । ४६

नाग वोञ्ज ३ । ६

नागिञ् ६ । २०

नान् २ । १ । २४

नान २ । १ । २४

नानौ सूतिन् २ । १ । २४

नावन् क्यथ् २ । १ । ५३

नावन् मन्ज् २ । १ । ५२

नावय् ६ । २ । ८६

नावि अन्द्र द्राव् २ । १ । ६५

नावि क्यथ् २ । १ । ५३

नावि मन्ज् २ । १ । ५२

नावि सूत्य् वोतु २ । १ । ६१

नावि इन्दि सूत्य् वोतु २ । १ । ६१

निकु ४ । ४७

निकु सकु ८ । १ । ३२

निच्यर् ४ । ४७

न्यचिवि वोलु ४ । २४

निथ् ६ । १ । ८

न्यथ् ६ । २ । ६६

निन-ग्राव् ६ । १ । ३१

निन यिवान् छुह् ८ । १ । ५५

निन-वोलु ६ । १ । ३१

निनस् कितु ६ । १ । २१

निन हार् ६ । २ । ६२

निनु कितु ६ । १ । २४

न्यंद्रि हतु ४ । २५

न्यर्भ्युम् ४ । १२०

नियन् ८ । ३ । ६-८ । ३ । ७

नियिच् ८ । २ । १०

निवनावान् छुह् ८ । ४ । १२

निववञ् ६ । २ । ८४

निववुनु ६ । १ । २७

३४४

कश्मीरशब्दामृतम् ।

निवान् छुह् ८ । १ । २०
 निस् ८ । २ । १६
 निह् ८ । २ । ६-८ । २ । ११
 न्यहफ़लि ४ । १४३
 नीन् ८ । ३ । ३४
 नीरिन् ८ । २ । ७
 नील्यन् २ । १ । ७७
 नीलिस् गुरिस् ३ । २
 नील्यौ सूतिन् २ । १ । ७७
 न्वमिस् २ । ३ । ५
 न्ववरन् ६ । २ । ३८
 नेर् ८ । २ । ८
 न्यावान् छुह् ८ । ४ । १०-८ । ४ । १२
 न्युन् ८ । ३ । ३४
 न्यूरु पहान् ४ । १६३
 न्यूलु २ । १ । ७७
 न्यूव् ६ । १ । ३८
 पकनावान् छुह् ८ । ४ । ३३
 पकनी ६ । १ । ५०
 पकि ८ । ३ । ७७
 पकिव ८ । ३ । ७७
 पकु ८ । ३ । १६-८ । ३ । ७७
 पकुव् ८ । ३ । ७७
 पकुस् ८ । ३ । ७७

पगाह कनि ४ । १५४
 पच्य २ । १ । ६-२ । १ । ११-
 २ । १ । २१-२ । १ । ३०-
 ८ । ३ । ७७
 पच्य कूच्य ३ । ३
 पच्य छल् ४ । १६५
 पच्य छ्यह् २ । १ । २२
 पच्यन् २ । १ । ३०
 पच्यन् छुह् गगान् २ । १ । १४-
 २ । १ । २२
 पच्यव ८ । ३ । ७७
 पचि सूतिन् २ । १ । ३०
 पच्य सूतिन् २ । १ । २२
 पच्य हन्दु २ । १ । ३७
 पचू ८ । ३ । ७७
 पचूव् ८ । ३ । ७७
 पचूस् ८ । ३ । ७७
 पच्याव् ८ । ३ । ७८
 पच्योव् ८ । ३ । ७८
 पज्जाय ८ । ३ । १७-८ । ३ । ५१
 पज्जि ८ । ३ । ८१
 पचू ८ । ३ । ८१
 पछिन्-पूतु ४ । १
 पछ् ६ । २ । ५८

अकारादिक्रमोदाहरणसूची ।

३४५

पछि इम् १ । ५	पतुलु ४ । ८४-६ । ८
पजर ४ । ५१	पतजू ६ । ८
पजि खयन् ६ । १ । ४७	पत्युम् ४ । १२०
पज्यम् परन् ६ । १ । ४६	पथ् पहान् ४ । १६३
पजियारज् ४ । ५६	पद् ६ । २ । ७०
पजियोर् ४ । २२	पनेञ् २ । ३ । ३७
पज्यम् परन् ६ । १ । ४६	पनुनु २ । ३ । ३७-४ । १२३
पजु ४ । २२-४ । ५१	पण्यर् ४ । ५२
पजु ४ । १६२	पणु ४ । ५५
पज्यौव् ८ । ३ । ४६	परनय् ६ । १ । ५१
पटि २ । १ । ७०	परनस् किञ्चू ६ । १ । १७
पट्यकि पुछ्य् २ । १ । ६४	परनस् किति ६ । १ । १७
पटित् ४ । १६४	परनस् कितु ६ । १ । १७
पटु २ । १ । ७०-६ । ४	परनस् कितु गछि ६ । १ । १
पटु अन् १ । ११	परनावान् छुह् ८ । ४ । २-८ । ४ । ३
पटु २ । १ । ९-२ । १ । २१-	परनि गछान् छुह् ६ । १ । १८
२ । १ । ३०-६ । ४	परन् ग्राख् ६ । १ । २६
पण्डिताज् ४ । ५६	परन्-बोलु ६ । १ । २६
पण्डिताञ् ६ । ३१	परवञ् ६ । २ । ८२
पण्डितिल् ४ । ५६	परवुनु ६ । १ । २५
पति ४ । १५५	परान् ६ । १ । २
पतिकिनि ४ । १५३	परान् छुह् ८ । १ । ६-८ । १ । ७
पतिम् पहरन् ४ । १४५	परान् परान् करन् ६ । १ । ४
पतिमिपारि ४ । १५६	परि ८ । १ । ६

३४६

कश्मीरशब्दामृतम् ।

परिथ् ६ । १ । ६-६ । १ । ६	पाज्येयन् ८ । ३ । ७४
परिथ् कयथ् ६ । १ । ६	पाँजशुनु ४ । ११०
परिथ् जेननस् कितु गछान् छुह्	पाँजुवु ४ । ११०
६ । १ । १	पाथ ८ । १ । ५६
परु ६ । १ । ३०	पाथस् ८ । १ । ५६
परुहु ४ । १२४	पाथन् ८ । १ । ५६
परुन् ८ । १ । ६	पाथव् ८ । १ । ५६
परुन् ६ । २ । २	पाथहास् ८ । १ । ५६
परुन् जानि ८ । १ । ५८	पाथहान् ८ । १ । ५६
परुन् लगि ६ । १ । ४७	पाथि ८ । १ । ५६
परुम् ४ । १९१	पाथिव् ८ । १ । ५६
पर्स ८ । २ । १६	पाथिहीव् ८ । १ । ५६
पर वर ८ । १ । ३१	पाथिहे ८ । १ । ५६
परसुकु ४ । ११६	पाथिहेह्य् ८ । १ । ५६
पास् ६ । २ । ६	पान् २ । ३ । ३६
पाञ्जुकु तस् ३ । ७	पान २ । ३ । ३६
पान्च् २ । ३ । ४१	पान्चू २ । ३ । ३७
पाँज पवुह् ३ । १३	पानझार ४ । ५०
पान्त्र्य २ । ३ । ४१	पान पानस् रछान् छुह् ८ । १ । ८
पाँजवय् ४ । १८६-४ । १८७	पानय् छुह् यिवान् करन ८ । १ । ५०
पाँज्दथ् ४ । १७९	पानम् २ । ३ । ३६
पाँजि पानु ४ । ६३	पानुकु २ । ३ । ३७
पाज्यन् ८ । ३ । ७४	पाँजस् ३ । ७
पाँजुन् ८ । ३ । ७४	पाँजु ३ । ७

अकारादिक्रमेणोदाहरणसूची ।

३४७

पारिमु ४ । १२०	पिशज्याद् ४ । ५२
पार्युमु ४ । १२०	पिशयन् ८ । ३ । ७५
पावान् छुद् ८ । ४ । ६	पिशून् ८ । ३ । ७५
पाशू २ । १ । १६	पिशयेयन् ८ । ३ । ७५
पास्रज्ञ ६ । २ । ४२	पीदरन् ६ । २ । ३७
पाह् २ । १ । १६	पीडिन् ८ । २ । ७
प्यठि ४ । १५५	पीति सूत्य् २ । १ । २५
प्यठि किन्ति ४ । १५३	पीथ् २ । १ । २५
प्यव्युमु ४ । १२०	पीनवान् छुद् ८ । ४ । १५
पितुरुत् ४ । ६४	पीरू २ । १ । ३३
पितुरु बोयु ४ । १०	पुखरिबल् ४ । ४७१
पितर् बायि काकञ् ४ । १०	पुतु ४ । ७६
पितर् व्यञ्ज ४ । १०	पुतुल्ल ४ । ७६
प्यद् ६ । २ । ७०	पुत्रतोनु ४ । ६३
प्यनु कितु ६ । १ । २४	पुत्रन् हन्दि पुच्छ् २ । १ । ६३
प्यय् ८ । ३ । ४३	पुत्र पुच्छ् आव् २ । १ । ६३
प्यय ८ । ३ । ४८—८ । ३ । ६०	पुत्र सन्दि पुच्छ् २ । १ । ६३
प्ययस् ८ । ३ । ६०	पुत्रौ पुच्छ् २ । १ । ६३
प्ययव ८ । ३ । ६०—८ । ३ । ६१	प्वन्द ६ । २ । ७०
प्ययस् ८ । ३ । ६०	पुंदल् ४ । १५
प्ययाव् ८ । ३ । ५०	पुफतुरु-बोयु ४ । ८
पिलन् ६ । २ । ३५	पुफत्र् बायि काकञ् ४ । १०
पिलनावान् छुद् ८ । ४ । १४	पुफत्र् व्यञ्ज ४ । ६
पिलवान् छुद् ८ । ४ । १४	पुल्लह् ४ । १६२

३४८

कश्मीरशब्दामृतम् ।

पुहयन् ६ । ३०

पूत्ति पात्तिवय् ४ । १८६

पूठिन् ८ । २ । ७

पूठान् लुह् ८ । ४ । २४

पूठ्रावान् लुह् ८।४।२०-८।४।२४-
८ । ४ । २७पूथि २ । १ । ६-२ । १ । २१—
२ । १ । ३३

पूषि ८ । ३ । ६५

पूषु ८ । ३ । ६५

पूषू ८ । ३ । ६५

पेड्यौव् ८ । ३ । २२

पैश २ । ३ । ४१

पैस वैस दितिन् ८ । १ । ३१

पोग-कठ् ४ । ५

पोठख् ६ । २ । ४५

पोठनय् ६ । १ । ५१

पोठवन् ६ । १ । २६

पोठ्यौव् ८ । ३ । २४

पोथ्य २ । १ । ६-२।१।११—

२ । १ । २१-२।१।३३—

२ । १ । ३४

पोथ्य लुह् परान् २ । १ । ३३

पोथि सूतिन् २।१।६-२।१।३३

पोथ्यौ पुक्त् २ । १ । ३३

पोथ्यौव् ८ । ३ । २४

पोष् २ । १ । ६६

पोषकाञ् ४ । १६८

पोषज्जं ४ । १६८

पोषतुलु ४ । १६८

पोषम्वया ४ । १७०

पोष वथ् ३ । ६

पोष सूतिन् २ । १ । ६६

पोषहना ४ । १७०

पोष्य ८ । ३ । ६५

पोष्यनय् ८ । २ । २६

पोष्याव् ८ । ३ । ६५

पोष्याव् ८ । ३ । ६५

प्यामति ६ । १ । ४०

प्यामन्तु ६ । १ । ४०

प्यायाव् ८ । ३ । ५२-८।३।५५

प्यायेय ८ । ३ । ५५

प्यायोव् ८ । ३ । ५५

प्याव् ८ । ३ । ५५

प्यय् ८ । ३ । ४३

प्यैय् १ । ८

प्यौव् १ । ६-८ । ३ । ४८

प्रथ् अकिस् ४ । १४६

अकारादिक्रमेणोदाहरणसूची ।

३४६

प्रथजनानि ४ । १४६
 प्रथद्वह ४ । १४६
 प्रथद्वहय् ४ । १४८
 प्रथ पहर ४ । १४६
 प्रथमहनिविस् ४ । १४६
 प्रथवरिह्य ४ । १४६
 प्रथविजि ४ । १४६
 प्रय् ६ । २ । ७७
 प्रयि ८ । ३ । ६०
 प्रयु ८ । ३ । ६०
 प्रयाव् ८ । ३ । ५०-८ । ३ । ६०
 प्रयोव् ८ । ३ । ६०
 प्रसनावान् लुह् ८ । ४ । ५-८ । ४ । १५
 प्रसवान् लुह् ८ । ४ । ५
 प्राञ्जर् ४ । ४६
 प्राणल्य् ४ । १६३
 प्रायुसु ४ । १९२
 प्रायेय् ८ । ३ । ३६
 प्रिछ् ६ । २ । ५६
 प्रिछ् गांरु कंरुनम् ६ । २ । ५६
 प्रिछ् प्यौव् ६ । २ । ५६
 प्रोणु ४ । ४६
 फकलद् ४ । २०
 फच्य ८ । ३ । ७०-८ । ३ । ८४

फच्याव् ८ । ३ । ६६-८ । ३ । ८४
 फच्योव् ८ । ३ । ८४
 फज्य ८ । ३ । ७४-८ । ३ । ६३
 फजू ८ । ३ । ७४-८ । ३ । ६३
 फटि ८ । ३ । ८४
 फटु ८ । ३ । ८४
 फटू ८ । ३ । ७०-८ । ३ । ८४
 फफयर् ४ । ५५
 फफु ४ । ५५
 फरि ८ । ३ । ६१
 फरिङ् ६ । २ । ३२
 फरिङ्गर् ४ । ५४
 फरु ८ । ३ । ६१
 फलि ८ । ३ । ६३
 फलु ८ । ३ । ६३
 फलु फयतु ८ । १ । ३२
 फश ४ । २१
 फशल ४ । १५-४ । २१
 फशलद् ४ । २१
 फस ८ । ३ । ६६
 फसनावान् लुह् ८ । ४ । २१
 फसाव् ८ । ३ । ६६
 फसि ८ । ३ । ६६
 फसु ८ । ३ । ६६

३५०

कश्मीरशब्दामृतम् ।

फसू द । ३ । ६६

फसोव् द । ३ । ६६

फसौव् द । ३ । ४८

फस्यौव् द । ३ । ४८

फस्रावान् छुह् द । ४ । २१

फहर्यर् ४ । ५२

फाटनावान् छुह् द । ४ । १६

फाटवान् छुह् द । ४ । १६

फास् ४ । १००

फास् ४ । १००

फिन्नान् छ्यस् द । १ । ४५

फिचुन् ६ । २ । २६

फिचून् ६ । २ । २६

फिरन् ६ । २ । ३५

फीरि द । ३ । २२-द । ३ । ६१

फीरु द । ३ । २३

फुकार् ६ । २ । १७

फुख् ६ । २ । ६

फुख् ६ । २ । ६

फुच्य द । ३ । ८४

फुच्याव् द । ३ । ८४

फुच्योव् द । ३ । ८४

फुज्य द । ३ । ७४-द । ३ । ६३

फुज् ८ । ३ । ७४-द । ३ । ६३

फुटनावान् छुह् द । ४ । २१

फुटि द । ३ । ८४

फुटु द । ३ । ८४

फुटुलु ६ । ८

फुटू द । ३ । ८४

फुट्जू ६ । ८

फुट्रन् ६ । २ । ३७

फुट्रावान् छुह् द । ४ । २१

फुट् ६ । २ । ६५

फुत्तु ६ । १६

फुत् ६ । १६

फुलि ८ । ३ । ६३

फुलु ८ । ३ । ६३

फुशान् छ्यस् द । १ । ४५

फुशुन् ६ । २ । २६

फुशून् ६ । २ । २६

फुहान् छ्यस् द । १ । ४५

फुहुन् ६ । २ । २६

फुहून् ६ । २ । २६

फूख् ६ । २ । ५६

फेर्य द । ३ । २३

फ्यूह् द । ३ । २२-द । ३ । ६१

वकलद् ४ । २०

वगार ६ । २ । ७

अकारादिक्रमेणोदाहरणसूची ।

३५१

बंगालुकु पहान् ४ । १६३

बंगर् ४ । १०१

बट-कटु ४ । ६

बडय २ । १ । २

बज्य ग्रन्जु हन्तु ३ । ४

बज्य छ्यह् २ । १ । २२

बज्यन् छुह् दपान् २ । १ । २२

बज्यर् ४ । ४६-४ । ५६

बजि लरि प्यठ ३ । ४

बज्यौ सूतिन् २ । १ । २२

बजुन् ६ । २ । ४

बज्युन् ६ । २ । ४

बज्रावान् छुह् ८ । ४ । ७-८ । ४ । २५

बटकल्य् ६ । ३

बट कैत्यासन आसान् छिह् ८ । १ । २५

बट कोर्य हन्तु ३ । ५

बटङ् ६ । २८

बट बाय् ६ । २

बडिफल् ४ । १६६

बड्यन् चारन् छुह् जेनान् ३ । ४

बडियाव् ८ । ३ । ५०

बडियेयस् ८ । ३ । ४४

बडिस् गुरिस् प्यठ् ३ । ४

बडीमी ४ । ५६

बडु ४ । ४६-४ । ५६

बडु पहान् ४ । १६३

बडू २ । १ । २-२ । १ । २२

बड्येयस् ८ । ३ । ४४

बडरन् ६ । २ । ३७

बतक् २ । १ । ७४

बत छुह् रनन यिवान् ८ । १ । ५०

बत छुह् सुह् ख्यवान् ८ । १ । २२

बत दवन् ४ । १४५

बतन्यंगन् ४ । १४५

बतफल्वा ४ । १७०

बतम्बया ४ । १७०

बत वत ख्ययिन् ८ । १ । ३०

बत सुह् ख्यवान् छुह् ८ । १ । १२

बतहना ४ । १७०

बतुकु २ । १ । ७४-६ । ६

बत्च २ । १ । ६८

बत्चू ६ । ६

बनि सूतिन् २ । १ । २५

बन्दुत् ४ । ६४

बबल् ४ । १५

बमर् ४ । १०२

बसर्व्यत् ४ । २७

बस ८ । ३ । १३-८ । ३ । ६६

३५२

कश्मीरशब्दामृतम् ।

बसाव् ८ । ३ । ६६
 बसि ८ । ३ । ६६
 बसु ८ । ३ । ६६
 बसू ८ । ३ । ६६
 बसोव् ८ । ३ । ९६
 बागनय् ६ । २ । ५४
 बागय् ६ । २ । ४८
 बाग्रन् ६ । २ । ३७
 बाचन् २ । १ । १५
 बाचू २ । १ । ६
 बाचून् लुह् प्यतरान् २ । १ । १५
 बाचूव् सूत्य् २ । १ । ३१—२ ।
 १ । २१
 बाजि बट् ४ । १६
 बाजि बट् ४ । १६
 बाव थर् ४ । ११
 बाँवरियेय ८ । ३ । ४४
 बाँवरू ६ । २ । ७६
 बाँवर्येय ८ । ३ । ४४
 बायि २ । १ । ६६
 बायि तोनु ४ । १३
 बायिस् २ । १ । ६९
 बायि सन्दु २ । १ । ६६
 बायिस् सूतिन् मूलु २ । १ । ६०

बाँरुवय् ६ । २ । ८७
 बावज् ४ । १२
 बावजाय ८ । ३ । १७
 बावजेय ८ । ३ । १७
 बावज्यौव् ८ । ३ । ४६
 बावथ् ६ । २ । ४४
 बाशू २ । १ । १६
 बाह् २ । १ । १६
 बाह् शथ् ४ । ११६
 व्यञ्ज २ । १ । १
 व्यञ्ज दावल् ६ । १ । ३३
 व्यञ्ज दिनल् ६ । १ । ३३
 व्यञ्जल् ४ । १८
 व्यञ्ज-चोलु ४ । १८
 व्यन थर् ४ । ११
 व्यनज् ४ । १२
 बिय् २ । ३ । २४
 बिय करिजि ४ । १८०
 बियन् २ । ३ । २४
 बिय पाठिन् ४ । १२८
 बिय वति ४ । १८०
 बिय्यर् ४ । ५२
 बियौ २ । ३ । २४
 व्यह ६ । २ । ७

अकारादिक्रमेणोदाहरणसूची ।

३५३

विहि विहि ६ । १ । १४
 बीडि ८ । ३ । २२-८ । ३ । ६७
 बीठू ८ । ३ । २३-८ । ३ । ६७
 वृक्त् २ । १ । ६८
 वृगिञ् ६ । २४
 वृगिप् ६ । २४
 वृछहंतु ४ । २५
 वृज्य ८ । ३ । ७०-८ । ३ । ८५
 वृज्याव् ८ । ३ । ६६-८ । ३ । ८५
 वृज्योव् ८ । ३ । ८५
 वृजायन् ८ । ३ । १७
 वृटवाय् ६ । २३
 वृटिञ् ६ । २३
 वृटिञ् ६ । २३
 वृडनावान् लुह् ८ । ४ । ७-८ ।
 ४ । १४
 वृडवान् लुह् ८ । ४ । १४
 वृडि ८ । ३ । ८५
 वृडियाव् ८ । ३ । ६८
 वृड् ८ । ३ । ८५
 वृहु वृह् अनिङ्गयन् ४ । १८३
 वृहु ८ । ३ । ७०-८ । ३ । ८५
 वृज्याव् ८ । ३ । ६८
 वृज्यौव् ८ । ३ । ६८

वृन्कुन् ४ । १५८
 वृन्मु ४ । १२०
 वृयिन् ८ । २ । १३
 वृयन् ८ । २ । २३
 वृज्छल् ४ । १६५
 वृज्छलिल् ४ । १६५
 वृवि ८ । ३ । ६४
 वृव्य ८ । ३ । ६४
 वृविन् ८ । २ । १३
 वृव् ८ । ३ । ६४
 वृव् ८ । ३ । ६४
 वृह् गळ् गळन् ६ । १ । ४६
 वृह् गळुम् गळन् ६ । १ । ४६
 वृह् मा कर ८ । १ । २६
 वृजिथ् ६ । १ । १५
 वृजिन् ८ । ३ । २४
 वृजिं वृजि ६ । १ । ११-६ । १ । १५
 वृजुन् ८ । ३ । २४
 वृजुन् ८ । ३ । २८
 वृथ् २ । १ । ३५
 वृलिन् ८ । ३ । २४
 वृलुन् ८ । ३ । २४
 वृछ्य ८ । ३ । २३-८ । ३ । ६७
 वृछ्याव् ८ । ३ । ६२-८ । ३ । ६७

३५४

कश्मीरशब्दामृतम् ।

बेछ्योव् ८ । ३ । ६७
 बोजन् ८ । ३ । २५
 बोजन आव् ८ । १ । ५२
 बोजन यिधि ८ । १ । ५२
 बोजन यिवान् लुह् ८ । १ । ५२
 बोजनस् अन्दर् यिवान् लुह् ८ ।
 १ । ५२
 बोजास् ८ । ३ । ३५
 बोजाथ् ८ । ३ । ३५
 बोजान् ८ । ३ । ३५-६।१।२
 बोजान् लुह् ८ । १ । ५२
 बोजाम् ८ । ३ । ३५
 बोजायेन् ८ । ३ । ३७
 बोजाव् ८ । ३ । ३५
 बोजाव ८ । ३ । ३५
 बोजि वर्थर् ३ । ६
 बोयु २ । १।६६
 व्यास् २ । ३ । २४
 व्युट् ८।३।२२-८।३।६२-८।३।६७
 ब्रस् ६ । २ । ६
 ब्रज्यौव् ८ । ३ । ४६
 ब्रम् ६ । २ । १६
 ब्रम् ४ । १०७
 ब्रीडिकाज् ४ । ६१

ब्रीडावान् लुह् ८ । ४ । २७
 ब्रूठि ४ । १५५
 ब्रूठिकिन् ४ । १५३
 ब्रूठिपांरि ४ । १५६
 ब्रूत्युम् ४ । १२०
 ब्रेठ्यौव् ८ । ३ । २२
 ब्रौटुम् ४ । १५०
 ब्रौट् पहान् ४ । १६३
 म कर् ८ । २ । १६
 म करिन् ८ । २ । १६
 म करिव् ८ । २ । १६
 मक्च् २ । १ । ६८
 मङ् ६ । २ । ५७
 मच्चर् ४ । ५०
 मच्चू ६ । ११
 मछ्य ८ । ३ । ७०-८।३।६५
 मछ्यत्यचल् ४ । १५
 मछ्याव् ८ । ३ । ६२-८।३।६५
 मछ्योव् ८ । ३ । ६५
 मछ् ४ । ६२
 मछन् ८ । ३ । ७२
 मछान् ८ । ३ । ४७
 मछायन् ८ । ३ । ७२
 मछून् ८ । ३ । ७२

अकारादिक्रमेणोदाहरणसूची ।

३५५

मच्छुल्ल ४ । ६२	मन् ४ । ६६
मंजिमयार्ज् ४ । ५८	मन् कटु ४ । ६
मन्जुमयोर् ४ । २३	मवा कटु ८ । २ । २०
मंठि ८ । ३ । ६५	म वृयन् ८ । २ । २६
मंठु ८ । ३ । ६२—८ । ३ । ६५	मरनावान् लुह ८ । ४ । २८
मंठु ८ । ३ । ७०—८ । ३ । ६५	मंरि ८ । ३ । ६१
मण्डन्गर् ६ । २ । ८८	मरिन् ८ । ३ । ६१
मत कर्तितन् ८ । २ । २०	मर् ८ । ३ । ६१
मत कर्तित्व ८ । २ । २०	मरुन् ८ । ३ । ६५—८ । ३ । ६१
मत कर्त ८ । २ । २०	मरुन् माषविथ ६ । १ । १०
मत वा कर्त ८ । २ । २०	मर् ८ । ३ । ६२
मतसा कर्त ८ । २ । २०	मरुन् ८ । ३ । ६५
मता कर्त ८ । २ । २०	मर्चान् छ्यस् ८ । १ । ४५
मतिल् ४ । ६१	मर्चयस् ८ । ३ । १७
मंतिलाज् ४ । ६१	मर्चून् ६ । २ । २४—६ । २ । २९
मंनु ४ । ५०—६ । ११	मर्य ८ । ३ । ६१
मनिन्न कोर्य २ । १ । ५१	मल्युनु ४ । ६६
मनिज् कूरु २ । १ । ५१	मषुन् ६ । २ । ९
मन्जर् ४ । ५०	मषर्ब् ६ । २ । ५
मन्दल्ल ६ । २ । ६१	मसा कटु ८ । २ । २०
मंदछ व्यन्तु ४ । २६	मस्त् २ । १ । ६८
मन्दछावान् लुह ८ । ४ । ७	महनिवि ख्यल् ४ । १२१
मन्दिन्न ४ । १४५	महनिवि ति गुपन् ति आय् ४ ।
मंहु ४ । ५०	१७६

३५६

कश्मीरशब्दामृतम् ।

महनिव्यन् हन्दि सूत्य् गौव् २।१।६१	माज्य हन्जु माजू २।१।४६
महनिविरेम्फ् ४।१।१६	माज्य हन्दि न्यचिवि २।१।४३
महन्युव् २।१।७६	माज्य हन्हु न्यचिवु २।१।४२
महनिव्यौ सूत्य् गौव् २।१।६१	माज्य हन्हु मोलु २।१।४६
महार्यञ् ६।३०	माजू २।१।७०-६।८
मा कर् ८।२।२०	माज्युलु ४।६५
मा करान् लुह् ८।१।२६	माजन् ६।२।३५
मागकि ङ्ह २।१।४८	माञ् रावान् लुह् ८।४।२२-४।२।२७
माङ्गय् ६।२।४७	माँड् ६।२।६७
मा लुह् करान् ८।१।२६	मातामाल् रेङ् लुचह् ४।१।६७
माज्य २।१।७०	माननावान् लुह् ८।४।२२
माज्यकुन् ४।१।५८	मानव्यतु ४।२६
माज्यकोर्य ३।३	मामतुर् वोगु ४।८
माजितोनु ४।६३	मामतर् वायि काकञ् ४।१०
माज्य-दावल् ६।१।३३	मामतर् व्यञ्ज ४।६
माज्य-दिनल् ६।१।३३	मार २।१।१८-६।२।१७
माज्य-दिल् ६।१।३५	मारनावान् लुह् ८।४।१८
माज्य-दिलल् ६।१।३४	मारान् लुह् ८।४।१८-८।४।२८
माज्यन् हन्ज कोर्य २।१।४५	मारिथ् क्यथ् ६।१।१३
माज्यन् हन्जु कूरु २।१।४४	मारि मारि ६।१।१३
माज्यन् हन्दि न्यचिवि २।१।४३	मारु २।१।१८
माज्यन् हन्हु न्यचिवु २।१।४२	मारुथ् ८।३।८
माज्य हन्ज कोर्य २।१।४५	मारुन् ८।१।१६
माज्य हन्जु कूरु २।१।४४	मारुवल् ४।१।७१

अकारादिक्रमेणोदाहरणसूची ।

३५७

मारु बोझ ३।६
 माल् २।१।३७
 मालि २।१।३८
 मालि लुह लुनान् २।१।४०
 मालितोनु ४।६३
 मालि पुथर् ३।३
 मालिस् २।१।६६
 मालि सन्ज कोर्य २।१।४६
 मालि सन्हु २।१।६६
 मालि सन्हु न्यचिनु २।१।४६
 मालि सूतिन् २।१।४
 मालिस् किन् अन्नन् गाव् २।१।५४
 मालिस् किन् अन्नन् पोन् २।१।५४
 मालिस् कुन् ४।१५८
 मालिस् जन् लुह रछान् ४।१८१
 मालिस् सान् आव् ४।१८५
 मालिस् सूतिन् आव् २।१।६०
 मालिस् सूत्य आव् ४।१८४
 मालिस् ह्नु [हिह्नु] ४।१८२
 मालि ह्नु २।१।३७
 मालि ह्नु पोष् २।१।४०
 मालौ सूतिन् २।१।३७
 मासतुह् बोयु ४।८
 मासतर् वायि काकञ् ४।१०

मासतर् व्यञ्ज ४।६
 म्यचि फ्तु थव् ३।५
 म्यच्यफलु ४।१६६
 म्यच्यम्बया ४।१७०
 म्यच्यदना ४।१७०
 म्यच्युवु ४।१५६
 मिज्ज-पूतु ४।४
 म्यंहु व्यंहु ८।१।३२
 म्यत्रुन् ४।६४
 मिमिजिस् ४।१४४
 मिलमिन् ६।२।३४
 मिलवन् ६।२।३५
 मिष् ४।६३
 मिष्युलु ४।६३
 म्य सूत्य २।३।१०
 मीजू ८।३।२३-८।३।६३
 मीद्रावान् लुह् ८।४।२७
 मीलि ८।३।२२-८।३।६३
 म्वकज्यार् ४।४२-४।५२
 म्वकल् ६।२।८०
 म्वकलियाव् ८।३।४०
 म्वकलियाय् ८।३।४०
 म्वकलियाव् ८।३।४०
 म्वकलियास् ८।३।४०

३५८

कश्मीरशब्दामृतम् ।

स्वकलियेय् ८ । ३ । ४०
 स्वक्त जूरि ४ । १६२
 स्वंगफल् ४ । १६६
 स्वंगर् २ । १ । ७४
 स्वगुरु २ । १ । ७४-६ । १८
 स्वंग्रु ६ । १८
 स्वचि च्वचि सूतिन् ३ । ४
 स्वच्यर् ४ । ४६
 मुत्तरन् ६ । २ । ३५
 मुज्यतुल् ४ । १६८
 मुजि पत्रर् ३ । ६
 मुजि बटु ४ । ७१
 स्वज्ञ-पूतु ४ । ४
 स्वज्यर् ४ । ४६
 स्वटि गुरि सूतिन् गौव् ३ । १
 स्वटु ४ । ४६-६ । ४
 स्वटू ६ । ४
 स्वट्रन् ६ । २ । ३७
 स्वट् ४ । ६६
 स्वटु ३ । १२-४ । ४६-६ । १५
 स्वटुस् ४ । ६६
 स्वटू ३ । १२
 स्वट्टर् ६ । १५
 मुतुल् ४ । ८७

स्वय ८ । ३ । ३१-८ । ३ । ५६-८
 ३ । ६५-८ । ३ । ६२
 स्वयस् ८ । ३ । ६२
 स्वयव ८ । ३ । ६२
 स्वयस् ८ । ३ । ६२
 स्वयाय् ८ । ३ । ३०
 स्वयाय ८ । ३ । ३०
 स्वयाव् ८ । ३ । ३०-८ । ३ । ४६
 ८ । ३ । ५०-८ । ३ । ५६
 स्वयेय् ८ । ३ । ३०
 स्वयेय ८ । ३ । ३०-८ । ३ । ५६
 स्वयोव् ८ । ३ । ३०-८ । ३ । ४६
 ८ । ३ । ५६
 स्वल् ४ । ८०
 स्वलुल् ४ । ८०
 मुश्यन् ८ । ३ । ७५
 मुशून् ८ । ३ । ७५
 मुशयेयन् ८ । ३ । ७५
 मुसलमानञ् ६ । २८
 मुँतु ४ । ४६
 मुदि ८ । ३ । २६-८ । ३ । ६५
 ८ । ३ । ६१
 मुटु ८ । ३ । २६-८ । ३ । ३१-८ । ३ ।
 ५६-८ । ३ । ६५-८ । ३ । ६१

अकारादिकमेणोदाहरणसूची ।

३५६

मूढ-मैतु ६।१।४०
 मून् ४।८७
 मूमन्न ६।१।४०
 मूमचू ६।१।४०
 मूमतु ६।१।४०
 मूर ६।२।७८
 मूरन् ६।२।३५-६।२।७८
 मूरु २।१।३५
 मूल २।१।३५-२।१।३५
 मूलन् २।१।३५
 मूलनिश २।१।३५
 मूलन् प्यट् २।१।३५
 मूलन् हन्टु २।१।३५
 मूल पुछ्य् २।१।३५
 मूलस् २।१।३५
 मूल सूतिन् २।१।३५
 मूलस् प्यट् २।१।३५
 मूलकु २।१।३५
 मूलौ निश २।१।३५
 मूलौ पुछ्य् २।१।३५
 मूलौ सूतिन् २।१।३५
 मूष २।३।२८-४।७
 मेज्य ८।३।२३-८।३।६३
 मेज्याव् ८।३।५०

मेठ्याव् ७।३।२२
 मेल ६।२।१८
 मैछ्यर् ४।४६
 मैत् ४।६५
 मैतुन् ४।६५
 मैष २।३।२८
 मैष-कटु ४।७
 मैषन् २।३।२८
 मैषौ सूतिन् २।३।२८
 मोदव्यत् ४।२६
 मोरव्यन् ८।३।६
 मोरवून् ९।२।२४-६।२।२५
 मोरवून् ८।३।६
 मोलु २।२।६६-६।८
 म्यानि न्यचिवि २।३।१२
 म्यानि सन्दि सूतिन् २।३।१४
 म्यानि सूतिन् २।३।१४
 म्योत् २।३।११-२।३।१३—
 २।३।१४
 म्यान्यौ सूतिन् २।३।१४
 म्याँ-पूतु ४।१
 म्यूल ८।३।२२-८।३।९२
 यन्निरंग ४।१३०
 यच्चूकालि ४।१४३

३६०

कश्मीरशब्दामृतम् ।

यड-बहु ३।१३
 यडल् ४।३०
 यडू २।१।१७
 यडूव् पुछ्य् २।१।२०
 यडू सतिन् २।१।७
 यडल् ४।३१
 यति ४।१३१
 यतिकिन् ४।१५३
 यत्यन् ४।१३३
 यत्यनन् ४।१३३
 यत्यनस् ४।१३३
 यत्यनी ४।१३५
 यतिप्यठ ४।१३४
 यतु ४।१३६
 यतुकुन् ४।१५८
 यतुत् ४।१३६
 यतुय् ४।१३६
 यत्युकु ४।११६
 यथ् २।३।७
 यथ्कुन् ४।१५८
 यथ्यकुन् ४।१५८
 यदनै करख् ५।१
 यपाहि ४।१५६
 यपार्युप् ४।१२०

यमिकानि ४।१५३
 यमिपाहि ४।१५६
 यमिरंग ४।१३०
 यमि विजि ४।१४३
 यमिस् २।३।५—२।३।२०
 यमि सन्हु २।३।२०
 यमिस् कुन् ४।१५८
 यवकानि ४।१५३
 यस् २।३।२०
 यसन्हु २।३।२०
 यहुयुंहु पहान् ४।१६३
 यारबल् ४।१७३
 यारज् ४।५६
 यिथ् ६।१।८
 यिथ ४।१२५
 यिथ पाहि ४।१२७
 यिथ पाठिन् ४।१२७
 यिथय् ४।१२६
 यिथु ४।१२६
 यिथ् यिथ् ६।१।१२
 यिन-ग्राख् ६।१।३१
 यिन बोलु ६।१।३१
 यिनस् कितु ६।१।२१
 यिनहार ६।२।६२

अकारादिक्रमेणोदाहरणसूची ।

३६१

यिनु कितु ६।१।२४

यिमन् २।३।१६

यिमन् हन्तु २।३।२०

यि यि ६।१।१२

य्यलि ४।१३८

य्यलि ४।१३८

यिव चनु ६।१।२७

यिवान् छुह् ८।१।२०

यिह् २।३।१-८।२।११

यिहन्तु २।३।२०

यीति २।३।२७

यीतिम् ४।११४

यीत्युनु ४।११२

यीत्युम् ४।११४

युम् २।३।२

य्यस्स २।३।४

यूतु २।३।२७

यूय् ४।१३६

यूय्कुन् ४।१५८

योर ४।१३६

योर ४।१३७

योरकानि ४।१५३

योर्कुन् ४।१५८-४।१५८

यूतु २।३।२७

रङ्ग ६।२।१०

रंग् ४।६६

रंग्यञ् ६।३०

रञ्ज २।१।६७

रञ्ज्यन् ८।३।५

रञ्छू ६।२।६१-६।२।६३

रञ्छ् २।१।६७

रञ्जन् ८।३।७०-८।३।७३

रञ्जान् ८।३।६६-८।३।७३

रङ्ग्यन् ८।२।२६

रञ्ज्यन् ८।३।७०-८।३।७३

रञ्जेयन् ८।३।७०

रञ्जोन् ८।३।६६-८।३।७३

रथ् २।१।६८

रनन यिवान् छुह् वत ८।१।५०

रननस् कित् ६।१।१७

रननस् कित् ६।१।१७

रननस् कितु ६।१।१७

रननावान् छुह् ८।४।२-८।४।३

रननि किति ६।१।२३

रननि गौव् ६।१।१८

रनुनु कितु ६।१।२३

रन्जनावान् छुह् ८।४।१४

रन्जवान् छुह् ८।४।१४

३६२

कश्मीरशब्दामृतम् ।

रम्ब ६।२।७६	राश २।१।१८
रस् ४।६१—६।२।२०	राशू २।१।१८
रस्युलु लुह ग्यवाम् ४।६१	रास-कह ४।५
राचू २।१।१६	रुपचू रज् २।१।४७
राचू छ्यह २।१।२३	रुप निश लुह स्वन जान् २।१।६२
राचून् लुह निवान् २।१।२३	रुपयजू २।३।४६
राचून् लुह परान् २।१।१४	रुपयाह खण्डा २।३।४६
राचूव् सूतिन् २।१।२०—२।१।२३	रुप सन्जु लूर् २।१।४७
राज्यर्यञ् ६।३०	रुप सन्हु खोस् २।१।४७
राज न्यचिवि पुळ्य् ३।५	रुपुकु थाल् २।१।४७
राज न्यच्युनु ३।१	रुपौ खत छिह द्यार जान् २।१।६२
राजवल् ४।१७२	रुत्ति ८।३।८१
रात् २।१।१४—२।१।१६—	रुचु ८।३।८१
२।१।२३—४।८६	रुचू ८।३।८१
रातुकु ४।११६	रुक् ६।२।५८
रातुलु ४।८६	रुजिन् ८।२।७
रात्कितु ४।१४२	रुजू ८।३।८३
रात्लि ४।१४१	रुटि ८।३।८४
राधाकृष्णनि गुरि २।१।५०	रुटु ८।३।८४
रावि ८।३।६४	रुटू ८।३।८४
राव्य ८।३।६४	रुठि ८।३।२४
रावू ८।३।६४	रुटु ८।३।२४—८।३।२५—८।३।६२
राव्याव् ८।३।६४	रुटू ८।३।६५
राव्योव् ८।३।६४	रुद् २।१।३५

अकारादिक्रमेणोदाहरणसूची ।

३६३

रुद वोञ्जु ३ । ६	रोट्योव् ८ । ३ । ८४
रुदि ८ । ३ । ६४—८ । ३ । ८३	रोवु ८ । ३ । ६४
रुदु ८ । ३ । ६४—८ । ३ । ८३	रुतु ४ । ४१
रुप् ४ । ३७	रुष् ४ । ३५
रुपिट् ४ । ३७	रुषट् ४ । ३५
रेम्फ् २ । १ । ६८	लग् ६ । २ । ५७
रोच्य ८ । ३ । ८४	लगनावान् लुह् ८ । ४ । २८
रोच्याव् ८ । ३ । ८४	लगहार ६ । २ । ६०
रोच्योव् ८ । ३ । ८४	लंगि ८ । ३ । ८०
रोञ्ज ८ । ३ । ८१	लगि परुन् ६ । १ । ४७
रोञ्जाय ८ । ३ । १७	लगिय् करुन् ६ । १ । ४६
रोच्योव् ८ । ३ । ८१	लंगु ८ । ३ । ८०
रोच्यौव् ८ । ३ । ४६	लग्यम् करुन् ६ । १ । ४६
रोञ्ज्य ८ । ३ । २५—८ । ३ । ६५	लग्यस् करुन् ६ । १ । ४३
रोञ्ज्याव् ८ । ३ । ६२—८ । ३ । ६६	लङ्गिश् ६ । २ । ३३
८ । ३ । ९२	लञ्ज्यवदु ४ । ७०
रोञ्ज्योव् ८ । ३ । ६५	लज्य ८ । ३ । ७१—८ । ३ । ८०
रोञ्ज् ८ । ३ । ८	लंजू ८ । ३ । ७१—८ । ३ । ८०
रोञ्ज ८ । ३ । ८३	लज्याव् ८ । ३ । ७१—८ । ३ । ८०
रोञ्जवञ्ज् ६ । २ । ८२	लज्योव् ८ । ३ । ७१—८ । ३ । ८०
रोञ्जाय ८ । ३ । १७—८ । ३ । ५१	लजन् ८ । ३ । ७२
रोञ्जाव् ८ । ३ । ८३	लजायन् ८ । ३ । ७२
रोञ्जोव् ८ । ३ । ८३	लंजून् ८ । ३ । ७२
रोट्याव् ८ । ३ । ८४	लंजु ६ । १५

३४६

कश्मीरशब्दामृतम् ।

लट् ६ । १७	लल्लाय् ८ । ३ । १८—८ । ३ । २६
लत २ । १ । २५	लल्लाय् ८ । ३ । १८—८ । ३ । २६
लतौ सूत्य् २ । १ । २५	लल्लाय् ८ । ३ । २६
लथ् २ । १ । २५—६ । २ । ६६	लल्लव् ८ । ३ । २६—८ । ३ । ३३
लदाव् ६ । २ । ८	८ । ३ । ६६
लम ६ । २ । ७	लल्लोव् ८ । ३ । २६—८ । ३ । ६६
लम् ४ । १०३	लल्लि ४ । ६२
ल्यि ८ । ३ । ६०	लल्लिल् ४ । ६२
ल्यु ८ । ३ । ६०	लावर् ४ । १०४
ल्य्याव् ८ । ३ । ६०	लायगृह् ६ । २ । ८८
ल्य्योव् ८ । ३ । ६०	लार् ६ । २ । ७८
लरि ग्राव् ४ । २४	लारन् ६ । २ । ४०
लरिवोलु ४ । २४	लारनावान् लुह् ८ । ४ । १४
लवहंतु ४ । २५	लारवान् लुह् ८ । ४ । १४
लश्यन् ८ । २ । २६	लारियेयस् ८ । ३ । ४४
लश्यनय् ८ । २ । २६	लारून् २ । १ । १३
लसाव् ८ । ३ । ६६	लार्येयस् ८ । ३ । ४४
लसोव् ८ । ३ । ६६	ल्यकलूट् ४ । ३६
लाग् ६ । २ । ५७	ल्यस् ४ । ३६
लागनय् ६ । २ । ५३	ल्य्योव् ८ । ३ । ४६
लागान् लुह् ८ । ४ । २८	ल्लिपिञ् ६ । २ । २६
लल्ल ८ । ३ । २८—८ । ३ । ६७—	ल्यवन् ६ । २ । ३५
८ । ३ । ६६—८ । ३ । २८	ल्लिविञ् ६ । २ । २८
लल्लव् ८ । ३ । २८	ल्यविञ् ६ । २ । २८

अकारादिक्रमेणोदाहरणसूची ।

३६५

लीखि ८ । ३ । ४
 लीखिस् ८ । ३ । ४
 लीखिथ् ८ । ३ । ४
 लीखिन् ८ । ३ । ४—८ । ३ । २१
 लीखिम् ८ । ३ । ४
 लीखि लीखि ६ । १ । १४
 लीखिव ८ । ३ । ४
 लीलून् ८ । ३ । ७१
 लृति लृति ५ । ५
 लृत् करान् लृह् ५ । ५
 लृत् लृत् ५ । ५
 लृक्कृय् ४ । १६०
 लृक्य् ४ । १२२
 लृक्कावान् लृह् ८ । ४ । २७
 लृक् २ । १ । ३५
 लृङ्गिल् ४ । ६२
 लृङ् ८ । ३ । २८—८ । ३ । ६७—
 ८ । ३ । ६६
 लृङ् ८ । ३ । ३३
 लृङ्गुस् ८ । ३ । २८
 लृङ्गुस् ८ । ३ । २८
 लृह् ४ । १०६
 लृह् ६ । २ । १२
 लृह् २ । १ । ३५—४ । १०८

लूनि ६ । १ । ११
 लूव् ४ । ३७
 लूविद् ४ । ३७
 लूव् २ । १ । ३५
 लूप्ति ८ । ३ । ६६
 लूप् ८ । ३ । ६६
 लूप् ८ । ३ । ८६
 लूप्ति ८ । ३ । २७—८ । ३ । ३३—
 ८ । ३ । ६६
 लूप्तिव ८ । ३ । २७
 लूप्त् ८ । ३ । २७—८ । ३ । ३३—
 ८ । ३ । ६७—८ । ३ । ६६
 लूप्तुस् ८ । ३ । २७
 लूप्तुस् ८ । ३ । २७
 लेखुन् ज्ञानि ८ । १ । ५८
 लेछ्यन् ८ । ३ । ५ —८ । ३ ।
 ७१
 लेछ्यान् ८ । ३ । ७१
 लेछ्योन् ८ । ३ । ७१
 लेप् ६ । २ । ७५
 लोङ् ८ । ३ । १३—८ । ३ । ६६
 लोनवर्म् ६ । २ । ८२
 लोस ८ । ३ । १३—
 ८ । ३ । ६६—६ । २ । ७

३६६

कश्मीरशब्दामृतम् ।

लोसाव् ८ । ३ । ६६
 लोसोव् ८ । ३ । ६६
 ल्युखुन् ८ । ३ । २१
 वखनय् ६ । २ । ४६
 वछ् ८ । ३ । ६६
 वछ् ४ । ५०
 वछ् ५ । ३ । १७
 वछ् ५ । ३ । ८७—८ । ३ । ६६
 वेछ् ६ । १८
 वेछ् ८ । ३ । ६६—८ । ३ । ६६
 वेछोव् ८ । ३ । ६६
 वेछ् ६ । १८
 वज्रवुन् ६ । २ । २६
 वज्रयुन् ६ । २ । २६
 वज्रान् ८ । ३ । ४७
 वेज् ६ । ११
 वज्रान् ८ । ३ । ४७
 वट् ६ । २ । ४४
 वटिञ् ६ । २ । ३१
 वट् ६ । २ । ६७
 वट् २ । १ । १७
 वट् सूतिन् २ । १ । ७
 वत २ । १ । ६७
 वथ् २ । १ । ३५—२ । १ । ६७

वथि ८ । ३ । ६६
 वथ् ४ । ५०—८ । ३ । ६६—८ । ३ । ६६
 वन् ६ । ११
 वथि ८ । ३ । ६०
 वथ् ८ । ३ । ६०
 वथ्याव् ८ । ३ । ६०
 वथ्योव् ८ । ३ । ६०
 वरिह् पथ् वरिह् ४ । १४६
 वव्यान् ८ । ३ । ४६
 वव्योन् ८ । ३ । ४६
 वाँ कू ३ । ८
 वाँगन् पाँगन् अन् ८ । १ । ३१
 वाच् ८ । ३ । १२—८ । ३ । ४७—
 ८ । ३ । ७२—८ । ३ । ८६
 वाच्चाव् ८ । ३ । ८६
 वाच् ८ । १ । १६—८ । ३ । १०—
 ८ । ३ । ४७—८ । ३ । ७२—
 ८ । ३ । ८३
 वाच्चाव् ८ । ३ । ८६
 वाँछ् ६ । १ । ११
 वाँजू २ । १ । २७—६ । ७—६ । ३०
 वाँजून् ८ । ३ । ७४
 वाँजूव् सूतिन् २ । १ । २७
 वाज्येयन् ८ । ३ । ७४

अकारादिक्रमेणोदाहरणसूची ।

३६७

वाज्ज-कट् ४। ५	वालिस् २। १। ६६
वाज्ज पाज्ज छिह् ८। १। ३१	वालि ह्र ४। १६२
वाङ्मयञ् ६। २८	वावम्बया ४। १७०
वाट् ६। २। १२	वावरिङ् ४। १६२
वातल् २। १। ७४	वावहना ४। १७०
वाति ८। १। १६—८। ३। ८६	व्यञ्ज ८। ३। ८१
वातुलु २। १। ७४-६। ८	व्यञ्जि ८। ३। ८१
वातजू ६। ८	व्यञ्जु ८। ३। ८१
वाँदर २। १। ३२	व्यञ्जु ८। ३। ८१
वाँदरौ सूत्य् २। १। ३२	व्यञ्जोव् ८। ३। ८१
वाँदुर २। १। ३२	व्यञ्ज्यौव् ८। ३। ४६
वाँ द्रलु ३। ८	व्यञ्ज्यौ सूतिन् २। १। ३१
वारिकुन् ४। १५८	व्यठनस् किति आय् २। १। ५५
वारि कुलि फल जल पुच्छ् आव् ३। ३	व्यठनस् कितु आव् २। १। ५५
वाँर्ष्यनु ४। ११३	व्यठनावान् लुह् ८। ४। १६
वाल २। १। २७	व्यठवुनु ६। १। २६
वालनय् ६। २। ४६	व्यठान् आव् ५। २
वालय् ६। २। ४६	व्यठान् व्यठान् गौव् ५। ३
वाल सूतिन् २। १। ४-२। १। २७	व्यठिञ् ६। २२
वालान् लुह् ८। ४। २६	व्यठियेय ८। ३। ४४
वालि २। १। ६६	व्यठु पहान् ४। १६३
वालितन् ८। २। १४	व्यठु ६। २२
वालि दण् २। १। ६६	व्यठ्ये-मति ६। १। ४०
	व्यठ्येय ६। १। ३६

३६८

कश्मीरशब्दामृतम् ।

व्यथ्येय ८ । ३ । ४४
 व्यथ्यो-मंतु ६ । १ । ४०
 व्यथ्योव् ६ । १ । ३६
 व्यथ्रावान् छुह् ८ । ४ । १६—
 ८ । ४ । २०
 व्यथ् २ । १ । २५
 व्यथबल् ४ । १७१
 व्यथ वोञ् ३ । ६
 व्यथि हन्दि पाञ्ज सूतिन् ३ । ६
 विद्या ज्ञानि ८ । १ । ५८
 व्यस पोनु ४ । ६३
 विसम्यर् ४ । ४४
 वुग वोञ् ३ । ६
 वुङ् ९ । २ । ५७
 वुङ् ६ । २ । ५७
 वुञ्जान् छ्यस् ८ । १ । ४५
 वुचुन् ६ । २ । २६
 वुचूञ् ६ । १ । २६
 वुच्यौव् ८ । ३ । ४६
 वुछ् ८ । ३ । ७२—८ । ३ । ८७
 वुछ्यैय ८ । ३ । १७
 वुछ् ८ । ३ । ७२—८ । ३ । ८७
 वुछ्योव् ८ । ३ । ८७
 वुजिथ् गौव् ६ । १ । ६

वुज्ज्यार् ४ । ४२—४ । ५२
 वुज्जनावान् छुह् ८ । ४ । ५—
 ८ । ४ । १४
 वुज्जलावान् छुह् ८ । ४ । ७
 वुज्जवान् छुह् ८ । ४ । ५—८ । ४ । १४
 वुजिञ् ६ । २ । २७
 वुञ् ४ । १३६
 वुञ् ४ । १३६
 वुठन् ६ । २ । ३५
 वुठिञ् ६ । २ । २७
 वुतलियाव् ८ । ३ । ४६
 वुतल्याव् ८ । ३ । ४६
 वुतल्योव् ८ । ३ । ४६
 वुथनावान् छुह् ८ । ४ । ३४
 वुथनी ६ । १ । ५०
 वुथि ८ । ३ । ८७
 वुथु ८ । ३ । ८७
 वुन ६ । २ । ७
 वुपज् ८ । ३ । ८३
 वुपजाव् ८ । ३ । ८३
 वुपजावान् छुह् ८ । ४ । ७
 वुपजू ८ । ३ । ८३
 वुपजोव् ८ । ३ । ८३
 वुपथ् ६ । २ । ४४

अकारादिक्रमेणोदाहरणसूची ।

३६६

वृपदि ८ । ३ । ६४-८ । ३ । ८३	वुष्कि-चूटू ३ । १२
वृपदु ८ । ३ । ६४-८ । ३ । ८३	वुष्णावान् लुह ८ । ४ । ८
वृपि ८ । ३ । ८६	वुहन् ६ । २ । ३९
वृपिञ् ६ । २ । २०	वृहव् ६ । २ । १६
वृपिषाव् ८ । ३ । ८६	वृहृप् ४ । ११४
वृपु ८ । ३ । ८६	वृँटिञ् ६ । २०
वृप्याव् ८ । ३ । ८६	वृँट् २ । १ । ३५
वृप्योव् ८ । ३ । ८६	वृलु ४ । ५२
वृप् ६ । २ । ७४	वृँस् ४ । ३४
वृफनावान् लुह ८ । ४ । ४	वृँसट् ४ । ३४
वृफलावान् लुह ८ । ४ । ४	वोज्यर् ४ । ५२
वृफ्याव् ८ । ३ । ४०	वोतु ८ । ३ । १०—८ । ३ । २०—
वृफयेय् ८ । ३ । ३६-८ । ३ । ४०	८ । ३ । ८६
वृफ्योव् ८ । ३ । ३६	वोलु २ । १ । ६६—६ । ७—
वृफ्यौव् ८ । ३ । ३६	६ । ३०
वृवरावान् लुह ८ । ४ । ७	वोवर्ह ६ । ४
वृववल् ४ । १७२	वोवर्हू ६ । ४
वृरुदु ६ । ११	वोवर्न् ६ । २ । ३७
वृरजू ६ । ११	वोवर्निवाय् ६ । ४
वृल ८ । २ । १२	व्याकरण् परान् लुह ल्वकुटु ८ । १६
वृलल् ६ । २ । ८०	व्युचु पोचु ८ । १ । ३१
वृलिन् ८ । २ । १२	शहल् ६ । २ । ८०
वृलिव् ८ । २ । १२	शहलथ् ६ । २ । ४४
वृषण् पदान् ४ । १६३	शत्रुत् ४ । ६४

३७०

कश्मीरशब्दामृतम् ।

शामन् ४ । १४५
 शायि वोल् ४ । २४
 साहल्थ् ४ । १६३
 शिम्शानबल् ४ । १७१
 शाकिव् ८ । २ । ७
 शीव्युन् ४ । १११
 शीन वोञ् ३ । ६
 श्वङ् ६ । २ । ५७
 श्वङ्गनावान् छुह् ८ । ४ । ३०
 श्वंगि ८ । ३ । ८०
 श्वंगु ८ । ३ । ८०
 श्वञ्ज्य ८ । ३ । ८०
 श्वञ्जु ८ । ३ । ८०
 श्वञ्ज्याव् ८ । ३ । ८०
 श्वञ्ज्योव् ८ । ३ । ८०
 श्वञ्ज्राविन् छुह् ८ । ४ । २५
 शुरिरेम्फ् ४ । १६६
 शुरि वेहु २ । १ । ५८
 शूव् ६ । ३ । ७६
 शौक् ८ । २ । ८
 शौख् ६ । २ । ५६
 शेदज्जनि ४ । १७६
 श्रपथ् ६ । २ । ४४
 श्रपि ८ । ३ । ८६

श्रपियाव् ८ । ३ । ८६
 श्रपु ८ । ३ । ८६
 श्राकि खश् ३ । ५
 श्राकौ सूतिन् मोरुन् २ । १ । ५६
 श्रान् करिथ् परनस् कितु गयोव्
 ६ । १ । १
 श्रुकञ्ज ६ । २ । ४२
 श्रून्नि यारु ४ । ५७
 श्रून्नि यारुज् ४ । ५७
 श्रूचु ४ । ५७
 श्रोच्चर् ४ । ५७
 श्रोच्चाय ८ । ३ । १७
 श्रोच्चेय ८ । ३ । १७
 श्रोच्च्यौव् ८ । ३ । ४६
 श्रोछ् ६ । २ । ५८
 षक ४ । १६२
 षखाह् २ । ३ । ४२
 षनवय् ४ । १८७
 षय् २ । ३ । ४२
 षयौ सूतिन् २ । ३ । ३४
 षशवय् ४ । १८६
 षह् २ । ३ । ४२
 स २ । ३ । ३
 सग् ६ । २ । १०

अकारादिक्रमेणोदाहरणसूची ।

३७१

संचू २ । १ । १६	सर्प वय सूतिन् ३ । २
सटेठ २ । ३ । ४३	सर्पौ निश २ । १ । ६५
सत् २ । १ । १६—२ । ३ । ४३	सश्यन् ८ । ३ । ७५
सत बोचू ३ । १३	संशून् ८ । ३ । ७५
सतय् २ । ३ । ४३	सश्ययन् ८ । ३ । ७५
सति सूतिन् २ । १ । ५	साजू २ । १ । २७
संतु ४ । १६२	साजूव् सूतिन् २ । १ । २७
सर्पञ्ज् ८ । ३ । ८८	साञ्ज् २ । ३ । १६
सपञ्ज ८ । ३ । ८८	साञ्ज २ । ३ । १६
सपञ्जाव् ८ । ३ । ८८	साद् ४ । ८०
सपञ्जाव् ८ । ३ । ८८	सादनय् ६ । २ । ५५
सर्पनि ८ । ३ । ८८	सादुलु ४ । ८०
सर्पनु ८ । ३ । ८८	सांनि २ । ३ । १६
सबबल् ४ । १७२	सानि सूतिन् २ । ३ । १४
समखन पुछ्य् रुट्टु ६ । १ । १६	सान्यौ सूतिन् २ । ३ । १४
समखनि गौव् ६ । १ । १६	सार २ । १ । १८
समखावान् छुह् ८ । ४ । ७	सांरि २ । ३ । २२
सर्माखि ८ । ३ । ७६	सांरिञ्ज् ६ । २ । २७
सर्माखु ८ । ३ । ७६	सांरिय् २ । ३ । २२
समछ्य ८ । ३ । ७६	सारिय् पाठिन् ४ । १२८
सर्माळू ८ । ३ । ७६	सारिरंग ४ । १३०
समछ्याव् ८ । ३ । ७६	सांरु २ । १ । १८—६ । २ । ७६
समछ्यौव् ८ । ३ । ७६	साल् २ । १ । २७
सर्प निश २ । १ । ६५	साल् ४ । १०९

३७२

कश्मीरशब्दान्तम् ।

सावय् ६ । २ । ५१

सावान् छुह् ८ । ४ । ३०

सासबहु ४ । ७०

सास्युम् ४ । ११४

साम् जनि ४ । १७७

स्यक् ४ । ६४

स्यकिजू वृतराथ् ४ । ६४

स्यक्युलु चूँठु ४ । ६४

स्यज्रान् ६ । २ । ३६

सिठाहिरंग ४ । १३०

स्यठाह् ज्ञानि ८ । १ । ५८

स्यदथ् ६ । २ । ४४

सिनि तुलु ४ । १६८

स्यसल् ४ । १५

स्यसलद् ४ । २०

सीर्युनु थाल् ४ । १०६

सीर्युनु बान ४ । १०६

सीरु २ । १ । ३३

स्व-कठ् ४ । ५

स्वख-कठ् ४ । ५

स्वगियाव् ८ । ३ । ६८

स्वग्याव् ८ । ३ । ६८

स्वग्योव् ८ । ३ । ६८

स्वचूगावान् छुह् ८ । ४ । २५

स्वङ्गयञ् १ । ३०

स्वन् २ । १ । २४-४ । ६८

स्वन २ । १ । २४

स्वनचू वाजू २ । १ । ४७

स्वन डव अन् ३ । ५

स्वन बह् ४ । ६८

सु नय् करिहे ८ । २ । ३५

स्वन सन्जु गंगजू २ । १ । ४७

स्वन सन्हु कहु २ । १ । ४७

स्वनकु छथ् २ । १ । ४७

स्वनुवु ४ । १५६

स्वनौ सूतिन् २ । १ । २४

स्वनर् ४ । ६६

स्वनर्-कहु ४ । ६

स्वनर् वाय् ६ । २

स्वनर्यञ् ६ । ३०

स्वन छुह् छुह् नाँपान् ४ । १८२

सुवहन् ४ । १४५

सुय् करिहे ८ । २ । ३५

स्वर ६ । २ । १७

स्वरहाजू अंदर् २ । १ । २८

सुलि ४ । १४३

स्वसह् ६ । २ । ६

स्वसरुन् ६ । २ । ६

अकारादिक्रमेणोदाहरणसूची ।

३७३

स्वह् २ । ३ । ३
 सुह्य करिहे ८ । २ । ३५
 सुह् करिजि ८ । २ । २४
 सुह् गछि गछुनु ६ । १ । ४६
 सुह् छुह परान् ८ । १ । ४
 सुह् त च्ह ४ । १७८
 सुह् त च्ह त बृह परव् ८ । १ । ५
 सुह् त च्ह परिव् ८ । १ । ५
 सुह् त बृह परव् ८ । १ । ५
 सुह् ति च्ह ति ४ । १७६
 सुह् मा करि ८ । १ । २६
 मूर २ । १ । ३५
 मूरि ८ । ३ । ६१
 मूरु ८ । ३ । ६१
 सूर्य २ । १ । ३३
 सोनु २ । ३ । १४-२ । ३ । १६
 सोरु २ । ३ । २२
 सोरुय् २ । ३ । २२
 सोव् पूरि नाव् ४ । ११७
 मूर्त् २ । १ । ६८
 सिह् ४ । ९२
 सिह्युल् ४ । ६२
 स्त्रिगु ४ । ४७
 स्त्रियर् ४ । ४७

हच्य २ । १ । २१
 हटि २ । १ । ७०
 हटु २ । १ । ७०
 हटू २ । १ । २१
 हतबटु ४ । ७०
 हत वा काक २ । २ । १६
 हत वा काकौ २ । २ । १८
 हत वा महादेव वाय २ । २ । २०
 हत वा हे जन वा २ । २ । ६
 हत बिज् पार्वत् माजू २ । २ । १३
 हत बिज् सरस्वत् बिज् २ । २ । १३
 हत माजू पार्वत् माजू २ । २ । १३
 हतय् वछरिय् २ । २ । १५
 हतसाहे गण सां २ । २ । ४
 हतसाहे नारान् जुव् २ । २ । ४
 हतसाहे नारान् जुव् सां २ । २ । ४
 हतसाहे रामकौल् २ । २ । ४
 हतसाहे रामकौल् सां २ । २ । ४
 हतसाहे सहज् बा २ । २ । ६
 हता गुल्या २ । २ । ८
 हता मान कौला २ । २ । ८
 हता माना २ । २ । ८
 हताय् वछरिय् २ । २ । १५
 हतुकु २ । १ । ६६

३७४

कश्मीरशब्दामृतम् ।

हतो पर्यो २ । २ । १०
 हतोव मनसारामौ २ । २ । २१
 हतौ काकौ २ । २ । १८
 हतौ गण २ । २ । १६
 हतौ महादेव बायौ २ । २ । २०
 हतौ हिमत् कोलौ २ । २ । १८
 हत्यु ४ । ११४
 हथ २ । १ । ६६
 हथाह खण्डा २ । ३ । ४५
 हथ जनि ४ । १७७
 हथ लूक ४ । १७७
 हनि सूतिन् २ । १ । २४
 हन्दुरू ६ । २ । ७६
 हर ४ । ३२
 हरगुन् ८ । ३ । ७६
 हरल् ४ । ३२
 हलि पाठिन् ४ । १२८
 हल्ल कल्ल ८ । १ । ३२
 हल्ल वल्ल ८ । १ । ३२
 हश् ४ । ४५
 हशतोन् ४ । ४५-४ । ६३
 हश न्वष ३ । ३
 हशर् ४ । ४५
 हसादे नारान् जुन् २ । २ । ४

हस्तिञ् ६ । १६
 हस्तिहाज् अंदर् २ । १ । २८
 हदरुन् ८ । ३ । ७६
 हाककाञ् ४ । १६८
 हाकग्राकञ् ६ । २८
 हाकजंद् ४ । १६८
 हाकतुल्ल ४ । १६८
 हाकतुल्ला ४ । १७०
 हाकवदु ४ । ७१
 हाकम्बया ४ । १७०
 हाक वथर् ३ । ६
 हाकहना ४ । १७०
 हा काको २ । २ । ६
 हाचल्ल ४ । १६
 हाछ् ४ । १६
 हाज् किन् २ । १ । २८
 हाज् प्यद् २ । १ । २८
 हाञ् २ । १ । १६
 हान २ । १ । १६
 हा नारानो २ । २ । ६
 हान्जन् २ । १ । १५
 हान्ज् गान्ज् ८ । १ । ३२
 हान्जन् छुद् रछान् २ । १ । १५
 हान्ज्व् सूत्य् २ । १ । ३१

अकारादिक्रमेणोदाहरणसूची ।

३७५

हामनय् ६ । २ । ५२	हानहार ६ । २ । ६२
हा मूळ २ । १ । ३५	हानी ६ । १ । ५०
हा मूलौ २ । १ । ३५	हानू किनु ६ । १ । २४
हाय् वछ्रिय् २ । २ । १५	हिन्दुस्तानि कपुर् ४ । ११७
हार कानि ४ । १५४	हारुकुन् ४ । १५८
हारुकु म्वंग् २ । १ । ४८	हावनावान् छुह् ८ । ४ । १३
हाल् २ । १ । २८	हावतुनु ६ । १ । २७
हावान् छुह् ८ । ४ । ३२	हिश्यर् ४ । ५४
हाकथ् ६ । २ । ४४	हिह् ४ । ५४
हाङ्गल् ४ । १५	हाह् ८ । २ । ११
हाज्रन् ८ । ३ । ७	हारिमु ४ । १२०
हाज्रान् ८ । ३ । ३२-८ । ३ । ४७	हखय् ६ । २ । ४६
हाज्रायन् ८ । ३ । १७	हखि ८ । ३ । ७६
हाज्रायेथ् ८ । ३ । ३७	हखु ४ । ४७-६ । ६-८ । ३ । ७६
हाज्रोन् ८ । ३ । ३२	हज्र ८ । ३ । ८१
हातुस् परुन् ८ । १ । ५७	हज्राय् ८ । ३ । ६३
हातुन् ८ । ३ । ३२	हचू ८ । ३ । ८१
हाथ् कयथ् ६ । १ । ७	हज्रोक् ८ । ३ । ६३-८ । ३ । ८१
हाथ् कयथ् दवान् पकि ६ । १ । १	हछय् ८ । ३ । ७१-८ । ३ । ७६
हान् ६ । २ । ४१	हछयर् ४ । ४७
हानय् ६ । १ । ५१	हलू ८ । ३ । ७६-६ । ६-
हान यिवान् छुह् ८ । १ । ५६	८ । ३ । ७१

३७६

कश्मीरशब्दामृतम् ।

हृद्याव् ८ । ३ । ७१	हुपांरि ४ । १५६
हृद्योव् ८ । ३ । ७१	हुपार्युम् ४ । १२०
हृद् २ । १ । २६	हुमन् २ । ३ । १६
हृदि मूतिन् २ । १ । २६	हुमन् हृन्दु २ । ३ । २०
हृति ४ । १३२	हुमिकानि ४ । १५३
हृति ४ । १३२	हुमि पांरि ४ । १५६
हृति ८ । ३ । ६३-८ । ३ । ८१	हुमिरंग ४ । १३०
हृति किन् ४ । १५३	हुमिस् २ । ३ । ५-२ । ३ । २०
हृतिप्यठ ४ । १३४	हुमि संन्दु २ । ३ । २०
हृत् ४ । १३६	हुमौ २ । ३ । ६
हृत् ८ । ३ । ६३-८ । ३ । ८१	हुसन्दु २ । ३ । २०
हृत् कुन् ४ । १५८	हुह् २ । ३ । १-२ । ३ । २
हृत् ४ । १३६	हृह् २ । ३ । ३
हृत् ४ । १३६	हृहृन्दु २ । ३ । २०
हृत् ४ । १३६	हृञ् ६ । ११
हृत् ४ । ११६	हृनि वृथु ३ । १-३ । १३
हृत् २ । ३ । ७	हृत् ६ । ११
हृत् ४ । १२५	हृस् २ । १ । ३५
हृत् पांठि ४ । १२७	हे गणकौल् २ । २ । २
हृत् ४ । १२६	हे नारान् जुव् २ । २ । २
हृत् ४ । १२६	हे नारान् जुव् सा २ । २ । ३
हृत् ४ । १५८	हे नारान् वा २ । २ । ५

अकारादिक्रमेणोदाहरणसूची ।

३७७

हे नारान् सा २ । २ । ३

हे राम कौल् सा २ । २ । ३

होर् ४ । १३६

होर ४ । १३७

होरकनि ४ । १५३

होर्कुन् ४ । १५८

हूर्कुन् ४ । १५८

हूर्कुन् ४ । १५८

ह्यावान् लुह् ८ । ४ । १३

हस् ६ । २ । २०

इति श्रीशारदाक्षेत्रभाषाव्याकरणे कश्मीरशब्दामृते अकारादिवर्ण-
क्रमेणोदाहरणसूचीपत्रं समाप्तम् ॥

अथ गणपाठः ।

तत्रादौ ॥

कथादयः ॥ २११।२५ ॥

कथ् । वथ् । व्यथ् । लथ् । दथ् । श्वथ् । च्वथ् । चित्थ् । चैथ् । ग्थ् ।
पीथ् । तोथ् । इति कथादयः ॥

कल्लादयः ॥ २११।७४ ॥

कळ्ळु । च्वतुळ् । चकुळ् । ग्वगुळ् । वातुळ् । बतुकु । गगुर्ह । ग्वंगुर्ह ।
इत्यादयः कळ्ळादयः ॥

कूचादयः ॥ ८।४।१७ ॥

कूच आर्द्राभवने । ग्वह दीप्तौ । ग्रक चाञ्चल्यपाकातिशययोः । जौत
दीप्तौ । दूक धावने । तेल विस्फोटादिदंशे । तोष तोषे । दोर गतिचातुर्ये ।
नौप दीप्तौ । नील हरितीभवने । पिस पाकेन बहिर्निःसरणे । पेड नि-
र्यासे । पोर पर्याप्त्यनार्द्रत्वयोः । प्रार समीक्षणे । फब प्रशस्तीभवने ।
फर स्तेये । फल वस्त्रजीर्णने । फुह फुश अन्तःकोपे । फेर भ्रमणादिषु ।

गणपाठः ।

३७६

फोर स्फुरणे । बाद प्रवलीभवने । बास भासने । बुड स्थविरीभवने ।
 ब्रज दीप्तौ । याप व्याप्तौ । रम्ब शोभायाम् । रस सरसीभवने । रोच
 रोचने । रोट अवष्टम्भे । रुड रुढीभवने । रूण जीर्णने । ल्यड पराजयी-
 भवने । लोर वैकल्ये । इत्यादयः कृत्वादयः ॥

चरादयः ॥ ८।१।४५ ॥

चर अन्तःकोपे । फ्रश फुह अमर्षे । मर्च अन्तःकोपे । वुच दग्धीभ-
 वने । फिच विस्मरणे । इति चरादयः ॥

तिहादयः ॥ २।३।१ ॥

तिह् । यिह् । क्याह् । इह् । हुह् । इति तिहादयः ॥

मूलादयः ॥ २।१।३५ ॥

मूल् । कस्तूर्ह् । कूट् । चूँट् । छल् । टूर्ह् । डूर्ह् । डूम् । तूल् । दूल् ।
 नस्तूर्ह् । बूथ् । मूरु । रूद् । लूव् । लूद् । लूव् । लूद् । लूव् । लूद् । लूव् । लूद् ।
 इत्यादयो मूलादयः ॥

इति श्रीशारदाक्षेत्रभाषाव्याकरणे कश्मीरशब्दामृतं गणपाठः समाप्तः ॥

समाप्तं चेदं साङ्गं कश्मीरशब्दामृतं नाम व्याकरणम् ॥

मुदे भूयात्सताम् ॥

ADDITIONS AND CORRECTIONS.

P.	L.	For	Read.
2	3	इश्वरकौल	ईश्वरकौल
7	12	पटु	पटु
11	13	कञ्छून्	कञ्छून्
13	3	सूतिन्	सूतिन्
17	1	अन्	अत्
19	15	करिजि	करिजि
20	6	दपिजि	दपिजि
26	14	तत्रेदानन्तिनः	तत्रेदानीन्तन
30	1	वत्च	वत्च्
„	9	बायिस	बायिस्
37	13	सामान्य संज्ञायाः	सामान्यसंज्ञायाः
40	10	युस् यः	युस् । यः
41	14	अमि	अमि
42	9	वनुथ्	वनुथ्
46	14	तसन्दुय्, सन्दुय्	तसन्दुय्, सन्दुय्
„	19	गाटुलुय्	गाटुलुय्
57	2	मारु	मारु [सू० २।१।१८]
59	15	कछलादि	कछलादि
84	17	कत्यती	कत्यनी

ADDITIONS AND CORRECTIONS.

P.	L.	For	Read.
91	9	चांगिल्थ	चांगिल्थ
93	15	मारुवल	मारुवल
"	16	कूरिवल	कूरिवल[क्रीरिवल] (कूरि is the form given in the Ms. but is incorrect.)
108	2	धातु पाठः	धातुपाठः
122	12	After this line, insert [अ भा । छुक । वाङ्मनैर्वल्ये (सू० ६।२।९)]	
133	16	After this line, insert [अ क । निव । उल्लङ्घने (सू० २।१।२३)]	
141	16	For वन	Read वन
148	3	रङ्ग	रङ्ग
150	3	लताघाते	लताघाते
153	6	पव	वप
156	13	Dele अ क	
180	6	For छुम्	Read छुम्
194	3	करुव	करुव (which more correct).
"	9	लीखिव	लीखिव (whic is more correct
213	9	वर्जयित्वा	वर्जयित्वा
218	16	गंडून्	गंडून्
236	19	नाम्प	नाँप
272	6	चूँट	चूँट
"	7	चूँट	चूँट
278	11	खरच	खरच

मनु

43426

ARCHIVES DATA BASE
2011 - 12

